

SZEMLÉR
FERENC

EMLÉKEZÉS
EGY
SÜVÖLVÉNYRE

KRITERION

Új könyvem tárgya és tartalma egy költői kedély kialakulása a század első három évtizedében, vagyis önéletrajzomnak azok a jellemző vonásai, amelyek a korszak irodalmi vonulatait és társadalmi hatásait ábrázolják az egyénre, hazai viszonyaink közepette – különös tekintettel a román–magyar együttélés sajátos összetevőire. Jóllehet a könyv célja lényegében lélekrajz, ennek folyamán kísérletet teszek a tárgyi körülmények (személyek, események stb.) lehető pontos ábrázolására is. A könyvben ábrázolt történetek helyszíne: Székelyudvarhely, Brassó, Dálnok, Segesvár, legfőként azonban Bukarest.

Szemplér Ferenc

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szemlér Ferenc
Emlékezés egy süvölvényre

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szemlér Ferenc
Emlékezés egy süvölvényre

Kriterion Könyvkiadó
Bukarest 1978

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A borító Árkossy István munkája

Valami elkezdődik

A kezdetek kezdete természetesen sűrű homályba vész.

Hiába erőltetem emlékezetem, nem tudok rájönni, hogy hol és mikor kerültem tudatos kapcsolatba a költéssel. Néha olyan érzésem támad, mintha az évtizedek távolában kavargó köd maga volna az a sűrű közeg, amelyből a legelső pillanattól kezdve a poézis oxigénjét szippantottam mélyen a tüdőmre, s hirtelen lobbanó erővel kezdett bennem égni az élet.

Óvodába nem jártam, ott nem ivódhattak belém gyermekversikék vagy mondókák vagy értelmetlen szövegecskék. De a Székelyudvarhely körül elterülő mezőkön, a Nagy-Küküllő partján, a falvakban Árvátfalvától Zetelakáig mindenütt, sőt bent a városban is szakadatlanul szólt az ének – a maga őseredetiségében persze, hiszen sem rádió, sem televízió nem zavarta még, legföljebb a gramfon. Kétesztendős koromig dajkám és pesztrám: az újszékelyi Nánika viszont teleduruzsolta a fületem saját paraszti dalaival, amelyek azonmód mélyen tudatom legalsó rétegeibe süllyedtek. Csak évtizedek múltán bukkantak újon elő, amikor egy-egy véletlenül meghallott dallamról vagy elolvasott versről, esetleg meséről megdöbbenve állapítottam meg, hogy hiszen ezt jól ismerem, szinte ösztökélés nélkül végig tudnám mondani.

Nánikáról a Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Nagy István, Méliusz József és a többiek szorgalmazására megalakult Erdélyi Enciklopédia kiadásában 1939-ben megjelent *Más Csillagon* című könyvemben mindössze ennyit jegyeztem meg:

„...Sajnos, nem tudom megítélni, hogy mit és mennyit kaptam tőle. Mintha olykor felzendülne fülemben lágy, ezüstös beszéde. Nyelvemnek első fordulatait, a székely hanglejtés ismerősségét bizonyára tőle kaptam. A családban persze csak mulatságos utánzásokat, önkéntelen elszólamlásokat emlegetnek. Nánika létezése azonban jóval mélyebben hatolt lényembe. Minden kívülről jövő benyomás rajta keresztül jutott el hozzám. A dolgok a névadással születnek meg az emberben. Játék, séta-szekerezés közben ő tanított meg a dolgok nevére, őtőle kaptam népemnek és anyámnak nyelvét...”

Ez így igaz. Ma sem kell változtatnom rajta. De mégsem elég. Az évtizedekről föltisztuló köd mögül az apró részletek is világosabban látszanak.

Mikor magyar népköltési gyűjteményeket, főleg Krizát forgattam, kísérteties visszhangként észleltem, mintha az olvasottak jó részét már régóta ismerném, hallottam volna valahol! ... De hol?... Hiszen nem egynél a szövegben megbújó ütemezéseken kívül dallamok is, váratlan énektörédek csendültek meg fülemben, vagyis hát agysejtjeim mélyén, bár eredetükről semmi tudatos emlék sem árulkodott.

Fáradt előhívó hatására tökéletlenül előbukkant fölvételek törédeiként csak lassan tűnedeztek elő a székelyudvarhelyi első lakás, a szülőház konyhájának szögletei, ahol a kisszéken, talán a kályha közelében, valakinek – persze Nánikának – az ölében hallgatom a nem egészen értett, mégis hibátlanul megtanult mondókákat, versikéket, hosszú énekeket. Este az ágyban is ezekkel szunnyadok el. Kora délelőtt kézen fogva baktatunk a havas, mégis enyhén nedves illatú Kossuth utcán. Itt van a leányiskola, ahol édesanyám tanít. A sárga keramitlapokkal kirakott Becsek-nyomda. A dohányszagú Sterbatrafik. Sőt a tüköruvegeit villogtató nagyvendéglő is, amelynek hátulsó termében épül majd fel nemsokára a mozgóképszínház. Nánika minden megálláskor egy-egy történetet mond, szökdécseléseimre és ugrándozásaimra másképpen bizonyára nem tudna féket vetni. A Csicsér oldalában üdögélünk a már ősziösen vöröses-rozsdás vadrózsabokrok tövében. Ott is Nánika susorássza fülemben a faluja beszédlejtésének minden ékes hangsúlyozását magukban hordozó szólamokat, mondatokat és ütemes rendekbe szedett közléseket. A tudatosodásom mélyén szabály szerint folyvást forgó mágneses szalag gépiesen, ámde új benyomásokkal sem letörülhetően és bármikor visszajátszhatóan mindent följegyez, noha erről nekem egyelőre sejtelmem sincs.

Az öntudatlan gépiességgel azonban győztesen vetekedett a letörülhetetlen tisztaság és világosság. Huszonnyolc évvel később is bizonyosságot tett erről az *Erdélyi Helikon* hasábjain némi kényszerű kihagyásokkal megjelent *Nánika* című vers, amely – nyilván a mondott időszak költői modorának befolyása miatt – elbeszélő alakban idézte meg feledhetetlenül kedves alakját; nem annyira a régít és elmúltat, mint inkább a jelen idejét, mint az akkori időfolyam rövid mozzanatát. A

befejező szakaszból mégis visszafojthatatlanul előtörnek az öntudatlan emlékezés titkos és mélabús alaphangzatai:

*Ott megy az úton. Kicsi testét
már elfödi az éjszaka.
Megy, megy az éjben, vissza nem jó
talán az életben soha.
Gyermekkorom viszi magával
barátom, dajkám, Nánika.*

Ötvennyolc évvel később *Libasorban* című kisregényem ismét csak Nánika sugallatára hallgatott. A könyv gyermekszereplői az ő szülőfalujában és lakóhelyén: a Székelykeresztúr és Héjjasfalva közé eső Újszékelyen élik át a sorsukat eldöntő eseményeket. Vagyis annak az apró településnek házai között, ahol az első világháború idején öcsémrel kettesben magam is eltöltöttem néhány hetet, vagy csak talán napot, éppen a Nánikáék melengetően vendégszerető házában.

Mindig sajnálkozom, amiért sem a róla szóló verset, de még a faluját megörökítő regényt sem olvashatta. Én voltam ebben hibás. Ki kellett volna kutatnom férje nevét, hadd tudjam meg: élnek-e még, hogy az írásokat eljuttassam hozzájuk! Csakhogy semmit sem tettem. És most már hiába bánkódom!... Szülővárosomat, otthoni földemet pedig kár volna hibáztatnom, ha hosszú évek folyamán alig-alig vett tudomást iránta érzett önzetlen és odaadó szerelmemről, holott ez folyton arra ösztönzött, hogy nyílt szóval, célzásokkal, rejtett utalásokkal örökké csak róla beszéljek, írjak, valljak, sőt mintegy befejezésül *Udvarhelyi Odüsszeia* elnevezéssel kisded hármaskönyvvé kerekedő munkámban közvetlenül is megkíséreljem őt a világ színe elé idézni... Jelek szerint sikertelenül...

Mihelyst kinőttem a Nánika keze alól, édesapám vett szárnyai alá. Már jóval iskolába járás előtt eltúrte, hogy megismerkedjem a betűkkel. Természetesen először a nagyokkal és nyomtatottakkal – az *Alkotmány* című katolikus napilap címféjén. Ő, miután odahagyta a papneveldét (talán Esztergomban) és beiratkozott Pesten a magyar–német szakra, ennek a lapnak volt belső munkatársa. Magától értetődően udvarhelyi tanár korában is előfizetője maradt. Így naponta gyakorolhattam magam a betűk kitalálásában. Közös sétáink

alkalmával az üzletek címfeliratai széles tanulási lehetőséget nyújtottak. Például F-O-T-O, amint lassan, de diadalmasan betűzgettem, vagy SOHA ALADÁR, a papír- és írószer-boltos, akinek nevét már folyamatosan ejtettem ki. Édesapám viszont – akit egyébként az Irodalmi Lexikon „Id. Szemplér Ferenc” címszó alatt tart nyilván – az írott szó felfedezésével egyidejűleg lankadatlanul olvasott föl Andersen meséiből, *Az Ezeregyéjszaka* nekem való történeteiből, az ókor görög hőseiről és saját történelmünk nagy alakjairól. Néha azt kell hinnem, hogy az utóbbiakról szerzett alapvető ismereteim jóval inkább ezekben a felolvasásokban gyökereznek, mintsem későbbi iskoláim oktatásában. Gyakran élveztük kettesben vagy édesanyám varrogató társaságában a *János Vitézt*. Ezután majdnem mindig a *Ludas Matyi* következett, aztán *Egy Falusi Nótáriusnak Budai Utazása*, továbbá *A Helység Kalapácsa*, amelynek fordulatain édesapám könnyezésig tudott kacagni. Vele persze én is. Otthonunkban szinte ujjbeggyel tapinthatta bárki a költők és művek jelenlétét. Apám maga is szorgalmasan üzte a költészetet, s bizonyára többre vihette volna, ha korai beidegződései, későbbi véleményei nem fordítják a „modernnek” ellen és nem térítik vidékiesen hagyományhű irányba, jöllehet a könyvállványokon – számomra egyelőre kihüvelyezhetetlen titokként – nem egy „modern” is mutogatta aranyos címbetűit.

A költészet kék színű légkörét azonban még ez a sajátos széljárás sem homályosíthatta el. Apám – amint az említett lexikontól is kitűnik – szorgalmasan és, amint a később kezembe került kézirat-másolatok bizonyítják, dallamosan és könnyedén verselt. Talán túlságosan is úgy. Sok költeményt írt feleségéről és feleségéhez. Azonkívül, hogy magas termetű, daliás és szép ember volt, nyilván ez is hozzájárult, ha a Lendvayak középnemesi családja szívesen fogadta el vőként a dunántúli kis szücsmester, majd vegyeskereskedő leszarmazottját, vasúti pályafenntartási alkalmazottak és kezdő mozdonyvezetők fivérét. Költészetrajongó édesanyámat is ezzel hódította magához... Verseket persze rólam is írt.

Nemrégiben bukkant föl holmi leszarmazási okmányok (a Goga–Cuza kormány, majd a zöldinges korszak örökségei) alól egy elsárgult ötfilléres nyílt levelezőlap a Székelyudvarhely–Segesvár szárnyvonal mozgópostájának 1906. május 27-i földadási és a segesvári postahivatal ugyanarról a nappól

kelt érkezési bélyegzőjével, valamint a következő címzéssel: „Nagys. Lendvay Sándor úr leveleivel T. ifj. Szemlér Ferenc csecsemő úrnak, Segesvár, Vártér, I.” Ebből látható, hogy a szülés után édesanyám az első fiúval egyetemben nagyapámék gondjaira bízta magát, férje pedig Udvarhelyen maradt, s oktatta magyarra és németre a város és környék diákjait, akik közé hamarosan Palló Imre és Tamási Áron is besorolódott. Az említett lap levelezési oldalán apám jellegzetes – arabos benyomást keltő, de jól olvasható – betűivel huszonhat soros vers áll. Nyilván a legelső, amely személyemmel foglalkozik. A verselés könnyedségének, fordulatosságának, üdeségének bizonyítására szívesen idézném, de annyira tele van áhítatos képzetekkel, hogy inkább lemondok róla, noha megható példája az apai szeretetnek és egyszerű büszkeségnek. („Kicsi fiam, kincsem, szép gyönyörűségem ...” – kezdi.) Mindössze egy huszadrésznél is kevesebb két sornak kegyelmezhetnék meg:

*Lehess egész ember, törhetetlen jellem,
Bátran állj ki mindig a gonoszság ellen...*

Attól tartok, hogy ez az óhaj nem mindig teljesült. Az egész szöveget annak érzékeltetésére olvasgatom, hadd lássam, milyen szellemi környezetben kezdődött meg emberré, vagyis gondolkodó lényé válásom. Milyen – bármennyire jóindulatú és erkölcsileg kifogástalan, sőt már-már emelkedettnek mondható – oktatások és befolyások ellenére kellett majd megkísérelnem saját egyéniségem kiküzdését, a nem csupán istenhívő, de mélységesen vallásos, sőt egyházas légkörből való kibontakozást, a tárgyias gondolkodás elsajátítását. Bizonyára nem teljes sikerrel.

Kissé szégyenkezve vallom be, hogy egyik későbbi verse *Ferikének foga van* címmel, első fogam megjelenését üdvözölte, meglehetősen rossz előjelként, mert fölkelte a gonosz tündérek irigységét, akik aztán évek során mindent elkövettek fogaim megrontása és kidöntése végett. Ez a Ferike-vers – és a többiek jó része is – megjelent az *Udvarhelyi Híradó*-ban és hasonló vidéki közleményekben. Előbb azonban rendszerint felolvastattak a családi asztalnál, a villanykörte sárgás fényében.

A maguk könnyedén gördülő ütemezésével, tiszta rímeivel csak erősítették bensőmben azt a néma zenét, amelynek első hangzatai az udvarhelyi legények és lányok ajkáról jutottak fülembe, vagy az apám szépen csengő baritonján felolvasott költeményekből áradtak felém. Később néha – elismerően vagy ócsárló módra – formaművészként emlegettek engem. Azt kell hinnem azonban, hogy egész állítólagos formaművészetem ezekben a kora-eszmélési tapasztalatokban rejlik. Ez nem saját érdemem. Bár gáncs sem érhet miatta. Körülvett a szülőföld naptól ragyogó tája, a Nagy-Küküllő völgye, amelyen különben gyakran végigsöpört a tavaszi árvíz, a Budvár kopasz bérc, a Csicsér csipkebogyós lejtője, a kollégiumkert fáinak árnyéka, a Sétatér vadgesztenyéi, a Papkert agyagos fennsíkja, a messziről idelátszó Szarkakő, a kék égbolt a maga futó felhőivel vagy a Hargita felől hirtelen lezúduló záporaival, hogy érzékennyé tegyenek a külső világ benyomásainak befogadására, s mintegy előkészítsék a talajt a későbbi kedély vagy lelkiállapot kicsírázására.

Csecsemőként az akkor divatos és most, egy fél évszázad múltán ismét használatba vett magas kerekű és szecessziós alakzatú gyermekkocsiban tologattak, illetve tologatott Nánika. Nem látom azonban magam előtt két elhalt kisebb testvérem, sőt a vasgyúró Sándor öcsém kocsiját, amelyet nyilván tőlem vettek át örökbe. Annál több bosszúságot okozott az 1916-ban Székesfehérvárt született Mária húgomé, mert egyetlen szobánkban hosszasan kellett ide-oda tologatnom, hogy az üvöltő csecsemő álomba sírja magát. Pólyából való kinőttem után azonban a szülőház közelebb eső gyalog-tájaira már ismét csak Nánika húzogatótt el a négy apró keréken zötyögő, sárgára pácolt rácsos kézi szekerecskén. Mindkét kezemmel biztonságosan kapaszkodtam a gömbölyű pálcákat egybefogó vízszintes párkányzatba, s szememet a Nánika szalaggal egybefogott két himbálózó varkocsára meresztettem. Télen simára gyalult deszkaülésű, piros vasszánkóra ültetett. Vissza sem kellett néznie, mert a hátulsó támasz miatt nem veszíthetett el. A szekérből a köves-poros utakon, a szánkóból a síkosra fagyott ösvényeken folyvást hallottam csöndes dudorászását.

A ferencrendi barátok elemi iskolájának első három osztályában a kötelező imádságokon és áhítatos szövegeken kívül persze verseket is tanultunk. A szövegek legtöbbször rég kitor-

lódott emlékezetemből. Nagyobbik lányom születésekor még sokat tudtam belőlük. Mikor eljött az ideje, meg is tanítottam rájuk. Kisebbik lányomnak már csak olyasmik jutottak, hogy

*Mesebeli kiskirályhoz
betévedt egy kisleány,
amint éppen uzsonnázott
tulipános udvarán...*

Krisztina unokánknak (egyébként dédapai örökségképpen) aztán már végleg csak holmi tréfás indulócskák maradtak, mint

*Trombita harsog, dob pereg.
Csatára indul a sereg.
Elöl mennek az őrnagyok,
utánuk a hadnagyok.
Azután a sok baka,
megkezdődik a csata.
Tram-ta-ta! ... tram-ta-ta!...
katona, katona, állj!...*

és itt nagy dobbantással csakugyan meg is kell állani.

Mégsem törlődött ki emlékezetemből a sorok hullámzása, a szavak lágy csengése, a rímek egymásra felelése, vagyis maga a költemény, bár se címét, se szerzőjét nem jegyeztem meg. A számos szerző közül különös módon egyetlen név mégsem vészett el teljesen. A sokat gúnyolt és kifigurázott Pósa Lajost máig sem feledtem el. Titkolni való érzések azt súgják, hogy későbbi korunk gyermekvers-szerzői még mindig sokat tanulhatnak tőle. Nevét egyébként a hozzánk rendszeresen megérkező *Az Én Újságom* őrizte meg, bár egy időben a Sebők Zsigmond szerkesztette *Jó Pajtás* is járt nekem, amíg csak (a valószínűleg katolikusabb szellemű) *Kis Pajtás* föl nem váltotta.

A váltás véletlene végzetes kimenetellel fenyegető torokgyíkból való felgyógyulásomhoz fűződik. Emlékszem, amint a láz magasra csapó hullámain az ágy vadul hánykolódik velem. Majd az orvos borszeszlángot gyújt az éjjeliszekrény márványlapján. Valamit tart a kezében, s a következő pillanatban testem alsóbb tájai felől éles fájdalom hasít belém. Elkínzottan szenderedem el. Nyilván hosszú időre. Amikor az

agyból végre fölkelhetek, éppen csak hogy támolygok. És nem látok. Vagyis csupán a fényt érzékelem. Emberek és tárgyak homályos körvonalakként lebegnek a tejszerű ködben. Azzal biztatnak, hogy ez csak szérumbetegség, az oltóanyag mellékhatása, és nemsokára fölszívódik. Addig is kézen fogva vezetnek el a postahivatalba, hogy kiváltsuk a gyógyulásom örömeire megrendelt gyermekújság kemény táblájú két kötetét. A zsineget odahaza alig bírom elválni. Tétován bontom le a papírt a csomagról. Ügyetlenül tapogatom végig a domború betűkként jelentkező címet. Sírnivaló volna kedvem, de mégsem sírok. Inkább boldog vagyok, hiszen nemsokára fölolvannak majd belőlük!

Am Pósa Lajosnak ebben az időben tanult *Mi a Haza?* című hazafias versét azért sem lehet és nem szabad elfeledni, mert hiányzik belőle minden melldöngetés, hazafiaskodás, történelmi görögtűz, kardvillogatás, zászlólobogtatás, minden, ami nemzeti gögre nevelne vagy sovinizmusra uszítana. A vers csupán a szülőházat, az otthon, az édes létrehozó földet énekl meg, az pedig a világon mindenkié, akárkié lehet!

*Tudjátok-e, mi a haza?
Az a ház, ahol születünk,
ahol édesanyánk ajka
altatót dalolt fölöttünk...*

Milyen büszke vagyok, hogy erre ma is emlékezhetem!... És hogy erre mindenkit emlékeztethetek!...

Persze tudunk Petőfi-verseket is. A *Befordultam a Konyhára* szövegét dallamostul otthonról hoztam magammal. Minderről itt azonban hallgatnom kell, mert ezt sajnos elírtam már magam elől *Családunk Tagja: Petőfi* című emlékezésben. Így hát inkább röviden a helyszínt vázolnám föl, azt a környezetet, ahol a legtöbb versét olvastam: özvegy Lendvay Sándorné, szárazajtai Józsa Mária régi biedermeier bútorokkal berendezett két udvarhelyi lakószobáját. Tőle úgyis csak ez az álomkép maradt rám örökül. Halálakor az élelme-sebb nagybácsik és nagynénik egykettőre mindent szertehordtak, anyámnak még egy ócska díványpárna sem jutott.

Akkoriban utolsó székelyudvarhelyi lakásunkban, a meredek dombra fölfutó Szent Imre utcában laktunk, ahonnét nyugat felé majdnem az egész várost be lehetett látni. Ez a

ház lett később *A Hárompúpú Hegy* lapjain életre kelő Balázs család otthona. Nagymama öt percnyi távolságban lakott, a lentebb eső Király utcában. Magányossága folytán mindig szívesen látott vendégként dicsekedhettem, holott szigorú egyenességében sohasem jutott eszébe kényeztetni. Nemesi előneve azért is maradt meg olyan tisztán emlékezetemben, mert száraz, szikár, hozzám képest magas alakját, simára fésült, közepén elválasztott őszes haját, csak kevésbé ráncos, tojásdad arcát gyermeki képzeletem önkéntelenül is nevével párosította. Egyébként Betsey Trotwood személye mindig ilyen alakban jelent meg előttem. Nagymama saját készítésű süteménnyel és édes házi diópálinkával kínált. Aztán leültetett az utcára néző nappali hintaszékébe, és kezembe adta azt a kékbársony díszkötésű Petőfi-könyvet, amelyről itt-ott számtalanszor megemlékeztem már. Künt a macskaköves félig-meddig zsákutcában alig zörgött szekér. A szobában mindössze a rézsúlyokkal működő nagy falióra tiktakját és óránként eggyel több zengő jeladását lehetett hallani. Nagymama a konyhában főzögetett magának. Így olvastam és szerettem meg igazából Petőfit.

A kékbársony díszkötésű könyv nagymamával együtt tűnt el az életemből – némán és egyelőre láthatatlanul, mint valami világűr-távolban lezajló csillagrobbanás, amelynek fénye évek-évtizedek múltán ér el hozzánk, hangja talán soha. Egyszer csak nem volt többé. Halála, elföldelése, otthonának felbomlása rajtam kívül zajlott le, mintha csak készakarattal titkolták volna. Esetleg én szorítottam össze pilláimat, mert meg szerettem volna óvni magamat a fenyegető pusztulás tudatától. Akkoriban már sajnos soha el nem törülhető tapasztalatokkal bírtam róla.

Nem a regényes és ifjonti szenvelgés szokványos kelléke volt, ha a halál árnyéka később olyan gyakran vetült verseimre. Félig tudatos koromban kellett megélnem két kisebb testvérem kegyetlen eltávozását. A nálam mindössze egy évvel fiatalabb Magduska húgomra úgy emlékszem, mint arany-
szőke, kék szemű, gyönyörű és szelíd kislányra, aki vele született vidámságával és gyermeteg jószágával fékezte elsősülötti önzéseimet. Pótolhatatlan hiány sajgott föl bennem, amikor a járványos agyhártyagyulladás elragadta. Bandi öcsémnél viszont már fojtogatott az egész ház betegség-izgalma. A szomszéd szobában szintén agyhártyagyulladás miatt lázasan hany-

kolódó kis test váratlan látványa. A komor orvosi látogatások. Apám, anyám nem titkolt kétségbeesése. Egy éjjel arra ébredtem, hogy a szülői fekvőhelyek gömbölydedre esztergályozott lábait siketítő csikorgások közben szakadatlanul csavargatják. Ez akadályoz meg újra és újra az elalvásban. Csak az álmok kábulatának végleges foszlása döbrentett rá, hogy nem az ágylábak csikorognak, hanem az egyébkor örökké fegyelmezett, csöndes édesanyám zokog a fülletleg szobában. Néhány napig még láttam, amint lefekvésünk után apám ágya elé térdel és hosszasan imádkozik harmadik kisfia életéért. Aztán egy reggel odavezettek a kis fehér vaságyhoz, amelynek párnáján mozdulatlanul pihent Bandika vértelen fejcskije. Az imák hiábavalósága természetesen eszembe sem juttatta valamely földöntúli hatalom nemlétét. De süketségéről, közömbösségéről, gunyorosságáról, kegyetlenségéről mintha valami nem is alított sejtés motoszkált volna bennem...

E két halálesethez nyilván csak későbbi eszmélések kapcsolnak másik kettőt az édesanyám családjából. Loránd öccse még születésem ideje tájt halt meg Segesvárt – talán csonttuberkulózisban. Azt beszéltek, hogy hólabdázás közben dobták meg egyik karját, és innét eredt a baj. Iluska nagynénimet azonban már én is ismertem Udvarhelyről. Őt tizennyolc esztendőskorában vitte el az akkoriban európai népbetegségnek számító tüdővész. Vagy mindez az anyai ág génjeinek csökkenőbb erejéből következett volna?...

Ezek a könnyörtelen eltűnések tudatosították vagy erősítették a velem született riadalmat a magamramaradástól, a védtelenségtől, a hatalmasabb erőknél való kiszolgáltatottságtól. Olykor szinte könnyörögtem szüleimnek, hogy esténként ne hagyjanak egyedül, holott Sándor öcsém amúgy is velem maradt otthon. Mégis álmatlanul vergődtem az ágyban, valahányszor alkonyi látogatásokra indultak és későbbben tértek haza. Szememet sem hunytam le, míg csak a kulcs csikordulását, a léptek surranását meg nem hallottam. Féltem az éjszakai viharok villámlásaitól, mennydörgéseitől. A zsalutlan ablakok sötét üvegnégyzögein túl csukott szemhéjjal is látni véltem a felszikkázó kékes fényeket, holott a vihar már messzire járt, és csak roppant erőlködéssel hallottam a nagy késéssel jelentkező távoli égzengések fojtott moráját.

Arany születésének századik évfordulóján már régen iskolába jártam. Apám kitűnő szónok és előadó volt. Bizonyára

szívesen látta volna, ha egykor én is nyomába lépek, engem viszont már kora gyermekségemtől viszolygás fogott el, ha nyilvános föllépésre került sor. Mindezek ellenére én kaptam azt a feladatot, hogy a díszteremben összegyűlt közönség előtt a *Fiamnak* szakaszait elszavaljam. Ártatlan megjelenésem roppantul illett a vers tartalmához. A szereplés minden nagyobb megrázkódtatás nélkül zajlott le. A megelőző betanulások és ismétlések és próbák során azonban újabb kapcsolatoknak kellett szövődniük köztem és Arany, illetve a költészet egésze között, mert az ütemek, a rímek ma is visszacsengenek fülemben, a legtöbbször a tartalmat is az ő útmutatásuk révén idézem vissza gyarló emlékezetembe. Az ünnepség részleteiből minden egyebet elfeledtem. Csupán annyit tudok még, hogy egy Nagy Elemér nevű tanár falrengető sikerrel és nem kevesebb komikusi tehetséggel adta elő a *Pázmán Lovag* nekem attól a perctől kedves és mulattató balladáját.

Író-olvasó találkozók későkori tapasztalatai győztek meg arról, hogy az iskolának milyen nagy szerepe van a költészet megkedveltetésében. Még manapság is, amikor a társadalmi szükségletek folytán a hangsúly az irodalomról egyre inkább a gyakorlati tudományokra torlódik. (Noha Ion Barbu költőnek sem volt kisebb, mint matematikusnak!) A fiatal lélek mohón issza magába a verset, jót-rosszat vegyesen és egyforma mértékben. Benyomásait, tapasztalatait magával viszi abba a későbbi korba is, amikor nemcsak hogy nem gondol versfaragásra, de még a folyóiratok költői anyagán is olvasatlanul lapoz át.

Bármennyire szűk körű és óvatos volt udvarhelyi, majd brassói iskoláim anyagválogatása, mégis hálával tartozom nekik – nem annyira a nyújtott ismeretanyagért, mint inkább az ismeretek kiváltotta élményekért. Kétségtelen persze, hogy a tanárok személyi tulajdonságai is súllyal estek latba. Domby Lajos tanár úr annyi lelkesedéssel oktatta a *Zalán Futását* vagy *A Szegény Asszony Könyvét* (amelyet paptanár létére nyilván jobban kedvelt *A Vén Cigánynál*) vagy a *Toldit* és megint a *János Vitézt*, hogy hálám javarésze ma is feléje száll a múltba.

A német irodalmat (amelyet felnőtt koromban az angolért hűtlenül, de bizonyos politikai körülmények miatt végleg elhanyagoltam) egy másik kitűnő tanártól: apámtól tanultuk. Persze költő voltának következtében elsősorban a költőkkel

foglalkozott. Chamisso és Lenau mellett a költő Schillert kedvelte és kedveltette meg velünk. Az ismerettár segítségével is fölbukkannak emlékezetem mélyrétegeiből a *Die Kraniche des Ibykus*, a *Dér Ring des Polykrates*, a *Das Lied von der Glocke*, a *Die Bürgschaft*, a *Der Handschuh* sorai és töredékei. Nem csupán szöszedetet készítettett belőlük, de könyv nélkül is megtanultatta őket. S mindezt úgy, hogy magyarázataiból, megjegyzéseiből, figyelmeztetéseiből a líra vonzó melege és a költészet értelme és fontossága sugárzott. Schiller drámáiról alig esett szó. Heinét a *Die zwei Grenadiere* képviselte, Goethét pedig a *Mignon*, *Der Erlkönig* és *Der Fischer*. No és persze a *Wanderers Nachtlied*. Ezt németül is tudom ugyan, de ha emlékezni akarok rá, akkor mindig abban a sokat lebírált régies fordításban jut eszembe, amelyben a világirodalmi olvasókönyvünkben szerepelt, és amelyet kedvteléselem jeléül nem késlekedem ideiktatni:

*Völgyön, hegyen
mi csend,
az ághegyen
szellő se leng.
Lomb sem hajol,
bokrában hallgat a madár.
Várj, nemsokára már
te is megnyughatol.*

Vergilius vagy Horatius a házi feladatok bokrai mögül sajnos csak kevés vonzó erővel integettek. Ezt később kellett keservesen megbánnom. A pár hónapig tanult görögből mindössze egyetlen hexameterre jut az erőmből. Ez magyar átírásban így hangzik:

Tész aretész hidróta theoi proparoitén ethékán.

Vagyis az erényt az istenek sok izzadozással kötötték egybe. S mennyivel nagyobb baj az, hogy eme klasszikusok valódi költői vonzását és ösztönzését csak érett fejvel kellett megéreznem, s így kialakulásomat alig segítették valamivel. Vajon közrejátszott volna ebben a fejemben kavargó gyermek gőz, amely a jelen és a jövő napfényvel ragyogni látszó távlatában a múltat a maga egészében jelentéktelenné homályosította?

Ugyanakkor azonban – tizenhárom-tizennégy éves koromban – gondolkodás nélkül bedőltem az Adyt körülhabzó elleneséges áramlatoknak. Élénken emlékszem azokra a hangos vitákra, amelyeket a székelyszenterzsébeti birtokosfi O.P. támogatására a főgimnázium földszinti folyosóján a későbbi festőművésznővel, a Mattis-Teutsch-tanítvány Lukász Irénnel folytattam a költő és versei „érthetlensége” körül. Lelkem mélyéig meg voltam győződve hangos érvelésem és kárörvendésem jogos voltáról, amikor ellenfelem könnyekkel a szemében állította, makacsul, hogy a versek mégiscsak szépek.

A húsvéti iskolai szünetet aztán ismerősöknél Dálnokon töltöttem. (Ott abban a Beczásy kúriában, amely mellett ma Dózsa György szobra emelkedik.) Már hazafelé készülődtem, amikor a sötét ebédő belső ablakának függönytől eltakart párkányán kezem *Az Illés Szekerén* felvágott példányára tévedt. Együltömben, lélegzet-visszafojtva olvastam el a kötetet. Amikor letettem, meg sem fordult a fejemben, hogy én ... én Adyt valamikor is „érthetetlenek” vagy „zavarosnak” vagy bárminek is állíthattam. Egyszeriben ismét körülöttem zsibongott az emelkedettségnak, a lelkesedésnek, egyszóval a költészetnek az a jól ismert zajgása, amely versek hallatán már kora gyermekkoromban elbűvölt, és nyilván azóta sem szűnt meg hatalmában tartani. Ady véglegesen meghódított. Hazautazásom után ugyanazon a földszinti folyosón bocsánatot kértem a nálam két osztállyal följebb járó Lukász Iréntől.

Ám ez alatt az egész idő alatt, amíg a líra kedves vizében Kedvemre lubickoltam, eszem ágában sem volt, hogy versírással kísérletezzem. Sőt szent meggyőződéssel vallottam, hogy ilyesmire képtelen lennék. Mondom: verset írni eszembe sem volt. Olvasni annál inkább.

Talán ez a kívánság sodorta volt a kezembe – az iskolában kötelező Molière- és Shakespeare-olvasmányokon felül – Kosztolányi *Modern Költők*jének szép szürke vászonba kötött első kiadását. Ez – meglehetősen különös módon – az *Élet* nevű katolikus folyóirat és kiadóvállalat könyvsorozatában jelent meg, tele (gondolom) egy csomó pápai indexre tett, kiközösített és mindenképpen dekadenciával gyanúsítható költővel. A könyv hetekig hajnali és éjszakai olvasmányom maradt. S én, aki Adyn kívül addig lényegében mai költőként csak Sík Sándort ismertem, most döbbsentem rá a modern, főleg nyugat-európai líra egész beláthatatlan távlatára és tit-

kos gazdagságára. Akkor persze még nem sejthettem, hogy Kosztolányi válogató kísérlete éppen hogy csak ízelítőt ad mindabból, ami valóban létezik, sőt azt sem, hogy később – másokkal együtt – meglehetősen bíráló szemmel fogom nézni fordítói teljesítményeit. De hiszen e pillanatban nem a későbbi vagy a mostani éneket idézem, hanem az akkori tizenégy esztendőset, aki meglegelte Aladdin bűvös lámpáját, és szemét elkápráztatta a föld alatti barlang vakító fénye.

Soha nem képzeltem volna, hogy az emberi lélek titkairól ilyen bátran, merészen és ilyen gyönyörűen lehessen szólni. Azokban a versekben rólunk, főleg rólam volt szó. Kosztolányi a maga képére és hasonlatosságára teremthetett újjá egyes szerzőket és verseket, mélyükön mégis megmaradt az eredetiség el nem torzuló tükrözése. Rimbaud, Verlaine, Baudelaire, Whitman, Shelley, az egész Nyugat visszhangzott a versekben. Valahányszor ölembé vagy takarómra eresztettem a könyvet, éreztem, hogy más ember vagyok. Szinte mindenhová magammal hurcoltam. Ki nem adtam volna kezemből. Sőt miatta haragudtam meg végzetesen a föntebb említett O.P. iskolatársamra. Egy szépnek ígérkező délután kikönyörögte tőlem a könyvet, aztán a kerti padon felejtette. A hirtelen támadó hegyi zápor rücskösre áztatta a lapokat, csámpassá tette a szürke vászonkötést és elferdítette a könyv gerincét. Szinte sírtam, amikor újra kézbe vehettem.

Anyanyelvem kortárs költészetét – Adyn kívül – még mindig nem ismertem. Az iskolában nem tanultuk, még a költők neve sem említettett, vagy legföljebb olyanoké, akik már réges-rég eszembe sem ötlenek. Babits, Tóth Árpád vagy Füst Milán műveit első ízben Karinthy *Így Írtok* Tibeli remek paródiáiból sejtettem meg, s ha az eredetieket nem is mindig, de ezeket ma is könyv nélkül fölmondom. A *Pásztortűz* hátsójain persze Áprily és Tompa szórványosan föl-föltűnt előtttem, de a *Modern Költők* vakító ragyogásában alig pillanthattam meg őket. Különben is ez még mind az új folyóiratok megindulása előtt történt.

Első irodalmi kísérleteim bizonyítéka mindenestre három úgynevezett novella. Tizenhárom-tizenégy esztendőskoromban írtam őket. Természetesen az asztalfióknak, hiszen eredendő gyöngeségeik inkább csak az iskolai dolgozatok színvonaláig emelték – vagy süllyesztették – őket. Az első valami temetői kísértet-história lehetett. A második holmi gyer-

meteg szerelmi történet. A harmadik viszont Velence képzelt történetéből merítette teljesen érdektelen tárgyát. Ám én mégis azt képzeltem, hogy prózát könnyebb írni, mint verset.

Valamelyik tavaszi nagyszünet idején aztán bekövetkezett az, ami ellen oly kitartóan tiltakoztam. Egy felhős délelőttön ellenállhatatlan kényszernek engedve három verset írtam. Föltehetően nagyon rosszakat. Fiókjaim mélyén ma már hiába keresem őket. Szerencsémre, mert így nincs alkalmam meggyőződni életrevalóságuk teljes hiányáról. Gyermeteg gyengeségeikre a későbben írt néhány költeményből mégis következtetni lehet.

*A Cenk ormára ráborult a felhő,
sűrűn suhogva onnan záporoz.
Sötét szobáckám kisdéd ablakából
borult szemem nem láthat semmi mást...–*

Írtam *Eső* elnevezéssel, noha a főgimnázium igazgatói lakásának teremnyi lakószobái és székesegyházhoz illő hármaskablatok voltak. Társadalmi lelkiismeretem ébredését viszont az *Öreg Koldus* sajnos teljesen semmitmondó sorai sugározzák:

*...Elaggott két kar csügg le oldalánál.
Két lába sajog; göröngyös az út.
Rongyos ruháját zord hideg cibálja.
Szíve kiszáradt feneketlen kút...*

Végül csupán annyit jegyzek meg, hogy piruló emlékezetem szerint az említett kényszer hatása alatt írt három vers egyikében a „rengedez” szó is szerepel!

Ismételt szerencsémre valaminő baráti összejövetelem megismerkedtem az akkor szintén középiskolás G.M. úrleánnyal, aki édesapja könyvkereskedése révén majdnem élő kapcsolatban volt a jelen irodalmával. Klári húga drámaian tudta előadni Gyóni Géza *Cézár, Én Nem Megyek!* című versét. Minthogy szerelmes voltam G.M.-be, szüleim nagy bánatára többé nem látogattam a Mária Kongregáció összejöveteleit, inkább a Klári szavalatát hallgattam. Ez persze bizonyos szembefordulást – a későbbiek fényében határozott szakítást – jelentett addigi szellemi magatartásommal, anélkül hogy annak korábbi költői vonatkozásait megtagadtam volna.

M. viszont hamarosan tudomást szerzett a líra iránt tanúsított vonzalmamról, és nemsokára tőle kaptam ajándékba Tóth Árpád *Hajnali Szerenád* című kötetét. Most éreztem meg végleg azt az üdítő széljárást, amelyet Ady versei megindítottak költészetünkben.

Ettől fogva másfajta, noha talán nem jobb verseket írtam, mint kezdetben. Kettő közülük meg is jelent egy temesvári ifjúsági lapban. Így életem e szakaszának fejlődési vonala lezárult, s valami új kezdődött.

A döntés kényszere

„Ez bizonyos szembefordulást jelentett korábbi szellemi magatartásommal...” – írtam a megelőző fejezetben. Most látom, hogy szokott körültekintő óvatosságom milyen finom megérezéssel iktatta a szövegbe a „szembefordulást” némileg megkérdőjelező, legalábbis alaposan enyhítő „bizonyos” jelzőt.

A szakítás a múlttal azért nem ment olyan könnyen, mint ahogy a történeteket és folyamatokat utólag elképzelem vagy leegyszerűsíttem. A mélyben, az ösztönökben, a tudattalanban még sokáig kellett hatniok azoknak a benyomásoknak, amelyek korai csírázásomat egészen más nedvekkel, sókkal, vegyi anyagokkal igyekeztek a maguk növekedésére irányítani, mint aminőket Ady vagy Kosztolányi, a nyugati líra vagy Tóth Árpád táptalajából vettem magamhoz. Némely akaratlan, de nem kevésbé kényszerű visszapillantás egy már meghaladottnak vázolt serdülőkorba arról győz meg, hogy a brassói iskola vagy a család Vörösmarty–Petőfi–Arany–Schiller termékeny és termékenyítő besugárzása mellett és azzal egyidejűleg egész sor másfajta szellemi befolyás is ért. Hatásukat talán nem mindig tudta közömbösíteni a valódi költészet légburka.

A *Zászlónk* című igen jól és korszerűen gondozott katolikus ifjúsági lap versanyagából bizonyos Thurry Peregrin cserkészmozgalmi versszövegei és dalai rémlenek föl. Nevét hiába keresem könyvészeti szakmutatókban. (A közlőnyt Izsóf Alajos nevű pap szerkesztette, aki a 19-es Tanácsköztársaság bukása után Amerikába bujdosott, és ott halt meg.) Kissé szégyenkezve kell azonban bevallanom, hogy tizenkét-tizenhárom évesen a már büszkélkedve emlegetett magas költészet mellett bizony gyakori olvasmányaim között szerepeltek olyan gyűjtemények is, mint *A Világháború Költészete* elnevezésű elmaradhatatlanul „hazaffyas” kiadvány, amelyben többek közt a *Wacht am Rhein* fordítása, továbbá a *Ferenc Ferdinánd Jár a Hadak Élén* című lelkesítő zöngemény, sőt Gyóni Géza *Gorkij Önkéntes* című elmeműve is előkelő helyet foglalt el.

Párhuzamosan ezzel szorgalmasan forgattam Thaly Kálmán álkuruc verseinek puha bőrbe kötött és vörös zsinórral átfűz-

hető válogatását – hosszú ideig a Rákóczi-szabadságharcról támadt élményeim sugallóját. Ugyancsak olvasmányaim közé tartozott a jobb emberi és költői sorsot érdemelt szegény Gyóni przmyśli verseskönyve, a *Lengyel Mezőkön Tábortűz Mellett*, amelyben bizony megtagadta a nyilván Ady-hatásra keletkezett korábbi *Cézár, Én Nem Megyek!-magatartást*, hogy a hazafiaskodó-harcias gőzből csak az orosz fogolytáborban ébredne, sajnos későn már, a közelítő örület árnyékában. Ellentmondásosabb, haladót a visszahúzóval vegyítő, mégis inkább az utóbbira hangsúlyt vető hatások érték a századelőn még jó csengésű névvel bíró Endrődi Sándor verseiből, különösen *Kuruc Dalok* című kötetéből és Heinefordításából. Ady és Kosztolányi fölfedezése előtt pedig szorgalmasan forgattam *A Magyar Költészet Kincsháza* testes gyűjteményét. Erről most mai szemmel írt meglehetősen kedvező értékelést olvasok egy ismerettárban, bár saját emlékezetem ismét csak inkább a hagyományos, a szelídet, a majdnem álmosítót őrizte meg belőle.

No és ott volt apám könyvtárában a Kosztolányi *Modern Költők*jével egyazon sorozatban megjelent Sík Sándor-kötet is. Egy ideig szorgalmasan olvastam, mert a hangvétele azért mégis más volt a szokvány költők versezeteiből felém áramlóknál. Szerencsétlenségére ugyanezen a könyvállványon fedeztem föl a Tevan Könyvtár egyik sárga füzetében Karinthy megsemmisítő bírálatát róla. Alkotásait „helybenfutás”-nak minősítette, utolsó mondata pedig hozzávetőlegesen úgy hangzott, hogy „lehet-e nagy költő valaki, akit a tételes vallás tejszágú misztikumai nyűgöznek?”

Mindamellet a körülöttem habzó-hullámzó keresztény-vallásos nevelő és irányító légkör – noha minden vakbuzgóságot, szenteskedést, türelmetlenséget nélkülözött, sőt inkább a századelő újkatolikus modernségének jegyeit viselte magán – serdülő eszmélésemet mégiscsak a maga módján igyekezett alakítani. Sőt nyilván alakította is. Másként aligha tudnám megmagyarázni, miért figyeltem oda – persze a közönség leghátulsó soraiból – a katolikus elemi iskola rajzteremnek nevezett, de erre a célra soha nem használt emeleti helyiségében hetente vagy havonta megrendezett úgynevezett Szent Antal Estélyek „irodalmi” előadásaira, ahol is legtöbbször a modemeket ócsárolták. Az egyébként kedves és ártalmatlan – s mint utólag megtudtam, titkos szabadkőműves – Schenk

Gyula tanár úr például ezzel a gúnyos idézettel aratott sikert: „A csönd fölarsant.” – Nem is sejtette, hogy tapsoló külsőm mélyén kételkedő eszmélések kavarnak: vajon csakugyan miért ne harsanhatna föl a csönd?... Nyilván a modern költőnek van igaza!...

Máig is meglep azonban, hogy később Mécs László költészte inkább bosszantott. Mindenki rajongott a verseiért – talán éppen ez a hirtelen népszerűség bántotta az ízlésemet. Esetleg azonban csak irigységemet költögette. Hiszen néhány év múltán brassói előadóján már kimondott elutasítással hallgattam a zsúfolt mozi terem dobogójáról hatásosan elhangzó szavakat. Majdnem szégyenkeztem, amiért e színpadi teljesítményhez éppen a saját édesapám szolgáltatta a lelkesítő bevezetőt.

Ám a főntebb vázolt légkör mégis elegendő erővel bírt a lappangó lázadás vagy feltételezett fordulat megbénítására, legalábbis elodázására. Ne feledjük el: még mindig csak tizenhárom-tizennégy éves vagyok, életem első hosszúnadrágját szinte csak pár hónapja viselem (persze, apám egyik átalakított öltönyéből), nem csoda, ha költői kísérleteimmel egyelőre nem merészkedtem megszokott körökön túl.

Egyébként hosszú évek múltán is az újonnan fölfedezett és tisztelt és már tanítómestereimnek képzelt költők világa valahol a tündén messziségben és mesebeli magasságban tündöklött. Eszembe sem jutott ama mennyei birodalom kerítésén átkukucskálni vagy bejáratánál topogni, amelyben Babits vagy Kassák vagy Tóth Árpád vagy Karinthy vagy Füst Milán sétálgatott, mondjuk, Musset, Leconte de Lisle, Baudelaire, Maupassant, Heredia, Verlaine, Richepin, Rimbaud, Jammes, Poe, Shelley, Whitman, Keats, Verhaeren, Carducci, Marinetti és a többiek nagyszerű árnyékában.

Valahol valaki emlékezéseiben olvastam egy állítólagos levelemről, amelyet a *Cimbora* című gyermeklap nemes emlékeztető szerkesztőjéhez, Benedek Elekhez intéztem volna, ítélete elé bocsátván verseimet, mint ahogy annak idején megfelelő elismerés és siker kezdeményeképpen Dsida Jenő és Marton Lili bátrabb személye tette volt. Én ilyen levélre nem emlékezem, s nagy a gyanúm, hogy ez nem tőlem származik. A legmerészebb feltételezés szerint édesapám írhatta az én nevemben, sőt névazonosságunk valószínűtlen igénybevételével. Én – tudomásom szerint – soha nem kísérleteztem a

Cimborával, bár bizonyára jót tett volna, mint ahogyan pártfogást, segítséget, útmutatást, sőt nyilvánosságot nyújtott a két főntebb említettnek is.

Apám előtt viszont – szeméremből-e, féltékenységből-e vagy talán ösztönös féltékenységemben – szigorúan titkoltam verseimet. Ő tehát csak tudtomon kívül férhetett volna rejtegetett kézirataimhoz. Ezeket először egy barna papírborítású füzetbe írogattam rossz haditintával, majd apám egy harctéren elesett, Hajdú Kálmán nevű, nem közönséges tehetségű udvarhelyi tanítványa hátrahagyott írásainak üresen maradt lapjaira másoltam le (mintegy előrevetítvén későbbi papírtakarékossági kényszerképzeteimet). Apám azonban a maga önzetlen jóindulatával és nyilván apai szeretetétől ösztönözve nem törődött makacs titkolózással, és – noha talán megsejtette a maga későbbi kárvallását – nem késlekedett fia zsengeit az általa legmegfelelőbbnek vélt helyre eljuttatni. Mondom: ha ez egyáltalán elképzelhető!... Egyébként nem sok sikerrel, mert a *Cimborában* – tudomásom szerint – versem nem látott napvilágot. Benedek Elek nem vett róluk tudomást soha.

Ösztönös kirobbanások voltak ezek, fogalmam sem volt, hogy alapul szolgálnak-e majd valamihez, nem is nagyon vizsgálgattam ilyen szempontból őket. Egy dologra azonban már akkoriban teljes meggyőződéssel ráéreztem, éspedig arra, hogy nem lesz belőlem vallásos költő, még a Sík Sándor-i vagy Mécs László-i értelemben sem. Már azért sem, mert bármennyire is szerettem az apám dudorásza karácsonyi dallamokat vagy a megérezhetően népi eredetű vagy ősi edzéseken átment egyházi énekeket, mindennapi olvasmányaimból egészen más benyomások szűrődtek belém – olyanok, amelyek a vallási révületet vagy túlvilági elragadtatást már eleve lehetlenné tették. Nem annyira költők jutnak itt hirtelen eszembe, hanem Bergson, Macaulay, Carlyle – sőt meglepő módon Jókai, akinek a dálnoki Beczásy kúria csendjében mind a száz díszkötetét végigolvastam, vagy később a Klasszikus Regénytár kék kötésű kiadásában megjelent *Bűn és Bűnhődés* és *Karenina Anna*.

Első jobbnak vélt próbálkozásaimat a *Hírnök* című kolozsvári havi közlönynek küldözgettem abban a szent meggyőződésben, hogy azok lényegesen jobbak, mint az ott föl-föltünetező papköltők (talán az egy Pakots Károly kivételével)

versei, de föltétlenül többet érnek, mint a lap házi költőjének és szerkesztőjének: P. Jánossy Bélának bőven ömlő és persze hasonló bőséggel közölt művei. Eleinte itt nem is jutottam szóhoz. Ugyanígy jelentkeztem egy főleg hitbuzgalmi brassói lapocska, az *Erdélyi Tudósító* hasábjain. Ezt okos és haladó-katolikus hitoktatóm, Veress Endre szerkesztette és adta ki. Nem tudom, milyen okból közölte írásaimat. Esetleg megbo-csátotta a vezetése alatt álló Mária Kongregációhoz való hűt-lenségemet – talán az eltévelyedett bárány megtérése remé-nyében. Sajna, csalódnia kellett! Ismét szerencsémre, a *Hír-nők* lapszámaihoz nem juthatok hozzá, tehát a beküldött ver-sekről fentebb nyilvánított jó véleményemet nem kell megcá-folnom. Az *Erdélyi Tudósító* hasábjain viszont olyan nevem-mel jelölt költemények láttak napvilágot, mint például az *Ütnék az Órák*; ennek befejező második szakasza a követke-zőképpen panaszodik:

*Jaj istenem! miért kiáltják,
hogy fut az élet, gyors a halál?
Hiszen érzem és tudom én jól,
hogy egyszer mégis rám talál...*

Ha nem olvastam volna mostanában Füst Milán naplójá-ban, hogy kora ifjúságától kezdve egész életén át ezzel a kí-sértettel küszködött, máris törölném az idézetet. Az ő tekin-télyét azonban támogatásnak vélem. Igaz: ő a halállal való birkózást a napló lapjaira számúzta, verseibe csak művészetét mentette át. Én azonban jelek szerint még nála is jobban fél-tem, tehát az említett közlőnyek még ilyesmiket is írtam:

*Ragyogtak sápadt csillagok,
s a bús szobának ósdi ajtaján
a félelem reszketve kopogott
szívemnek ajtaján.*

*Valami hördült rémesen.
Láncokba fojtott ős bölénybika
titok-lezárta földi börtönében
lerázta láncait.*

*Revolvert markoltam vadul
s az éjszakába félve úgy ziháltam:
„Mi ez a rémes, fájó hördülés?
Miért is reszketek?”...*

Mondanom sem kell, hogy revolverem sem akkor, sem később nem volt. De én ezt igen kifejezőnek véltem. Sajnos, bizonyára a szerkesztő is. Ez pedig meglehetősen rossz fényt vet irodalmi hőskorunk versenyágának színvonalára. Legalábbis brassói és katolikus vonatkozásban.

Egyre ritkább versei alatt olykor édesapám neve is megjelent – még ekkor a teljes jogú „Szemlér Ferenc” alakban, míg a saját apróságaim az „ifj.” megjelölést viselték. Apám azonban ez idő tájt főleg román fordításokat tett közzé. Kötelező nyelvvizsgára készült, és gyakorlásul – igen helyesen – főleg Eminescut választotta. Én ebben az időben, hatodik gimnazista (a mai tizedikes) koromban Bordeaux Árpád tanár úr irányításával és az első elemi osztály számára készült könyv segítségével a nyelv kezdő ismereteit igyekeztem elsajátítani – legalább a nyelvtani szerkezet és a helyesírás terén. Mindössze egyetlen (óvodás szintű) versikére emlékezem, de arra aztán eltörölhetetlenül: „*Cine e la uşă, cine? – Mama e, din piaţa vine, – Iat-o c'un coş încărcat, – Oare ce ne-a cumpărat?...*” A folytatást azonban már elnyelték az idő habjai.

Középiskolás osztálytársaim előtt titkon űzött költői törekvéseim nem sokáig maradtak rejtve. Becsületükre legyen mondva, nem gúnyolódtak, inkább valahogyan becsültek miattuk. Különösen, amikor a Brasovia Sportklub fekete-fehér színekben küzdő csapatának győztes mérkőzéséről eléggé gördülékeny hexameterekben valami ódaszerűséget írtam, és azt az azóta szerencsétlenül elhunyt kiváló labdarúgó osztálytársamnak, Tritsch Oszkárnak ajánlottam. A máig kallódó szöveg a homéroszi díszítőjelzőket kívánta utánozni. Minden igyekezetem ellenére csupán egyetlenre emlékszem vissza. Így hangzott: „Darvas, a jó hátvéd...” És csakugyan az volt. Ma is látom magam előtt pompás fölszabadító rúgásait.

Talán ennek köszönhetem, hogy nyolcadikos koromban engem választottak az önképzőkör diák-elnökének. Ebben a minőségemben részint elvárták tőlem, hogy szaktekintély legyek a fölmerülő vitás irodalmi, főleg költészeti kérdésekben, részben kötelességemmé tétetett, hogy az éppen esedékes évfordulókkal kapcsolatos teendők elintézéséről gondoskodjam. Elnöki tekintélyemet talán mégiscsak irodalmi hajlamaimnak köszönhetem, mert megválasztásom idején, noha már érettségi előtt álló nyolcadikos, mégis csak tizenöt és fél éves s

hozzá meglehetősen felszeg és tartózkodó egyéniség voltam, aki mindig csak a rábízott feladatok súlyát érezte lelkére nehezedni.

A főgimnázium önképzőkörének rendes tagjai a hetedikesek és nyolcadikosok, tehát az utolsó két osztály tanulóiból kerültek ki. Rendkívüli tagokként azonban már hatodikos korunktól látogathattuk az üléseket, illetve látogatták azokat az irodalom és művészetek iránt érdeklődők – egyelőre beleszólási engedéllyel, de szavazati jog nélkül. Ez utóbbi számomra különben sem jelentett sokat. Inkább hallgattam a nálam idősebbek és nyilván okosabbak felolvasásait, vitáit, elméleti fejtegetéseit. Ezekbe a diák-elnök mellett kötelezően működő tanár alig avatkozott bele – talán mert sohasem hágták át az iskola szellemiségének korlátait, de esetleg a gondolatszabadság és a kifejezés kötetlensége iránt érzett jóváhagyó tiszteletből.

Ösztönös költői tartalmaimra bizonyára táplálóan hatottak a „nagyobbak” közül a későbbi Abafáy Gusztáv, vagy a majdani brassói főorvos és orvostörténeti kutató Szabó Zoltán eszme-futtatásai, noha magáról a költészetről mint jelenségről, kifejezési módról, megvalósítandó művészi feladról csak mellékesen beszéltek. A felmondott szavalatokba azonban a kézikönyvekben található, ismert versek közé betört az új magyar líra is. A *Góg és Magóg Fia Vagyok Én*, majd *Az Értől az Óceánig*, *A Szivárvány Halála* itt a brassói római katolikus főgimnázium iskolatermében, közvetlenül a kápolna megszentelt falának szomszédságában hangzott el. Én a közszerepléstől való korai irtózásom következtében nemcsak hogy költői kísérleteimet nem bocsátottam az önképzőköri bírálók feltehető szigorának maró fényébe, de egyetlen rosszul sikerült szavalási kísérletem után (mikor is az *Egy Gondolat Bánt Engemet* sorait harsogtam el nagy hangerővel, de kevés meggyőződéssel) még erről a megnyilatkozási módozatról is lemondtam. Az emlék hosszas bénító hatását sohasem tudtam egészen leküzdeni. Jóval később, a lakásunk kertjében üldögélő család füle hallatára nagy kedvvel és lendülettel adtam elő *A Fülemüle* mulatságos szakaszait – talán csakugyan jól, mert apám egy húszast ígért, ha előadásomat nyilvánosan, de legalább az önképzőkörben megismétlem. Én azonban mosolyogva, de bensőmben borzongva háritottam el a csábító ajánlatot.

Elnöki minőségemben kerültem közvetlen kapcsolatba a helybeli főreáliskola utolsó magyar nyelvű osztályának költői körével. Ennek hangadói: Raátz Z. Elemér és Verzár Gyula személyes jó barátaim voltak – ez előbbi úgy is mint novellaíró, utóbbi pedig mint szintén készülődő költő. Már legelső összejövetelünkkor – a református elemi iskola egyik üres osztályának szűköcske padjaiban – nagy meglepetés ért. Szokatlan hangvételű költeményekkel kellett megismerkednem. Bár az úgynevezett szabadvers nem volt előttem idegen, ezúttal ennek uralkodó befolyását észleltem. Sőt azt is tapasztaltam, hogy az eddig is „modern” minősítést viselő Ady-, Babits-, Kosztolányi-, Tóth Árpád-versek mellett ezek az újfajta költemények szintén legalább olyan korszerűeknek mutatkoztak, mint amazok. Nem mondom, hogy azonnal meghódítottak, inkább némi idegenkedést támasztottak bennem. Különösen az olyan kifejezések, mint „Arany-violákat imádkoztam...”, mert ezt valahogy erőltettnek éreztem, noha a felolvasottakból mindmáig ez maradt meg emlékezetemben. Mégis ezek a sajátomtól annyira elütő, szokatlan kísérletezések mélyen elgondolkoztattak, hiszen a költészet egészen új tartományába vezető ösvények sejtettek föl bennük.

Önképzőkori elnökségem idejére esett két nevezetes ünnep: Petőfi, majd Madách születésének századik évfordulója. Nem akarok magamnak semmi érdemet tulajdonítani a történetben – gondolom az előkészítő és végrehajtó munka java részét Weisz Imre titkár és Nágel Ödön jegyző vállalta és végezte. Én valószínűleg csak ötletekkel – s talán nem is mindig a legsikerültebbekkel – járultam hozzá az eredményhez.

A Petőfi-megemlékezés részleteiről szinte semmi sem maradt meg bennem. Talán bele is olvadtak az országos megmozdulás áramába, vagy legalábbis az iskolánk egészét mozgósító nyilvánosabb rendezvénybe. Az önképzőkör saját belső ügye azonban az évfordulói pályázat volt, amelyről személyes vonatkozásai és jelentősége miatt alább fogok néhány szót ejteni. A Madách-évforduló megünneplése azért vésődött mélyebben az emlékezetembe, mert itt bizonyos vetélkedés folyt köztünk és a főreáliskola között. Ez – bár akkor csak magamnak vallottam be – az utóbbi győzelmével végződött. Nyilván ismét csak átkozott féltékenységem és a versengéstől való tartózkodásom, illetve az esetleges vereség riadalma miatt. A reál diákjai ugyanis nyilvános estét rendeztek szabály-

szerű bevezető beszéddel és *Az Ember Tragédiája* egyes részleteinek színpadi bemutatásával. Mi ugyanezt csak az önképzőkör szűk keretében ismételtük meg, noha az előadás, különösen az oratóriumként megrendezett *Tragédia*-válogatás nagy sikert aratott. Ám arányaiban meg sem közelítette a főreálét.

Nekem azonban döntő fontosságú élményt jelentett. Egész életemre szólót. Máig sem elmúltat és elmúltót. Az ünnepséghez szorosan kapcsolódó szövegolvasás és szerepkiosztás, majd a próbák és ismétlések, végül az előadás olyan testközelbe hozta Madách szövegét, ami talán egyetlen hasonló természetű művel sem esett meg. Nem tanulmányoztam behatóbban a hozzáfüződő irodalmat, nem sok ügyet vettem az életrajzi jegyzetekre, tudós magyarázatokra, bölcséleti források megvilágítására vagy világirodalmi rokonulások feszegetésére, mégis mélyen átéreztem a mű gondolati alapvetésének jelentőségét, a megformálás tökélyét, a kifejezés költői erejét. Madách lángelméjének készséges rabjává lettem. Teljesen azonosultam vele. Ez a hatás – melyet később Karinthy-nál a rokonézés fölszíkrazásával ismertem föl – egész pályámon végigkísért. Nyilván nem a saját kifejezési módom alakításában vagy kifejeznivalóim összegezésében, inkább a költői és alkotói elhivatás tekintetében tanúsítható erkölcsi magatartás vonatkozásában.

Gyakran ettől a pillanattól kezdve számítom azt az egyesek előtt talán érthetetlennek tűnő meggyőződésem kialakulását, amely szerint a költészet nem játék, nem ügyeskedés, nem a rímek-ütemek kellő összeállításának mestersége, még csak nem is zabolátlan képzeletcsapongás vagy idegkórtani látlelet, hanem belső parancs valami döntőnek és világérvényesnek a kimondására – annak a valóságnak lehető pontos és új meghatározására, ami én vagyok, vagy legalábbis aminek magamat a sebtén elfutó jelenben mégis öröknek érzem. A hatás tartósságát mi sem bizonyítja jobban, mint a hosszú évek múltán egyre vissza-visszatérő ösztönzés a madáchi művel való törődésre vagy küzdelemre. Esszé a *Nyugat* hasábjain; a Goga-féle román változatról írott bírálat az *Erdélyi Helikon*ban; a Társadalomtudományi Akadémia bukaresti székházában románul előadott hozzászólásom, s végül az a tény, hogy a *Tragédia* bármelyik színében kész idé-

zetekre bukkanok ma is, ha valamely elméleti tétel megfogalmazásán töröm a fejem.

Ugyanebben az időben fogamzott meg bennem az a fiatal-ságszerte jól ismert gondolat, hogy az iskola keretében lapot kellene indítani. A megvalósulás nyilván nem ütközött volna akadályokba, hiszen a főgimnázium igazgatója (apám) vagy magyartanárunk (Domby professzor úr) bizonyára támogatta volna az ötletet, ha én nem vagyok olyan ostobán magamnakvaló és zárkózott és önfejű, és elsősorban nekik mondom el a tervet vagy ábrándot. De hát ők „felnöttek” és „tanárok” voltak – eszembe sem jutott bízni bennük. Álmaimban pedig az elképzeléstől a megvalósulásig vezető út csak néhány könnyed lépésnek tetszett.

A szerepeket hamarosan és minden nehézség nélkül kijelöltem, természetesen önmagammal való teljes egyetértésben. Különösen két osztálytársamban, a kitűnő számtanista Weisz Imrében és a bajtársi kedvességű Fischer Zoltánban bíztam, akik első szóra késznek mutatkoztak a tervezett lap sokszorosításának gondját magukra vállalni. Így hát könnyedén átadhattam magam a „szerkesztés” feladatának. Főleg az izgattott, hogy milyen versemmel induljon az első szám. Mekkora huppantam alá aztán gyermekem eszménykedésem rózsaszín fellegei közül, amidőn föntebb említett két barátom józan üzletszerűséggel közölte, hogy a tervezett lap egyes számait ennyiért és ennyiért fogják előállítani, persze megfelelő előleg ellenében... Tökéletesen igazuk volt. Én azonban addig az egész lapot tiszta „eszményi” alapon képzeltem el, sőt valami megmagyarázhatatlan kábaságban még az előállítás anyagi vonatkozásaiban is önzetlenségről, sőt áldozatkészségről álmodoztam. Így a közlést, ahelyett hogy barátaimmal értelmesen megtárgyaltam volna, személyes sértésnek vettem, és az egész tervről azonnal lemondtam. Akkor, sajnos, nem sejthettem, hogy személyiségemnek ez az elítélendő vonása mennyi bajt, hátrányt, félreértést, sőt szerencsétlenséget okoz majd nem csupán költészetemben, de életemben is.

Majdnem ezzel egyidőben zajlott le a Petőfi-pályázat eredményének kihirdetése. Bár a pályázathoz ennek semmi köze sem volt, mai emlékezésem mégis és ismét fölidézi a hagyományosan visszahúzó légkör egész rám nehezedő súlyát, amelyet – akár a légkörnyomást – abban az időben nem éreztem. S egyben tudatosítja is azt a roppant tojánhéj-repesztő

erőfeszítést, amellyel egész magatartásomat és gondolkodásomat ellentétes síkba kellett átvétenem. Hiába olvastam volt tehát már *Az Illés Szekerén* vagy a *Modern Költők* verseit, a Petőfi–Arany-összevetésből és ugyanakkor a Kosuth–Széchenyi-párhuzamból ösztöneimben mégiscsak a két utóbbi diadalmaskodott. Nem a nyers változtatás, hanem a szelíd haladás. Vagyis nem a forradalom, hanem a reform. Ám amikor a névtelenül beérkezett pályaművek olvasását befejeztem, a díjat habozás nélkül *Az Én Petőfim* című versnek ítéltam és ítéltetem, amelynek kezdő sora ekképpen hangzott: „Az én Petőfim nem szelíd fiú...” És folytatódott körülbelül ebben a hangnemben a forradalom igényléséig. Elnöki minőségemben a verset nyílt ülésen én hirdettem ki győztesnek. Ifjonti tárgyilagosságom bizonyítékaként fölös szigorúsággal nem mulasztottam el kiemelni a költemény egynémely verstani vagy fogalmazási fogyatékoságát. Mire a harmadik vagy negyedik padosorban nyugodt hévvel talpon termett egy magas, sötétes arcbőrű, barna szemű, dióárnyas hajjú, vékony hatodikos, és mérsékelt, de mégis izzó hangon közölte, hogy hibák ide, kifogások oda, szerzőségét tovább nem óhajtja titkolni, és a díjat nyert verset mindenképpen ellenére jónak tartja.

Így kezdődött költői szövetségem a nálam mindössze egy évvel fiatalabb Vernes Gyulával. E fellobbanó, hullámozó, megszakadó, elszunnyadó, majd később öreg korban új életre támadó barátság külön írást, talán regényt igényel és érdemel. Itt csupán kezdeteimre gyakorolt döntő hatásáról szeretnék futólag megemlékezni. Mindaddig szinte senkim sem volt, akivel a költészetről amúgy istenigazából kibeszélhettem volna magamat. Ismétlem: bennem volt a hiba, félénkségemben, tartózkodásomban, magamnakvalóságomban. Apám és köztem láthatatlan fal emelkedett, amelyen ő hiába próbált, én viszont makacsul tartózkodtam áthatolni. G.M.-mel is a félig kamasz szerelem félszégei akadályozták a lényegről való beszédet. Baráti társaságom más tárgyak bűvöletében élt. Osztálytársaim becsültek ugyan, de hiányzott belőlük a mélyebb érdeklődés. Vernes Gyula azonban költő volt, minden idegszálával annak készült, és később csak a sors viszontagságai akadályozták meg valódi hivatásának megelégedésében. Pedig Kolozsvárt Mikó Imrével egy iskolába járt, a nyolcadik-

ban Szabédi László padtársa és barátja volt, majd Dsida Jenő és Bányai László társaságában készült verseskönyvet kiadni.

Most azonban rokon lélekre bukkantam benne, akinek jelenlétében – magam előtt is meglepetésül – minden gátlásom egyszerre megszűnt. Úgy tudtam vele megbeszélni legizgatóbb költői nyugtalanságaimat, mintha álmatlan éjszakákon önmagammal vitáztam volna. Még akkor is szívesen egyet-értettem vele, ha történetesen ellentmondott. Talán azért, mert természetünk, ízlésünk, vágyaink és törekvéseink majdnem hogy azonosoknak mutatkoztak. Legalábbis az újonnan felfedezett barátság fényénél csak ezt tudtam, ezt voltam hajlandó észrevenni.

Legelőször is szerette a klasszikusokat – Aranynál jobban Petőfit! Mohón élvezte a moderneket. Ezúttal azonban nem Adyt, inkább Tóth Árpádot. (Egy-két évvel később tőle kaptam ajándékba a *Lomha Gályán* nemrégiben megjelent kötetét, amelynek verseit egy hosszan tartó betegség alatt majdnem szóról szóra megtanultam.) A fő mégis az volt, hogy őszinte lelkesedésével és tudatos magabiztosságával megerősítette bennem a költészet hitét. De nem ez a szabályos meghatározás! Mindaddig bárminő kísérlet, próbálkozás, elismerés vagy csak egyszerű tudomásulvétel, esetleg jóváhagyás ellenére is valahol tudatom mélyén a költészetet bizonyos külön dolognak, szinte nem a való világhoz tartozónak éreztem, amelyet tanácsos titkolni, okosan óvni, vigyázva védelmezni. Most új barátom és fegyvertársam szavai nyomán kiderült, hogy a költészet valami természetes és egyszerű tünet, a való világ magától értetődő része, a társadalom nélkülözhetetlen szükséglete, amelyet nem hogy rejtegetni kell, mint titkot vagy néma összeesküvők szándékait, de egyenesen és bátran magasba kell emelni, még ha az ipartól zajos, sportokkal foglalkozó, pénzkeresést űző régi városunk magyar társadalma nem is becsüli meg túlságosan.

Akad tehát valaki, akinek példája és magatartása újabb tevékenységre ösztönzött. Noha alig betöltendő tizenhetedik életévemmel ekkor készültem a már megnehezedő érettségire, mégis találtam időt arra, hogy barátommal hosszú beszélgetésekbe bonyolódjam a mindkettőnket érdeklő költői ügyekről – és egyben némileg el is idegenedjem közvetlen osztálytársaimtól, hiszen ők sehogy sem értettek, hogy lehet egy nálunk két osztállyal alantabb járó „hatodikossal” barátkozni. Pad-

társammal, K.S.A. barátommal különböző villamossági, motorszerelési, műszaki kérdésekben mindeddig nagyon jól megértettük egymást. Ő most váratlanul elhidegedett tőlem, és későbbi sógorával kezdett barátkozni. Ezért szívem mélyén őt hibáztattam, holott én voltam csak a bűnös, amiért a Leclanché-elemek és gépkocsik tanulmányozása helyett Euterpe és Erató lenge fátylai után kapkodtam.

Vernes Gyulával hosszú sétákat tettünk a tavaszodó Brassó erdei sétányain és ligeteiben. Benyomásom szerint egy-egy újonnan fölmerült költői kérdés, esetleg kétely megvitatása végett olykor még a G.M. iránt érzett szerelmem ösztökéléseit is elhanyagoltam. Néha mindössze azért, hogy valami nemrégiben olvasott vers váratlan szépségeit vitathassuk meg. De nem csupán az olvasottakéit, de már az írottakéit is. Nagy a gyanúm, hogy az ebben az időszakban papírra vetett költeményeim néhányra már beszüremkedett a sok év múltán megjelent első kötetembe. Mindenesetre a hozzám még közelinek érzett közlemények hasábjain föl-föltűnt belőlük egy-kettő.

A közös költői séták mindörökre belém vették, belém itatták, belém égették a környezet és a természet nyomatékos jelenlétét. Mint egykor Udvarhely környéke, most Brassó hegyei, völgyei, erdei, forrásai és ösvényei láttak el azokkal az ízekkel, illatokkal, hangokkal, suttogásokkal és titkos jelzésekkel, amelyek későbbi verseimben is mindegyre fölbukkanak, és amelyek miatt az ehhez nem szokott bírálók többször is a „természetlírát” emlegették – persze főleg lebecsülő hangszállal. Tehetetlenül szégyenkeztem emiatt. Tehetetlenül, mert fogalmazás közben kényszerűen tollam alá tolokodtak a Cenk sétányainak lombos fái, a Rakodó-völgy hosszú ösvényei, a Warte-tető napos sétányai, a Pojána felhős fennsíkja, Martonfalva meredeke, a Csigahegy és a Fellegvár deres dombjai, az egykori Honterus, a Noa, Derestye füves benyílói (ma mindhárom Brassó sokféle gyártelepeinek egy-egy színhelye), az inkább felhős, mint kék ég, a Nagykőhavas, a Keresztényhavas, a Csukás távol csúcsai, amelyek serdülőkorom természetes környezetét alkották, s amelyek közt majd mindenütt visszhangot vertek a Vernes Gyulával folytatott párbeszéd szavai.

Közben persze körülvelt a Graft-patakra néző tágas igazgatói lakás csöndje, melege és biztonsága, amelynek benső

zavartalanságáról a fáradhatatlan, szorgalmas és szerető édesanya gondoskodott. Ő el tudta simítani a három testvér torzalkodásait. Sohasem volt részrehajló vagy igazságtalan. Csak az érdemelt szidást vagy büntetést, aki valóban vétkesnek bizonyult. Ma is sajog az ülepem az udvarhelyi Árpád utcában kapott iszonyú elfenekeléstől!... Édesapám viszont örökké együttes döntésekkel ítélkezett: „Szégyentelen gazemberek vagytok!...” Még akkor is, ha távollétemben öcsém az ablakot egymaga törte be... Anyám a tisztességtől a bőség és hiánytalanság látszatát varázsolta elő. És lábujjhegyen járt a szobában, ha fiait könyv vagy papír vagy szótár fölé látta hajolni.

Ebből azért nem kell arra következtetni, mintha a múzsák ekként vázolt birodalmának enyhe légkörét nem zavarták volna a külső világ záporai, zivatarai, hóföregetei. Minderről azonban már évtizedekkel ezelőtt beszámoltam a *Más Csillagon* lapjain. Kérem a Nyájas Olvasót, forgassa át annak sokkal kevesebb élettapasztalattal, de lényegesen több lendülettel megírt fejezeteit. Akkor tán pontosabban számot vehet – ha egyáltalán érdekli! – a költő emberi és állampolgári fejlődését előmozdító vagy gátló körülményekről. Hadd lenne így e kép mélységben is, távlatban is valamivel teljesebb!

Ebben az igazgatói lakásban készülődtem az utolsó hetekben hirtelen ijesztő mumusként felrémlő érettségre. Két tárgy fojtogatta a torkomat: a Tersztyánszki Sándor oktatta számtan–természettan és az akkor még alig tudott román nyelven elmondandó hazai történelem, amelyet Bordeaux Árpád tanított. Ám mindkét vizsgáztató tanárom elnézőnek mutatkozott – hadd tisztelegjek előttük haló porukban is! Főleg kegyes volt azonban érettségi kormánybiztosunk, az embernek és tudósnak egyként kiváló néhai brassói Dr. Ion Baciú professzor, akinek aranyos szemüvege mögül csak úgy sugárzott felém a jóság, a megértés, az emberszeretet. Ő volt az, aki utolsó tételként saját kezűleg nyújtotta át nekem a világirodalomról szóló kérdést (hiszen – amint megjegyezte – ugyan ki más adhatna számot erről?). És én az iskolában tanultakra nem is gondolva, szabadon és fölszabadultan beszéltem, csak beszéltem kedvenc költőimről, míg csak barátságosan félbe nem szakítottak...

...Kockázatos, sőt veszedelmes, ha az ember pusztán emlékezetére hagyatkozik – főleg ami a saját magáról alkotott

képet illeti. Minden szigorú jó szándék és őszinteségi fogadalom ellenére hajlamos a kedvezőtlen vonások akaratlan elfelejtésére, legalábbis elmosódottabbá tételére, és persze a kedvezők hangsúlyozására és kiemelésére. Hadd lássa a Kedves Olvasó, hogy a vallomástevő költő útja mennyire egyértelmű, milyen bizonyos, sőt már-már lelkesítő! Holott ha végezetül is jó irányban történő fejlődésről lehet beszélni, ez csak jövőből visszatekintve mutatkozik meg az igazság kényszerítő erejével. Addig buktatókkal, megtorpanásokkal, sőt rám árnyékot vető tényekkel kell szembenéznem, ha egyáltalán becsületes akarok lenni.

Sőt még hamisítással is vádolhatnám magamat, hiszen a csalfa távolság valótlan állításokat is sugalmaz. Így az előzőkben népszerűségemet nyilván költői arcképem eszményítése végett állítottam az önképzőköri elnökségbe való megválasztásom indokául. Holott most fölfedezett naplóm írásos tanúsága szerint a döntés mindössze egyetlen szavazaton múlt. Ezt is egy „áruló” alsóbb osztályos – gondolom: Verne Gyula – adta rám. Vagyis költői megnyilvánulásaim nem feledtették a személyem támasztotta ellenszenvet. Barátaim körében sem arattak olyan osztatlan tetszést, mint ahogy mai fejemmel visszaálmodtam, noha későbbi évek kritikai tapasztalatai elegendő vigyázattal ruházhattak volna föl hasonló könnyelmű képzelgések óvatos kerülésére! Esedezem tehát a Kedves Olvasó türelméért, ha ezúttal ismét hátraugrom egy kicsit az időben. Másként azonban sok minden jel, vonás, adalék érthetlenné válnék későbbi költői magatartásomban.

Szerencsétlenségemre – vagy e sorok türelmetlen tanulmányozóinak bosszúságára – időközben irományaim mélyéről előbukkant néhány följegyzés a már említett érettségi vizsga előttről. Sajnos, nem dicsekedhetem velük. Az a pár lapos gyermeknapló, amely az 1916 augusztusában lezajlott eseményeket örökíti meg, sokkal több lélektani és jellemalakulási fogózt tartalmaz, mint ezek a hat-hét évvel később pusztán azzal a céllal készült, illetve elképzelt vizsgálódások, hogy úgynevezett lelki életéről lehetőleg őszinte képet alkossak magamnak. Hát ez a kép mai szemem tükrében meg lehetőségen lehangoló.

Csak a legnagyobb nehézségek közepette sikerül bennük fölfedeznem azokat a benyomásokat, amelyeket pedig emlékeze-

tem egykori irodalmi és költői tájékozódásomról olyan tisztán megőrzött. Holott ez volna a valóban döntő, hiszen kezdettől fogva nem a mesterfogások elsajátítása vezette ösztönömet és tollamat, hanem az a kifejezést kereső benső izgalom, amelynek ilyen vagy olyan alakot kellett találnom – többnyire önkéntelenül és talán még e tudatosság szintjének csak fölületes érintésével. De a mások előtt ugyan szemérmesen titkolható, ám magamnak tagadhatatlan írásbeli bizonyítékok szerint ez a tájékozódás már az előbb lezártak festett korban sem volt egyértelműen magas színvonalú. Némely tekintetben silánynak is minősíthető.

Kedves költőim mellett mondhatatlanul sok széprózát fogyasztottam, sajnos nem mindig a legjobb minőségűt. Jóllehet már ismertem Adyt és Kosztolányit, de azért az igazgatói lakás csöndjében Herczeg Ferenc és Gárdonyi Géza regényeit forgattam – gondolom, már a folyton hüppögő Auer-harinyás gázégőket felváltó villanykörtek sárgás fényében. Pirulva vallom be, hogy abban az érettségit egy-két évvel megelőző korban ez az irodalom közvetlenebbül szólt hozzám, mint a *Sárarany*, Móriczban is inkább a szelídebben hagyományos *Harmatos Rózsa* volt kedvenc esti olvasmányom. Ha nem untatnám az Olvasót, vissza se fojtanám a sürgető kísértést, hogy beszámoljak akkori olvasmányaim szinte elképesztő, de sajnos rendezetlenül ömlesztett tömegéről. Bár talán hasznos lenne neki is, mert ugyan hallott-e valaha Lampérth Gézáról, P. Abrahám Ernőről, vagy Andor Józsefről, akik a századelő éveiben csillogtak, ha nem is ragyogtak az irodalom égboltozatán? ... Mentségemre – hiszen mégiscsak mentegetem magamat! – el kell mondanom, hogy a sok nyomtatott betű között olyanok sem kerültek el figyelmemet, mint a jó ideig méltatlanul elfeledett novellairó Lovik Károly, sőt Cholnoky Viktor, vagy a Legioner álnév mögé rejtőző Gerenday László, akiknek művei az apám könyvállványán kínálkozó Modern Könyvtár kiadványai között szerepeltek. Emlékezetembe ötlük Ambrus Zoltán, akitől meglepő módon első olvasmányként a *Színházi Esték* című drámabírálati könyve került kezembe, és csak később láttam a *Midás királyt* és mulattam nagyokat a Berzsényi báró családjáról írt karcolataim. Talán ez is elárulja a humor iránt érzett kedvtelésem korai ébredését (amely később annyi bajt és félreértést okozott éle-

temben). Abban sem lelek csodálni valót, ha korán kedves írómmá vált Karinthy – először persze a *Tanár Úr Kérem!* Major Sicu rajzaival, majd az *Így Írtok Ti*. Ennek visszájára forduló hatásáért örök hálával tartozom, hiszen a maga módján olyan költőkre vagy még inkább prózáírókra hívta föl figyelmemet, akiknek a paródia alapjául szolgáló művei iránt kíváncsiságom csak jóval később ébredt föl.

Megint csak sajnálkoznom kell azon, hogy az iskola és a szülői ház keresztény-katolikus szellemisége olyan nagy tisztelettel kezelte a pápai indexet, hogy serdülőkorom szinte pótolhatatlanul nélkülözte majdnem az egész francia prózát, legalábbis Rabelais-t, Voltaire-t, Balzacot, sőt még Victor Hugót is, az egy Flaubert kivételével. Tanultunk ugyan róluk, sőt eléggé bőven, de nem okulhattunk belőlük, mert a szövegek kézbe adásától óvatosan tartózkodtak. Felnőtt koromig a Biblia szövegét sem olvashattam. Az iskolában ugyanis csak hittant és bibliai történeteket oktattak, de aztán ezt alaposan. Szerencsémre apám könyvtárában megvolt a Klasszikus Regénytár jó néhány kötete. Így olvashattam a kerti lépcsőföljáró mellett nyiladozó kajszai árnyékában Dosztojevszkij és Tolsztoj feledhetetlen lapjait. Sajnos, Turgenyevvel nemigen tudtam megbarátkozni. Olvasmányaim között felötlük még Poe (*Az Aranybogár*), Knut Hamsun (*Az Éhség*), Maeterlinck (*A Kék Madár*), Upton Sinclair, Jack London, Rostand, sőt Conan Doyle éles elméjű Sherlock Holmesé is. Ez utóbbiról jut eszembe Chesterton, akinek ugyan először a katolizálását megörökítő *Orthodoxy* című művét olvastam (persze fordításban), de aztán lényegesen jobban kedveltem a Pater Brownról szóló detektívtörténeteit és *Az Ember, aki Csütörtök Volt* című regényét, amelynek a megoldást tartalmazó utolsó két oldala – legnagyobb mérgemre – hiányzott.

Minderről talán nem kellett volna ilyen részletezően beszámolnom (mint ahogy nem írtam gyermekkorom Verne-, Molnár Ferenc-, Kari May-élményeiről sem). Csakhogy az utóbb olvasott művek már tartós benyomásokkal járultak hozzá benső alakulásaimhoz abban az időszakban, amikor magam is a költői szárnyverdesést tanulgattam – egyelőre nem sok di-csőséggel. Meg kell azonban még említenem (mert illetlen volna hallgatni róluk), hogy ebben az időben forgattam nagy

odaadással Benedek Elek, majd Kriza János székely népbalлада-gyűjteményeit. Talán hogy ismét visszavezessenek a költészet ősforrásaihoz, és egyben tudatosítsák bennem azt a különös kettősséget, amelyet később is egész életem folyamán éreztem. Azt ugyanis, hogy olvasásuk közben ugyanolyan varázslatos izgalom tart hatalmában, mint amikor Nánika énekeit hallgattam, másrészt alig-alig vagyok képes követni a belőlük áradó ösztönzést, mert az én alkatom más, és amit írok, az is nyilván másvalami lesz... Ha lesz...

Senki se gondolja, hogy – néhány kivételtől eltekintve – a főtebb felsorolt szerzők és címek az említett naplók lapjairól kerültek elő. A középiskola utolsó két osztálya idején teleírt füzetek lényege és tartalma egyéb – szinte minden adattól mentes. Talán ismeretlen példák utánzásaként, de mindenesetre egész későbbi magatartásomra jellemzően a többkevesebb szabályossággal vezetett följegyzések holmi lelkiismeret-vizsgálathoz hasonlatosak, amelyekben, sajnos, nem a világ tükröződik, hanem serdülőkori énemnek zavarai. És a készülődő költő bizonytalanságai, az önmagomban való képtelenség. Ezt nem hallgathatom el, mert egész írói pályámon végigkísért – és ha elhiszi a Jóindulatú Olvasó, ha nem: ördögi sugallataival mind a mai napig nyugtalanít. Titkos érvényességének bizonyosságául hadd idézzek néhány mondatot a több mint öt évtizedes gyermekem macskakaparás oldalairól.

„...Végül arra kértem a szerkesztőt, hogy bírálja meg a verseimet, de jó keményen. Végre vége lesz a bizonytalanságnak. Nem nagyon izgatodom... Vajon rossz előjel-e? Csak akkor fogok kétségbeesetten izgulni, ha a levél a kezemben lesz. De vajon válaszolnak-e?... Ma olvastam a *Pásztortűz*-ben valami O. Braunról. (Hadd vessem közbe – most –, hogy Otto Braun német költőről volt szó, aki 1913–1918 között ígéretes verseket és Apuleius nyomán drámai költeményt írt.) Kilencéves korában úgy írt, mint én most. Tizenhárom éves korában Schopenhauerről és még valakiről ezt írja: Két eke, amely átmege rajtad és megművel. Tizennyolc éves korában mint jelentős író esik el a harctéren. Hát ilyennek kell lennie az igazi nagy jellemnek? – ütött mellbe a kérdés. Így kell kezdeni? Hiszen én tizenegy éves koromban ostoba, gyermekes mondatokat írogattam a naplómba, min-

den magasabb gondolat nélkül! Hát belőlem így soha nem lesz semmi. Vajon... a nagy lelkek már ilyenkor megnyilatkoznak s jelét adják annak, hogy ők nagyobbra születtek?... Az *Ifjúságnak* is beküldtem három versemet. Legalább biztos lesz a dolog. *Et si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae...* Kétkedem, hogy volna-e tehetségem egyáltalán. Van-e a költeményeimben érték, van-e gondolat, amit ki tudok fejezni, vagy nincs! Tudok-e valamit teremteni, vagy csak üres utánérzések megéneklője vagyok? Lesz-e belőlem valami, vagy pedig csak a múlékony értékű tehetségtelenek nagy csoportjába tartozom?... Bár jönne már az a levél, amely a választ megadja... Mindegy, akármit hoz, csak biztos, ingadozás nélküli válasz legyen. Lehet az rossz is, csak már lenne vége ennek a kínos bizonytalanságnak...

Majd néhány oldallal odább: „Az *Ifjúság* két versemet elfogadta, és elismerő kritikát is kaptam melléje. Az első pillanatban örömmel, a másodikban nyugtalansággal olvastam. Örültem azért, mert megtudtam, hogy mégsem vagyok egészen kontár, de viszont rosszul esett, hogy annyian tudomást szereznek róla... Kinek lenne kedve egy olyan szobában verset írni, amelyben egyszerre négyen beszélnek és folyton dugják át az orrukat az ember vállán, hogy: mit csinálsz, Féri?... Hát volt nekem kedvem írni, ilyen körülmények között? Tizenkét-tizennégy nap is elmúlik, amíg ceruzát veszek a kezembe, s akkor is csak azért, mert már valami legyőzhetetlen íráskényszer illeszti ujjaim közé, vagy az irigység. Igen, az irigység. Mert bizonyára csak az irigység az, amely akkor kényszerít írásra, amikor látom, hogy mások írnak, dolgoznak, működnek, eredményesen termelnek, s én ugyanakkor semmit sem csinálok, mint a rák, visszafelé haladok. Igaz, hogy ebből az irigységből néha értékesebb dolgok is születnek, de hát mégis csak irigységből, valaki másnak reám való hatásából és nem egyéni költői ösztönzésből... Úgy feszül bennem valami, úgy hajt az írásra, s mindhiába, nem tudok egy verset megírni. Írtam verset többet is, de nem tetszettek. Nem azt mondták vissza, amit én akartam velük kifejezni. Most ott égnek a kályhában... Feszül az öklöm, feszül az agyam, s mégsem vagyok képes alkotni. Már-már kezdem azt hinni, hogy nincs is semmiféle tehetségem, s amit eddig írtam, csak időszaki hangulatok hatására jött létre...

Mit nem adnék, ha valamilyen módon megtudhatnám: kikre és miért irigykedtem én akkoriban, hiszen ezzel rögtön kapcsolat teremtnék egykori sorstársaimmal. Brassó mégiscsak távol esett az előttem döntőnek és nagynak tudott irodalmi központoktól. Szerkesztőket sem ismertem. S ha ismerek is, velem született zárkózottságom és tartózkodásom meggátolt volna a személyes vélemény kikérésében és elviselésében. Apám előtt – amint már említettem – szorgosan titkolóztam. Magam sem értem, miért nem lettem hozzá bizalmasabb, hiszen ő mindent elkövetett, hogy kezét nyújtsa felém. Én ezt a kezét azonban óvakodtam megragadni. A temesvári *Ifjúság* szerkesztői üzenetei közé sorolt biztató bírálat szerzője viszont Szávay Zoltán volt, a Petőfi Társaság – rövid ideig – tagja, öt verseskönyv szerzője, akkoriban a Temesvári Ipar-kamara másodtitkára. Ami pedig azt az aggodalmamat illeti, hogy két versem közlésével és a szerkesztői üzenettel a nyilvánosság is tudomást szerzett költői törekvéseimről, minden izgalmam alaptalannak bizonyult. Mondhatnám, kutyába sem vettek.

Az *Ifjúság* hasábjain közlésre érdemesített és szerkesztői üzeneti biztatással nyomatékositott két vers megmaradt a már említett, barna papírral borított füzet mélyén. Tizenhat esztendőm tétovázásainak, gyöngeségeinek, kezdetlegességeinek bemutatására hadd idézzem őket...

ŐSZI ESTE

*Itt benn már kedvesen pattog a tűz,
odakünn olyan őszes az este.
Jobb lesz idebújni, az ősz ideűz,
vár a dívány puha teste.*

*Telkem, a fáradt, zúgva zszibong,
nincs nyugta, sem pihenése.
Riasztja nyugalmát kőszívű Gond:
a jövőnek ezernyi a vésze.*

*Jobb lesz idebújni, ha pattog a tűz,
feledni időnk rohanását...
Hallani édes a szikrazenét
és nézni a láng lobogását.*

A második vers címül az ismert latin mondás (*Contra vim mortis non est medicamen in hortis*) töredékét választottam:

...NON EST MEDICAMEN...

*Tik-tak – lassan kettyen az óra,
perdül a perc és múlik a nap.
Elfut az élet,
s mind, aki élő, tér nyugovóra.*

*Tik-tak – gyorsan múlik az élet,
vár a halál ránk, nyitv a sír.
Kettyen az óra,
s ég a hegy ormán esteli pír.*

*Tik-tak – egyszer eljön a vég majd.
Örök pihenésre a trombita szól.
Itt van a vég,
s csillaga-vesztve sötétlik az ég.*

Talán borongósságuk miatt nem törődött velük az olvasó. Nem neheztelek ezért. Sőt magamnak is megbocsátom az ifjonti mélabút, noha az eljövendő évek érdekében helyesebb lett volna már csírájában elfojtani ezt a testetlen szomorkodást. Kár, hogy Szávay Zoltán nem volt erélyesebb, esetleg gorombább, elutasítóbb. Akkor talán még jó útra térhettem volna! Bár ezért volt ami támogasson és eligazítson.

Ha a szépprózában olykor tévelyegtem is, vagy a körülmények kényszere miatt silányabb anyagok jutottak birtokomba, valamilyen titkos költői ösztön mégis biztatóbb tájak felé terelt. Jóllehet folyton kételkedtem önmagamban, másban mégis megleltem a valódit. Némely korábbi kijelentésem alátámasztása végett hadd idézzek – ismét a Barátságos Olvasó türelmével visszaélve – néhány mondatot 1923 januárjából:

„...Madáchcsal foglalkoztam. 23-án lesz születésének 100. évfordulója, illik is tehát, hogy most egy kissé többet törődjem velem. Mindig újabb és újabb szépségeket fedezek föl bennem... Az általános eszmék, a dolgok megjelenítése s a mindenütt előmlő titáni Gondolat fenséges alkotó lángelmére vall. Nem is tudom jól összefogni, szavakba önteni érzéseimet. Úgy érzem, mintha hatalmas tenger partján állnék, melynek

nyugodt felszíne alatt iszonyatos viharok alszanak, s amelynek hullámverése örökös ütemű muzsika, s mintha a mélyben rejtve megbújó hatalmas gondolatokat igyekeznék a parton álló szívébe lopni s ott visszhangra kelteni. Ha Madáchot olvasom, sohasem tudok a fönségesség érzésétől szabadulni. Mintha hegycsúcsról nézném az alattam nyüzsgő embertömeget, de azért mégis vele volnék és benne küzdenék... Madáchot komolyan kezdem tanulmányozni. Szeretnék teljesen a lényegébe hatolni, ámbár igaza van neki, hogy lényegében semmit sem fogunk fel... mégis megpróbálom. Eddig nem foglalkoztam vele különösebben. Hatodikos koromban, igaz, elolvastam többször is, de mélyebben nem gondoltam utána. Most érettebb ésszel, komolyabb meggondolással... jobban behatolok hatalmas gondolatvilágába, és inkább megértem... Beleúszom abba a hatalmas tengerbe, amely mindig megdöbbszent...

...Ezeknek a soroknak írása közben hívtam föl egykori kedves osztálytársam, leánynevén Kosminsky Nusi, akivel érettségink óta nem láttuk egymást. A nemrégiben Brassóban megrendezett ötvenéves érettségi találkozónkon sem vett részt, csak táviratot küldött, noha a másik két leány-iskolatárs: a temesvári Obráth Gizi (leánynév) és a hétfalusi csángó származású Czímbor Kati (szintén leánynév) kellő időben befutott. Mindhárom lány a brassói római katolikus fiú-főgimnázium szabadelvű szellemének bizonyítékaként – hiszen, gondolom, egyikük sem tartozott a pápa lelki fennhatósága alá! – velünk együtt tanult, s tudomásom szerint például Obráth Gizi a tiszta jelesen érettek sorában foglalt helyet.

Nos, most Nusi figyelmeztetett arra, amit nekem is illet volna korábban fölidézniem, hogy a már említett Domby Lajos paptanárnak milyen lelki, sőt testi élvezettel magyarázta *Az Elveszett Alkotmányt*, főleg azonban *A Nagydai Cigányokat*. Ez utóbbinál két kezét a derekát övező lila övbe (szaknyelven: cingulusba) dugta, és nagyokat nyeldekelve, szinte csámcsogva idézte Csóri vajda küzdelmeit Puk vezérrel, miközben elfelejthetetlenül eszmélésünkbe ötvözta a híres sorokat, amelyek szerint: „*Kettős úton halad az emberi élet. – Egyik a gyakorlat, másik az elmélet.*” Ugyancsak Nusi tompított a saját költői lázadásaimon érzett korábbi büszkeségem élességén, hiszen – amint mondotta – az ő magyar írásbeli tétele éppen Ady Endre volt (alig négy évvel a költő

halála után, egy erdélyi felekezeti, sőt katolikus tanintézetben, és érettségi biztosunk, Ion Baciú professzor úr a szóbelin külön dicséretben részesítette a Nusi dolgozatát. Az ő figyelmeztetése nyomán ébred föl hirtelen még egy önképzőköri emlék. A lehetséges és kidolgozandó pályatételek között nem csupán a klasszikus Petőfi, de a modern, sőt legmodernebb Ady is szerepelt. Megírására az azóta valahol Bécsben nyomtalanul eltűnt, talán már halott Velits Miklós barátom vállalkozott, noha vállalását végül nem teljesítette. Ugyancsak Nusi mondta ki – most már teljesen – az előzőkben G.M. kezdőbetűkkel szerepelt kedves Grünfeld Magda nevét, és szinte ámulattal vette tudomásul, hogy a Madách nagyságáról szóló elmélkedéseimmel egyidejűleg komolyan beleszerettem Magdusba. Annyi év és talán messzi országok távolságából sérelem nélkül elmondhatom, hogy ő is viszonzta ezt az érzést.

A kérdés persze magánügyként volna kezelhető, ha nem lett volna – némileg különös, bár alakító – hatással költői és emberi fejlődésemre. Lévén ez az úgynevezett eszményi és tiszta szerelem, római katolikus neveltetésemnek megfelelően nem ment túl a sétákon, látogatásokon, irodalmi beszélgetéseken, kézsíogatásokon, forró csókolózásokon. Ez egyebek között visszatartott attól, hogy a parancsolóan jelentkező nemi ösztön lerombolja velem született gyávaságaimat és másféle föllobbanásokra vagy kirobbanásokra késztessem. Mert amit a gyermekkorunktól fogva belénk sulykolt egyházi fegyelem csak mint „kísértést” és „bünt” festegetett hívő képzelemünk elé, természetesen és legyőzhetetlenül ott lapponzott bennünk, és persze bennem is. Legföljebb nem beszélünk róla, mint egyes vallások az ördögről, vagy az ósállapotú népek a totem-állatról.

Nincs helye most annak, hogy a serdülőkor nemi izgalmainak fejtegetésébe bocsátkozzam. Mégis engedelmet kell kérnem néhány megjegyzésre, mert ez a természetes, noha álszent módon örökösen visszafojtott testi és lelki folyamat később kényszerűen kicsapódott verseimben, noha inkább áttételesen, kendőzötten, álorcásan és majdnem mindig büntudattal tele. Kötelességem hát megjegyezni, hogy a nemi ösztön nálam már szinte gyermekkorban jelentkezett. Ennek bizonyítására hivatkozhatom az 1932-ben írt *Idegenben* novellám hősére, akinek téveteg szexuális kalandját mindenféle álarcok és álnevek

között természetesen én magam éltem át. Ez a fájdalmasan követelőző, nyomasztó és fölszabadulást hiába kereső ösztönzés lankadatlanul végigkísért egész növekedésemben, és nem tudott sem levezető utat, sem megoldást találni. Legföljebb a későbben írt „bűntudatos” és soha nem közölt versekben.

Szüleimet ugyanaz az átkos vallási szemérem gátolta meg abban, hogy segítségemre siessenek, amely a saját szájamat is elnémította, ha segílyt kellett volna kérnem. Én hallgattam. Ők célzást sem tettek rá, vagy ha igen, olyan burkoltan, hogy szót sem értettem belőle. Ehelyett hitoktatónk elolvas-tatta Tóth Tihamér jézustársasági atya (egyébként Gaál Gábor ismerőse) *Tiszta Férfiúság* című könyvét. Tartalmára nem nagyon emlékszem, de úgy hiszem, elegendő ijesztgetést tartalmazott a testi szerelem megakadályozására. Ezenkívül sajátos riasztó egyéni élményt is el kellett szenvednem. A meglehetősen csekély igazgatói fizetés pótlására nagy szolgálati lakásunkban anyám éveken át jó ismerősök fiaiból kosztosokat vállalt – és persze süttött-főzött-nevelt-vigyázott kora hajnal-tól késő éjszakáig. Ezeknek a kosztos diákoknak egyikéről derült ki, hogy szinte gyermekora ellenére a vérhaj második szakaszában van. Addigra már éppen eleget olvastam az Ehrlich–Hata-kísérletekről és a spirocheta pallidáról, hogy vacogó fogakkal rohanjak el – szüleim tudtán kívül – háziorvosunkhoz, Dr. Tutsek Gézához (a későbbi két operaénekesnő apjához), aki alig tudott megnyugtanni. Lényegében nem is sikerült véglegesen kiirtania a belém gyökerezett irtó-zást, ami most már a „bűn” és a „kísértés” képzetéhez társuk.

Ezek legyőzésére nézték talán jó szemmel szüleim a sportok és testedzés iránt korán fölbredt érdeklődésemet. Apám kérés nélkül kezembe nyomta a Brasovia Sportklub szabadjegyét, és én minden labdarúgó-mérkőzésen szorgos szurkolóként jelentem meg. Egy dálnoki nyaraláson a Beczásyáknál rákaptam a teniszre, ezt hosszú évekig nem hagytam abba. Sőt később a főgimnázium hátulsó udvarán saját kezűleg pályát építettünk, és ott kora reggel, még a tanítás megkezdése előtt, izzasztó mérkőzéseket vívtunk. Eleinte korcsolyáztam is a Cenk alatt levő pályán (többek között a későbbi Brassai, vagyis akkor még Halász Gyulus társaságában). De már hatodik gimnazista koromban fölcseréltem a korcsolyát a sível, és ez a szerelem változatlanul elkísért öregkoromig. Úszni is úsztam, erre azonban Brassóban kevesebb lehetőség adó-

dott. A fődolog azonban a Müller *Mein System* című könyve alapján minden fölkelés után végzett rendszeres testgyakorlat volt (manapság testépítés néven jött újra divatba). Ez kétségtelenül jót tett melázásra és szorongásra hajlamos kedélyemnek. No meg a testi gerjedelmek ellen vívott harcban is segített.

Akaratlanul ennek a célnak szolgálatába szegődött az a több-kevesebb véletlenszerűséggel, de határozott körvonalakkal összeverődött baráti kör, amelyről „társaság” néven már máshol is említést tettem. Ennek a „társaság”-nak emelkedett eszmények, lovagi képzelődések, a nőtisztelet középkori ábrándjai adtak bizonyos tartást és magasröptűséget. Eszünkbe sem jutott, hogy leánypajtásaink egyéb célokból is jöhettek a világra, mintsem hogy velük mély értelmű beszélgetéseket folytassunk vagy tréfálózzunk vagy talán „udvaroljunk” nekik. Ezért lelkem mélyéig megrázott, amikor a „társaság” hangadója hirtelen az akkor létezett neves Kassa–Brassó szintársulat igen csinos fekete kardalasnőjének kezdte életrehalálra csapni a szelet. Persze csak a szokásos nyári évad idején.

Mindez kissé mulatságosnak tűnik. Akkoriban azonban ropant komolyan vettük magunkat. És talán komolyak is voltunk, hiszen amint már mondtam: okos és nálam sokkal kiegyensúlyozottabb kedélyű szerelmem hívta föl figyelmemet a *Hajnali Szerenád* verseire, és az érettségi vizsga után ő ajánlódott meg a *Purgatórium* fordításával. Csak megbecsüléssel és meleg indulatokkal tudok visszagondolni arra, hogy mekkora odaadással tűrte szorongó és könnyen kétségbeeső természetemet, s ezzel már jókor megtanított arra – noha nyilván akarata és szándéka ellenére –, hogy a nőkben mindig az emberiség jobbik, kitartóbb és önfeláldozóbb felét lássam. És tiszteljem.

Ez a szerelem mindenesetre ösztönzően hatott írói munkámra. Az esztendővel korábban születő töprengésekből lassacskán valódi érzéseket kifejező szinte-költemények lettek, ha nem is éppen különösebb büszkélkedésre méltók. Egyetlenegy sem tartottam érdemesnek fölvenni első verseskönyvembe vagy akár a jóval később megjelent *Versek* cím alatt közölt válogatás első kötetébe. Tárgyuk nagyjából nem is annyira a szerelem, mint az általa kiváltott érzelmi, sőt értelmi

kavargás volt – lényegesen nyersebb, műveletlenebb, sőt tapasztalatlanabb megfogalmazásban, mint amilyenek a Dsida Jenő vagy József Attila ebben az időben írt, de persze csak évtizedek múltán megismert zsengei. Egyetlen erényük – amint ma már bölcsőbb fejjel látom – legfőljebb az, hogy lényegében nem műalkotásoknak készültek – noha mindent elkövettem a kifejezés tisztasága, művészsége, egyszóval költőisége érdekében –, hanem a kényszerítően rám törő és lényegében az öntudat küszöbe alatt működő erők hatására valamely sajátos lelkiállapotot akartak rögzíteni. Évek múltán sem tudtam megérteni, sőt el sem képzelni annak lehetőségét, hogy egy vers „megcsinálható”, hogy ezen „faragni”, sőt változtatni lehet. Sokáig úgy hittem – s erről még beszélek majd –, hogy az egyszer papírra vetett sorok és mondatok az ihlet megmásíthatatlan parancsára jöttek létre, és módosítást sem tűrnek. Ami természetesen szamárság.

Véletlenül és öntudatlanul olyasmire bukkantam tehát, ami abban az időben a magyar költészetben ismereteim és tudásom határain kívül jelentkezett: az ösztönös írásmódra. A kísérletet igyekeztem a józan belátás és érthetőség határai közé szorítani, ezért váltak verseim kevésbé sikeres alkotásokká. Ezt akkoriban egyáltalán nem észleltem, nemhogy megítélni lettem volna képes. Legfőljebb az a különös tapasztalat hőkentett meg, hogy a versek időről időre áttörték a mérték szabványos alakzatait, elvetették a rímek kényszerét, noha mindig megőrizték dallamosságukat, főleg jambikus lejtésüket, anélkül hogy különösebb zeneiségre törekedtek volna. Bizony legtöbbje nagyon rossz volt. De hát fiatal voltam, és amint mondtam: lankadatlanul kételkedtem saját képességeimben.

Többre vihettem volna, ha magamhoz hasonló társak buzdító vagy akár gáncsoló környezetében élek. Vernes Gyula barátom azonban a vizsgák után hazament Barótra, Magdus pedig a másolatban átnyújtott verseket kellő áhítattal olvasta el és rejtette fiókja mélyére. Dehogy mert volna akár egyetlen bíráló megjegyzést is megkockáztatni, holott nyilván nem ártott volna. Vagy mégis? A maga finom ösztönével azonnal rájött mondhatatlan érzékenységre, s nyilván sejtette, hogy ha megbírálna – isten ments: kinevet! –, nem csupán szerelmünkön ejt gyógyíthatatlan sebet, de a készülődő költőt is mindörökre elnémítja.

Ez talán nem is lett volna nemzeti szerencsétlenség. A Magdusnak átnyújtott és később az *Erdélyi Tudósító* hasábjain közölt alábbi vers legalábbis ezt látszik bizonyítani:

INTÉS

*Bolyongtam árván, egyedül.
A messzi égre ráborult a felhő.
Sötétlő keblét víg villámfiak
fehér nyilakkal rózsaszínre festék.*

*Az emberek (mint fáradt csorda este)
lomhán siettek haza vacsorára.
Mindenre rászállt már az esti bú;
sötéten siklott rá a kósza köd
a szunnyadozni induló világra.*

*Valami nagyra vártam én.
Nem is tudom, miért nyomott az est
szívemre tompa fájó bélyeget...
Dobogva rezgeti s mint hajót a gép,
rezgő ütemmel rázott rémesen.
Hiába, jaj, nem jött már semmi sem,
nem dőlt ropogva rám a cenki bérc,
nem ordította jajszavát a föld;
reáfeküdt az alvó arcú tájra,
s mindent nyomott az este súlyosan.
De íme most minthogyha mellemet
meg-megütné egy óriás ököl:
döbbenve álltam, mint sápadt gyerek
a zord tanító korholó szavára,
s remegve néztem föl az alkonyatba:
a tiszta égre a hegyek mögül
egy elrémitő óriási fej
meredt előre, mint kaján titán.
Sötét felhőből libbenő haja,
kemény vágású biztos homloka,
és bosszúsan kiálló ajka már
a bús világra rettentőt rikolt.*

*„Vigyázz, vigyázz! Közél és itt az Óra.
Eljön, Hiába minden: pénz, erő,
szépség, vidámság, élet, szerelem,
mert úgyis eljön, bármi legyen is.
Ébredj hát, ember!...*

*S rettentő fejét
a felső-isten mint intő jelet
a rettegő város egére toltá.*

A vers értékéről kár beszélni. De mégis mintha valami lap-pangó nyugtalanságot, koromhoz egyáltalán nem illő veszély-érzetet fejezett volna ki.

Két – akkoriban nagyon súlyosnak tetsző és nyilván valóban súlyos – válság nyomasztott, s ez emberre-költőre egyaránt rányomta bélyegét.

Magdus, amint vezetéknevéből eddig is sejtette bárki, zsidó volt. Ez a körülmény aggodalmat keltett szüleiben; sőt az enyémeiben is, bár ez szavakban vagy magatartásukban egyáltalán nem jutott kifejezésre. A másutt dühöngő antiszemitizmusnak családjában és közvetlen környezetünkben nyoma sem látszott. A brassói római katolikus főgimnázium szelleméről sem lehetett semmi hasonlóra következtetni, ha az önképzőkör titkára zsidó volt, ha Obráth Gizi a jeles érettek között szerepelt, ha a nyolcadik osztály két legjobb tornászának és (Kolozsváry Bandival és velem együtt) legsikeresebb labdázójának Neumann Lajos és Tritsch Oszkár minősült. A kettőnk körül zsongó légkörben mégis érezni lehetett bizonyos feszültséget, amelynek lényegét és okát keresni sem kívántam, de őszinte szerelmem miatt nem is tudtam volna.

Hozzá, helyesebben vele kapcsolatban írt verseimből mindazonáltal valamely jövőbeli komorság sejlik elő, mintha a nemsokára bekövetkező elvégződés árnyéka vetődne ránk. Magdus fiatalsága ellenére bizonyára okosabb és körültekintőbb volt nálam. Női ösztöne is többet árulhatott el neki. Mégis kitartóan vállalt engem, noha talán közvetlen környezete néma nyomását nálam jóval bátrabban kellett elviselnie. Én a bennem feltámadó titkos feszültségre jellemző módon, bár alig megmagyarázhatóan váratlan hitbeli visszaeséssel válaszoltam. Noha már korábban igyekeztem kiszabadulni a tételes vallás éveken át belénk idegzett és idegződött kötelmeiből, a válságnak ebben a zúrzavarában néhány hétig ismét

gyakorolni kezdtem az egy idő óta abbahagyott előírásokat és javallatokat – talán abban a feltevésben, hogy amin én nem tudok most vagy majd segíteni, azt az égi hatalmak megoldják helyettem.

Közben természetesen szorgalmasan tornáztam és teniszeztem, sőt zavarom és nyugtalanságom elosztatása végett hirtelen anyám védőszárnyai alá igyekeztem menekülni. Persze nem bizalmas közlés vagy tanácskérés, inkább valami néma egyetértés vagy legalábbis együttérzés kialakításaként. Hátizsákkal felszerelve gyakran elkísértem a Vár utca és Hirscher utca találkozásában zajló piacon történő bevásárlásaiban. Öcsém erre nem volt kapható. Későbbi értesülések szerint azokban az időpontokban a Şaguna Főgimnázium tágas udvarán egy Eugen Jebeleanu nevű, vele egykorú diák társaságában rúgta a labdát. A bevásárlóköri végén néhány csokor búzavirágot vásároltam, és ezt – édesanyám feltételezett jóváhagyó pillantása kíséretében – fölvittem a Grünfeld család néhány házzal odébb fekvő lakásába.

A másik nyomasztó válság közvetlen jövőmet illette. Az természetesen nem lehetett vitás, hogy értelmiségi család fia, lévén, egyetemi végzettséget kell szereznem. A kérdés az volt, hogy hol? A *Más Csillagon* lapjain, ahol első személyben ugyan, de lényegében nem a saját egyéni sorsomat, de az egész nemzedékét igyekeztem vázolni, e döntést egyszerűbben és jelképebben oldhattam meg. Itt azonban vérre ment a játék.

Szüleim nem akartak vagy nem mertek befolyásolni. Könynyedén pedig a kérdést egymagamban alig-alig dönthettem el. Hazánk fővárosa csak néhány óra vonattávolságnyra esett. De az ég szerelmére, két esztendeig elemi iskolás szinten tanult román nyelvvel micsoda merészség kellett a számomra majdnem teljesen ismeretlen műveltségi kör legmagasabb szintjén nem csupán megjelenni, de ott valamelyes eredményt is elérni?! Persze, hogyha az új otthonban akartam élni, akkor a választás természetesen látszhatott. De mennyivel egyszerűbb és könnyebb volt azok feladata, akik a most már tudományos szinten kezelt tananyagot anyanyelvük fölényes birtokában sajátíthatták el, és a tananyag nehézségein kívül nem kellett megküzdeniük egy új beszédmód buktatóival is!... A pesti tanulás mellett – az anyanyelv mellett – súlyos érvként esett latba apám sokféle katolikus mozgalmi összeköttetése és egykori újságírói múltja. Ez persze olyan utakra terel-

hetett volna, ahonnét ma nem lenne sem alkalmam, sem kedvem, sem jogom ezeket az emlékezéseket írnom.

A döntés – hadd valljam be végre őszintén! – nem valami nemes politikai elhatározásból, hanem szinte magától értetődő érzelmi okból született meg. Ha Pestre megyek, rögtön egy határ választ el Magdustól, és ezt – gondoltam akkor – nem tudnám elviselni!... Maga a választandó életpálya nem izgatót különösképpen, hiszen titokban már régóta csak költő kívántam lenni. A családuk közelebbi és távolabbi köreiből megszokott tanári pálya nem vonzott. Így ellenkezés nélkül beleegyeztem abba a különös javaslatba, hogy ősszel a bukaresti Kereskedelmi Főiskolára iratkozom be. Szüleim talán azt hitték – és én ma megbocsátom jóakarató tévedésüket –, hogy ez a gyakorlatnak mutatkozó élethivatás több előnyhöz juttat az életben, mint őket a nemes nevelői feladat.

A visszavonhatatlan végső lépést megelőző több mint két nyári hónapban mintegy idegcsillapítóként esténként Berzsenyit olvastam. Főleg hatalmas zengésű klasszicizáló költeményeit. A Csokonai modorában írt könnyebb hangvételi versek élvezetére akkori komor és nehézkes hangulatvilágom nem nagyon csábított. Hatásának azonban csak kedélyemben lelem most is visszhangzó nyomain, egykori verseimben nem. Közben persze románul is igyekeztem tanulni, de csak úgy magamban, és talán nem is nagy sikerrel. A *Gazeta Transilvaniei* hasábjait naponta szorgosan áttanulmányoztam, és a lapot mindig azzal a kétségbeesett meggyőződéssel tettem le, hogy a román nyelv valódi titkaiba soha, de soha nem fogok behatolni. Beszélni szinte meg sem kíséreltem.

Ehelyett Berzsenyi után vagy mellett természetesen az ajándékba kapott *Purgatórium* tercináit ízlelgettem – a *Komédia* három könyve közül a kedveltem talán emiatt maradt végig ez. Továbbá fejest ugrottam a Radó Antal szerkesztette Remekírók Képes Könyvtára Molière-köteteibe, s elolvastam Hevesi Sándor fordításában *A fősvényt*, majd *Dandin Györgyöt* és *A kényeskedőket*, a *Kénytelen Házasságot*, a Gábor Andoréban *A Tudós Nőket*, valamint a *Tartuffe*-öt, a Telekes Béláéban *A Mizantrópot*, végül a Gabányi Árpádéban *A Botcsinálta Doktort*. Shakespeare is a kezembe került Alexander Bernát bevezetőjével, s elsőként mindjárt Petőfi *Coriolanusával* ismerkedtem, míg *Othellót* Mikes Lajos, a *Rómeó és Júliát* Telekes Béla, *A Velencei Kalmárt* Radó Antal, az *Antonius*

és *Cleopatrá*t ismét Hevesi, a *Hamlet*et pedig mai meglepetésemre nem Arany János, hanem Telekes Béla fordításában olvastam. Igaz: a *János Király*, *A Szentivánéji Álom* már Arany tolmácsolásában, a *Julius Caesar* és a *Lear Király* pedig Vörösmartyéban látott napvilágot. A fordítók közt különben még Szász Károly, Szigligeti Ede és Lévay József is szerepelt.

Apám könyvtárában megvolt az enciklopédikus jellegű Műveltség Könyvtára hat vastag kötete. Ezeket is szorgalmasan búvároltam, noha mai meggyőződésem szerint inkább csak fölületes népszerűsítő adatokat közöltek. Mégis ebből a sorozatból ismertem meg a nyomdászat történetét, a különböző sokszorosító eljárásokat, mint például a többszínnyomást, földünk őstörténetének egyes korszakait, az élővilág darwini alapon fölfogott és bemutatott fejlődését. Vagyis sok olyasmit, amire később mint a homályos anyagelvű világnézet töredékeire ismertem, holott ettől az iskolában úgy óvtak, mint a Sátán közvetlen kísértésétől. Újabbkori kezdetleges műszaki ismereteimet, csillagászati érdeklődésemet is nagyjából innét merítettem.

Végül ugyanezen a nyáron történt, hogy kimentünk a vidombáki gazdáknál mezei munkában segédkezni. Néhány évvel azelőtt egy asztalosműhelyben dolgozgattam – nem nagy sikerrel. Sőt egészen fiatalon, majdnem gyermekként Dálnokon, Dózsa György szülőfalujában, a Beczásyak birtokán lovagoltam, kévekötő-gépet vezettem, hosszú napokig szénát is csináltam a hegyi réten (noha kaszát azért nem adtak a kezembe). Lovat is keféltam, hídlást is takarítottam, és ott tanultam az orosz hadifogságot megjárt székely legényektől azt a nyilván hibás szöveget, hogy

*Car zadumal,
i dal manifest:
morti szlobodni
i zsivi pod areszt.*

Ez azonban csak kirándulás volt. Most jólesett a testi munka, a föld közelsége, a termékenység közvetlen érzékelése. Jólesett kiszakadni a könyvek csábítása, a szerelem háborgásai közül. Jólesett megérezni, hogy mi a valódi élet. Talán azt is, hogy mi a valódi költészet.

Keresztutak

Némi irigységgel gondolok a divatba jött emlékezések, ön-életírások, korrajzok szerzőire. Mindeddig bölcsen hallgattak magukról és a velük történekről. A legtöbb, amit óvatosan elárultak vagy bevallottak életükről, elfért egy hírlapi beszélgetés kapcsán vagy rádióban hallatott, esetleg képernyőn figyelhető megnyilatkozásban. A fönmaradó hatalmas tényanyagban most kedvükre válogathatnak, s ha egyszer jólesik: a félmúlt hiteles tanúként adhatják elő az okulásul szánt eseményeket, vagy a csak általuk ismert titkos mozgató erőket, esetleges személyi cselszövényeket.

De mihez kezdjen az olyan ember, aki egész élete folyamán csak a vele megtörténeket vetette papírra, és aki így lényegében elért maga elől minden érdekfeszítőt? Most pedig itt áll üres tarisznyával, hacsak nem akarja a korabeli sajtótermékek anyagát saját élményeként földolgozni! Évek hosszú során át talán emiatt álltam ellen baráti biztatásoknak, ösztönzéseknak, noszogató szemrehányásoknak, amelyek mindenike észokokkal vagy érzelmi kényszerekkel kívánt az állítólagosan érdekes (és csupán általam unalmasnak és közömbösnek ismert, és ami még kellemetlenebb: nyiltabban vagy burkoltabban már több ízben megírt) emlékezéseim vagy valómásaim közzétételének csak látszólag könnyű, valójában meglehetősen göröngyös útjára terelni. Egyébként is megrögzött – és egész írói pályámon sokszoros buktatókat rejtegető – szokásom szerint szégyenkeztem az árral úszni, illetve igyekeztem állítólagos szellemi függetlenségemet megőrizni. Bizonyára abból a célból, hogy különállásomat, sőt egyéniségemet hangsúlyozzam. Mondanom is fölösleges, hogy hiába, mert ezt senki sem vette észre, vagy ha igen, gondosan titkolta. Nyomatásban pedig mindenki mélyen hallgatott róla.

A véletlen átfedések, a csak félig tudatos, sőt ami lényegesen veszedelmesebb: akaratlan ismételtetések nem csupán a *Más Csillagon* oldalain már megfogalmazott tételek miatt fenyegetnek az Olvasó bosszús haragjának felköltésével. Ám az elkerülésükre kifejtett görcsös igyekezet megfoszt a külső történekeknek az írói múlt felgöngyölítéséhez szükségelt jelképes fölhasználási alkalmától. A sok múltbeli beszámoló nehe-

zéke most láthatatlanul a felszín alá vonja a lírai lehetőségek ködképeinek kellemesebb árnyalatait, holott ebben a kísérletben éppen ezekre volna legnagyobb szükségem. Mert – talán eddig is észre lehetett venni! – lényegében nem önéletrajzot írok, noha az eddig elmondottak és ezután elmondandók kivétel nélkül rólam szólnak, hanem életem önkényesen kiválasztott szeletét igyekszem bátorosan tényekkel megvilágítani. Ezek pedig nem annyira a világ lényegesen fontos és döntő eseményeiből, hanem a saját bensőm – nyilván elhanyagolhatóbb – érzéseiből és eszméiből sugárzanak elő.

Mentségemül szolgáljon, hogy annak a régmúlt serdülőkorának világfordító rengés-sorozatáról úgy-ahogy beszámoltam már egyszer, ezeket tehát mellőzhetem most, amidőn valami egyéb cél lebeg a szemem előtt. Ehhez az egyébhez persze jól jönnének a készakarva elkerülésre ítélt, de majd kikerülhetetlenül mégis beszüremkedő dolgok és események, amelyek szabályszerűen befolyásolták a titokban költői pályára készülődő fiatal fiút – és nem is mindig segítették, mondhatnám: inkább akadályozták vagy késleltették a maga képességeinek úgy-ahogy történt kibontakoztatásában.

Elméletileg régen tisztáztam magamban, hogy a „teljes élet-ről” szóló híradás amúgy is lehetetlen. Regényírók közül a végletes tárgyi hűséghez való ragaszkodást, gondolom, Joyce kísérelte meg az *Ulysses* vagy a *Finnegan's Wake* lapjain (magyar írók közül talán Szentkúthy Miklós a *Prae*-ben), de ez föltétlenül a világosság és áttekinthetőség rovására megy, bármilyen egyéb előnyökkel (újdonság, meglepetés, érdekesség, a lángelme jelenléte) büszkélkedjék is. Saját mostani emlékezéseim jóval később megismert előképei vagy ösztönzői inkább az Aurelianus Augustus (a középiskolás Apologetikában tanított, de nem olvastatott Szent Ágoston) *Vallomásai* vagy Selye János *Álomtól a Felfedezésig* mintájú könyvek lehetnének, amelyek a művészetben szerintem egyetlen célravezető módszert: az elvonatkoztatást, vagy műszóval az absztrakciót használják. A mondhatatlanul sokrétű és e sokrétűségében ábrázolhatatlan valóságból tehát elvonatkoztatunk egy ténycsoportot, és azt igyekszünk lehetőleg értelmesen, egyöntetűen és némi részletezéssel kifejteni.

Véleményem az elvonatkoztatásról, az absztrakcióról különben már hamarosan kialakult. Engedelemmel hadd idézzek egy több mint négy évtizeddel ezelőtt magánhasználatra készített

kezdetleges följegyzést, amely eddig sehol sem jelent meg, és félő, hogy ideiktatásának elmulasztása végleges megsemmisüléssel fenyegeti. (Ha azonban az Olvasó unja, az alábbi idézetet teljes egészében átugorhatja!)

„Brassó. Minden művészet absztrakció, tehát az expresszionizmusnak, kubizmusnak stb. létjogosultsága van. Aki nem tud elvonatkoztatni, az nem is művész, mert a másoláshoz legföljebb kéz és szem kell, nem pedig lángész. Azok az írók, akik azt mondják, hogy csak a valóságot adják vissza, hazudnak vagy tévednek, mert a Valóság visszaadhatatlan. A művész a valóságnak csupán egyik oldalát mutatja meg – ez maga az elvonatkoztatás. Így az absztrakció fogalmában minden művészi formátörekvés és formanyelv megtalálható.

A művészet igazsága és szépsége azonban szorosan összefügg a mértékkel, azaz hogy milyen mértékben – mennyiségileg és minőségileg egyaránt – fordul a művész az elvonatkoztatás módszeréhez. A kötéláncos a levegőben lebeg, mégis talpa alatt van a sodrony. A repülőgép fönntartója a láthatatlan levegő. Az elvonatkoztatást senki sem feszítheti tehát a képzelenség határáig, mert mihelyt lába alól kicsúszik a sodrony, a kötéláncos többé már nem művész, hanem zuhanó ember. Légüres térben a repülő is holt gép. Pontos szabályokat nem lehet felállítani, hiszen vannak a művészetnek is fakírjai, akik elrévülésükben a levegőben lebegnek, és mégsem mondhatják róluk, hogy túllépték a határokat.

(Közbevetés: Minden formában teljeseedik ki, lényegében minden forma. Az irodalomban nincs formátlan vers – legföljebb aránytalan vers vagy regény. Senki sem szabta meg, hogy a versnek okvetlen rímesnek vagy mértékesnek kell lennie. Hiányozhatik mindkettő, mégis vers a vers, ha arányos.)

A művészi alkotásokat sem lehet ugyanazzal a mértékkel mérni, mert akkor nem lehetne fogalmunk az elvonatkoztatás minőségéről és mennyiségéről, mint ahogy nem lehetne fogalmunk a magasságról, ha minden egyforma magas volna. Az elvonatkoztatás minőségét és mennyiségét viszont összehasonlítás útján könnyen el lehet végezni, anélkül hogy állandó mércével rendelkezniük, mint ahogyan a pénz általában az érték mérője, holott maga is áru, magának is értéke van, amely változik.

Minthogy a művészet elvonatkoztatás, egyben viszony is. Az a viszony, amelyben a létrehozott mű, vagyis a megvaló-

sult elvonatkoztatás áll azzal a valósággal, ahonnet született. Ez a viszony adja meg a műnek jellegét, sajátos zamatát. Ennek a viszonynak nincs törvénye, minden egyes mű magában hordja a viszony megítélésének szabályait. Viszont e viszony léte híján nincs művészet, mint ahogyan köldökzsinór nélkül nem él embrió, és gyökér nélkül nincs fa. Olyan elvonatkoztatás, amely nem áll viszonyban a valósággal, már nem is elvonatkozás, hanem lázalom vagy örület.

Mindezekon felül, helyesebben mindezek alján ott rejtőzködik az alkotó, aki végrehajtja az elvonatkoztatást, és aki ebben a tevékenységben a külön adottságokból elvont képhez önmagát is hozzáadja – jelenét, múltját és törekvéseit, s aki az alkotás folyamatában egész valóját igyekszik beleolvasztani a tervezett és megvalósítani szándékolt absztrakcióba. A valóságnak művészetté való elvonatkoztatása csak akkor sikerül, ha az alkotó elegendő tehetséggel bír ahhoz, hogy ennek a folyamatnak oka és végrehajtója legyen.”

Eddig az idézet.

S egyben kísérlet jelenlegi próbálkozásom elméleti megmagyarázására, noha az éppen tárgyalt korszaknál jóval későbbben, viszont a mai időpontnál lényegesen korábban született. Hadd folytassam azonban ott, ahol az egyetemre való beiratkozás döntést igénylő kérdésénél abbahagytam, s torzítva a *Más Csillagon* fejezeteiben egyszer már bemutatam.

Első egyetemi évemmel és szerelmemmel tökéletes kudarcot vallottam. Az akkoriban meglehetősen szorgalommal írt verseimből sem tekinthetek sokat maradandónak. Talán semmit. Valami kegyes ösztön azt súgta, hogy legfőljebb egy-kettőt vegyek be a hét esztendő múltán megjelent első verseskötönyvembe. Igaz: mindössze tizenhét éves voltam.

1923. szeptember vége felé érkeztem Bukarestbe. Azzal a bölcsnek elgondolt, de lényegében téves családi elhatározással, hogy nagynénéméknél lakom majd, ott is étkezem, s ennek fejében a családfő irodájában segédkezem. Ez testi szükségleteimet tekintve kitűnő megoldásnak látszott, mert szüleim gyatra anyagi körülményei miatt egyéb alig jöhetett számításba. Tanulmányaimra viszont már eleve romboló hatásának kellett lennie, hiszen nem csupán az egyetemi tananyaggal, de magával a nyelvvel is küzdenem kellett.

A feladat talán akkor is meghaladta volna erőimet, ha egyrészt az irodai munka nem vesz annyira igénybe, másrészt

már eleve kiszakítom magamat anyanyelvi közegem szokott langymelegéből, s vállalom a számomra addig majdnem ismeretlen beszéd kockázatos buktatóit. Nagynéném számos és zajos családjában azonban szakadatlanul csak magyarul beszélünk, s ez az egy-két iskolai év alatt elsajátított elemi ismereteimet alig bővítette. Románul tehát annyit tudhattam, mint egy háromesztendős gyermek. Ezzel vágtam neki az egyetemnek.

Csoda-e hát, ha mindezek tudatában vagy inkább megsej-dítésében vállalkozásomat már eleve kudarcnak véltem? Oda-haza ez nem látszott még ilyen tisztán, itt azonban, ebben az új környezetben, más ég alatt és velem közösséget alig vállalók között, e cél elérése lehetetlennek tetszett. Sőt mintha magam is már eleve hihetetlennek kívántam volna, hiszen titkon és soha nem lankadó vágyam változatlanul az volt, hogy költő legyek. Annyit persze beláttam, hogy főfoglalkozásként ez semmiképpen nem jöhet számításba. A vele való összehasonlításban azonban minden egyéb cél csak mellékesnek, legföljebb eszköznek látszott.

Mégis becsületbeli kötelességemnek éreztem, hogy minden lehetőit elkövessek a megfelelő, illetve lehetséges tudás elsajátítására. Az egykori Putnoky-féle román–magyar szótár mindig kezem ügyében volt. Szorgalmasan tanulmányoztam egy román nyelvkönyv kissé száraz leckéit. Naponta, illetve éjente órákat töltöttem az *Universul* cikkeinek és apróhirdetéseinek böngészésével és szótározásával. Soha ennél kegyetlenebb önkínzást!... És legalább megkíséreltem volna, hogy föltételezett ismereteimnek hangos szóval is kifejezést adjak. De ha valaki véletlenül megszólított, zavaromban még azt sem értettem, hogy mit óhajtanak tőlem.

Elképzelhetni hát, hogy micsoda szenvedéseken mentem át, amíg az érettségi bizonyítványom érvényességére vonatkozó minisztériumi bélyegzőt megszereztem. A brassói római katolikus főgimnázium nyilvánossági jogú tanintézet volt ugyan, de az egyetemi hatóságok mégis valaminő felsőbb igazolást vagy jóváhagyást igényeltek, s ezt egy kör alakú, nagy piros pecsét alakjában kellett az eredeti okmányon föltüntetni. A vonatkozó kérvényt nagynéném férje szívességből megfogalmazta ugyan, de a különböző iktatókat, irodákat magamnak kellett bejárnom. Itt szenvedtem el az ajtónállók, gépirókisasszonyok, hivatalnokok egyáltalán nem ellenséges, inkább részvétellel telt

pillantásait, amikor még dadogva sem tudtam előadni az otthon már jó előre gyakorolt kérő mondatokat. Mennyit pirultam, istenem! Sőt még ma is néma borzongást érzek, valahányszor elhaladok a minisztériumnak a mai Strada Nuferilorban levő sárga épülete előtt, amelynek küszöbét írószövevényi titkár koromban azóta is csak egyetlenegyszer léptem át.

Körülbelül ugyanilyen Canossát jártam akkor is, amidőn a Kereskedelmi Főiskolán azzal a megokolással vontam vissza beiratkozási kérelmemet, hogy nem tudok románul (okosabbat nem tudtam kitalálni), és vettem át okmányaimat ezúttal a titkár megsemmisítő tekintetének tüzeiben. Mert beiratkozni a családi óhajnak megfelelően beiratkoztam ugyan, de már másnap rájöttem, hogy a főiskolával kapcsolatos semmiféle szakmához nincs hivatásom. (Legföljebb a sors tréfás fricskájának tekinthetem, hogy későbbi ügyvédi foglalatosságaim folyamán főleg kereskedelmi joggal akadt dolgom, sőt egy banknak is jogtanácsosa lehettem.) Kakassy Endre biztatására aztán a jogra iratkoztam át. Talán azért, mert társra találtam benne, talán, mert a jogot éppen olyan rajt-helynek tekintetem, mint bármelyik mást a most kezdődő és nem sok jóval kecsegtető versenyben. Titokban olyasmi is járt az eszemben, hogy akármilyen legyen a szabályosan rendszerezett tudásanyag (jog, nyelvészet, közgazdaságtan, természettudomány), az nem árthat. Sőt képességei kifejtésében inkább segítheti az író.

Eleinte az egész így sem látszott túlságosan veszedelmesnek. A beiratkozás és az előadások megkezdése között néhány nyugodt hét terpeszkedett el. Akkoriban született zsenyéim tanúsága szerint határozottan derülátó hangulatban ismerkedtem a szokatlanul hosszú bukaresti ősze szépségével, a sétányokkal, a Cișmigiu-kerttel, a Grădina Icoanei avarillatával. Esténként különleges (főleg sárga) levélpapírosra hosszú szerelmes mondatokat fogalmaztam Magdinak. Talán untattam is egy kicsit, mert alaptermészetemnek megfelelően mondataim tele voltak panasszal, nyugtalansággal és ehhez hasonlókkal, amiből egy időn túl bárkinek elege lehetett. A leveleket néha késő éjjel gyalog vittem el az akkori főpostára, hogy minél hamarabb Brassóba érkezzenek. A Caragiale utcában levő lakásunktól alapos sétákat kellett tennem a szinte teljesen kihalt körúton, majd az üres Calea Victorieien. Fölzaklatott kedélyemnek jól esett a csend és nyugalom.

Magda szorgalmasan válaszolt leveleimre. Józanabb fővel természetesen nem nagyon érthette meg csakugyan értelmetlen panaszkodásaimat, mégis igyekezett bátorítani, sőt szerelmünk tartósságáról és jövőnk ígéretességéről bizonytságot tenni. Fönnmaradt és sehol közzé nem tett kezdetleges verseimben mindennek látható nyoma van. Sajnálom, hogy bőséges levelezésünk hamarosan megszakadt, illetve megsemmisült, mert a szerelmi ömlengések mellett sok olyasmit is tartalmazott, amit korfestő és önábrázoló adatként most sikerrel felhasználhatnánk.

Ma már nem tudom pontosan megállapítani, hogy ki vagy mi idézte elő szakításunkat. Valószínűleg számos ok játszott közre. Főleg a szülők – az övéi és az enyémeik – természetes és bölcs ítélőképessége, amely semmiféle jövőt nem jósolt egy ilyen diákkori és gyermeteg kapcsolatnak. Hallomásból értesültem arról, hogy valami nőegyleti táncmulatság élőképében Magda is föllépett bajadér gyanánt a sátorban heverő szultán körül. Talán ez íratott velem izgatott levelet, amelyre persze csakis önérzetes válasz következett.

December első napjaiban aztán apám váratlanul megjelent Bukarestben, és saját leveleim zsinórral átkötött testes gyűjteményét nyújtotta át, mondván, hogy a Magda szülei szeretnék visszakapni az ő leveleit, mert (de lehet, hogy ez csak későbbi magyarázat) lányuk jegybe lépett az említett szultánnal. Mindez a legnagyobb tapintattal zajlott le. A Magda visszajuttatott leveleinek sorsáról semmit sem tudok. Attól kezdve soha nem beszéltem sem vele, sem hozzátartozóival, sem barátaival vagy ellenségeivel. Saját leveleimet azonban, sajnos (vagy szerencsére), rögtön elégettem. Minthogy akkor ezt versben nem tehettem meg (hiszen sebeim nyalogatásával voltam elfoglalva), szeretnék utólag elégtételt szolgáltatni neki. Korábbi naplóm utolsó oldalán ugyanis néhány ceruzával írt szép szabályos sora maradt fenn. Tudtommal már többé nem kell és nem lehet engedélyt kérnem tőle közlésükre, noha minden betűje csupán dicséretére és igazolására szolgál. Ez az utolsó üzenet így hangzik:

„Br. 1923. dec. 23. este 1/4 9. Tudom jól, hogy már nem hiszel nekem. Csak a saját megnyugtatómra akarok egypár sort írni, leírom azt, ami fáj, mert úgy jön, mintha Veled beszélnék. Te nem hiszel nekem, és én mégis azt írom, hogy nem én vagyok az oka, hogy el kellett válnunk egymástól. Meg-

gondolatlanság volt tőlem, hogy leveledre úgy válaszoltam, de nem tudtam akkor másképp tenni. Hazajöttem boldogan és vidáman, tudtam, hogy itthon levél vár, és aztán milyen levél volt az. Már elég volt a keserűségből, gondoltam, valahogyan véget kell vetni. A barátaid már agyonkínóztak, nem bírtam tovább. Hát mi vagyok én, és hol az önérzetem? Azt nem lehet leírni, sem elmondani, hogy mi dúlt bennem. De én bírom a jó Istenben, meg fog segíteni engem, és talán egyszer Te is meg fogod tudni érteni, hogy nem egészen én voltam a hibás. És még egyet, amire meg is esküszöm, hogy ameddig azt mondtam, hogy szeretlek, addig egy pillanatra sem éreztem, hogy nincs így...”

A szöveg itt megszakad, de utána még egy áthúzott szó következik: „legföljebb”. Bizonyára unalmas volt a magyarázkodás. Miért kellett volna igazolnia magát bánatainak okozója előtt, aki amúgy sem hitt neki, hiszen önzésében saját személyét képzelte sértett félnek! Ha legalább távoli ködkép gyanánt sejlett volna föl benne az egész történet jelképszerűsége!... Ámbár tizenhét és fél éves fejjel honnét sejdíthettem volna, hogy a velem szorosabb kapcsolatba kerülő nőknek egész életemben mindig csak bánatot, csalódást, szomorúságot fogok okozni!...

Persze bánatomat azért igyekeztem verssé változtatni, noha nem túlságos eredetiséggel. Az *Ellenzék* egyik vasárnapi számában költemény jelent meg, szerzőjének neve rég kimosódott emlékezetemből – talán Finta Zoltán lehetett –, első négy sorát azonban több-kevesebb pontossággal vissza tudom idézni:

*Szultán kertjében öntözök
Csírázó pálmát, rózsafát.
Virágok mézes jószagát
Szíttam, s szemembe könny szökött...*

Hasonló hangzású, noha nyersebb fogalmazású szakaszokban beszéltem tehát az engem ért állítólagos bántásról. Tudtommal ez volt az első eset, amikor saját tartalmaim kifejezésére készakarattal próbáltam utánozni egy másik költő verselési leleményeit. A többi hatás viszont önkéntelen és öntudatlan mozzanatként jelentkezett.

Akkori versolvasmányaim visszaidézetésekor elsősorban Serestély Béla Déván megjelent *Az Örök Rejtély* című kötete

jut eszembe. Ezt ott találtam nagynénim férjének könyvei között. A már mindörökre elfelejtett versek tartalma és hangulata azonban összefonódik első bukaresti őszöm benyomásaival, amint ott ülök a hervatag park egyik magános padján, és elhagyottságomat az ismeretlen költő művével igyekszem elviselhetőbbé tenni. Kezdetben szinte az volt egyetlen magyar olvasmányom. Minden egyéb erőfeszitésemet a román nyelv megtanulásával vívott szakadatlan küzdelmem vette igénybe. A Caragiale utcában lakván, babonából vagy miből még Caragiale-szövegekkel is kísérleteztem, de siralmas eredménnyel. Az egyetemi előadások megkezdése után az egyes tárgyak könyveinek vagy jegyzeteinek búvárlása kötött le, már amennyire egyáltalán megértettem belőlük valamit! A téli szünet idején viszont a brassói Kapu utca egy könyvkereskedésében boldogan vásároltam meg Babits: *A Nyugtalanság Völgye* és Kosztolányi *Mák* című kötetét. S mellettük ott volt Ady a *Szeretném*, *Ha Szeretnék*ekkel.

Már mondtam itt vagy másutt, hogy amióta *Az Illés Szerkerén* kapcsán fölfedeztem Adyt, tudatosan küzdöttem rám gyakorolható költői (tehát nem emberi, politikai vagy gondolkodásbeli) hatása ellen. Egész egyszerűen utánözhatatlannak véltem. Kifejezéseit, szavait, modorát nem akartam átvenni. Valahogyan szégyenkeztem volna, ha másolom vagy esetleg követem. Nos, mindeme föltett jó szándékom és kitartó tiltakozásom ellenére az 1923 ősze és 1924 tavasza között írt (és csak szórványosan közölt, nagyjából szinte meg sem jelent) legtöbb versen ott a vonás, melyet az ő „szellem-ujja von. Az élet persze mindenütt Élet, a föld pedig Föld. A lámpák „sötét-fátylasak”. Továbbá „szürke messzeségek” jelennek meg az „ezerszínű élet” (bocsánat: Élet) háttérében, ahol nyilván Rémek is tartózkodnak. Sőt az Ady istenes verseinek halvány visszhangját is hallani – talán azért sápatagon, mert emlékezetem szerint ezekben a hetekben alig-alig éreztem a néhány hónappal előbb még gyakran átélt vallásos megrendülést. A versekben természetesen nagybetűvel szereplő Isten már akkoriban csak költői szokvány volt, minden különösebb eredetiség nélkül, és a hiányzó mondanivalót helyettesítette.

Ez a hatás a versekből körülbelül 1924 februárjában-márciusában kezdett tűnedezni. Őszintén bevallom: elvártam volna magamtól, hogy a szerelmemben elszenvedett kudarc vagy

csalódás a készülődő költő termékeiben mélyebb és emberibb megrázkódtatások alakjában nyilvánuljon meg. Sajnos, a füzetbe szorgosan másolt és összegyűjtött jambikus panaszokban alig lelek ilyesmire. Azokban sem, amelyeket Ady szellemkézenek szorítása miatt legszívesebben magam előtt is letagadnék. Abban a néhányban sem, amelyeknek végül is meg kellett kegyelmeznem, hogy több mint négy évtized múltán a költői kezdetek jelzésként belekerülhessenek jól megrostált verseim gyűjteményébe.

De amíg ezek a hatások eltűntek vagy felszívódtak, még történt velem néhány dolog, ami tulajdonképpen a második nagy kudarcom lényegét alkotta. Az első egyetemi év teljes sikertelenségéről beszélek. A magamra kényszerített vagy csak éppen beletörődötten elfogadott erőpróbát nem tudtam (titokban talán nem is akartam) megállani. Jóval több céltudatosmagra, sőt elszántságra lett volna szükség ahhoz, hogy hiányos nyelvtudásom birtokában vizsgákon is bizonyóságot tegyek a tananyag elsajátításáról, holott ilyen elsajátításról nem beszélhettem.

Hivatkozhatnám persze néhány mentő körülményre. Ezek azonban ha kívülállók szemében érvényeseknek is mutatkoznak, saját magamat sohasem győznek meg. Elsőnek mindjárt azt a jóindulatnak képzelt, de végeredményben szerencsétlennek bizonyult megoldást említeném, amely egyetemi tanulmányaim mellett, vagy közben, vagy azokon kívül holmi irodai munkák elvégzésére kényszerített. Igaz, szóval vagy célzással senki sem ösztökélt az előadások látogatásának elmulasztására. Csupán a fölém halmozódó sok másfajta munka akadályozott meg minden erőmnek a tanulás gyepelőjéhez való igazításában, holott az előadótermek hátsó padsoraiból kétségbeesetten igyekeztem követni a tanár gondolatmenetét. Tudatom alján az az izgalom motoszkált, hogy a szünetben vagy lyukas órában át kell rohannom a Földművelésügyi Minisztérium iktatójába, mert a táskámban rejtőző kérvény beadásának ma van az utolsó napja. Ha pedig az otthoni irodában a levelezést rendeztem, egyre azokon a sokszorosított egyetemi jegyzeteken járt az eszem, amelyek fölívágtalanul heverték ágyam fejénél, s arra vártak, hogy egyszer majd mégis beléjük pillantok. Nem volt tehát elég szerelmi zavarodottságom. Mellette mondhatatlan időzavarba is kerültem.

Ez megbénította cselekvőképességemet, és folyamatos büntudattal töltött el.

Ilyen okok miatt az előadói emelvényről felém hangzó közlésekből annyit sem értettem meg, amennyit józan ésszel egyébként fölfoghattam volna. Így utólag elemi szinten mozgó nyelvtudásom hibáztathatnám, amiért a tudomány mércéihez igazodó anyag legkülsőbb hullámsávja sem hatolt el értelmemig. Abban is kereshetnék magyarázatot, hogy két egymástól sokban különböző művelődési kör határvidékére, mondhatnám a senki földjére kerültem. Az otthonról hozott tudásanyag csak nagyon foszlékony kapaszkodókat kínált annak a meredeknek megmászásához, amelyen eddig ismeretlen fák nőttek, különös cserjék kínáltak árnyékot, és ahol a lombok suttogásából nem csupán nem ismert, de föl sem ismerhető mellékhangok szóltak felém. Egy szeminárium keretében, ahol inkább bölcsen hallgattam, a velem egy padban ülő kollega hirtelen egy „Misl Anzs”-ként hangzó hírneves művészre hivatkozott, s a tudatlan barbárnak kijáró jogos megvetéssel mért végig, amikor meg sem értettem, kiről vagy miről van szó. Becsületére legyen mondva, igyekezett zavaromból kiségiteni, mígnem rájöttem, hogy az előttem Michelangelo alakban ismeretes nevet ejtette ki franciásan: „Michel Ange”. Adigra azonban már ő meg volt győződve mélységes műveltségemről. De sajnos én is.

A legnagyobb baj, sőt döntő ok azonban gyávaságomban, féltékenységemben, kapcsolatteremtő képtelenségemben rejtett. Ha sikerült volna, ha mertem volna egy-két évfolyamtárssal szóba ereszkedni, nekik nehézségeimet őszintén megvallani, lehetetlen, hogy erejükhöz mérten ne támogattak volna – mint ahogyan később annyi gyöngédséggel meg is tették. Én azonban tétován, idegenül bolyongtam a folyosókon, vagy némán kerestem helyet a zsúfolt padsorokban, s meresztettem szemem a tanárra. Mintha az előadást figyelném, úgy tettem, hogy nem hallom padtársam fülembé sugdosott és amúgy sem értett megjegyzéseit. Ezért aztán persze önhittnek, sőt gögösnek véltek.

Így alakult ki bennem fokozatosan az a magamnak is alig bevallott meggyőződés, amely minden kísérletemet eleve vereséggé változtatta. Az ugyanis, hogy bármilyen készséggel állottam a rajthoz, a pályát végigfutni amúgy sem tudom, és szégyenszemre hamarosan föl kell adnom a versenyt. Nem

vádolhatom magam lustasággal. Megpróbáltam minden előadáson jelen lenni. Még jegyzeteket is készítettem. A jóakarát nem hiányzott belőlem. De miféle eredményt remélhet az az elsőéves hallgató, aki Plastara professzor vastag művét a római jogról szótárral a kézben igyekszik a maga számára félig-meddig érthetővé tenni?... S ha legalább több nyelvet tudtam volna!... De anyanyelvemen kívül legföljebb a latinban és a németben mozogtam otthonosabban – ha talán nem is az élőbeszéd szintjén. A középiskolában már oktatták ugyan a franciát, de ott is csak a helyesírás és kiejtés küszöbéig jutottunk el, holott segédeszközül éppen erre a nyelvre lett volna legfőbb szükségem. Valóban barbár voltam, még saját meggyőződésem szerint is, az alacsonyabbrendűségi érzés minden nyomasztó súlyával a lelke mélyén.

Naplóírásra – a szerelmes levelek és egyéb feladatok mellett – nem gondolhattam. Sőt mindegyre ritkábban tettem föl magamnak azt a kérdést, hogy lesz-e belőlem költő vagy sem? Azonos erővel, ha nem erősebben hangzott vissza fülemben az a másik kérdés, hogy egyáltalán lesz-e belőlem valami az életben? Korai borongásom és téveteg mélabúra való hajlamom mindkét kérdésre tagadóan válaszolt. Ezt a választ többnyire versben fogalmaztam meg, még mindig gyámoltalanul, főleg közölhetetlenül. Már abban az időben így ítékeztem a kérdéses elmeművekről. Mások véleményét viszont eredendő félszességem miatt még akkor sem kérhettem volna ki, ha környezetemben egyáltalán akad erre alkalmas. Anyanyelvemet ismerő barátaim nem voltak. Az a zajos, vidám és önmagával mindenben elégedett családi közeg, amelyben éltem, nem adta jelét annak, hogy irodalmi kísérleteim vagy kételeyeim a legcsekélyebb mértékben is fölkellették volna érdeklődésüket. Bár ha bizalommal fordulok hozzájuk, kétségtelenül megértésre leltem volna!... Csakhogy én a költészetet valahogy még mindig titkolni valónak éreztem. A kinevetéstől vagy csak a közönytől való félelem megakadályozott a titkokat takaró fátyol minden lebegtetésében.

Egyetlen irodalmi bizalmasom az egyelőre még Brassóban maradt Vernes Gyula volt. Leveleket váltottunk. Ő megküldte az önképzőkör sokszorosított irodalmi lapját. Én viszont néhány versemet bocsátottam a közlőny ítélete alá, hiszen itt nem kellett tartanom az esetleges lesújtó bírálatától. Kételeyemet is közöltem Gyulával, de főleg a téli szünet néhány együtt

töltött napján igyekeztem kitergetni előtte az igazgatói lakás meleg konyhájában, ahová bizalmas megbeszélés céljából visszavonultunk. Tisztábban és okosabban ítélte meg a helyzetet, mint én, aki csak saját magammal foglalkoztam, és sohasem találtam időt arra, hogy a mások bajával, kérdéseivel, kételeyeivel, egyáltalán a külvilággal törődjem. Egy későbbi levelét csak azért idézem, mert engem helyez nem éppen hízelgő megvilágításba.

„...ne tépelődj oly sokat saját nagyságoddal, illetve kicsinységeddel, ne keserítsen el a nem kedvedre való tanulás. Ez kezdő egyetemistáknak okvetlen betegsége. Így van mindenki, csak másnál és másnál az érzékenység különböző. De eljön az idő, mikor mindezekon felülemelkedve boldog leszel. Csak nem szabad túl sokat azon tépelődni, hogy, istenem, boldogtalan vagyok. A baj csak addig baj, míg túl közélről látjuk. Szárnyalj fel, hogy kicsinyességnek tűnjön fel és veszszzen el szemed elől. Ne gondolj arra, hogy csak azért tanulsz, mert kell tanulnod, tanulj nemesebb hivatásodért, mert ez van. Csak fel a fejjel! Téged, amint írod, az búsít, hogy nem lehetsz annyira poéta, amennyire szeretnéd. Van annyira áldott az a kiforduló barázda, amit egészségesen szánt a férfi, mint száz meg száz vers és versem. Ki mondhatja el, hogy hivatását igazán felismerte? De sohasem szabad elkeseredni...

Néhány bekezdéssel előbb viszont így írt: „A verseid megbírálását ez alkalommal elhalasztom, mert nagyon sietek a levéllel...” Nos, már akkoriban is jó fülem volt. Sok mindent megértettem ebből.

Időközben a rövid, de szeles bukaresti tél is múlni kezdett. Még késő ősszel kutyástul-macskástul átköltöztünk a Strada Caragiale 5. szám alól a Strada Sfîntii Voievozi 12. szám alá. Új lakóhelyünk némileg távolabbra került a Mihai Viteazul kétélű bárdot emelő lovasszobrától s a jogi karnak mögötte emelkedő sárga épületétől. Ezért az előadások pontos látogatása még több nehézséget okozott. Makacsul kitartottam, bár a nemsokára bekövetkező tavaszi vizsgák kimenetele egyre jobban aggasztott. Nem is annyira aggasztott, mint inkább tökéletesen erélytelenné tett. Noha a nyelvtanulásban némi előhaladást tettem, mind több és több jel mutatott arra, hogy a legcsekélyebbre méretezett követelményeknek sem tudok majd megfelelni. Ehhez sokkal többet és lényegesen nyugod-

tabb körülmények között kellett volna otthon is tanulnom. Sajnos a körülmények ezúttal sem kedveztek.

A folyamatos sürgés-forgástól még valami csöndesebb zugba sem tudtam visszavonulni. Az irodában késő este is ügyfelek, illetve ügyes-bajosok fordultak meg. Fekvőhelyemet egy közös szoba lépcsőházra nyíló magas ablaka mellett jelölték ki, a jövő-menők léptei és hangjai szinte soha nem szüneteltek. Mégis itt történt meg, hogy egy szokatlanul magánosnak ígérkező késő estén, vagy tán már éjszaka, Aphrodité egy kedves-csinos szolgálólány képét öltötte magára, és így bújt be mellém az ágyba. Életemben most éreztem először a jelen kízó büntudata nélkül az izzó fiatal leánytest hívogatását és azt a kedves engedékenységet, amellyel egész magát átengedte mohó simogatásaimnak. A végső birtokbavételtől mégis visszartartott a nevelés vagy a félelem vagy nem is tudom, mi. Az egészség csupán azért kell megemlítenem, mert noha egy-két utóbb írt versemben holmi megbánásszerű hangokat hallattam, sem akkor, sem máskor nem éreztem a hitelvekben szabályszerűen körülírt kötelező bünbánatot, és azt a kénköves büzt sem, amely a sátán jelenlétét bizonyította volna. A tapasztalás nem ismétlődött meg, de ez az egy is elegendő volt vallási képzeteimnek ha nem is eloszlataához, de lényegesen foszlékonnyabbá tételéhez.

Egészen másféle lelkiismereti aggályokkal küzdöttem azonban. Nemcsak hogy nyugtalanná tett az egyetemi tanév végének várható sikertelensége, de felelősségérzésemet is fölérzette. Nem sokat törődtem régi barátaim vagy iskolatársaim esetleges megvetésével, rokonságom kandi részvéte sem aggasztott, ám súlyos adósságot éreztem gyülemleni szüleim iránt. Bármekkora volt köztünk a saját hibámból keletkezett távolság, ők saját erejükhöz mérten mindent elkövettek jövőm biztosítására. Várakozásaikat egyszerűen megcsaltam. Középiskolás jó eredményem tudatában meg lehettek győződve további sikeres előmenetelemről, én pedig hazug módon éppen ezt a meggyőződést tápláltam bennük továbbra is, ahelyett hogy kétségeimről, sőt egyre nyilvánvalóbb meggyőződésemről tájékoztattam volna őket. Csaló voltam a szó legszorosabb értelmében. Ezt csak súlyosbította saját hibám tudata, mert szokott erélytelenségem folytán mentere hagytam a dolgokat azal, hogy majd meglátjuk, mi lesz holnap! Hátha valami csoda történik!

Holott ha összeszedem magamat és nem engedek a kísértő gyávaaságnak, még mindig lett volna legalább három-négy hónapom a tananyag elsajátítására, legalább felében-harmadában, akár papagájként történő bemagolására. Ha mind az öt tavaszi vizsga nem is sikerül, ősszel újra előállhatok a fennmaradt tárgyakkól, sőt a következő februárban végső pótvizsgát is tehetek. Bármennyire nyomasztott az elemi lehetőségek hiánya, a fenyegető büntudat nyomása alatt mindezt talán meg is kísérem, noha a siker reménye nélkül, bár a teljesített kötelesség önérzetével. De ez az elégtétel sem adatott meg nekem. Ezúttal félig-meddig nem saját hibámból. Március elején, egy hónappal tizennyolcadik évem betöltése előtt, a család másik két apró gyermekével együtt rajtam is kitört a kiskoromban elkerült vörheny. Eléggé súlyos alakban, bár amint később kiderült, szövődmények nélkül.

Most azonban vidáman türtem a kezdeti magas láz rosszulléteit, a különböző (mára már tökéletesen elfelejtett) kellemetlenségeket, az elkülönített szobában velem együtt fekvő két gyermek szüntelen rosszalkodását. Ez a nem várt és nem kívánt betegség minden nyomasztó felelősségtudattól mentesített. Senki sem tehetett szemrehányást, ha lázas betegen, ágyban nem az egyetemi vizsgákra készültem, hiszen csakugyan nem is készülhettem. A büntudat alól tehát teljes fölmentést nyertem – gondoltam akkor, mert hiszen azért ez a hat hét kiesés nem jelentett volna leküzdhetetlen akadályt, ha magamban komoly elhatározásokat érlelek a tanév befejezésének megkísérlésére.

Hiszen a betegség második felét már viszonylagos jó állapotban vészelttem át, s a kötelező elkülönítés megszűntétől számítva a vizsgáig még majdnem újabb hat hét állott volna rendelkezésemre. Csakhogy én a betegszoba elzártságában minden lehető felelősségrevonás ellen tökéletes biztonságot éreztem. Lelkiismeret-furdalás nélkül adtam át tehát magamat a szabadulás édes képzetének. Nem nyugtalanítottak a kényszerűen elmulasztott egyetemi előadások, sem a valamelyik sarokban még fölívágatlanul heverő jegyzetek. Valami titkos meggyőződés azt súgta, hogy rosszul indult egyetemi pályafutásomnak ezzel visszavonhatatlanul vége szakad. Talán nem is egészen a saját hibámból. Kétségtelen: lebeghettek mások példái is a szemem előtt. Olyanoké, akik valamely kereső foglalkozás mellett egyetemi tanulmányokat végeztek, vagy akik párhu-

zamosan két kar tantárgyaiból is vizsgáztak. Az én képességeim határait azonban folyvást egyetlen feladat szabta meg. Csak a sors tréfájának tudom be, hogy kezdettől mind a mai napig rendszeresen kétfajta feladat megoldásán kell törnöm a fejemet, mintha csak a másodállást (kétoldali egyforma felelősséggel) természetes létformámnak találták volna ki.

Ha végzetes hanyagságomnak mai szemmel nem is adok menlevelet, legalább meg tudom érteni a fészek melegéből hirtelen a földre pottyant fióka gyámoltalan vergődését. Sőt a fölszabadító örömet, hogy váratlanul mégiscsak szárnyra kaphat, noha maga sem tudja, hová repül – legkevésbé oda, amerre indították. Így az is érthető, ha a külvilágtól óvatosan elzárt s még a hírlapok vagy levelek hiányát sem érző betegszoba egyetlen folyamatos olvasmánya, az elmaradhatatlan román nyelvkönyv és mellette Tóth Árpád *Lomha Gályán* kötete volt. Ma már nem tudom megállapítani, hogy négy-hat hét alatt a nyelvtanulásban milyen előrehaladást tettem. A sok olvasás következtében azonban a verseskönyvet szinte kívülről megtanultam. Ha megerőltetem magam, egyes darabokat ma is végig felmondok.

A kezemben tartott füzet tanúsága szerint a betegségem ideje alatt írott verseken a Tóth Árpád-i hangvételnek meglepő módon szinte semmi nyoma. Persze hogy rokonnak éreztem csöndes mélabúját, kora szomorúságát. Csodáltam a szavakat versmondatokká fűző mesteri könnyedségét és a szaka-szaiból felém áradó zenét. Bámulatba ejtett gondolatainak biztonsága és tisztasága. Irigykedve élveztem képeit és hasonlatait, amelyek redőtlenül simultak az eszmei testhez. Talán még utánozni is próbáltam, de valami titkos ellenállás mindig megbénította a kezem. Ha olykor nem is egészen, mert azért a vörheny hat hete alatt írt tizenhat rövidebb-hosszabb vers egynémelyikében mégis fölfedezek néhány reá valló szót vagy fordulatot.

A tizenhat vers közül egyetlenegy sem került bele 1930-ban megjelent első kötetembe. Csupán a tizenhatodiknak kegyelmeztem meg, annak is csak 1966-ban, vagyis kerek negyvenkét év múltán, amikor válogatott verseim első kötete kéziratának összeállításával foglalkoztam. A többi tizenötre legheylesebb a megbocsátó feledés fátylát borítani. Egyetlen érdekem talán az, hogy a betegállapot következtében átélt felszabadultság, a büntudattól való mentesség következtében

hangjuk hirtelen kitisztult, csengővé változott, eltűnt belőlük a nyomasztó komorság. Sőt határozott derűt sugároztak, amely a betegség múlásával és a tavasz előrehaladásával egyenes arányban növekedett.

Csontig soványan, még mindig hámló végtagokkal érkeztem vissza Brassóba úgy április utolsó harmadában. Nyilván még ápolásra és fültáplálásra volt szükségem, ezért szüleim merő tapintatból nem kérdezgettek az elmulasztott lehetőségekről, és nem faggattak jövődől terveimről. Éreztem ugyan bennük valami csalódott keserűséget, de a betegség ideje alatt szerzett fölszabadultság birtokában semmi sem sürgetett, hogy én kérdezzek vagy magyarázgatssak. Teljes erőmből élveztem az otthoni védettséget, az anyai gondoskodást, a lombosodó tavaszi fák zöldjét, a napsütötte kis kertecske csöndjét. Kissé kifacsart, de teljesen nyugodt, sőt magabiztos voltam, mint aki nagy veszélyből szabadult. Persze nem a vörheny, hanem Plastara professzor kérdéseinek veszedelméből. A jövő nem látszott fenyegetőnek. Legalábbis ami az egyetemi kísérlet folytatását illette. Holott – amint már mondtam – némileg több lelkiismeretesség birtokában nem élveztem volna ilyen könnyelműen a nyár közeledtét.

Lelkiismeretemmel azonban mégis valami baj lehetett. Úgy éreztem, hogy apám szelíd kék szeméből konok és csillapíthatatlan szemrehányás sugárzik. Ez az érzés esténként gyakorta nem hagyott elszenderedni. Végül a tűrhetetlen bizonytalanság feloldására, de azért is, hogy magam mögött a kaput bezárjam, azzal a tervvel álltam elő, hogy hivatalnoki állást vállallok. A *Doktor Borgisz* címmel Móricz Miklósról (a Zsiga bácsi öccséről) szóló emlékezésemben részletesen beszámoltam erről. Az Aronson nevet viselő híres brassói szállítványozási cég egynapi bukaresti próbaút után alkalmazott is egy lószerszám-vereteket szállító irodába, ahol két jól ismert iskolatársammal együtt dolgoztunk, illetve töltöttük el a munkaidőt. Ebből a langymeleg emlékekkel telt kellemes nyáreleji környezetből kerültem át aztán újságíró-inasnak, azaz „volontőr”-nek a régi *Brassói Lapok* szerkesztőségébe.

Ennek a történetét szintén megírtam már. Jelen esetben azonban nem a történet a lényeges, hanem az, hogy igazi „volontőr”-nek, azaz boldog önkéntesnek éreztem magam. Azt képzeltem, hogy az újságírásban végre megtaláltam valódi hivatásomat, hiszen Ady, Kosztolányi és még annyi más jeles író

és költő működött ezen a pályán, köztük egyébként a szegény Tóth Árpád is. Ezzel a lépéssel többé-kevésbé kiengesztelni véltem apámat. Amint mondtam: fiatal korában, miután a papneveldét odahagyta, ő maga is hírlapíróskodott, s ifjúságának erről a korszakáról mindig valami elvagyódással a hangjában beszélt nekünk, gyermekeknek.

A szerkesztőség légköre egyenesen részegítő hatással volt rám. Hirtelen falak omlottak le körülöttem. A szabad térség váratlan látványa megszedített. Nem mintha a lap különösképpen szabados szelleme érintett volna meg. A később mást és másfélét akarók gyakran illették, sőt illetik még ma is „maradi” jelzővel azt az egykori *Brassói Lapokat*, amely valóban kissé tartózkodó hangnemet ütött meg. Mégsem lehet ráfogni, hogy vaskalapos módon képviselt volna valamely ósdi beidegződéseket, amit az is igazol, hogy otltétemkor valóságosan a Móricz Zsigmond öccse szerkesztette, belső munkatársai pedig jórészt baloldali gondolkodásúnak számítottak.

Nem a munkafegyelem feltételezhető lazasága csábított. A szerkesztő, a munkatársak, noha az első pillanattól az utolsóig kartársi, sőt baráti módon viselkedtek, a pontosságra, megbízhatóságra, gyors munkára és kifogástalan mondatszerkezetre irányuló igényüket egy pillanatra sem adták föl. S ha hibáztam, kíméletlenül a körmömre koppintottak. Igyekeztek megtanítani mindenre, ami megtanulható volt. Elküldtek egy gyilkosság áldozatának hatósági kihantolásához. Sporteseményekről számoltattak be. Rám bízták a hírovatot. Képviselőválasztásra küldtek ki Csíkszeredába, ahol bizony nagyon tétován mozogtam (tudósításaimmal sem arattam nagy sikert), és csupán arra emlékezem, hogy esténként a szállodában Nyíró József pálinkával itta magát mámorosra. A szerkesztőség azonban főleg azzal nyújtott példát, hogy a látszólag kötetlen munkaidőben mindenki konok szorgalommal vitte végbe a rá kiosztott feladatot. Legalább olyan lelkesedés hajtottotta őket, mint a váratlanul közéjük csöppent újságíró-inast.

Elkapott azonban az a mámorító érzés, amely egy jól megírt cikk, vagy hír, vagy beszámoló révén „a semmiből egy más, új világot” látszott teremteni. Nem a nyomtatásban viszontlátott sorok természetes hiúsága fűtött. Annál jóval több. Az a képzelgés, hogy a leírtakkal hatni tudok másokra, elfogadják elképzeléseimet, magukénak ismerik föl, amit én, egyedül én találtam ki, gondoltam el és alkottam meg. Az a hit, hogy

ha az Igazság és Becsület és Tisztesség parancsait nem hágom át, valóban szabadon meg tudom mondani a véleményemet. Ez volt a szellemi szabadságnak az a kábulata, amelyet sem azelőtt, sem azután soha nem éreztem, és amely képzeletemnek és munkakedvemnek szárnyakat adott.

Legfőljebb fél óra alatt le kellett fordítanom a Duna kiöntéseiben garázdálkodó Terente nevű híres banditát megörökítő népballadát. Én, aki azelőtt valamely titokzatos sugallat zavartalan hatása nyomán kíséreltem meg a költői működést, már róttam is a kutyanyelvre:

*Brailánál a mocsárban
Terente van bátorságban.
Hej, Terente, Terente...*

De lefordítottam a már pénteken összeálló vasárnapi melléklet számára Eminescu *La Steaua* című versét, és írói név után való keresgélésemben Szén Ferencként jegyeztem. Novellát írtam, nem is rosszat, *Robinson Nem Tér Vissza* címmel. Szövegét, a gyermekrovatban megjelent és Teleki Dezső bácsi szavai szerint „nagyszerű”, sőt egészen újmódi két mesémmel együtt sajnos elhagytam valahol – pedig ezekkel a mesékkel csakugyan új dolgokat akartam elmondani. Egyik rövid versemre Móricz doktor azt mondta, hogy „csinos”, ezzel persze mélyen megsértette önérzetemet. Viszont akkor írtam *Új Dalokat Kellene Énekelni* címmel életem első olyan szabadversét, amelyet ma is nyugodtan vállalok. Kassák és köre vagy az avantgarde tökéletes nem-ismeretében mégis újító, de saját hangomon szólalt meg, talán nem is lelem benne nyomát a mások hatásának, sem korábbi (és majdan későbbi) fárasztó mélabúmnak. A reménybeli Elnéző Olvasó szíves engedelmével és a magam igazolására hadd idézzem belőle a kezdő és befejező sorokat, amelyek a *Versek, I.* című, 1967-ben megjelent válogatásban az 1924-es évszámot viselik:

*Új dalokat kellene énekelni!
A gépdüörgés és a technika dalát,
amely között most szédülve jár az ember. –
Ha gépjeinkre tisztelettel emeli szemét,
úgy látja, mintha senki sem igazítaná őket,
s rohanó ritmusukkal*

*saját gondolatuk szerint dübörgetnék
az új szimfóniákat.*

.....
*Most még a holdvilág
és a felhők dalolója vagyok.*

*De holnap lerázok minden köteléket
s dübörgő orgonámon
új dalokat fogok énekelni.*

Közben pedig a vidéki tudósítók sűrűn jelentkező mindennapi telefonjainak vételénél könnyed magabiztossággal hasznosítottam a középiskolai különórákon Szlávik tanár úrtól elsajátított (és azóta nagy bánatomra tökéletesen elfelejtett) levelező gyorsírási tudományomat. Büszke voltam arra, hogy a fölvelt anyagot nem csupán leírtam, de hiba nélkül vissza is olvastam.

Ez a szerkesztőség ébresztett arra, hogy politika is van a világon, nem csupa irodalom! Már azzal is, hogy a külpolitikai rovat vezetőjét irigyeltem tudásáért és logikus gondolkodásáért, a belpolitikust pedig csodáltam ragyogó stílusáért és kétségtelen bátorságáért. Persze, az én politikai érdeklődésem hasonlíthatatlanul csekélyebb volt, mint a lapé, érzékem pedig szinte a semmivel egyenlő. Inkább csak bizonyos általános emberi elvek és eszmények fölfogásáig juthattam el, mert a korabeli sajtó tanulmányozása nélkül (amit pedig ennek az írásnak célja és alapvető elgondolása szerint készakarattal kerülök) egyetlen akkori döntő eseményre sem tudok visszaemlékezni. Pedig a királyi Románia polgári-földesúri kormányai alatt ebben az időben zajlottak körülöttünk és velünk a kisebbségi sors nem is jelentéktelen megpróbáltatásai. Amire emlékszem, az a folytonos védekező tartás volt, amelynek nyomait olyan nehéz eltüntetni az agysejtek mélyéről. Ami pedig saját benső kérdéseinket illeti, azoknak rám vonatkozó részét megírtam abban a régi könyvben, amelynek címet unom ismételtetni.

Mégis hosszú ideig elhúzódó későbbi politikai közömböségem, helyesebben tartózkodásom gyökereit valahol itt kell keresnem. Az is igaz viszont, hogy a polgári mesterkedések-

től való ösztönös visszahúzódásom tökéletesen megfelelt magamba zárkózó alaptermészetemnek. Egybevágott azzal a téves elképzeléssel is, hogy ilyenformán – akár a Romain Rolland-féle idealisták, vagy még annyian mások – tárgyilagos maradhatok, és saját szabad akaratom szerint dönthetek a küzdő felek igazáról. Ennek nyoma később verseimben mindegyre feltűnedezik. Sok történelmi tapasztalatnak, majd a számomra még messzi jövőben rejtőző forradalmi elméletnek, sőt gyakorlatnak kellett birtokába jutnom, amíg ez a téveszme valahogyan erejét veszítette, s helyet adott józanabb, sőt tudományosabb megfontolásoknak.

A szerkesztőségi légkör mindenesetre határozott háborúellenességet sugalmazott. Itt került a kezembe (megjelenése után jónéhány évi késedelemmel) Barbusse *Le Feu*-jének magyar fordítása. Ez végképp eloszlattott minden lelkesedés-maradékot, amely a trombitaharsogás és ágyúdörej tekintetében a gyermekkori képzetek makacosságával még eszmélésem homályosabb zugocskáiban lappanghatott. Magatartásom humanista jellemzőinek csirái jelentkeztek volna a háború rémeitől való irtózásaimmal együtt? – Nem tudhatom egész határozottsággal, hiszen már alig eszmélő gyermekkoromban borzadtam a vértől – a csirkeölés látványát sem bírtam, hát még a disznóvágás szörnyűségeit, sőt a mások kedvelte állati belsőrészek elfogyasztására sem voltam rábeszélhető. A harsogó szó, az erőszak, a betegség, a sár, a genny képzeleteinek első világháborús emlékfoszlányai most szinte tapintható tapasztalattá sűrűsödtek, és valamely késő-tolsztojánusnak felfogható erkölcsi tartás felé sodortak – persze anélkül hogy magam is számot vettem volna ezzel.

Forradalom és ellenforradalom egyelőre jóformán csak szavakként jelentek meg előttem. Az októberi forradalom kitörésekor még csak tizenegy éves voltam, a Magyar Tanácsköztársaság idején tizenhárom. Az orosz polgárháború szenvedéseiről vagy a magyarországi tiszti különítmények rémtetteiről semmit sem tudtam. Esetleg talán nem is akartam tudni, noha szemünk előtt játszódtak le, és talán még a sajtóban is visszhangot verhettek. De az ellenforradalmakat törvényszerűen kíséző faji gyűlölködés, pontosabban antiszemitizmus hatásaitól ez a szerkesztőség természetesen óvott. Csupán tovább erősítette a brassói római katolikus főgimnáziumból magammal hozott szellemet. Kár is beszélni arról, hogy a lap tulajdonosai

zsidók voltak, mert bent a szerkesztőségben néhány olyan munkatárs is dolgozott, akinek teljesítményét csupán tisztelni és bámulni tanultam, és akiket minden tartózkodás nélkül utánozni szerettem volna. És amikor családi körben egy közeli rokon azt a gorombaságot vágta a fejemhez, hogy zsidók szolgálatába szegődtem, a sértésnek szánt durvaságra olyan választ adtam, amely évekre lehetlenné tette köztünk az érintkezést.

Szeretett szerkesztőm szájából még otthonában sem hallottam akár távoli visszhangot verő ilyesfajta megjegyzést vagy célzást. Tőle tanultam azonban – szerkesztőségi munka idején és látogatásaim alatt – a közgazdaságtan elemeit. Ezt az anyagot a tél folyamán az egyetemen csak ritkán vehettem föl tantárgyaim közé, mert órarendjét sohasem tudtam összeegyeztetni az irodai elfoglaltsággal. Most aztán Móricz doktor példaadása nyomán rájöttem mulasztásom súlyára, és igyekeztem fejtegetéseiből kihámozni mindazt, amit fontosnak véltem vagy egyáltalán megértettem. Sőt még itt-ott a maga közelebbi területére is igyekeztem behatolni. Könyvállványain vastag szakkönyvek sorakoztak angol, francia, német nyelven. Egy készülődő költő esetében, aki az elsőnek számítható komoly indítékot éppen Kosztolányi fordításaiból nyerte, talán furcsán hangzik, hogy az idegen nyelvek elsajátításának parancsoló szüksége főleg ezekből a rejtélyes művekből áradt feléje. Persze nem volt kétséges, hogy elsősorban románul kell jól megtanulnom, sokkal jobban, mint amennyire az elpazarolt egyetemi év alatt vittem. Ám azután, vagy ezzel párhuzamosan, vagy akármikor be kell hatolnom egyéb nyelvek titkaiba is. Csak így vehetem kézbe ezeket a számomra talán nem is olyan fontos könyveket (bár akkor még nem sejtettem, hogy a közgazdaságtan milyen tágas távon fogja majd időmet és türelmemet igénybe venni), de egyben kikerülök abból a megalázó állapotból is, amely mások szemében barbárnak tüntet föl, és amely már Michelangelo kapcsán olyan szégyenbe hozott!

Egyáltalán ez a néhány szerkesztőségi hónap a jó szándéknak és gyümölcsöző elhatározások derűs és áttetsző forrásának bizonyult. Már-már nem ismertem önmagamra. Azelőtt ijedékeny, félszeg, minden bokrban ellenséget sejtő kedélyem helyét az önbizalom és a felhőtlen, sőt olykor talán felelőtlen bátorság foglalta el. Úgy tetszett, mintha ebben a világban

mindent véghez lehetne vinni, mintha mindenfelől baráti kezek nyújtának segítyt, mintha végül is célra letem volna életemben. Olyannyira, hogy a szüleim, főleg apám irányában érzett korábbi merevségem is enyhülni látszott. Elfoglaltságom szüneteiben sokáig elbeszélgettünk tapasztalataimról, terveimről, sőt – a bizalom ritka oldódásának perceiben – költői óhajaimról. Némi fátylakkal szemem előtt úgy képzeltem, hogy mindenben osztoznak elképzeléseimben. Nem vettem észre, hogy az egész alapozásban valami hiba rejlik.

Természetesnek találtam ugyanis, hogy Bukarestből való hazatértem óta egyfolytában a szülői ház, illetve igazgatói lakás födele alatt élek, az anyám ételét eszem, ők mosnak-vasálnak rám, ők ruháznak, hiszen a voluntőri fizetés még egy pár cipőre sem elegendő. Szüleim tapintatból nem hívták föl erre figyelmemet, s én vakságomban semmit sem vettem észre. Más lett volna a helyzet – mint ahogy azt később Kovács György, Salamon Ernő vagy Balogh Edgár esetében láttam –, ha abból a csekély juttatásból kellett volna laknom, táplálkoznom, sőt ruházkodnom, amelyet kezdő újságíróként fizetés, vagy már gyakorlott, sőt neves közíróként cikkdíj címen számoltak el annak idején. Így a magam önző gyermekségében bizonyára súlyos teher lehettem az otthoni szerény háztartásban, ahol még két iskolaköteles gyermekről kellett gondoskodni, és ahol csak a legnagyobb anyagi és erkölcsi erőfeszítések árán lehetett és kellett a látszatot fönntartani. Ez néha még a nyíltan bevallott szegénységnél is rosszabb. Örök szemrehányásként marad meg bennem, hogy ezt a helyzetet folyvást csak súlyosbítottam, ahelyett hogy könnyítettem volna rajta.

Boldog révületemben talán soha eszembe sem jut ennek az akaratlan visszaélésnek tarthatatlansága, ha – éppen az újból feltámadt bizalom következtében – apám nem nyilvánítja ki szilárd meggyőződését, hogy a pusztá újságírói tevékenységet nem tekinti véglegesnek. Bármekkora áldozatot követeljen ez tőlük, azt tanácsolja, hogy ősszel kezdjem el újból tanulmányaimat. Ha oklevél lesz a kezemben, attól még bátran lehetek majd hírlapíró, sőt költő, ha éppen úgy tetszik. Ebben a szándékomban is kész támogatni, amíg él.

A piros golyó

Nehezen váltam meg a *Brassói Lapoktól*. Arról a régi szerkesztőségről, amelyben újságíró-csemeteként megízleltem a nyomdafesték szagát, a forró ólom kigőzölgéseit, a vas és olaj jellegzetes pára kavargását, többféle emlékezők sok megvetésre méltót írtak. Legalábbis lebecsülő módon emlegették a „régit” és hagyományosan elvetendő, s „igazinak” csak azt állították, ami már eljövetelem után, dr. Füzi Bertalan főszerkesztése idején, az úgynevezett nagy átszervezéskor történt. Lehet, hogy valóban így is volt.

Azt a lapot, amely az egykori magyarpárti fő-fő egyéniség: Szele Béla dr. brassói ügyvéd nevét viselte homlokán, csakugyan nehezen lehetett a haladás és újat akarás eszméjével párosítani. Valóban elérkezett a gyökeres átalakulás szüksége. De gondolom, csupán a főbb vonulatok, a szerkesztőség egésze vagy vezetője tekintetében. A belső munkatársak túlnyomó többségét nem kellett a haladás ellenségeinek táborába sorolni. Legfőbb bizonyíték erre, hogy a korábbi munkatársak jó része az „átszervezés” után is a lap kötelékében maradt, és se szívet, se tollat nem kellett cserélnie. Persze nem egy fél évszázad távolságából kell őket megítélni. Nem is abból a szempontból, hogy történelmi viszontagságaink közepette milyen mértékben tudták megőrizni gerincük egyenességét, vagy mennyire hajoltak el attól az eszménytől, amelyet mások bölcsebben vallottak magukénak, és amelyet utódaik, gyermekeik és unokáik már a környező természetes légkörrel szívtak és szívnek magukba. Ha történetileg gondolkozunk és mindenkit saját korának mércéje alá helyezünk, sok különöség válik természetessé. Mi magunk is szerényebbek leszünk, mielőtt véglegesen megbélyegző vagy annak látzó ítéleteket mondanánk ki. Hogy mindez csupán az öreges békülékenység megbocsátó s éppen ezért megbocsáthatatlan szelleme, amelyet magam is megengedhetetlennek tartok?... Lehetséges! Kérem is érte a Jóindulatú Olvasó kegyes bocsánatát.

Doktor Móricz Miklósról, Móricz Zsigmond nem kevésbé tehetséges, bár más irányba teljesülő öccséről többen megemlékeztek már. De ebbe a régen elmúlt korszakba visszahelye-

zett Kőrösi-Krizsán Sándor (ha később jobbfelé tolódott is), vagy Mikes Imre (akinek hangját sajnos egyenesen az ellentáborból lehet olykor véletlenül meghallani), vagy a kiváló riporter: Seidner Imre (aki most is közöttünk él Aradon), vagy a közgazdász Dr. Joó Győző vagy a Brasovia Sportklub orvos-elnöke: Dr. Ritter Sámuel, s végül Füst Milán barátja: a ragyogó műfordító: Horváth Henrik, akinek elévülhetetlen érdemeit a századelő modern magyar költészetének német tolmácsolásában a feledékeny utókor máig sem méltatja kellőképpen, kivétel nélkül mind csak az írásmesterség tiszteletére, az irodalom becsülésére, a költészet méltóságának elismerésére oktattak és biztattak. Még a mélységesen maradi egykori főszolgabíró, a gyermekrovat Dezső Bácsija, Teleki Dezső úr is odaadó lelkesedéssel vette tudomásul irodalmi szándékaimat, és boldogan adta nyomdába a már említett két eléggé merész hangvételi mesémet.

Ezért esett tehát nagyon nehezemre a tőlük való búcsúvétel, amikor tizennyolc és fél évesen, 1924 őszén, a szülői óhaj tiszteletében ismét nekivágtam a jogi tanulmányok egy ízben már dicstelenül csalékonynak bizonyult útvesztőjének.

A szakítás azonban nem volt végleges. Úgy látszik, hogy pár hónapos gyakornoki munkámmal a szerkesztőség többé-kevésbé elégedett lehetett. Amikor hosszas lelki küzdelem után közöltem távozási szándékomat (vagy talán inkább kényszerűségemet), Móricz doktor azzal a javaslattal lepett meg, hogy rendes szerződéses tudósítójuk mellett legyek a lap cikkdíjas bukaresti munkatársa, hiszen ezt a feladatot a jogi tanulmányok közben is könnyedén tudom majd teljesíteni. Már akkoriban félelmesnek és rossz előjelűnek véltem a végleges szakításokat és a vissza nem térést sejtető eltávozásokat. Boldogan fogadtam tehát a szerkesztőség derűs biztatását a lappal való további kapcsolatra. Homályosan olyasmit éreztem, mintha a nyomtatott betűvel kötött szövetségem ezekben a hónapokban alapozódott volna meg, és most válik azzá a végleges és végletes elkötelezettséggé, amelynek tartóságáról voltaképpen csak az elkövetkező évtizedek győzhetnek meg. Kissé gyermeketeg, mégis ünnepélyes büszkeséggel vettem át a kétnyelvű tudósítói igazolványt, amelyen az érettségi kép kefehajzatos arcúja díszelgett – alatta a főszerkesztő Szele Béla dr. és a lap ügyvezető igazgatója: Kahána Bernát aláírásával és a szerkesztőség bélyegzőjével. Sok hasznát

nem vettem ugyan, de régi irataim zűrzavarából gyakorta föl-fölbukkanhatott, mert most is szemem előtt lebeg a zöld vászonkötés és a szépen nyomtatott szöveg. Ha mások előtt talán nem, de önmagamnak folytonosan bizonyította, hogy az írás ígéretes hivatásához van és mindig is lesz közöm.

Horváth Henrik búcsúvételemkor mutatta meg többek között nekem is – mintegy jóindulata vagy értékelése jeleképpen – a modern magyar költészet német nyelvű antológiáját, amely az ő fordításában nem sokkal előbb jelent meg valamelyik előkelő berlini kiadónál. A szövegekbe persze nem nyertem bepillantást, de a világoskék selyemvászon kötésű két aranydíszes, testes kötet őszinte tiszteletet, sőt nem titkolható irigységet ébresztett bennem. Vajon képes lennék-e én is valaha hasonló teljesítményre? Nyilván nem. Ismét eszembe jutott, hogy szótári szinten sem bírok más nyelveket! Ám későbbi műfordítói foglalatosságom vagy tevékenységem öntudatlan ösztönzői között kell számon tartanom ezt a csak úgy mellékesen kezembe adott szép kiadványt is, akárcsak fordított előjelű párját, a már évekkel korábban szemembe fényeket villantó Kosztolányi *Modern Költők*jét.

Horváth Henriket egyébként nem csupán a fordításkötetéért, de zenei tudásáért és tájékozottságáért is bámultam. Úgy tűnik, mintha hallottam volna őt negyedóráig-félóráig zongorázgatni a főtéri Zeidner-könyvkereskedés fölött elfoglalt iszonyúan rendetlen legénylakásán. Ő volt a lap zenei munkatársa, s valahányszor szembe találoztunk a szerkesztőségbe fölvezető meredek betonlépcsőn, dús és tömött vörös bajúsa alatt örökösen valamely klasszikus dallamot dudorászott. Ezt a lángoló lobogásra emlékeztető férfiúi díszt képzeletem önkéntelenül is párosította a róla keringő anekdotával, amely szerint, midőn középiskolás korában az illetékes piarista vagy benedekrendi vagy egyéb paptanár vallási hovatartozása után érdeklődött, morcosan, de jól érthetően jelentette ki, hogy „Tűzimádó vagyok!...”

Egyébiránt tőle hallottam első ízben Bartók és Stravinsky nevét. Talán ennek köszönhetem, hogy minden erőfeszítést latba vetve később jegyet szereztem Bartók brassói előadójára. Ott viszont olyan váratlan zenei és emberi élményben volt részem, amely egyszerre kavart föl, rázott meg és módosította addigi zenei fölfogásomat, anélkül hogy tudtam volna róla.

A hangok világában nem voltam teljesen járatlan. Lendvay Imre székelyudvarhelyi városi főmérnök nagybátyámtól és keresztapámtól bérmálási ajándékkul hegedűt kaptam. Szüleim már a mai hetedik általánosnak megfelelő harmadik gimnazista koromban a neves Paul Richter karnagy vezetése alatt működő brassói szász filharmonikusok első hegedűsének, Kroupa koncertmesternek keze alá adtak zenét tanulni. Föltehetően nem abban a reményben, hogy valaha is világhírű művész lesz belőlem, hiszen közepes hallásom és többé-kevésbé gyámoltalan technikai készségem a későbbi évek során sem igazolt volna hasonló ábrándokat. Az egykori értelmiség általános műveltségéhez azonban hozzátartozott a tevékeny zenélés, amelyet később csaknem teljesen elfullasztott a gépzene hullámhőmpölye. Míg nem egy-két évtizede az ifjúság viharos zenei forradalma ismét kézbe nem vettette tízezrekkel és százazrekkel a hegedűt, a kürtöt, a szaxofont, a gitárt vagy a dobverőt, és ajkukra nem adta újból a hangot, ha olykor kissé fűlsértő alakban is. Kroupa mester egyébként hamarosan átadott lányának, a kitűnő zeneoktatónak, s én tőle sajátítottam el a föltétlenül szükséges alapismereteket, igyekeztem lehető hűséggel megtanulni a Bloch-féle *Hegedűiskola* lapjairól föladott leckéket. Talán többet és jobban tanulhattam volna, ha a kedves, művelt és velem többnyire csak németül társalgó ifjú hölgy bele nem szeret az első világháborús német hadsereg egyik hadnagyába, s a visszavonuláskor vele nem távozik valahová az ismeretlenbe.

Noha rendszeres zenei oktatásban emlékezetem szerint ezután már nem részesültem, a fölgyűlt ismeretanyag elegendőnek mutatkozott ahhoz, hogy gyakran részt vegyek a filharmonikusok hangversenyein (a Honterus Gimnázium dísztermében), vagy meghallgassam az Apollo moziban Lola Bobescu és Jean Proșteanu előadóestjeit (amelyekről a *Brassói Lapok* hasábjain Horváth Henrik számolt be). Ennek köszönhetem azt is, hogy Dálnokon szívesen és sokáig lapoztam a Beczászy család középső lányának majdnem mesterfokon előadott zongoradarabjaihoz, és tanultam némileg megismerni Beethoent, Chopint és Grieget, az ő kedvenceit. Mindez azonban nem vezetett túl a múlt század klasszikusaitól megvont határokra, amelyek mögött vagy körül vagy alatt ott hőmpölygött továbbra is a magyar nóta és műdal mindent elsöpréssel és beiszapolással fenyegető áradása. Ezért volt

olyan megdöbbenő és egyben üdítő az a más, amit attól a törékeny alkatú alkotótól ott a Honterus Gimnázium fényesen megvilágított dísztermének hangversenyzongoráján hallottam.

Volt-e befolyással fejlődésekre a hangok, dallamok, ütemek önkéntelenül is érzéseimbe ivódó áradása?... Talán. A szavak versmondatokká vagy szólamokká szerveződése mélyén örökké éreztem valamilyen titokzatos dallamosságot, amely nélkül a gondolat szárnyalása föltétlenül lelankadt, de ha jelen volt, az eszmét mindig magasba röpítette. Ezt az önkéntelen zenei törekvést némely botfűlűek később gyakran szememre vetették, én azonban nem térhettem ki előle.

A laptól való búcsúvétel tehát mintegy zenei hangzatokkal zárult – da capo nélkül, mert az új egyetemi év kezdetének közeledtével ismét fenyegetően szaporodtak a már korábról jól ismert aggodalmak és feladatok csikorgó zörejei. A legfőbb gond természetesen a bukaresti lakáskérdés megoldása volt. A mai egyetemi hallgató, aki többnyire kétágyas, zuhanyozófülkés, néha erkélyes és központi fűtéses diákszállóban lakik, s inkább csak a közös födél folyamatos magány-hiánya miatt panaszkodik, lényegében el sem tudja képzelni, milyen zordonságokkal kellett egykori diákelődeinek megküzdenie, ha végül is elhatározta magát az új próbatétel megkísérlésére, miközben a lelke mélyén titkos sebekből ömlött a vér, amiért a kedves szerkesztőséget és vele együtt talán a szépséges költészetet is oda kellett hagynia.

Az előző év gyászos kudarcai miatt az irodai munkával egybekötött rokoni elhelyezkedés többé nem jöhetett számításba. A szerkesztőség szabad légkörében eltöltött alig néhány hónap elegendő volt a családi és irodaszagú kettős nyomás elviselhetetlenségének igazolására. De talán magának a rokonságnak is elege volt az én magamba forduló, sértődékeny, talán kissé fennhéjázó és mélabús kedélyű világomból. Egyáltalán nem ragaszkodtak az előző év tapasztalatainak megismétléséhez. Innét a jövőből visszatekintve teljességgel igazat kell nekik adnom.

A Bukarestben tanuló Brassó vidéki, vagyis barcasági diákoknak volt ugyan egy kissé kezdetleges, de mégis biztos födelet, sőt óvó otthont nyújtó közös szállása, oda kellett volna valahogyan bejutnom (főleg, ha románul tűrhetően meg akartam tanulni!). Csakhogy az ilyen elképzelések elé számos aka-

dály emelkedett. A legelső és legfőbb talán a polgári társadalmi berendezkedéstől elválaszthatatlan nemzetiségi elkülönülés nyomasztó befolyása volt. Az otthon vezetőségének gondja természetesen a barcasági román diákok elhelyezésére irányult – nem kevés nehézséggel terhelten, hiszen a helyek szűkös volta miatt közülük is számosan kívül rekedtek. Kisebbségi mivoltom élénk tudatában alig is jutott eszembe, hogy az oda való bejutásra kísérletet tegyek.

Ennek a tartózkodó benualtságnak azonban ellenszerét is lehetett volna lelteni. Édesapám igen jó viszonyt tartott fenn számos befolyásos brassói értelmiségivel, köztük elsősorban érettségi biztosommal, Ion Baciú professzorral, vagy a neves zeneszerzővel és folkloristával, Tiberiu Brediceanuval. Az ő támogatásuk segíthetett volna. Ehhez azonban – minden meglévő jóakarattal és támogatási készséggel ellenére – utánaajárni, kilincselni, kérni kellett volna. Ehhez sajnos – soha nem volt megfelelő tehetségem. Ez a rossz tulajdonság, sőt jellemhiba a római katolikus hittételekben „a jóra való restség” néven szerepel, s ma már bevallhatom, hogy egész életvitelre végleges-végig sötét árnyékot vetett. Kérni magamnak sohasem tudtam. Versekkel, kéziratokkal csak nyomasztó félelmek között mertem szerkesztőségeket zaklatni. Mikor már idősebb korban a színházak sorjában utasították vissza darabjaimat, a legatlátszóbb kifogásokat is első szóra tudomásul vettem. Inkább éreztem magam a lelkem mélyén csakugyan tehetségtelennek, mintsem hogy akár csak egy célzás erejéig igyekezzem saját igazamat bizonygatni... Közben az is eszembe jut, hogy a barcasági diákok bukaresti közös szállását nem állami támogatás hozta létre, ahol esetleg a polgári egyenlőségből kifolyó jogokra hivatkozhattam volna. Főnnállását magánpénzek, elsősorban ortodox egyházi hozzájárulások tették lehetővé. Ezekből részesülnöm valóban elképzelhetetlennek számított.

Az otthon támogatása azonban ezekben az időkben sem szünetelt. Különös dolog ez a leszármazottak iránt érzett ösztönös gyöngédség, amely gyakran a világos meggyőződés ellenére is a fiókaikat óvó felmenők magatartására kényszeríti a szülőket. Apám már jó ideje sejtette, hogy gondolkodásmódom nem az ő elképzelései szerint fejlődik, és sok olyan vonást mutat föl, amely merőben ellenkezik az ő fölfogásával. Mégis igyekezett segíteni rajtam. Persze nem pénzzel, mert az soha-

sem volt a családban (a nehézségeket rendszeresen az aranyóra zálogba tételével vagy váltók aláírásával vészelték át), s ha lett volna, nyilván sok minden másképp történik. Tanácsal sem, mert makacs ellenkezésemben örökké a fordítottját tettem volna, mint ahogy irodalmi elképzeléseimben is mindig homlokegyenest szembefordultam az övével. De jól látta eredendő tétovaságomat és gyávaságomat, s azt igyekezett elérni, hogy ha megbotlom, legalább puhára essem.

Úgy határozott tehát, hogy a leendő bukaresti albérlet kiválasztásában édesanyám fog segíteni. Szeptember vége felé az azóta régen szétbombázott, lebontott és áthelyezett brassói állomáson velem együtt szállt vonatra. A fölajánlott segítség egyáltalán nem volt ellenemre – most is boldog vagyok, ha egy kedves női hang biztató szavakat súg a fülembe, vagy legalább magam körül érzem néma támogatásának segítő kisugárzását. Hadműveleti háttérül egyéb lehetőség – főleg a szükséges pénz – híján egyelőre a rokonság lakását kellett választanunk. A ház gazdája – becsületére legyen mondva – úgy tett, mintha mindent elfelejtett volna, még azt a górombaságot is, amelyet korábbi összeszólalkozásunk alkalmával meggondolatlanul a fejéhez vágtam. Lakásunk, étkezésünk tehát pár napra biztosítva volt. Anyám húga, aki szenvedélyes természetéhez híven szenvedélyesen tudott jó lenni, őszinte vendégszeretettel vett körül. Így indultunk meg tehát kettesben albérletet keresni – főleg az *Universul* apróhirdetései nyomán és az én gyatra román tudásom segélyével. És persze a minden idegentől és ismeretlentől való félelmeim gátlásaival telten.

A szálláskeresésben segítségünkre jött Weisz úr is, a *Brassói Lapok* állandó bukaresti tudósítója. Weisz úr középmagas, kissé kövérkés természetén gyanúsán feszült az immár kopottas öltöny. Pirospozsgás arcáról, dús és rendetlen bajszáról, örökösen ide-oda villanó szempárjából azonban lebírhatalan derű sugárzott. Első pillantásra rokonszenvet éreztem iránta. Öröm töltött el, hogy majd vele együtt dolgozom. Nem volt benne semmi fölény vagy szélhámosság. Az élet igen sokszor megtépzázhatta, mert magatartásának döntő jellegzetességeként valamely szelíd félénkséget éreztem meg benne. Rólam esetleg föltételezhette, hogy fiatalos bohóságomban majd kenyerére török, s ezért óvatosan kell velem bánnia. Nemsokára azonban teljesen kiismert, s attól kezdve lényegesen nyugodtabb

modorban érintkezett velem. Most ötlik eszembe, hogy tulajdonképpen Micawber úr egy késői utódjával esett találkozásom akkor Bukarestben. Kár, hogy kellő élettapasztalat híján nem tudtam jelenlétét és rám való hatását kellően megbecsülni.

Napokig tartó vándorlásaink nem sok sikerrel jártak. Akkori fogalmaim szerint legalacsonyabb szinten elfogadható kényelmet és mindössze némi tisztálkodási lehetőséget csak olyan összegek ellenében lehetett megváltani, amelyeknek havi biztosítására az otthoniak még akkor sem vállalkozhattak, ha a föltételezett későbbi cikkdíjából valami esetleg csurran-csöppen. Weisz úr pirospozsgás arcán a rózsák egyre jobban lankadoztak, amint anyámmal egyetemben egymás után fordultunk ki a kisdud külvárosi házak vagy inkább házikók alacsony léckapuin, hiszen az apróhirdetésben jelzett kényelmes albérlet csupán egy lenge függönnyel elválasztott ablaktalan fülke alakjában mutatkozott meg, a vizet pedig a többnyire közös mosdótálba a sarki csorgóból kellett hordani. Végső elkeseredésében Weisz úr kibökte, hogy a Strada Luteranán levő bérlakásának padlásterében van még egy szobája, ő készséggel följánlja, ha megfelel, mert... Sajnos a „mert” alapos fönntartásnak bizonyult. Amikor ugyanis föllihegtünk a szűk csigalépcsőn, és elénk tárult az eléggé tágas és világos helyiség, kiderült, hogy még a kályhát is nekünk kellett volna megvásárolnunk és fölszereltetnünk, hogy egyéb bútorszati tárgyairól ne is beszéljünk. Weisz úrnak sajnos minderre nem tellett már. Őszinte sajnálkozással mosolygott ránk, amikor kiderült, hogy akkora befektetést nem vállalhatunk. Így hát a reménybeli üzletkötés mindkét fél bánatára kútba esett.

A megoldás ismét valaminő visszás és nevetséges, sőt jórészt megalázó alakban következett be. Mindenekelőtt azonban hadd szögezzem le, hogy ha nem vagyok olyan tedd el s elé se vedd tutyimutyi személy, aki a döntés felelősségének elhárítása fejében mindenbe beleegyezik, jóakarattal telt apámnak nem sikerül végül is engem a bukaresti római katolikus középiskolások bentlakásában elhelyeznie. Valószínűleg az erdélyi római katolikus püspök, mint apám régi pártfogója járt vagy járatott közben Cisar bukaresti érseknél, hogy ebbe a tiszteletre méltó intézménybe rendkívüli növendékként (vagy miként) fölvegyenek. Itt egy főpap-igazgató szigorú keze

alatt különböző alpapok és egyéb kisebb rangú egyházi személyek tartották kordában elemi iskolás és középfokú nebulóikat megszabott órarend és szerzetesi fegyelem szerint. Egyetemi hallgatói és kezdő újságírói mivoltomban, no de meg fejlettségre is úgy festettem közöttük, mint a majmok ketrecébe tévedt zsiráf, s körülbelül úgy is éreztem magam.

A vezetők és felügyelők természetesen tudomásul vették kivételes helyzetem következményeit – vagyis hogy különböző időpontokban előadásokra kell járnom, szemináriumokon részt vennem, változatos és változó kötelezettségeknek eleget tennem –, ám a serdületlen ifjúság méreteihez szabott rendtartáson ők sem változtathattak. Én viszont megszegyénítőnek, sőt ostobának éreztem, amiért holmijaimat csak bizonyos időpontokban megnyíló szekrényteremben tarthattam, napi tanulmányaimat holmi iskolapadban végezhettem, a közös étkezéseknél kegyes felolvasásokat kellett hallgatnom, s az egész hozzám nem illő csínytevő bandából a világon senkivel szót nem válthattam. Liliputi méretű laktanya volt ez, amelynek valamennyi szabálya vagy rendelkezése láthatatlan szálakkal cövekelt valamely értelmetlen lapossághoz, s én Gulliverként még fejemet sem tudtam jobbra vagy balra forgatni.

Egyetlen öregecske felügyelő pap látszott velem törődni. Olykor behívott szobájába, süteménnyel kínált, és igyekezett valaminő társalgást kezdeményezni. Én azonban legyőzhetetlenül viszolyogtam tőle, mert ruházatából, egész testéből elviselhetetlenül nehéz tisztátalanságszag áradt, amely már néhány méternyi távolságból fojtogatta a légzőutakat. Ez valamenynyire még kibírható volt abban az átkozott tanulóteremben, ahol sohasem uralkodott valódi csend, s az apró csirkefogók folyamatos csínytevéseit valamiképpen fékezni kellett, legalábbis szakadatlan ide-oda járkálással a padsorok között. Annál jobban iszonyodtam tőle a harminc-negyvenágyas közös hálóterem lámpaoltása után, amikor az éjjeli mécses gyöngé sugárzásában fekvőhelyről fekvőhelyre ellenőrizte az alvókat vagy ébren levőket. Fojtó szaga már messziről elárulta ágyamhoz való közeledését. Amikor vizsgálódva fölém hajolt, szerettem volna fölördítani az undortól és félelemtől. Hogy esetleges érintését elkerüljem, úgy tettem, mintha már rég mély alomba merültem volna.

Az akkor véletlenül csatakos bukaresti ősz mégis könyörte-
lenül kiszolgáltattott neki. Néhány napig lázasan feküdtem a
betegszoba magányos ágyán, s ő látogatás címén haladéktala-
nul fölkeresett. Legnagyobb kétségbeesésemre nemcsak hosz-
szasan elüldögélt mellettem, de mindenféle undorító édessé-
geket is rám akart tukmálni. Egy este aztán éppen elszende-
rülésem előtt jelent meg, s némi tétovázás után hirtelen vé-
gighevert mellettem az ágyon. Mint a villám csapott keresztül
rajtam egy régen elfeledtnek vélt alig serdülőkori emlék. A
dálnoki Beczásyagnál töltött nyáron gyakran megjelent náluk
egy Erneyei nevű szomszéd úriember, aki egy ízben a nagy cse-
resznyefa esti lombstrának sötétjében, másodsorra pedig a
fiúkkal közös külön kis hálószobánkban simogatásaival kí-
séreelte meg fölébresztteni bennem a némi izgalmakat, amíg
csak úgy nem bujkáltam előle, mint az eleven ördög elől.
Ebben a pillanatban döböntem rá, hogy miféle legyőzhetet-
len visszas ösztönök rejtőznek a vén pap álarcos kedveske-
dései mögött. Noha még nem tudtam és nem is akartam meg-
érteni viselkedésének valódi okait és jelentőségét, valamely
mély tiltakozás keményítette meg egész bensőmet. Borzongva
az esti láztól, amúgy hosszú hálóingesen kirohantam a jég-
deg mosdóba, s mezítláb ott dideregtem a cementpadlón,
amíg csak bizonyosra nem vettem a vén mosdatlan távozását.

Az istenhit lassú porladását ez a kaland talán kevéssel se-
gítette elő. Még hosszú évek tapasztalata és tudományos
megismerése kellett, hogy a gondolkodás, illetve érzelmi élet
hátterében makacsul megbúvó és egyelőre mintegy mélyhűtött
állapotban félretett vallásos világnézet maradványait fölvált-
hassa előbb a kétely, majd az ellentétes előjelű meggyőződés.
Mégis megrendítette, sőt majdnem teljesen romba döntötte
bennem az Egyház mint szervezet alapvető jósága, önzetlen-
sége és emelkedettsége iránt gyermekkorom óta belém gyöke-
reztetett elképzelést. Minden lázadozásaim ellenére addig a
napig úgy tekintettem a római katolikus anyaszentegyház föl-
kent képviselőire, mint akiknek meggyőződésével összeütkö-
zésbe lehetett kerülni, de magatartásuk szellemi emelkedettsé-
gében senki sem kételkedhetett. E gyermeteg álomkép ködei
mögül kezdett fölsejleni a valóság, a világ igazi arcának
egyik csekély részlete.

Nemsokára arra is rádöböntettek, hogy attól a kitűnően
működő szervezettől, sőt Szervezett Hatalomtól nem csupán

undorodni lehet, de félni kell, sőt ahol adódik, védekezni szükséges. Itt sajnos egy kissé megint meg kell előznom önmagam. Egy-két hónappal később történekről számolok be tehát, hogy aztán ismét visszaugorjak az időben, újabb bizonyosságául a művészet szabályai és a valóság törvényszerűségei között fönnálló természetes különbözőségeknek.

A számomra minden tekintetben előnyösnek vélt, ám alapjában véve szerencsétlen bentlakás főparancsnoka egy krisztusszakállú és aszkéta külsejű paptanár volt. A neve sokáig eszemben járt, hiszen később magas egyházi méltóságokba került. Csak annyira emlékszem, hogy szlávosan vics-re végződött, és anyanyelvemen is kitűnően tudott, hiszen hivatásra az esztergomi érsekség hatósugaraiban érlelték. Ez a nyilván jól képzett és kitűnő egyházi férfiú már kezdettől fogva rajtam tartotta a szemét. Nem csupán képletes értelemben. A közös étkezések álmosító kegyes történeteinek fölolvása közben a tanárok magasított keresztasztala felől mindegyre arra pillantott, ahol sanyarú sorstársaimmal, többedmagammal az idősebbek ülőhelyén a kiosztott levest kanalaztam. Ha külön kimenőt kértem – s erre az egyetemi órarend miatt folytonosan szükségem volt –, közvetlenül hozzá kellett fordulnom. Ilyenkor sohasem mulasztotta el, hogy valami kegyes oktatásban ne részesítsen, vagy egy s más kihágásért meg ne rójon. A maga szempontjából nyilván igaza lehetett. A külön kimenők jó részét ugyanis az előadások szorgalmas látogatásán kívül igyekeztem a *Brassói Lapok* iránt boldogan vállalt kötelezettségem teljesítésére is fölhasználni. Ő pedig erről a Szervezet titkos hálózata révén többé-kevésbé mindent tudott. Talán várta, hogy lecsaphasson rám. Én viszont botorul egyenesen fejjel szaladtam a falnak.

Bukarest katolikus magyarjai akkoriban – és ma is – vasárnaponként a Bărățiu, vagy saját írásmódjuk szerint: „Baratziu” nevű templom szentmiséjén gyülekeztek és hallgatták az aznapra esedékes igét. Szülőföldem, Udvarhely megye leányeinek és leányainak keresgélése közben ismerkedhettem meg egy fiatal és emiatt lelkes ferencrendi szerzetessel, aki haladéktalanul elpanaszolta, miért ütközik lebírhatatlan nehézségekbe az esedékes ige hatékony terjesztése, aminek következtében bárányainak huzamos szétszóródását észleli. Az érsekség szigorú utasítása szerint ugyanis az ünnepi szentbeszédet hivatalos nyelven köteles elmondani. Hívei viszont jó-

részt meg sem értik, amit a hittételekből velük közölni akar, s így, mihelyt az első mondatok a szószékről elhangzanak, ők egymás után hagyják el a padokat, s inkább odakint szórakoznak a templom bejáratánál. Sőt egyesek bosszúságukban a Strada Luterană-beli református igehirdetésre járnak.

Akkor persze még nem tudhattam, hogy mindezt nem én fedeztem föl. Jóval előttem felfigyelt rá a párt, és – amint a Czikó testvérek: Nándor és Lőrinc későbbi közléseiből értesülök – már törvényes működése idején, vagyis 1921–24 között, de az illegalitásban is számon tartotta a bukaresti magyarok hagyományait. A fönmaradt krónika szerint a „Baratzia” plébánia az 1848/49-es forradalom leverése után Bukarestbe került ferencendi szerzetesek vezetése alatt állott, és csak egy évtized után vette át a Vatikán Propaganda Fidei nevű szervezete. A hatosztályos magyar nyelvű elemi iskolának egyetlen tanítója volt. A plébániát vezető lelkész nem beszélte hívei nyelvét, ezért hoztattak aztán magyarul tudó segédlelkészt is. A 48-as forradalmárok utódai nem nagyon osztoztak az érsekség véleményében, amely szerint ők „a lelkek és nem a nemzetiségek szolgái az úr e szőlőjében”, s minden évben valláskülönbség nélkül ünnepelték meg az aradi vértanúk évfordulóját. És minden alkalommal igyekeztek védeni anyanyelvüket. Ebben támogatta őket az illegális párt.

Az utóbbi bekezdésben foglaltak nélkül körülbelül a megelőzőket írtam meg – persze a tanulóterem leghátulsó padjában –, s küldtem el mint lelkes munkatárs a *Brassói Lapok*nak. A cikket szép tálalásban mint kisebbségi sérelmet közölték, s a szerkesztőség dicsérő telefonját – Weisz úr tolmácsolásában – büszke örömmel vettem tudomásul. Örömem azonban csak rövid ideig tartott. Pár nap múlva már hívatott a fõnt említett igazgató, és szent fölháborodással a hangjában teremtett le a sárga földig, amiért én, aki az Egyház külön jótéteményeit élvezem, aljas módon annak tekintélye ellen török, s elvetemedetten és szemtelenül az érsek kötelező intézkedéseit merem bírálni. Végül közölte, hogy másnap délelõtt a Sfintu Iosif-székesegyház mellett székelõ érsekségen kell számot adnom bûnös viselkedésemrõl.

Senkit ne ejtsen tévedésbe e könnyed előadásmód: egyáltalán nem voltam hősi hangulatban! Ellenkezőleg. Sohasem szerettem a kellemetlen helyzeteket, ez viszont már eleve annak mutatkozott. Védtelen és kiszolgáltatott voltam a nem is sej-

tett erejű Hatalom előtt, amelynek – láttam be utólag – minden eszköz rendelkezésére állott megsemmisítesemre. Ha legalább a sárkánnyal szembeszálló lovag elszánása ösztönzött volna. De nem. Izgatott tapsifülesként remegtem csupán, mert néhány lépésnyire tőlem az oroszlán nyaldosta a száját. A kihallgatás lefolyását megírtam már valahol – a rám szórt szidalmakat és fenyegetéseket nincs szándékomban megismételni. Ha jól emlékszem, egyházi kiátkozás is szerepelt köztük. Az egészről viszont csak azért számolok be, mert egy másodperctörödékre fölillant bennem mindaz, amit az egyházi mindenhatóságról, sőt a rágalomnak minősített Szent Inkvizícióról, a boszorkányperekről és egyéb rémségekről hallottam. És miközben az engem kihallgató atya átkainak pergőtüzében lesúnyt fejjel kifelé hátráltam, végül is makacs düh támadt bennem a Goromba Erőszak és Kegyetlen Elnyomás ellen, amelyet ezúttal az addig jóságosnak és szelídnek képzelt anyaszentegyház testesített meg.

Némi letagadhatatlan szorongással azt vártam, hogy még aznap kivágnak a bentlakásból. Ez az esőzések-havazások idején meglehetősen kellemetlen helyzetbe hozott volna. De nem így történt. Az Egyház, úgy látszik, még nem mondott le rólam teljesen. Én viszont – vallom be szégyenkezve – egyelőre bünbánatosan húztam meg magamat, telefonon mondtam le a laptól kapott megbízatást, és majdnem minden erőmmel az egyetem felé fordultam. Csupán az a meggyőződés kezdett gyökeret verni bennem, hogy amint csak valamelyes lehetőség nyílik, ott kell hagynom ezt az álszent intézményt, amelynek kegyeit kénytelen-kelletlen élvezem.

Az elmúlt esztendő kedvetlen kudarca azt a hitet érlelte meg bennem, hogy mindent meg nem történnék kell tekintenem. Az egészet előlről fogom tehát kezdeni. Tiszta lappal, folttalanul, a legeslegelejéről. Ismét beiratkoztam tehát a jogi kar első esztendejére – későbbi nagy ámulatára néhány diák-társamnak, akik felvilágosítottak, hogy kár volt az újrakezés, hiszen ezzel egy kerek évet veszítettem. Mert ha nem vizsgáztam tavasszal, vizsgázhattam volna ősszel, sőt harmadszori kísérletre is nyílt volna lehetőség februárban – csak éppen a második év anyagát kellett volna ezzel párhuzamosan lehallgatnom és persze megtanulnom. Kétlem, hogy ez sikerült volna.

Különben is ez az egy év veszteség kiegyenlítette a székelyudvarhelyi ferences barátok elemi iskolájától kezdve magammal hurcolt nyereséget, amelynek következtében középiskolás koromban évfolyamtársaim között örökké a legfiatalabb voltam – ennek minden bosszantó hátrányával és a belőle származó lenézésekkel. Az elemi iskola második osztályában tanító szemüveges és kövér Páter Dioméd ugyanis elsajátította velem a következő iskolai osztály anyagát is, s így év végén legnagyobb meglepődésemre egyszerre két osztály elvégzéséről szóló bizonyítványt osztott ki nekem. A különleges kitüntetést végül nem háláltuk meg kellő módon. A barátok ugyanis a rákövetkező ősszel késlekedtek a negyedik elemi osztály megnyitásával, mire apám átíratott az állami elemibe Gyerkes Mihály igazgató-tanító úr keze alá. Csak mellékesen említem az ezzel kapcsolatos egyházi fölháborodást. Apámnak, az Erdélyi Római Katolikus Státus tantestületének tagja lévén, kutya kötelessége lett volna akár a világ végéig is várnia a beiratással – pláne miután a fia egy kerek esztendőt kapott csak úgy ingyen ajándék címén. Nos, ezt az ajándék-esztendőt vette most vissza tőlem az egyetem.

A beiratkozás legelső mulatságos (vagy talán nem is anynyira mulatságos) bosszúsága a nevemhez kapcsolódott, és megismételte az előző év kellemetlenségeit. Ezekről időközben megfeledkeztem, pedig annyi évtized elmúltával ismételten fölbukkannak, valahányszor hivatalos közegekkel (mondjuk, útlevíl-ügyben a milíciával) akad dolgom. Nem a vezetéknévemmel kapcsolatos a baj. Azt megérteni, kimondani, leírni más nyelvű embertársaimnak nehéz, szinte lehetetlen – illetve az volt, amíg rá nem jöttem, hogy angol szokás szerint egyszerűen csak betűznöm kell (főleg telefonban), és azonnal minden rendbe jön. Erről a névről mindenki megállapíthatta, hogy a viselője magyar és pássz!...

A hivatalos közegeket és velük együtt engem azonban a kétségbeesés határáig hajszolt az az elképesztő tény, hogy noha egész életemben mindig csak egyetlen utónevet használtam, születési anyakönyvi kivonatomban (és keresztlevelemben) mindenütt három szerepelt: Ferenc Károly Antal. „Hát most már melyik az igazi?...” – kérdezték kissé gyanakodva. S ez volt még a szerencsésebb eset, mert ilyenkor bátran bizonygattam kizárólagos ragaszkodásomat a Ferenchez. Ha viszont nem kérdeztek, személytelenül csak az okmányokat

szemlélték, hol Károly lett belőlem, hol pedig leggyakrabban Antal. És ahol a színen egyetlen hús-vér személynek kellett volna megjelennie, néha a találkozás minden reménye nélkül három árnyalak is kergette egymást. Ilyenkor többszörösen elátkoztam a családban nem kevés elégedettséggel gyakran emlegetett magyarázatot, amely szerint világra jöttemkor apám gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspököt kérte föl keresztapául, ő pedig táviratilag közölte, hogy a fiú neve legyen Ferenc. Ehhez aztán – nyilván főnemesi szokások utánzására – hozzátették még a keresztapa Károly nevét, és mivel kedden, Szent Antal napján születtem, ezt a harmadik utónevet is, holott az illető szent pusztai kalandjai intő jelül szolgálhattak volna saját későbbi megkísérléseim lehető elkerülésére.

S ha később legalább valami hasznát vettem volna ennek a nemkívánatos névbőségnek!... De amikor a szerkesztőségben gondokba merültem töprengtem, hogy mi módon különböztessem meg magamat apámtól, akinek írásai és főleg fordításai gyakran jelentek meg a már emlegetett katolikus lapokban, és aki ehhez a névhez természetes előjogokkal ragaszkodott, az égvilágán semmi okos sem jutott eszembe. A kezdetben használt „ifj. Szemlér Ferenc” nevetségesnek, sőt megalázőnak látszott. A Móricz dr. ajánlotta „Szén Ferenc” vagy a magam nagy nehezen kiötlötte Bessenyő László álnév valahogyan nem fogamzott meg. Végül ismét csak Móricz dr. javaslatára megmaradtunk az „I. Szemlér Ferenc” alaknál, noha ez nyomtatásban „Első Sz. F.”-nek mutatkozott. Mégis ezt használtam egészen édesapám haláláig, amikor teljesen jogosulatlanul kisajátítottam a „Szemlér Ferenc” alakot. Ezt a módszert aztán addig alkalmaztam, amíg az irodalmi ismeretárban én maradtam a visszaéléssel szerzett név egyedüli jogos tulajdonosa, míg apám az „Id. Szemlér Ferenc” elnevezést nyerte.

A beiratkozás után az előadások megkezdését jelentő hirdetések az előcsarnok falitábláin csak jókora késedelemmel jelentek meg. A fennmaradó időt lelkesen igyekeztem fölhasználni a lap iránt érzett kötelezettségem teljesítésére. A költészet ebben az időben mintha háttérbe szorult volna. Nem tudok visszaemlékezni arra, hogy érzelmeimet vagy vágyaimat verses alakban kívántam volna megfogalmazni. Kéziratokra sem emlékszem. Annál inkább arra az óhajra, hogy jó újság-

író lehessen – legalább olyan, mint Móricz Miklós dr., akit lényegében eszményképemnek és szigorú, de szerető bírárnak tekintettem.

Holmi naplószerű feljegyzésekből látom, hogy munkámmal nem voltam elégedett. Sőt bizonytalankodó alaptermészetemnek megfelelően teljesítményeim értékében folyamatosan kételkedtem. Egyáltalán nem hatott át az a meggyőződés, mintha az óhajtott célt – mondjuk egy jelentős napilap megbecsült munkatársának rangját – valaha is elérhetem. Kétélyeimet természetesen senkivel sem oszthattam meg, még a kedves és segíteni mindig kész Weisz úrral sem. Ő a tudósítói állást és megbízatást a maga valódi mivoltában, vagyis meglehetősen fáradtságos és nem fényes anyagi kilátásokkal biztató közönséges kenyérkereseti forrásnak tekintette. Nyilván csodálkozott volna, ha a bennem lakozó föntebbi óhajokról tudomást szerez, s a maga módján igyekezett volna fellengző elképzeléseimet valamilyen módon a valóságok felé közelíteni. S ezt tulajdonképpen meg is tette. Noha saját hírforrásait gondosan titokban tartotta – hiszen aranytartaléka, valamint nélkülözhetlenségének biztosítéka ebből állott –, jellemében és természetében a kapzsi féltékenységnek nyomát sem leltem. Igyekezett bejáratosá tenni különféle hatóságokhoz. Bevezetett a rendőrség bűnügyi osztályára. Minisztériumokban előszobázott velem. Fölvitt a *Dimineața* és az *Adevărul* szerkesztőségébe, ott munkatársaknak mutatott be, akik közül egyetlenegynek neve vagy arca sem maradt meg emlékezetemben. Csupán a Strada Sărindar hatalmas körforgó gépeinek zúgása hangzik ma is vissza fülemben.

Ha több kezdeményezőkézség és rámenősség van bennem, mindezt nyilván kitűnően hasznosíthattam volna. Eredendő gyámoltalanságom azonban ólomsúllyal nehezedett rám. Még azt a meglehetősen alacsony színvonalon mozgó teljesítményt sem nyújthattam, amelynél többre a kedves és jóindulatú Weisz úr sem oktathatott, hiszen maga sem tudott, sőt nem is akart többet, mint hogy megbízható tudósításait naponta eljuttassa a szerkesztőségbe. De ha ő nem volt nagyvonalú, az általa nyújtott segítség és alapozás révén én még mindig az lehettem volna. Ez persze több lelki mozgékonytságot igényelt, és éppen ezt nem leltem föl magamban. Utólagos mentességül – mert akkoriban ilyen fölmentő érv eszembe sem jutott – fölhozhatnám ama bentlakás bénító körülményeit, de

meg azt is, hogy ezúttal az egyetemen nem szándékoztam kudarcot vallani, így erőfeszítéseim jó részét mégiscsak a tananyag elsajátítására fordítottam. S még mindig csak a magam gyatra nyelvtudásával.

Mindazonáltal szorgalmasan küldözgettem cikkeimet a szerkesztőségnek. Sajnos alig emlékszem valamire abból, ami akkori érdeklődésemet fölkelte. De még arra sem, vajon írásaim ébresztettek-e valaminő figyelmet az illetékes rovatvezetőkben. S szerepelt-e egyáltalán a lap hasábjain a nevem vagy aláírás nélkül beküldött anyagom. Olyasmi jár az eszemben, mintha egyik hosszabb elmefuttatásomban a bukaresti magyar egyetemi hallgatókat igyekeztem volna számba venni, esetleg most már a lap nyilvánossága előtt is igazolni választásunk és persze választásom helyességét, sőt kikerülhetetlen szükségét. Az őszi Cişmigiu-kertről írtam úgynevezett „színeset”, mert nagyon szerettem sétányai csöndjét, évszázados fának lombuttogását, a mesterséges tó vízpáráinak illatát. Akkoriban hosszasan el lehetett mélni nyugalmas padjain. Nem volt még a milliós város agyonzsúfolt és szűk menedékhelye, amilyenné a későbbi sokasulás és gyarapodás törvényszerűen tette. Írtam persze téli arcáról is, mégpedig a mütó többé-kevésbé keményre fagyott felületén lezajlott néhány jégkorong-mérkőzésről, hiszen az egyik fél a Brasovia Sportklub csapata volt. A fekete-fehér mezben ott játszott többek közt a hazai labdarúgópályákról jól ismert Erdő Jani, Nagy Sanyi, Tritsch Osi is.

Megkockáztattam egy-egy szemérmesebb karcolatot a bukaresti nőkről, akiket végtelenül vonzóaknak találtam. Hegyvidéki otthonom szürkébb öltözékei, az arcfestéstől való tartózkodás, az ájtatosnak megjátszott nyárspolgári magaviselet után roppantul tetszett a harsányabb és merészebb öltözködés, az élénkpiros ajak, a bátrabb magatartás, szóval az északi zordonság ellentétét sugalló délies könnyedség vagy könnyelműség. De az utcán látott, sőt olykor távolról kíséretett hölgyek közül senkit sem mertem megszólítani. Félszegségem oly mértékben bénított, hogy még egyetemi padtársaim lányos kedvességétől is riadtan menekültem – talán azért, mert szegényes szókinccsemmel meg sem kísérelhettem a kötelező udvarlást vagy csak udvariasságot. Hűvös tartózkodásom bizonyos érdekességet kölcsönzött nekem, amelyről sajnos nem bírtam tudomással. Évek múltán, már a doktorátusi vizsgák zaj-

lásakor derült ki, hogy az egyik fekete szemű, vidám kartársnő egy egész tanéven keresztül fülig szerelmes volt belém, és gögös magambavonultságom mondhatatlanul mélyen bántotta. Holott egyszerűen csak gyámoltalan voltam.

Újságírói működésem jelentős állomásaként könyveltem el, hogy tudósítói minőségben részt vettem az akkoriban Bukarestben lezajlott Kisantant-tanácskozáson. Jó előre bevallom, hogy az egésznek a politikai jelentőségével egy cseppet sem voltam tisztában, a tanácskozás lényegéről és eredményeiről semmit sem tudtam, a résztvevők közül egyetlenegyét sem láttam (noha a képzelet csalfa vetítővásznán mintha Titulescu alakja vonulna át egy pillanat töredékére), mindössze a sajtószobáig és az étkezőig jutottam el. Persze Weisz úr segítségével és társaságában. Ő keresett meg egy reggel sürgősen az egyetemen, és előadás közben cipelt magával a tanácskozás színhelyére. Meleg koraősznek kellett lennie (1924-ben), mert kihajtott gallérú, úgynevezett apacsinget viseltem. Nem is találtam ebben semmi különösét mindaddig, amíg a tanácskozások szünetében meg nem nyílt a gazdag (és ingyen) tálalószoba és ott nem jöttek szembe a kitüntetésekkel megrakott, sötét szalonruhás újságíró kartársak, nagy európai lapok tudósítói, akik fejedelmi göggel pillantottak keresztül nyomorú-rajtam, sőt még a kissé kopottas Weisz úron is, holott ő legalább kéreménygallért és nyakkendőt viselt. Alig bírtam és mertem lenyelni néhány falatot, máris rohantam haza, inget váltottam, nyakkendőt kötöttem, felöltöttem legjobb (illetve második rend) ruhámat, és a délutáni tárgyalásokra már elfogadhatóbb külsőben jelentem meg. Az eseményről egyébként hosszabb színes cikket írtam (egyebet sem tehettem volna), s emlékeztem szerint ez napvilágot is látott a *Brassói Lapokban*.

A versírásra való hajlandóság mégsem halt ki belőlem teljesen. Az egyetemi anyaggal való, most már végzetesen komoly birkózás és az áhított hírlapírói tevékenység mellett olykor föl-föltámadt, s meglepő módon éppen a minden költőiességet nélkülöző sivár bentlakás falai között. A sok évvel később megjelent összegyűjtött, illetve válogatott verseim elején szereplő *Tél* című költeményem a tanulószoba már említett leghátulso padjában született. A hirtelen beköszöntő első hózivatar benyomásai jelennek meg benne úgy, amint az egyetemről hazafelé gyaloglásom közben egymás után föltámadtak. A szöveg meg is jelent valahol. De amilyen tisztán vissza

tudom idézni a sűrű hóhullást, a fehérre színeződő sárga vilamosokat, az utca tócsáit, a csatakos kövezeten lassan átnedvesedő gyöngécske lábbelimet, a pelyhek üde téli illatait, mindezek után pedig a megörökítés legyőzhetetlen kényszerét, amely egy közgazdaságtani könyvatos jegyzet üres hátlapjára szinte odakövetelte a rímeket és szakaszokat, olyan homály födi az ezután következőket, holott magam is szívesen állapítanám meg jelentkezésem hozzávetőlegesen pontos idejét.

A *Brassói Lapok* szerkesztőségében eltöltött hetek-hónapok csökkentették korábbi kapcsolataimat az egyházi körök védnöksége alatt megjelenő közleményekkel. Elmerészkedtem tehát – nem minden nyugtalanság nélkül – a Kolozsvárt megjelenő irodalmi újságok szerkesztőségéig is, bár ebben az időben nem olvastam rendszeresen őket. Kevés érkezésem maradt az irodalmi olvasmányokra – egyáltalán az olvasásra. Évtizedekkel később ismerkedtem meg a spanyol polgárháború híres népfronti tábornokával, Jász Dezsővel, és akkor derült ki, hogy abban az időben ő is Bukarestben szerkesztette a magyarul megjelenő munkáslapot. Erről persze mit sem tudtam, talán nem is tudhattam. Mint ahogy nem volt tudomásom Bölöni György vagy Tamás Aladár bukaresti jelenlétéről, amelyet a velük folytatott beszélgetésekből szintén csak jóval később következtettem ki. A legmulatságosabb mégis Ion Vineával történt megismerkedésem, kevéssel halála előtt, Mogoşoaián, az alkotóházban. Mikor melegen érdeklődött Tamás Aladár holléte és hogyléte felől, hirtelen eszembe ötlött, hogy ama rosszlelkű bentlakás tanuló órái alatt egyszer kezembe került az általa szerkesztett *Contimporanul*, amelynek avantgarde prózáját még nagy nehezen kibetűzgettem ugyan, de költészeti vonatkozású anyagából egyetlen összefüggő mondatot sem értettem.

Bár egész életemben folyamatos és mohó olvasó voltam, ezúttal különös módon nem éreztem az irodalmi ösztönzés hiányát. Sőt eszméléseim mélyén valahogyan az a titkos meggyőződés kezdett érlelődni, hogy a költői, általában írói nyersanyagot elsősorban nem a már megvalósult művészi eredményekből, hanem az amazoktól látszólag távol eső lelőhelyekről, mondjuk, a jogból, közgazdaságtanból, természettudományokból és hasonlókból, egyszóval a kézzelfogható valóságból kell meríteni. Így egyre újabb és újabb területeket lehet meghódítani a költészet számára, ugyanakkor pedig el lehet ke-

rülni az önkéntelen utánzás, sőt a majdnem kikerülhetetlen epigonizmus alattomos csapdáit és biztos buktatóit. Különböző költői kísérletezéseim korszaka alatt örökké ez a meggyőződés ösztönzött.

Mindig bosszús csodálkozással fogadtam, ha a meglehetősen ritkán felbukkanó és nem annyira értékelő, mint inkább kritikai, helyesebben kritikus észrevételekben vagy félszájjal odavetett bíráló megjegyzésekben Babits-tanítványként igyekeztek föltüntetni már olyankor, amikor az általam csakugyan mélységesen tisztelt mester teljesítményének értelmét és jelentőségét távolról sem tudtam még fölfogni. Ami persze a nem éppen jóindulatú bírálók esetleges igazát sem csorbította véglegesen. Tudatom és akaratom ellenére is tartozhattam (sőt talán tartoztam is) abba a nagy irodalmi vonulatba, amelynek hatalmas lélegzetvételét a századelő nyugatosainak nekiszánása táplálta, és amelynek általános erejéhez és jelentőségéhez a magam módján egyelőre még semmit sem tudtam hozzátenni, hát még szemhatárukon valamelyest tágitani! Arról, amit egyesek máris kezdeményeztek és amit egyszerűség okáért a Kassák nevével jelezhetnék, a dolgok természeténél fogva tudomással sem bírtam. A román avantgarde akkori kivirágzásából pedig csekély és csak bizonyos ismeretkörre szorítkozó nyelvtudásom miatt a magam számára semmi előnyt sem biztosíthattam. Nem is akadt, aki minderre fölhívja a figyelmemet.

Elfoglaltságaim, főleg az egyetem, de leginkább ama gonosz emlékeztető bentlakás, csak még jobban elmélyítették magányosságra, magambafordulásra, későbbi szakkifejezéssel szólván, elidegenedésre való hajlamaimat. Jóllehet egy-egy vasárnap délben boldogan fogadtam a rokonság ebédmeghívását, nagyjából mégis egyedül kószáltam Bukarest ismeretlenebb részein, és igyekeztem megismerkedni mindazzal, ami lehetőleg nem került pénzbe. Néha megengedtem magamnak egy-egy küljebb eső mozit. Főleg azokat, ahol a nemsokára bekövetkező szünetet éles csengőszóval jelezték, hogy a páholyok szerelmes párjainak kellő ideje legyen az ölekezésből való kibontakozásra. A színházba járást a pénzhiányon kívül a bentlakás kora esti zárása is akadályozta. Gyakran látogattam azonban a Központi Egyetemi Könyvtár nagytermében rendezett nyilvános előadásokat.

Nem túlságosan jelentős képkiállításokat is fölkerestem. Emlekezetem szerint ezeken a jól bevált és semmi újat nem akaró naturalizmus uralkodott. Akadt volna egyéb látnivaló is bőven, ám akkori képzőművészeti tudásom az előbbiekhöz vonzott. Holott még udvarhelyi lakásunk falán láttam néhány posztimpreszionista modorban megfestett tájképet. Alkotójuk, a Telek Antal nevű kedves, szakállas művész szép fiatal feleségével az Árpád utcában velünk egy udvaron lakott. Nem tudom, mi lett vele, mert címszavát művészettörténeti kiadványokban legnagyobb fájdalomra azóta is hiába kutatom. Talán az első világháborúban lelte kora végét a ragyogó zöldeket, fényes égszínkékeket, az 1912. év árvízkiöntéseinek tükrözéseit megörökítő festékekkel és ecsetekkel, valamint búbajos feleségének madárhangon megszólaló okarinájával együtt. A szecesszió virágmintásan kanyargó ábrázolatai és jelképekkel zsúfolt festményei még mélyebb benyomásokat hagytak bennem. Köztük Böcklin közismert és gyakran lenézett *Der Todesinsel* című vászna, amelynek olajlenyomata Udvarhelyen Lendvay Imre nagybátyám Király utcai lakásának ebédlőjében függött. A nagymamához közel eső házukhoz magas, sötét fenyőfásor között kőlapokkal kirakott út vezetett. Reszketve figyeltem a magasra nőtt törzsek hajladozását, minthogy abban az időben olvastam vagy olvasták föl nekem az *Amit a Fenyves Sűg-bűg* című mesekönyv kísérteties történeteit. Ezek miatt hosszú éjszakákon nem tudtam aludni.

Noha bevett szokás szerint a költészetre hajlamos fiatalok idehaza, sőt a mai Észak-Amerikában is egyetemi képzésük színteréül főleg a bölcsészetet választják, s legnagyobb részük gyakorló tanár is lesz (vagy lett annak idején), én a jogi tanulmányokban sem leltem semmi kibékíthetlent a képzelet magas röptű szárnyalásával. Ellenkezőleg. A jog épületének megalkotásában az emberi szellemnek ugyanazt a rendszerető hajlamát és alkotóerejét véltem fölfedezni, mint akár a zenében vagy más művészetekben, a számok világában, a természetben, az életben vagy a semmiből valamit teremtés bármely más területén.

Ezért hallgattam szívesen a testileg látszólag rokkant és szellemileg ragyogóan fiatalos, őszbe borult Longinescu professzorunk római jogi előadásait. Világos, sőt lelkesítő képet nyertem tőle arról a ragyogó teljesítményről, amelyet az emberi bölcsesség szinte utánozhatatlan rendszerré szervezett,

olyannyira, hogy ma is minden valódi európai jogalkotás alapjának számít. Ugyancsak lekötötték érdeklődésemet a fiatal Mircea Djuvara jogbölcseleti órái, mert segélyükkel lényegében a kanti ismeretelmélet alapjait sajátíthattam el. Dékánunk, Mironescu professzor szintén jogbölcseletet adott elő, ő azonban főleg a természeti népek kezdetlegesnek képzelt, mégis meggyőző emberiességű társadalmi szabályait magyarázta okosan és a regények érdekességével. Rarincescu tanár úr a román polgári törvénykönyv részint a római jogra, részint a Code Napoléon polgári jogszabályokra épült rendszerére oktatott. Nagyon sokat kell megköszönnöm G. G. Taşca nevű tanáromnak, aki a közgazdaságtan alapjainak beható ismertetésével megkímélt attól, hogy később – főleg a felszabadulás után – a marxi tudomány nagyjából-egészéből történő elsajátításának megkísérlése közben ne kelljen mindent az ábécénél kezdenem, vagy ennek elkerülhetetlen nehézségei miatt szinte azonnal abbahagynom.

Azóta is gyakran töröm a fejem, vajon ez a sok más gondolat körben, sőt az enyémtől lényegesen eltérő nyelven folytatott tanulmány nem befolyásolta-e nem annyira eszmélési módjaimat (amelyekre nyilván alakító hatással volt), hanem főleg szókapcsolásaimat, mondatalkotásomat, hasonlat-képzésemet, egyszerűen stílusomat? Végül is nemleges meggyőződésre jutottam. Minthogy e két tevékenység különböző beszédartományokban történt, a később elsajátított nyelvi közegnek az alapvetőre nem lehetett módosító befolyása. Különböző is Liviu Rebreanu, aki a román próza egyik nagy mesterének számít, semmit sem veszített azzal, hogy első irodalmi kísérleteit nem anyanyelvén, hanem éppen az enyémen kezdte meg. Tudor Arghezinak sem ártott, hogy apró gyermekkorában a homoródi székely legényecskékkel azok nyelvén értekezett. Hosszú idő elteltével bizonyára el lehet felejtetni az alapnyelvet, vagy a töredékesség olyan állapotáig engedni, amely majdnem a feledéssel egyenlő. Főleg akkor, ha az egyén tudatosan vagy öntudatlanul egy másik népi, nemzetiségi vagy nemzeti közösség szokásait, erkölcsi parancsait, meggyőződéseit tekinti immár sajátjának. Amíg azonban az eredendő kötelek nem lazulnak, az anyanyelv eresztékei is megőrzik eredeti állapotukat, vagy legalábbis gyors föltámadási készségüket. Jellemzőnek tartom, hogy a majdnem elfranciásodott Brassai édesapjával annak késő öregkoráig magyarul leve-

lezett, sőt Brassóban élő öccsének, Halász Kálmán építész-mérnök barátomnak gyakran még ma is anyanyelvén ír. Sőt most találtam meg egy nemrégiben hozzám intézett magyar levelét is.

Később többféle nyelvvel vívtam szigorú küzdelmet. Először a némettel és franciával, amelyeknek elemeit már a középiskolából hoztam magammal, majd az angollal és oroszsal (miközben a gimnáziumban nyolc kerek esztendeig tanult latint lassan feledni kezdtem, mert sajnos nem gyakoroltam), ám, ezúttal a főfeladat mégis a román nyelv viszonylagosan elfogadható megtanulása és gyakorlati használata volt. Gyakorlati hasznon viszont a vizsgák sikeres letételét, illetve ennek megkísérlését kellett értenem. Lassan azt is beláttam, hogy a bentlakás rám kényszerített szabályai, rendtartásai és középiskolás szintre szabott lehetőségei közepette ezt a célt elérni lehetetlen.

Ezzel az érveléssel győztem meg szüleimet és kényszerítettem őket – sajnos – erejüket meghaladó újabb anyagi áldozatokra. Önzésemben ezt a titkos zsarolást nem tekintettem, de nem is éreztem valamely elítélendő cselekedetnek. Sőt inkább természetesnek képzeltem a nekem nyújtandó támogatást – azaz képzeltem volna, ha az egyáltalán eszembe ötlük. Csupán most, az emlékek régen leülepedett iszaprétegeinek lassu bontogatása közben vetek számot eljárásom nem egészen kifogástalan voltával, és kérek – immár soha el nem nyerhető – bocsánatot a régen elköltözöttek érzéketlen haló poraitól. Azt kívántam ugyanis, mert azt kellett kívánnom, hogy adják beleegyezésüket az egyházi bentlakás végleges odahagyására, és valamely – immár régóta ismeretesen drága – albérletbe való költözésre.

A bentlakástól való búcsúvételemről egyetlen emlékfoszlányom sem maradt. Igazgatónk, Durcovici páter (neve, íme, eszembe jut) bizonyára megkönnyebbülten sóhajtott föl, amikor a kapus-fráter becsukta mögöttem a zöldre festett nagy kijáratú ajtót. Megnyugvásánál csupán az enyém volt nagyobb. Böröndjeimmal (vagy talán böröndömmel) nehézkesen cipekedve jutottam el a Strada Puțu cu Apã Rece elején Tipa Arcadie évfolyamtársammal már jó eleve kikeresett és leelőlegezett különös kis diákszobába. Ennek sem vízvezetéke, sem villánya, sem fűtése nem volt ugyan, de magasan a háztetők fölött édesen lebegte körül a Szabadság csodálatos lehelete.

Az ezután következő tanulás, az új körülményekhez való alkalmazkodás, a Gutenberg menzán történő étkezés, a közös ágyban való alvás, a vízhordás és futólagos tisztálkodás, a szorgalmas román társalkodás egyes fontosabb képeit és mozzanatait évtizedekkel ezelőtt fölillantottam már a *Más Csillagon* lapjain. Ezúttal inkább csak a tanulást olykor megszakító pihenőpercekre emlékezném. Ilyenkor néha eszembe jutott, hogy költő vagyok, és a város messzire belátott tetőit és térségeit verdeső tavaszi zivatarok zuhogása közben mai eszemmel is elfogadható verseket fogalmaztam. Az egyik ilyen vers, éppen a záporokról szóló, meg is jelent a *Hírnökben*. Ugyan hol másutt jelenhetett volna meg, amikor a befejezésbe újra csak belevegyültek az érzékfelettség minden jel szerint legyőzhetetlen mozzanatai – holmi ég felé mutató templomtornyok és hasonlók alakjában.

Jóllehet minden percemet az egyetemi jegyzetek vették igénybe, csodálatosképpen olvasásra is jutott idő. Mégpedig nappal, mert a petróleumlámpa elfűjása után fatuskóként zuhantam az ágyba, a Tipa barátommal megosztott közös takaró alá. Kedvenc könyvem *A Halottak Élén* volt – máig is ezt tartom Ady legjelentősebb kötetének. Akkoriban olyan szomjúsággal szívtam magamba minden szakaszát, sőt minden sorát, hogy az egész könyvet majdnem szóról szóra föl tudtam volna mondani. Az *Emlékezés Egy Nyár-éjszakára* vagy a *Krónikás Ének 1918-ból* ugyanebben a könyvben lelhető fel, Nyájás Olvasó, akinek Ady manapság már szinte nem is irodalomtörténet, hanem egyenesen kőkorszak!

Másik kedvenc könyvem és egyúttal hasznos tanulmányom Eminescu *Poezii* című kötete volt. Abban a nagy könyvkereskedésben vásároltam, amelynek helyén ma a mozgólépcsős Victoria Áruház működik. Zöld díszítéssel nyomott puha borítólapja most is szemem előtt lebeg, s e pillanatban is érzem azt a szorongást, amellyel a rövidebbnek tűnő versek olvasásához, illetve kihüvelyezéséhez fogok. Folyton attól kellett tartanom, hogy a számtalan ismeretlen szót, kifejezést, képet és hasonlatot minden jóakarát és erőfeszítés ellenére sem fogom végül megérteni. És micsoda diadalérzet töltött el, amikor számos kísérlet után sikerült magyarra fordítanom a *Și Dacă Ramuri Bat în Geam* szakaszait – gyermeteg tudatlanságomban nem is sejtván, hogy azt már a kezdeteknek kezdetén tolmácsolta Ács Károly vagy talán Révai Károly és velem egy-

időben Dsida Jenő és Képes Géza (megítélésem szerint lényegesen sikerültebben).

Olvasmányaim közt harmadikul Vasile Alecsandri *Poeziile Populare ale Românilor* című népköltészeti gyűjteménye, jobban mondva átírása szerepelt. A Biblioteca Pentru Toți sárga fedelű olcsó kiadványát sokáig őriztem könyveim között. Talán arra való emlékeztetőül, hogy az első feltételezésem szerint egyszerűbbnek és könnyebbnek vélt szövegek mennyi áldatlan fejtörést okoztak, hiszen az utóbbi hónapok igyekeztében megtanultam ugyan egy kiművelt városi nyelvet, ám a források és eredetek gazdagságába elmerülni egyelőre nem adatott meg nekem. Sőt be kell vallanom, hogy egyes vidékek tájnyelvi különbségeit még ma is nehezemre esik teljesen megértenem, holott első hallásra eltalálom, hogy beszélgetőtársam udvarhelyi, háromszéki vagy csíki magyar-e, sőt még talán a szűkebb tájat is meg tudom mondani, ahonnet származik.

Persze pihentetőként prózát is olvastam. Upton Sinclair neve ötlük az eszembe, majd Knut Hamsun. Az *Ehséget* nyelvgyakorlás céljából románul újból áttanulmányoztam, ezúttal azonban merészen szótár segélye nélkül, úgy, hogy az ismeretlen szavak jelentését a szöveg összefüggéseiből következtettem ki. A prózai olvasmányok azonban csakugyan felvilágosító fények voltak a jogi tanulmányok mind viharosabban fölcsapó tengerén. A júniusi első vizsgaévad veszedelmesen közeledett, és én el voltam szánva, hogy mind az öt kötelező tárggyal megpróbálkozom.

Csupán egyetlen tárgynál, a közgazdaságtannál torpantam meg. Tașca tanár úr ugyanis utolsó előadása végén megjegyezte, hogy aki nem tudott elkészülni az anyaggal, az csak jelentkezék a lakásán, és ő készséggel tudomásul veszi a jóindulatot, s majd ősszel nem feledkezik meg róla. Kétségbeesésemben a vizsgát megelőző nap délutánján csakugyan megjelentem a professzor lakásán (úgy emlékszem, hogy az akkori Bulevardul Elisabeta egy magánosan álló szép kis villájában lakott). Csöngetésemre méltóságos tartású, komoly inas jelent meg, és közölte, hogy a tanár úrral nem lehet beszélni, mert délutáni pihenőjét tartja. Megsemmisülten álldogáltam a lépcsőfeljárón, majd bánatomban elballagtam a Cișmigiu-kerthig, s egy zöldre mázolt padról ködös szemmel bámultam a tavi szökőkút körül úszkáló hattyúkat. Némi idő múltán ap-

rócska gyermek kíséretében nem is nagyon csinos nevelőnő telepedett mellém. Búbánatomban szóba ereszkedtem vele, úgy találtam, hogy mégiscsak szép hosszú lábszárai és ígéretesen domborodó keblei vannak. Az engem előntő minden-mindegy hangulatban merészen megkérdeztem, vajon nem volna-e kedve feljönni a lakásomra. Meglepetéssel és örömmel tapasztaltam, hogy nem sokáig szabódott. Este nyolcra adott találkát ugyanazon a padon, és én izgatottan vágtattam haza, hogy Tipa barátomat estére eltávolítsam otthonról. A biztos bukás árnyékát elűzték a reménybeli öröm boldog izgalmi.

Barátom készséggel vállalta az óhajtott távollétet, sőt azonnal szedte is a sátorfáját. Engem viszont szinte ugyanabban a pillanatban valami kellemetlen lelkiismeret-furdalás kerített hatalmába. A római jogból a szigorú Longinescu professzornál jó jegyet kaptam. Rarincescu tanár úr külön dicséretben részesített, mert magyar létemre majdnem hibátlanul feleltem. Mironescu dékán úr nagyjából elégedett volt azzal, amit a punalua-házasságról némi izgatott dadogás után elrebegettem. A Parthenie professzor előadta közigazgatási jog vizsgapróbáját szintén megálltam. Micsoda ördög súghatta hát a fülemben, hogy éppen az utolsónál torpanjak meg?... Egyedül voltam, senki sem zavart, és egy egész éjszaka állott még előttem. Noha eszembe villant még a kedves nevelőnő finom vonalú melle és szépen megalkotott hosszú combja, mégis vizes törölközöt csavartam a homlokom köré, s nekiláttam, hogy a könyomatos jegyzetet legalább egyszer elejétől végig elolvassam.

A júniusi délutáni nap perzselve sütötte Bukarest bádoggatottait, rólam csorgott az izzadság, de én semmit sem vettem észre. Adam Smith és Ricardo árnyalakjai lassan messzire üzték minden idegszálamból a korábbi csábító remegéseket. Nyolc óra már régen elmúlt, kilenc, sőt tíz is lehetett, amikor eszembe ötlött a zöldre festett padon hiába várakozó szíves és készsleges leány. De ez is csak egy pillanat ezredrészére. Vadul, dühödten, makacsul olvastam tovább, és amikor az utolsó lap aljára értem, már készülődhettem is az indulásra. Eszembe sem jutott, hogy tegnap dél óta falat sem járt a számban, de ebben a pillanatban még egy korty teát sem tudtam volna lenyelni.

A dús fekete, göndör sörényű, barna, tüzes pillantású Taşca professzor pedig olyan kérdést tett föl nekem, ami az egyetlen olvasás után véletlenül megragadt az agyamban. Talán már

megírtam valahol, de hadd ismétljem el, hogy a fölismerés boldog izgatottságában elszorult a torkom és valósággal meg-némultam. A professzor türelmetlenül szólt rám, hogy tudom-e a választ. S erre én rémületes örömben magyarul vágtam rá, hogy: „Igen!”... – „Mi? Micsoda?” – ámult el a professzor, de akkorra már én hangosan és folyamatosan daráltam el mindazt, ami az éjszakai nagy erőfeszítés után emlékezetemben megmaradt.

A professzor hallgatott, hallgatott, aztán három lehetséges jegy közül (fekete golyó: bukás; piros golyó: elégséges; fehér golyó: kitűnő) a középsőt adta feleletemre. Letettem tehát mind az öt vizsgát rögtön az év végeztével. Nem kellett a nyarat újabb tanulásokkal töltenem.

A költészet megjelenik a Felső-Barcánál

Néha azt érzem, vagy inkább gondolom, hogy a nagy nehezen kiküzdött vagy véletlenül elért sikerek sugárzásának távoli dicsfénye örökre elfeledteti a mögötte lappangó árnyakat. Holott árnyék hiányában az elemi logika is eszembe idézhetné a fény észrevehetetlenségét. Hamisítanék tehát, ha néhány szóval vissza nem emlékezném jóindulatú tanáraink és kedves évfolyamtársaim segítőkészsége és jósága mellett azokra a súlyos tapasztalatokra, amelyek ébredező és lassan hajszálgyökereket eresztő önbizalmamat majdnem minden pillanatban széjjelzúzással fenyegették. Annál könnyebben megtehetem, mert ez már soha vissza nem térő és meg nem ismételtető múlt... Vagy talán a kísértetek mégis visszajárnak? És végleges elűzésük végett ki kell mondani a nevüket, hadd térjenek meg oda, ahova valók: a mindent elnyelő Semmi-be?...

De saját lelki egészségem érdekében is vallomást szeretnék tenni eme régen elfeledtnek vélt, helyesebben szigorúan elfojtott benyomásokról. A Nyájas Mai Olvasó talán fölöslegesnek és bosszantónak véli egykori bánatok értelmetlen fölhánytorgatását, hiszen a Történelem azóta csattanósan megcáfolta az engem és minket meggondolatlanul vagy készakarattal bántó sértegetéseket. Pangásosabb pillanataimban azonban megdöbbenéssel kell tapasztalnom az egykor kapott sebek titokzatos sajkását, holott a lélek külső burkán még a hegek nyoma sem látszik.

Helyes is, ha nem látszik, hiszen ezek olyan sebesülések, amelyeket elsősorban saját helytelen beidegződéseimnek kell tulajdonítanom. Évek-évtizedek tapasztalata tanított meg arra, hogy váratlan összeütközések vagy megrázkódtatások során elsősorban magamban keressem a hibát, aztán igyekezzem megérteni a szembenálló ellenfél vagy néha ellenség magatartását, sőt indulatait, s ítéletemben igyekezzem mérlegelni az érvek és ellenérvek súlyát – nem mindig önmagam javára vagy fölmentésére.

Hadd beszéljek tehát a tőlem telhető legszigorúbb tárgyilagossággal a jogos nemzeti és nemzetiségi érzelmek szövevényének visszajáról is – abban a nem titkolt reményben, hogy

ez őszinte beszéd és becsületes szándék segít az itt-ott még csüngő, el nem varrt szálak eltüntetésében. Önmagamnak pedig megadja a végső megkönnyebbülést attól a nem létező súlytól, amelynek megsemmisítésén olyan nekiszánással dolgoznak a lenini elvek követői, korszerűsítői és továbbfejlesztői.

Sérelem azt ér, aki arra hajlamos. Emlékeztetnem kell mindenkit, hogy zsenge gyermekkorom még az első világháborút megelőző évekre esett. A gyulafehérvári nagygyűlés előtről tehát az uralkodó nemzet képzetét hoztam magammal, bárminő is volt azok valóság tartalma. Mindezeket pedig nem öntudatos értelmi meggyőződések, hanem csak szoktatások és szokások alakjában, mint aminő volt a „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” köszönés, a vasárnapi misehallgatás kötelező volta, vagy a szeplőtelen fogantatás vitát nem tűrő dogmája. Csak-hogy az értelmi belátás józanulását nem követi önműködően az érzelmi rendszereződés áthasonulása, mint ahogyan a gazdasági alap változása sem módosítja azonnal a felépítményt, sem a társadalmi, sem az egyéni tudatot. Jócskán maradhatt tehát bennem érzékeny felület, amelynek sebesüléseiért vagy sajkásáért akkortájt jórészt másokat hibáztattam. Manapság jóval óvatosabb lennék.

Nem okozott különösebb nehézséget, hogy az engem és bennünket saját fajtabeliektől ért „renegát”-vádról már akkoriban beszámoljak. Az egészet el is feledtem volna, ha Dr. Nagy András csíkszentkirályi főorvos mostanában érkezett levele eszembe nem idézi, hogy barátaink és ismerőseink mennyit mocskoltak a hátunk mögött, amiért más lehetőségek helyett Bukarest egyetemét választottuk.

„...végre rájöttek... – írja –, hogy mi, akik annak idején ott kerestük a boldogulás útját, azok egyben a jövő számára is dolgoztunk, és megláttunk olyan dolgokat, amiket sokan nem, talán még ma sem, ezért itt-ott ki is húztuk a lutrit. Bár én nem kaptam kitüntetést, sem poharat nem ürítettek tiszteletemre... – egy kicsit magam is elégtételt érzek. Hogy ugyanis sem ősz Atyám (Isten nyugosztalja), sem én nem voltunk éppen olyan hülyék és fajárolók, mint némelyek olimpuszi székükből ránk mennydörögték. A jövőbe láttunk, és a jelen nekünk adott igazat...

Mindenesetre megnyugtató elégtétel, hogy ez az elismerés nem „post mortem” jutott osztályrészünkül, hanem még viszonylagosan ép szellemi képességeink birtokában és vitézi,

noha kilátástalan küzdelemben a szervezet szerkezetének idegesítő (és cserealkatrészek hiányában nyugtalanító) kopásaival.

Sokkal nehezebb most a másik oldalról kapott keményebb vagy szelídebb ütésekről való beszámoló. Tisztában vagyok a jóindulatú érzékenységek sérülékeny voltával, és nem óhajtánék senkiben fölösleges ellenérzéseket felkelteni. Ám én csupán a kétségtelen rosszindulat jelenségeit igyekszem felületesen érinteni. Ezt is csak azért, mert már elmúltak. Valódi barátaink, az akkor még homályban rejtőző jövő emberei sem azonosították velük magukat. Panaszainkra mindig csitító és orvosló szavakkal válaszoltak. Írói és emberi becsületem sem engedné, hogy hamisan hallgassak olyan dolgokról, amelyekről hazánk hivatalos helyei mindenütt és mindenkor kendőzetlenül szólnak. Főleg pedig azért, mert ezek a megnyilvánulások kényszerű keserősége örökké ébren látszott tartani vállalkozásunk hiábavalóságának tudatát, és önkéntelenül annak beismerésére ösztökélt, hogy végső eredményben azoknak van vagy lesz igazuk, akik a „hülye és fajáruló” címkét ragasztották ránk. Vagyis azt igazolta már akkor, hogy indokolatlan sovinizmus csakis indokolatlan ellensovinizmust szülhet.

Az akkoriban mindegyre megisméltető jobboldali diákszervezkedésekről, tüntetésekről és azok személyemet is érintő közvetlen apróságairól, tehát költői kedélyem alakulásáról beszélek.

Eszembe sem jutott, nem is juthatott, hogy valamilyen mozgólódásban cselekvő részt vállaljak vagy vállalhatnék! Kötelességem az volt – ezt mindennél élénkebben éreztem –, hogy a számomra egyre újabb és újabb meglepetéseket, váratlan buktatókat, rejtett csapdákat föltárány nyelven elsajátítsam a tananyagot és lehetőleg sikeresen vizsgáljam. Ez a feladat minden időmet és erőmet igénybe vette. Dehogyan is jutott volna érkezésem vagy kedvem szervezkedni, vagy valami hasonló cselekményekben részt venni. Ha ebben a kétszeresen első tanévben nem vagyok olyan félénk, magányos és tartózkodó, és ha eleinte nem gátolnak az ostoba bentlakás nem rám méretezett szabályai, bizonyára több ismeretséget, sőt barátságot kötöttem volna, s ezek talán közelebb visznek az érzelmeimnek jobban megfelelő baloldali csoportosulásokhoz. De nem így történt. Azt hittem: leghelyesebb, illetve az az egyetlen helyes, ha csupán a magam dolgával törődöm, és így kívülálló maradhatok, egyedül, de védetten valamely képzelt

semlegesség álomszigetén, a jogtudományok okos bástyái között.

Manapság ez szinte érthetetlen. Én sem értem egészen, hiszen legalább haszonlesésből valamely irányzat mellett le kellett volna tennem a garast. Hittem még azonban – mint olyan sokan és sokáig mások – a művész függetlenségében, a szellem tárgyilagos tartózkodásában, az alkotás öntörvényűségében, amiért később sok bukással kellett fizetnem, de ami – mentségére legyen mondva – végig megóvott a jobbrasorodás helyrehozhatatlan és legnagyobb bukásától. Holott erre minden lehetőség szinte tálcán kínálkozott.

Egyébként valahogyan illetéktelennek, sőt illetlennek éreztem, hogy diáktársaim politikai vagy világnézeti összecsapásaiba a legcsekélyebb mértékben is beavatkozzam. Azzal a gyermektegn ábránddal igazoltam állásfoglalásomat, hogy mindez „az ő dolguk”, amihez nekem, a kívülállónak, sőt kirekesztettnek semmi közöm. Tán egyenesen rossz néven vennék, ha valami jellel beavatkozási óhajomat nyilvánítanám. Esetleg csakugyan meglepődtek vagy meg is bántódtak volna, ha kétségtelenül más létemre családi dolgaikba avatkozom. Semmi sem jogosított föl erre. Ez a meggyőződés mélyen gyökerezett bennem. Évek múltán sem éreztem hivatásomul, hogy román irodalmi kérdésekben a személyes hozzáálláson kívül valamely más véleményemnek adjak kifejezést, értékítéletet mondjak, vagy ami veszedelmesebb: rangsorolást állítsak föl...

A jobboldali módszerek egyenesen visszariasztottak. A diáksztrájkokkal való fenyegetőzések nyugtalanságot keltettek bennem, hiszen közvetlen befolyást gyakoroltak amúgy is kínos tanulmányi előmenetelemre. Az esetleges erőszakos cselekmények folyamán és következtében pedig – ez mindennél világosabbnak látszott – csupán én veszíthettem. Szerencsére a bukaresti jogi kar légrégebben valahogyan kiegyensúlyozottabb volt, mint egyebütt – mondjuk Iași-ban, ahol Cuza professzor vezetése alatt nyert erőt és kiterjedést az antiszemita áramlat. Itt toborzott egyre több cselekvő résztvevőt, sőt nyílt és titkos párhívet a Liga Apărării Naționale Creștine, a horogkeresztes jelvényét magasra emelő L.A.N.C., vagyis a Keresztény Nemzeti Védelmi Szövetség. Mozgalmaik visszhangja persze a bukaresti jogi kar épületének sárgára meszelt falairól is visszaverődött. Különösen azé a pisztolylövésé,

amellyel a megmozdulások egyik szervezője: Corneliu Zelea Codreanu meggyilkolta a tüntető diákok ellen állítólag keményen föllépő iași-i rendőrfőnököt. A töltény dörrenésénél is hangosabb volt azonban az esküdtszék ítéletének visszhangja, amikor „hazafias indokokra” való hivatkozással fölmentette és visszavonhatatlanul hőssé avatta a hitleri módszereket sikerrel utánzó diákvezért. Mindez 1925 májusában tetőzött, amikor minden idegszálamat a közelgő öt nehéz vizsga izgalmai feszítették, s érzelmi és értelmi befogadósíntem túltelítettsége önkéntelen is megóvott a nagy igénybevételtől.

Évközben azonban ez a védekezési ösztön még nem működhetett ilyen akaraton kívül megnyilatkozó módon.

Az egyetemi diákszövetség választási gyűlései rendszerint az előadások szüneteiben vagy lyukasóráin zajlottak le. Ezeken persze kénytelen-kelletlen megjelentem, bár jobban esett volna, ha az éppen elhangzott anyag megemésztésével foglalkozom. De kíváncsi voltam a történendőkre. Vesztemre. Jóllehet baloldali szónokok is szerepeltek, emlékezetem csupán a főleg antiszemita szólamot sorjáztató diákvezérek átható hangját és heves taglejtéseit őrizte meg. Emberi érzéseimben itt értek ugyanis az első övön alul kapott ütések. Ezeket a magánszemély könnyebben viselte volna el, de az események világán kívül élő költőre megrázó hatással voltak. Főleg mert a szónok és saját viszonylatomban a szorítóban nem állt bíró, aki az ellenfeleket a szabálytalanságokra figyelmeztette volna.

Itt fekszik előttem egy kockás füzet, amelyben tétova ceruzavonások örökítik meg a szemem közé vágott meghökentő megállapításokat: „...Ezek a magyarok Erdélyben... ezek a jövevények... idegenek... ezek az ázsiai betolakodók, akik elnyerték a pápa kegyét... a keleti barbárok... ezek a pusztai hordák... ama félvad törzsek megvetésre méltó le származottai... Ázsia... Ázsia...”

...Értsük meg egymást: nem a történelem homályába vesző vagy onnét kiköveztetett tények érvényessége hökkentett meg. Ellenben vérig sértve éreztem magam az „ázsiai barbár” és a „jövevény” kifejezések miatt. Nem voltam barbár, ezt tudtam jól. Egész szellemi tartásom abban a művelődési körben gyökerezett, amelyet hosszú évszázadok, talán évezredek során Európa legjobb hagyományai alakítottak ki, és amely a humanizmus virágaival és gyümölcseivel ékeskedhetett. Jövevény és betolakodó hogyan lehettem én, aki a Kárpátok karéján

belül, a Székelyföld szívében, Udvarhelyen születtem. Aki apró korában Csaba királyfi útját láttam az augusztusi éjék égboltján. Akit minden emlékem, eszmélésem, álmom, gyermeki beidegződésem ideköt, s aki eltéphetetlennek érzem tőle magamat! Igaz: apám dunántúli születésű, de életének java részét, cselekvő férfiúságát itt élte le. Anyám és rokonsága azonban: a Lendvayak, a Józsaák, a Galambfalviak, a Bolyaiak és a többiek szükség esetén legalább ezer évre tudják visszavezetni hazai honosságukat, bár ilyesmi eddig eszükbe sem jutott. Nem illendő az ilyeneket s köztük nyilván engem is idegennek bélyegezni. Ez a föld éppúgy a mi hazánk, mint azoké, akikkel évszázadok óta együtt élünk, s akiknek nyelvét és nemzeti egyéniségét most igyekszem híven megismerni.

A baj csupán ott bujkált, hogy az így felburjánzó gondolatok közé megalázó és elkésztő – s már-már elfeledettnek vélt – emlékképek is keveredtek. Például Longinescu tanár úr egyik téli előadását megelőzően az egyetemi könyvtár nagytermébe vezető bejáratnál két addig sosem látott markos kolléga áll. Kék szemem és szőke hajam gyanút kelthet bennük, mert el akarnak tanácsolni az ajtóból. Mikor erősködöm s keresztény okiratot sem tudok felmutatni, bevisznek a mellék-helyiségbe, s nadrágom lebecsátására kényszerítenek, hogy meggyőződjének körülmetéletlen voltomról... Persze erről mindjárt eszembe jutottak a vasutasok, az állami hivatalnokok. Sőt a nyilvánossági jogot igénylő kisebbségi tanárok keserves nyelvvizsgáztatásai, melyek következtében édesanyám kénytelen volt búcsút mondani az annyira szeretett tanári pályának, édesapám pedig, Eminescu korai tisztelője, Brediceanu és Baciú urak barátja, hosszú hónapokon át magolt, hogy magyar-német egyetemi szakképesítése mellett elemi fokon újabb vizsgára álljon. Eszembe kellett jutnia, hogy a senkinek sem ártó Brassói Magyar Dalárda tagjainak áldozatkészségéből épített székházát holmi jogi csűrös-csavarásokkal kihúzták e tagok lába alól... Egyszóval majdnem elvesztettem ezt az erkölcsei talajt, amelyen az új élet felépítésének lehetőségét eddig elképzeltem.

S mindezt csak azért, mert az antiszemita diákvezér sovíniszta szólamait voltam kénytelen végighallgatni.

Annál is igazságtalanabbnak éreztem a helyzetet, mert egyéb is eszembe jutott. Már-már az, hogy tulajdonképpen hova is tartozom. Az antiszemita és jobboldali diákvezér beszédében

volt még néhány mondat, amely a 19-es Magyar Tanácsköztársaság bűneit hánytorgatta föl. A kommunizmus erkölcsatlenségét és veszedelmeit emlegette, és ellenszerül nem csupán a nemzeti gondolatot, de a fajtisztaság védelmét ajánlotta hallgatóinak.

Számomra is meglepő módon a kommunizmus és a Tanácsköztársaság szidalmazása mintegy váratlan családi, sőt személyes sérelem alakjában ütött szíven. Addig talán nem gondoltam rá, de akkor hirtelen rájöttem, hogy több rokon és számos ismerős került közvetlen kapcsolatba azzal, amit itt a szememre vetettek. Apám szeretett öccse, utolsó nagybátyám, a nemrég elhalálozott Szemlér Károly bácsi, akinek nevét még középiskolás koromban láttam bevésve a brassói plébániatemplom orgonájának faoldalába, turkesztáni hadifogsága végén csakhamar csatlakozott a bolsevikokhoz, és okleveles gyógyszerészi minőségében közmegelegedésre egy egész körzet, talán a teljes tartomány orvosságellátását szervezte meg. Persze erről hazatérése után mélyen kellett hallgatnia, csak szűk családi körben mesélgetett – büszkén – kalandjairól és sikereiről és kudarcairól. Szemlér István unokanagybátyám elektrotechnikai minőségben önkéntesként szolgált a magyar vörös hadseregben – tiszta csoda, hogy a végleges összeomláskor ép bőrrel szabadult. Barátomról, a brassói ifjabb Halász Gyulusról, Picasso egykori közvetlen ismerőséről édesapja, idősebb Halász Gyula írta meg 1967-ben megjelent visszaemlékezéseiben, hogy miként lett a magyar vörös hadsereg katonája, hogyan esett fogságba, és betegsége miatt milyen nagylelkűen bocsátotta el onnét maga Moşoiu tábornok...

Én – bizonyára öntudatlanul – ezekkel éreztem együtt, és most rosszul esett az őket ért rágalom. Annál is inkább, mert kora serdülésem idején családi körben sohasem hallottam a baloldal szidalmazását, a kommunisták rémtetteiről szól, mendemondákat vagy azok vezetőinek féktelen gyalázását. Ez talán meglepő, hiszen szüleim hívő katolikusként éltek, édesapám ösztönös gyanakvással szemlélte a szabadkőművességet, nem is hiszem, hogy nevén kívül egyebet is tudott volna a marxizmusról, sőt talán még a keresztényszocialisták nézeteit sem vallotta. Ám egyetlen rossz szót sem hallottunk tőle, amikor gyermeki módon lelkesedtünk az őszirózsás forradalomért, ragasztgattuk be gyűjteményünkbe a „Köztársaság” fölülnyomású bélyegeket, és követtünk el minden lehető a

Tanácsköztársaság nevezetes jakobinus-sorozatának megszerzése végett.

A meg nem érdemeltnek érzett hántásokra persze makacs belső ellenkezéssel válaszoltam. Ha nem is tudatosan, de ösztönösen nem azok pártjára kerültem, akik később a vérfürdők és gázkamrák olyan riasztó példáit mutatták a részben valóban elképedt és fölháborodott, részben képmutatóan sajnálkozó emberiségnek. És meg is edződtem egyben. A később ért hasonló hántások már nem keltették bennem a kétségbeesés nyomasztó érzését. Hidegvérűen fogadtam őket, mint az élet kikerülhetetlen velejáróit. Még nyolcat sem engedtem magamra számolni. Mint nem sokkal később Brassó főterén, ahol a korzózás céljából összegyűlt közönség kíváncsi karéjában egy járásbírósi elnök két egyetemista fia fölényes sikerük tudatában igyekeztek lerántani rólam a leplet, amiért kabátom kihajtóján a bukaresti egyetemi diákegyesület jelvényét viseltem. Pecsétes igazolványom láttán még csak bocsánatot sem kértek. Valahogy mégsem élveztem a diadal örömet. Inkább szégyenkeztem. De ezt sem sokáig. Közömbösnek tűnt az egész közjáték. A sikeresen megállt vizsgák még közömbösebbé tettek minden ilyesfajta képzetet vagy emlékeztet. Inkább csak a diáktársak és jóindulatú tanárok jártak eszemben, akik tudásom réseit önzetlen segítőkészségükkel tömködtek be.

A vizsgákat követő nyári hetekre azért kell most kitérnem, mert sokban hozzájárultak kedélyem alakításához. Jó vagy kevésbé jó irányban-e, persze nem tudnám pontosan eldönteni... A megelőző télen kosztosdiákként édesanyám a zernesti papírgyár mérnök-igazgatójának, Martiny Jánosnak második házasságából született két kisebbik fiát, Jóskát és Bandid gondozta. Azt hiszem, mindenki meglegedésére, mert nyárára apámat, anyámat, öcsémet és engem meghívtak a Barcarozsnyóval szemközt emelkedő erős dombvonulat északi kiugrásán álló aprócska vadászházukba. A Zernest felől Rozsnyó irányában emelkedő dombhát szegélyén húzódott a gyár saját áramfejlesztőinek néhány kilométeres csatornája, amely a patakocskák vizét a Kiskirálykő tövéből a turbinák torkába kormányozta. A csatorna végénél, közvetlenül a fölösleges vizet eltávolító zúgó mellett ácsolták össze azt a faépületet, amelyet gazdája – kicsinységére való tekintettel – Kutya háznak nevezett. Ez befogadta ugyan a felnőtteket, mi fiúk

azonban, négyen (hogy a húgom hol lehetett ezen a nyáron, nem tudom), a mellette fölvert tábori sátor szénáján aludtunk. Szép időben, esőben egyaránt.

Étvágyunkat Martinyné, Ilonka néni és édesanyám változó főztje elégítette ki. Napos időben a vízgyűjtő csatorna partján gyalogoltunk föl a gátig, és onnét úsztunk hosszú kilométereket a sebesen áramló sodrásban, amíg csak közvetlenül a zúgó előtt keresztbe fektetett pallóra ki nem kapaszkodtunk. Száritkoztunk a déli napon, és kitárult előttünk a Felső-Barca egész völgye – szemben kelet felé a Pojána és a Keresztényhavas erdős hegyvonulatával, amely egy hanyatt fekvő dús keblű hölgy körvonalait utánozta. Déli irányban a Bucsecs roppant sziklatömbje csillogott. Tiszta időben jól láthattuk a vájatokban augusztusig visszamaradó hórétegeket. A csatorna mentén húzódó keskeny ösvényen gyakran karikáztunk föl egészen a zernesti gyárig. Most voltam csak hálás Kolozsváry Bandi osztálytársamnak, aki még a középiskolában tanított meg kerékpározni. Rozsnyó felől visszaját láthattam azoknak a hegyeknek, ahol a téli egyetemi szünidő idején annyiszor kötöttem föl sílécemet és igyekeztem titkait – olykor könyvből is – minél jobban elsajátítani. Talán némi sikerrel, mert később a Brassói Turista Egyesület nagykovácsi versenyén érmet is nyertem. Igaz, hogy csak bronzot. A Bucsecs kétezer és annyi méterét olykor beborító ködök és felhők éjszakára rendszerint eltakarodtak. Ilyenkor a gerinc élet annál tisztábban ki lehetett venni, mert mögötte a petróleumvidéken már hónapok óta égett egy nagy olajkút, s annak lobogása az egész eget halvány vörösre festette.

Mindez eltörülhetetlen benyomások alakjában színezi vagy festi alá, sőt alakítja akkori vagy későbbi verseim képeit, hasonlatait, olykor tartalmát. Az egész életüket városfalak között leélt bírálók ezt sosem akarták megérteni. De ugyan mit tehettem volna, amikor minden porcikámban éreznem *kellott* a környezet jelenlétét, az erdők lombsusogását, a szelek süvöltését, a felhők torlódását, a záporok zuhogását, az ölyvek rikoltozását, a sasok roppant lebegését – és ugyanakkor a csatorna vizének emberi kéz előidézte áramlását és a domb tövében épült áramfejlesztő gépeinek lankadatlan surrogását!

Martiny mérnök-igazgató úr, vagyis helyesebben Jancsi bácsi alacsony, kimért mozgású, szótlan, de barátságos ember

volt. Mindössze két szenvedélynek élt: a gyárnak és a vadászatnak. A Kutyaházat is azért építtette, hogy szombat déltől hétfő hajnalig kettőscsővű vadászfegyverével zavartalanul cserkészhessen a mögöttes erdőkben – noha nem emlékszem, hogy valaha is bármilyen vadat hozott volna terítékre. Kedvtelésében osztozott vele első házasságából származó vörösesszőke, kissé különc János fia, aki művezetőként dolgozott a gyárban, és aki munkaszünetben motorkerékpárjával a környező dombok hepehupáin száguldozott, s úgy tudatosította bennem a később „dirt-track” néven megismert versenyváltozat elemeit. Velem egykorú középső fia, Jóska szintén vadászott. Emiatt mindig némi fölényrel viseltetett irányomban, aki nem vonzódtam különösebben a fegyverrel bánáshoz, noha gyermekkoromban magam is szívesen lövöldöztem flóbertpisztollyal.

Mégis hálával kellett gondolnom Artemisz istennőre, hiszen nélküle Jancsi bácsi nem ácsoltatta volna össze a saját tervei szerint simára gyalult gerendákból és deszkákból épült vadászházát a maga két vagy három földszinti apró helyiségeivel és egy toronyszerű emeletével, ahol mindenütt egy-egy szalmazsákos heverő fért csak el, s éjjel-nappal érezni lehetett a nemrég megdolgolt fa üdítő illatát, és kívülről behallatszott a baglyok sikoltozása, az erdő zszibongása és az áramfejlesztő zaj-keveréke. Persze a deszkafalon túl alvó szomszéd horkantásait is világosan ki lehetett venni. A tornyocska kilátójából és a ház előtt fölvert kecskelábú asztal hosszú deszkapadjairól a völgy hat kilométernyire eső túlsó szélén egyenesen a rozsnyói egykori parasztvár maradványait nézegettük. A jobbkézt eső nyári konyha nyitott födele alól Ilonka néni felejthetetlen zöldségleveseinek illatai szálltostak felénk. Néha a Feketehalomban állomásozó nehéztüzérek éleslövészetének is tanúi lehettünk. A kilőtt lövedékek ugyanazzal a surrogó süvöltözéssel fűrték át fejünk fölött a levegőt, mint két évtizeddel később a Brassót támadó amerikai–angol repülőrajok bombái. A Magura oldalába csapódó találatok földszökőkútjait a Jancsi bácsi tábori látcsövével figyeltük. A Brassóból Zernestre vezető szárnyvonal napi két személyszerelvényének vagy a tehervonatoknak ilyenkor persze híre-hamva sem volt.

Zernestre, illetőleg a papírgyárba főleg borús időben és inkább kerékpáron jártunk. De gyalog is. A közelgők orrát már messziről megcsapta a gyár tőszomszédságát alkotó cel-

lulózüzem klóros kigőzölgése. Ez az egész völgytorkolatot átható savanykás szaggal töltötte meg. Volt valami fenyegető ebben a bűzben. Akkoriban csak szakmai féltékenységre gyanakodtam, ha Jancsi bácsi örökös dörmögéssel szidta a cellulózgyártók hanyagságát és gondtalanságát. Évekkel később azonban óriási robbanás rázta meg a gyárakat, és a kiömlő gázok negyven-ötven munkás halálát okozták. Ügyvéd létemre engem is felszólítottak a cég bírósági védelmére, és csak nagy ügyvel-bajjal tudtam kibújni a megbízatás alól. Meg voltam győződve a munkások igazáról. Talán éppen a Jancsi bácsi egykori morgolódásai miatt.

Ő munkanapjait kora hajnaltól késő éjszakáig a papírgyárnak szentelte. A fehérre meszelt tágas igazgatói lakásban csak mi, fiatalok ténferegünk. A boldogság az volt, ha valamelyik művezető gondjaira bizottan végigjárhattuk a gyári csarnokot és ismerkedhettünk a műhelyek titkaival, a gépek rendeltetésével, a papír elkészítésének menetével. Némi büszkeséggel tapasztaltam, hogy immár többé-kevésbé megértem vezetőnk románul előadott magyarázatait. Lényegesen nagyobb nehézséget okozott a munkások beszéde. Bukarestben a kiművelt irodalmi nyelvet tanultam (úgy-ahogy), az idevaló zernesti, toháni, töröcsvári bennszülött munkások viszont gyakran alig érthető tájnyelven szóltak hozzám. Az eljárások őszintén érdekelték, és emlékezetük eltörölhetetlenül agyamba vésődött. Mikor évtizedekkel később *A Mirigy Esztendeje* című regényemet írtam, az Árva Bethlen Kata olthévízi papírmalmának futólagos emlegetése közben tudatom mélyének ködképei között élesen megjelent az egykori zernesti papírgyár biztató árnyéka. Csupán mellékesen jegyzem meg, hogy szüleim őszinte barátjától, Martiny Jánostól soha egyetlen gramm ajándék-papírt sem kaptunk. Szerinte ez nem egyezett volna a becsülettel.

Néhány esztendeje a töröcsvári Írók Házából átugrottunk Zernestre. A cellulózgyár környékén ugyanaz a savanykás szag fogadott. Az ég éppen olyan kéken világított. A Királykő északi oldalának kopár meredekje éppen olyan mozduatlanul meredt a magasba. De a Martinyakra senki sem emlékezett. Csak én tudtam, hogy Jancsi bácsi és Ilonka néni már régóta por és hamu. A fiúkról soha többé nem hallottam.

Az áramfejlesztőkhöz a két méternél is mélyebb vizet szállító csatorna alatt épült a sárgára meszelt telep. Mellette a

kezelésével megbízott gépész lakott. Az E. nevű hallgató rosznyói szász férfi nem sok jóindulattal nézegetett bennünket, amikor teljesen fölöslegesen mászkáltunk ide-oda az áramfejlesztők szakadatlan pörgése folytán kellemesen langyos levegőjű nagy csarnokban, vagy az épület mögött húzódó kisedded gyümölcsösben, ahol kitűnő koraérő nyári piros alma termett. Szerettem a kertet, még jobban a zsongó gépzajjal telt meleg csarnokot. Talán mert kora gyermekkorom Székelyudvarhelyének villanytelepére emlékeztetett, ahol órákig el tudtam nézni a nyersolajmotorok hajtotta gépek munkáját, anélkül hogy a kezelők közül egy is elzavart volna.

Nyaranta a gépészlakásban természetesen ott tartózkodott a család is, vagyis hát a fejkendő, kötényes, hosszú, sötét szoknyás szász asszony, aki nemigen állt szóba velünk, holott szép irodalmi német nyelven is beszélt. Az ő feladata azonban a család ellátása volt. Velük lakott továbbá a kissé teltkarcsú, egyébként csinos Ella nevű lányuk. Ő persze jobban érezte magát a mi vidám társaságunkban, mint télen odahaza a tágas, szépen berendezett, ragyogóan tiszta, de talán kissé unalmas rosznyói házban. A szülők jogos gyanakvással figyelték, miként legyeskedünk egyetlen lányuk körül, és minden alkalmat felhasználtak lehető huzamos távoltartására. Kellő belenyugvással vettük tudomásul ezt a néma védekezést (az igazgató fiát és annak barátját mégsem lehetett nyílt parancsral kitiltani a telepről!), de sok borsot szippantottunk orunkba, amikor jelenlétünkben makacsul csak szászul beszéltek, mi pedig a szóváltásból semmit sem értettünk. Legfeljebb azt, hogy jelenlétünk miatt Ellát ócsárolják. Ella láthatólag kitarzott mellettünk, sőt titokban igyekezett beavatni minket a rosznyói szász nyelvjárás titkaiba, noha kevés sikerrel. Máig sem tudok belőle semmit, holott Józsa nagyanyám tökéletesen beszélte az erzsébetvárosi, medgyesi, segesvári, szentágotai külön-külön fordulatokat. Én azonban még a brassóit sem értettem.

Eleinte Jóskával együtt igyekeztünk mulattatni Ellát. Segítettünk a kerti szénakaszálásban. Ha Ellának sikerült megszöknie a szigorú szülői felügyelet alól, együtt indultunk sétálni vacsora után a Rozsnyó felé vezető poros mellékúton. Holdasabb estéken hármásban üldögéltünk az erdőaljban levő deszkaasztal tetején, és ketten néma féltékenységgel figyeltük, hogy Ella melyikünkhöz szól kedvesebben. Ennek a szótalan

vetélkedésnek azonban rövidesen vége szakadt. Noha egyáltalán nem megrázó körülmények között.

A Kárpátok legdélekeletibb csücskének ölében váratlanul megjelent a költészet.

Mindeddig voltaképpen alig törődtem vele. A Kutyaház nem szerepelt postai nyilvántartásokban. Hírlapok, folyóiratok hiányát nem éreztük. A hordozható rádiókészülékek még csak a gyártó vállalkozások rajzolóasztalain, sőt talán csak kigondolóik elméjében körvonalazódtak. Az egész erdei remeteségben éppen az volt a vonzó, hogy noha majdnem minden testi kényelmünkről könnyen gondoskodni lehetett, világi beavatkozástól tökéletes elszigeteltségben éltünk. Csupán saját elhatározásunktól függött, akarunk-e némi futólagos kapcsolatot teremteni külső erőkkel és gondokkal. A villanytelep természetesen távbeszélő-összeköttetésben állott a gyárral, de annak vezetéken csak a napi jelentések vagy üzemzavar-közlések röppentek ide-oda, no meg a Jancsi bácsi érdeklődései, aki rövid pihenőnapjain sem tudott munkájától megválni. Annyira élveztem ezt a csodaszerű társas magányt, hogy még a *Brassói Lapokról* is teljesen megfeledeztem – mintha egy esztendővel ezelőtt nem szívvel-lélekkel vettem volna magam a hírlapírás izgalmaiba.

A szellem és a tárgyi világ pillanatnyi viszonyára a Felső-Barca napsütötte völgyében a kis erdős dombhát peremén az édesapám és Jancsi bácsi viszonyát venném példának. Jancsi bácsi a maga mérnöki gyakorlatiasságában és kedvteléseiben való zárkózottságában önkéntelen fölényt érzett irodalommal, zenével és pedagógiával foglalkozó vendégével szemben. Ezt azonban nem mutatta, sőt nem is nyilvánította, mert ugyanakkor tisztelte azt a másik eszmélkedési kört, amelynek határait ő éppen csak érintette, noha értelméről és jelentőségéről el sem gondolkozott. Kölesönös megbecsülés viszony, amolyan korai békés egymás mellett élés alakult ki hát közöttük. Ennek folyamán apám őszinte érdeklődéssel hallgatta barátja szűkszavú beszámolóit erdei cserkészéseiről. Jancsi bácsi viszont mindenkit elzavart a Kutyaház környékéről, ha apámat a kecskelábú asztal mellett papírjai fölött mélézva lepte meg, amint éppen holmi német színdarabszövegeket, illetve versbetéteket fordított iskolai előadások céljaira.

Ilonka néni, aki férjhezmenetele előtt évekig tanárnőként kereste kenyerét, már sokkal mélyebben átértette életvitelünk

és gondolkodásmódunk sajátosságait. Melegebb és közvetlenebb volt hozzánk. Alkalmadtán szívesen beszélgetett irodalomról – főleg hagyományosabb vonatkozásokban, mondjuk, Herczeg Ferencig bezárólag, jöllehet Molnár Ferencet is olvasta. Kedvence viszont Jókai volt, ebben pedig mindnyájan megegyeztünk vele. Kissé izmos, de magas, karcsú termetű, szurokfekete hajú, villogó sötét szemű, mosolygós arcú szép asszony létere láthatólag nem csupán tisztelte, de őszinte szerelemmel szerette a nála fél fejjel alacsonyabb, szögletes mozgású férjét, aki bakancsában, vasalatlan vadászöltönyében, pörge kis kalapjával hallgatag erdei manóra emlékeztetett. Felesége sok mindenben hasonult is hozzá. Szerette a hosszú gyalogos vándorlásokat. Úgy ismerte az erdőt-mezőt, mint a tenyerét. Gyakran vitt magával gombászni. Főleg a helyiektől nem ismert nagy barnássárga gombák után kutattunk, amelynek a tőle hallott szlovák nevét sajnos elfeledtem (t-vel kezdődött mindenestre), és amelyből pompás rántott szeleteket készített. Ő tanított meg a fehér keserűgomba elkészítésére – sütőben, karimáján szalonnával és túróval. Elfogyasztása előtt a megsült szár kesernyés levét a gombafejre kellett sajtolni. Kár, hogy a mintegy két évtized múltán elszenvedett majdnem halálos gombamérgezésem (lásd *Az Ezüst Kanál* című elbeszélésemet!) örökre használhatatlanná tette egykori gombászati és szakácskodási tanulmányaimat.

Az Ilona néni pesti ismeretségi köréhez tartozott az a két fiatal nőtestvér is, akik váratlanul, de szinte magától értetődően a költészetet, jelesen Adyt hozták közvetlenül a Királykő és a Bucsecs tövébe.

Hosszabb nyári tartózkodásra érkeztek. Ekkorára Jancsi bácsi a Kutyaházat újabb szárnyalással bővítette ki, és így a két vendég elhelyezése nem ütközött nehézségbe. Mindketten bámulatraméltóan csinosak és fiatalok voltak. Modorukban, öltözködésükben a nagyváros légkörét sugározták. Ez finomságban, elgondolásban, talán célszerűségben is elütött a mi hegyvidéki megszokottságainktól. De nem volt sem feltűnő, sem kellemetlen. Sőt! A fiatalabbik leánytestvér egykorú lehetett Jóskával. Nénje néhány évvel idősebbnek látszott. De amikor jól szabott és élénk színű fürdőruhájukban megjelentek a csatorna partján, és a hűvös vízben versenyt úsztak velünk, termetre és karcsúságra alig különböztek egymástól. Kedvesek voltak, barátságosak és szeretetreméltóak. Ma is

örömmel emlékezem az együtt töltött órákra. Mintha nagy család egymást kedvelő távoli tagjai lettünk volna, úgy ültünk körül étkezések idején a deszkaasztalt, ahol a jóindulatú és barátságos társalgás pillanatig sem szünetelt. Mindannyian rajongtunk értük – még a hallgatag Jancsi bácsi is –, nem csupán okos beszédjükért, tájékozott műveltségükért, de kerek, barnás arcukért, sötét hajukért és szemükért és kedvesen duzzadt ajkukért.

Noha erről sohasem esett szó, mindnyájan tudtuk – ők is –, hogy zsidók. Ez az égvilágon semmi különbséget sem idézett elő köztük és őskereszténynél is őskeresztényebb mostani környezetük között. Illetve mégis észlelhetően mutatkozott némi előny. Éspedig az ő javukra. Semmi adatom nincs rá, csupán az általános visszakövetkeztetés mondatja velem, hogy bizonyára ahhoz a szabadelvű nagypolgársághoz tartoztak, amely ebben az időben jó néhány fokkal műveltebb és ennél fogva haladóbb szellemű volt, mint a kispolgári hagyományörzésekben megrekedő környezet. Mindketten magától értetődő természetességgel nyilatkoztak Bartók zenéjéről és Kodály törekvéseiről. Rendszeresen olvasták a *Nyugatot* és annak kiadványait. Mindketten kellemesen és jelek szerint szabályos képzettség birtokában énekeltek. Ezúttal azonban nem a jól ismert magyar nótákat, azokat az ál-mű-népdalokat, amelyeket addigi környezetem vagy társaságom, sőt családom is összejövelekkor és főleg a bor hatása alatt közösen vagy egyenként adtak elő. Nem is az operettek és más dalművek darabjait a *János Vitéztől* a *Három a Kislányig*. Addig alig hallott parasztdalokat dudorászgattak. Ezek minden ismeretlenségük ellenére meglepően szokottak tetszetek, és valamilyen titokzatos módon egykori dajkám, az újszékelyi Nánika ködalakját idézték föl nem annyira emlékezetemben, mint inkább ösztöneimben.

Vacsoráink végeztével most már négyesben üldögéltünk azon az erdei fa asztalon, ahonnét ezúttal Ella rendszerint hiányzott. Távollétét egyelőre nem vettük észre. Lehet, hogy éppen Rozsnyón tartózkodott, mint ahogy azt szülői biztatásra korábban is megtette. Arccal a Bucsecs felé fordultunk, ahol azokban az órákban kelt föl az eleinte rézvörös, majd ezüstre váltó hold. A két vendég ilyenkor kezdett Ady-verseket énekelni Reinitz zenéjére. A szövegek ismerősek voltak. A zeneszerző nevét már korábban emlegették előttem. Ez volt

azonban az első alkalom, amikor a dalokat is hallgattam. Mégpedig nem közönséges előadásban. A fiatalabb nővér hajlékony szopránját az idősebbik meleg altja kísérte. Jobban szerettem azonban, amikor egyhangon énekeltek, mert a dallamot könnyebben és hamarabb elsajátíthattam. Egyébként mélységes csönd uralkodott körülöttünk. Nem is valódi csönd, hanem a hajlongó fák suhogásából, a zuhogón aláömlő habok sustorgásából, a gépterem nyitott ablakán kiáradó egyenletes döngésből összeálló és mégis némaságnak ható hangdízlet vagy aláfestés, amelyből a dallamok csak annál tisztábban csendültek elő.

A rögtönzött műsor rendszerint a *Bujdosó Kuruc Rigmusa* soraival kezdődött – az idősebb nővér énekelte ezt szebben, nyugtalanítóbban és (bocsánat az avult szóért:) szívhezszólóbban. Szeretném, ha a nyomtatott betű közömbös hűvössége helyett én is dalban mondhatnám el a Nyájas Olvasónak azt, ami hosszú évtizedek távolából is tökéletes tisztasággal hangzik bennem vissza.

*Tíz jó évig a halálban,
Egy rossz karddal száz csatában,
Soha-soha hites vágyban,
Soha-soha vetett ágyban.*

-----

*Elbocsát az anyánk csókja,
Minden rózsánk véres rózsza,
Bénán esünk koporsóba,
De: így éltünk vitézmódra.*

Természetesen velük dörögtek-mormogtak, majd később bátrabban énekeltek a dalt – máig is tudom elejétől végig. Utána más dalok következtek, de csak a befejező *Én Régi Mátkám* dallama maradt meg bennem a maga szaggatott lüktetésével, szenvedélyeket kavarázó izzásával. Ha ideiktatom a szöveget, csak azért történik, mert igazából némán éneklek magamban most is, minden más muzsikánál csengőbben és hangosabban:

*Csupa rom és romlás a multunk.
S te voltál élén*

*A romboló angyalseregnek.
Csak azért is szeretlek.*

*Ne jöjj elémbé, meg se csókolj,
Én régi mátkám,
Minden csókom kezdete, vége,
Életem kedvessége.*

*Csupa rom és romlás a lelkünk,
Mindegy, akartuk.
Sorsunkon titkos, fekete leplek,
Csak azért is szeretlek!*

Valamelyik szlovákiai városból vagy faluból származhattak, mert az Ady–Reinitz dalok mellett vidám cseh vagy szlovák szövegű könnyed dalocskákat is énekeltek, illetve énekeltek velük együtt. Egyetlenegynek a szövegét hosszú évek után sem tudtam feledni, anélkül hogy értelmét csak sejtettem volna. Így hangzott:

*Tisícikoruna neni tak veliká
aby rozházela brněnského Pepíka.
Nám je to jedno, na nás to neplatí,
my si dáme zahrát, však to někdo zaplatí.*

1976 őszén, vagyis öt évtizeddel későbbem jutottam el Prágába, ahol a Vltava partján hirtelen eszembe jutott a dal, a két bájos nő, a Felső-Barca völgye. Ott kértem meg végre kedves baráti kísérőnket és útmutatónkat Dr. Ph. Jaroslav Kudrnovskýt, a bukaresti bölcsészkar egykori végzett hallgatóját, hadd fordítaná le kapásból ezt a nyilván műdalt, hát ha valami csiklandós szöveget rejteget. Szerencsére mindössze ennyi a tartalom: *Egy ezresbankó nem olyan nagy dolog, – hogy a brno-i Jóskát kihúzza a csávából. – Ez nekünk már mindegy, nem is törődünk vele, – szóljon csak a zenekar, akad majd, aki fizet.* Lemásoltattam vele a szöveget, hogy ne tévedjek a helyesírásban. Némi szabódás után megtette – mondván, hogy a dal nem éppen a cseh költészet csúcsteljesítménye.

Ady szelleme a Reinitz-dalok szárnyán nyilván ott lebeghetett körülöttünk a Felső-Barca havasi síkságát övező erdő-

peremen. Másként meg sem magyarázhatom, miként kapcsolódtam vissza hirtelen a költészetnek abba a sodró áramába, amely néhány hétig csak búvópatak alakjában kanyargott a nyári pihenés fölszabadulásnak tetsző benyomásai mélyén. A két kedves nővér hozta váratlan és kéretlen izenet egyszerre neves vágyakozást ébresztett bennem, nem annyira a nemso-kára folytatandó jogi tanulmányok, mint az odahaza hagyott verseskönyvek, a papír és írószerek után. Lelkiismeret-furda-lás gyötört. Szerettem volna ismét íróasztal mellett mélázni, vagy legalábbis kézírral kapaszkodni föl izgatottan a szer-kesztőségbe vezető nyaktörő betonlépcsőkön. Egyáltalán visz-szakapcsolódni oda, ahol olyan kevés személyi köteléssel bír-tam, nyilván azért, mert saját féltékenységem, tartózkodásom, magyarán lustaságom megakadályozott ismeretségek szorgal-mazásában és baráti kézfogások kezdeményezésében.

Most a két nővér művelt okossága, a vonzó nőiségükön át-szürendő érzékenységük az újra, a maira, sőt a holnapira, egy-szerre ébresztette fel bennem a szunnyadó ösztönöket és vá-gyakat. Mint ahogyan néhány évvel ezelőtt Magdus adta ke-zembe Tóth Árpádot és Dantét, úgy nyújtották át ők most nekem az új váltóbotot, anélkül hogy vártak volna érte va-lamit, sőt hogy magam is számot vettem volna erről. Tu-lajdonképpen csak e sorok rovogatása közben itt, Avram Iancu hazájában, az esős és hideg augusztus záporainak zu-hogása közben jöttem rá, milyen sokat köszönhetek nekik, akikről azóta sem hallottam. Olykor kényszerűen arra kell gondolnom, hogy valamelyik gettóban vagy Auschwitz gáz-kamráiban fejezték be drága fiatal életüket, vagy másként pusztultak el, akár személyes jóbarátaim, mint Radnóti Mik-lós vagy Szerb Antal vagy osztálytársam, Griffel Ferenc. Ilyenkor elszorul a szívem. Máskor azonban itt cseng énekük a fülemben. Örökké és halhatatlanul.

Hirtelen a nyomtatott betű legyőzhetetlen szükségét érez-tem. Valamilyen alkalmi közlekedési eszközzel – mintha Jancsi bácsi engedélyével a gyár társzekerére kapaszkodtam volna föl – kora reggel bementem a zürzavarosnak és za-josnak tetsző Brassóba. Jóval napnyugta előtt tértem meg a megbízott bevásárlások eredményétől duzzadó hátizsákkal, amelynek lényeges és döntő tartalmát azonban a mélyén rej-tőző néhány könyv alkotta. A testes teherhordó lovak lassú ügetéssel hagyták el Keresztényfalva utolsó házait és a bal-

kézt álló laktanyát. A hegyek alján elterülő síkság felől könnyű szél fújta felém a paták nyomán fölkaivarodó ritkás port és a csípős, de nem kellemetlen lótrágyaszagot. A lefelé hajló nap még barátságosan melengetett. Fölhabzó örömmel nyugtattam szememet a Bucsecs tömör tömbjén, a mélyebbre szaladó bokros Magurán és a két Királykő egymással derékszöveget alkotó vonulatán.

A hazatérés melengető zszibongása közepette ugrottam le a teherkocsiról. A hajtó minden ellenkezésére sem engedtem meg, hogy a megrakott szekérral kerülőt tegyen a villanytelep felé, hanem a hátizsák súlyával mit sem törődve gyalog vágtam neki a szemközti dombnyúlványhoz vezető hatkilométeres mezei útnak. Izzadtan és porosan, de nem kevesebb megelégedéssel köszöntöttem a gyepes udvaron tevő-vevő Ellát, aki úgy tett, mintha csak akkor vett volna észre, holott már jó ideje figyelhette az útmenti kiserdő felől közeledő alakomat. Vidáman integetett utánam, miközben a zúgót megkerülő meredek ösvényen fölkapattam a Kutyaházig. Érkezésemkor a ház előtt levő asztaltól csak a kisebbik vendég lány és Jóska üdvözölt, a többiek valahányan az erdőben kóboroltak. Nagyon éhes voltam, pedig a vacsorára még sokáig kellett várni.

A Kutyaházban megdönthetetlen szabályként szögezte le Jancsi bácsi, hogy a feltétlenül szükséges munkák (hálóhely rendbetétele, mosakodás, ruházat megtisztítása, vízhordás, tüzelőgyújtás, némi fahasogatás, pityókahámozás) elvégzése után mindenki azt csinálhat, ami éppen jólesik. Még az étkezésnél való megjelenés sem volt kötelező, noha ezt elmulasztani csak a bolondnak jutott volna eszébe. Így hát semmi nehézségbe sem került, hogy időt és alkalmat teremtsék a magammal hozott könyvek tanulmányozására. Soha senki meg nem kérdezte, hogy miféle művet lapozgatok a csatornaépítéstől visszamaradt nagy faragott kötömbön, vagy akár hasmánt a betonárkon keresztbe fektetett felső pallón, mialatt a zöld víz sebesen örvénylett el alattam, sőt a többiek némán úszó alakja is át-átsiklott, mert reggeli mosakodás helyett a tisztálkodásnak ezt a módját választották.

Messziről persze elhatoltak hozzám a völgy hangjai: távoli szekérsörgés, gyári duda, éles vonatfütty, tompa tehénbögés, egy-egy keringő ölyv váratlan rikoltása, közelről pedig a vízcsobbanás, a hajladozó fák suhogása, sőt ha a szél arról fújt:

még az édesanyám és Ilonka néni beszélgetésfoszlányai is. Mindezek szabályszerűen megértették velem az Áprily verseiből mindegyre előbukkanó benyomásokat, sőt bizonyára irodalmi értéküket, amelyeket később gyakran nem átalítottam titokban kétségbe vonni.

Az Erdélyi Szépmíves Céh akkoriban már bizonyára működött, minthogy két kiadványának emléke a Felső-Barca tájának hangjaihoz és illataihoz rögződik. Itt kellett olvasnom és nem egyebütt Bartalis *Hajh, Rózsafa!* című könyvét, emez ösztönös tanúságtételt a költői közvetlenségről és lebegő egyszerűségről. Mivel már korábbról magam is hajlamot éreztem az olykor kötetlenebb poétai beszédre, nem tartom lehetetlennek a rám öntudatlanul tett, noha hasonlóságban soha meg nem mutatkozó hatását. Hiszen zaklatott, nyugtalan és bizonytalanokodó érzelmi életem miben sem egyezett az ő anyagi csapongásával a világ édes dolgai között, helyesebben fölöttük. Több ízben és egyre fokozódó tetszéssel forgattam Kádár Imre *Bujdosó Ének* című gyűjteményét. Verseit nagyon jóknak, szerzőjüket jelentős költőnek véltem. Ennek maradt meg eszmélésemben akkor is, amidőn már régóta színházzal foglalkozott, állítólag Fényes Alice művésznőt pártfogolta, majd teozófus, aztán református pap lett. Végül a 19-es kommun egykori menekülőjével mint püspöki rangban levő előkelő református egyházi méltósággal találkoztam. Még egy könyv ötlik eszembe, anélkül hogy egyetlen verssorának visszhangját is hallanám. Finta Zoltán *Bort, Búzát, Békességet* könyvére gondolok. Szerzőjüket évekkel később mint vetélytársamat üdvözölhettem első feleségemmel való megismerkedésem kapcsán. Néhány évvel idősebb létére az irodalomban és újságírásban már ismert névvel bírt. Rokonszenvesen és magába zárkózottan, szerényen visszavonult, amidőn engem sikeresebbnek tapasztalt. Bánatos, bús, barna fejét kissé mindig előrehajtotta. Minden komolysága ellenére, vagy talán éppen emiatt iszonyúan emlékeztetett a Milne *Micimackójában* szereplő örökké szerencsétlen Fülestre.

Talán Tamási első könyvét, a *Lélekindulás* vörös-fekete borítóval ellátott kötetét is magammal vittem. Itt azonban emlékeim némileg bizonytalanok. Sokkal élénkebb benyomásokat őriztem meg a szerző egy tavaszi vagy kora nyári megjelenéséről volt tanáránál, édesapámnál Brassóban. Egyéb adatokkal való összevetésből arra következtetek, hogy ez

Észak-Amerikából való megérkezése után történt. Ekkor látogatott haza Farkaslakára, és Kolozsvárra való visszatérésekor fölkereste egykori udvarhelyi magyartanárát. Többé-kevésbé tisztelnie, sőt szeretnie kellett őt, hiszen könyvét azonnal megküldte neki, mégpedig első feleségének, Erzsikének írását eláruló, de kétségtelenül Tamási szövegezte ajánlásával. Öcsém sem emlékszik, hogy a könyv velünk lett volna a Kutyaházban. Mikor néhány évvel ezelőtt Marosvásárhely felől jövet néhány percre megpihentünk a Szervátiuszok faragta farkaslaki Tamási-emlékkő előtt, több ízben is megkíséreltük az egykor történetek felidézését, de sikertelenül. Csak azt tudtuk, hogy a kötet rendszerint ott volt található a brassói főgimnázium tulajdonát képező nagy vörösesbarna zongora födelén, onnét vehette el, aki éppen olvasni akarta.

Szántó György *Periszkóp* című folyóiratának évekig híven őrzött és vissza-visszatérően olvasgatott egyik példánya kétségtelenül a hátizsákban bujkálhatott. A nagy alakú, szép nyomdai kiállítású füzet egyébként kézről kézre járt. Nem csupán apám lapozta át többször is, de Jóska pajtásom is, aki az irodalmi érdeklődés megnyilvánulásait körülbelül azzal a magatartással szemlélte, mint apja. Némi különbséggel azonban. Amíg Jancsi bácsi szemében idősb Szemlér Ferenc főgimnáziumi igazgató úr és közéleti férfiú bizonyos tekintéllyel bírt, addig én ezt a kitüntetést Jóskánál mivel sem vívhattam ki, ő viszont vadászfövényét vagy a gyakorlati életben szerzett tapasztalatainak súlyát könyörtelenül éreztette velem. A két pesti vendég hölgy azonban meglepő elismeréssel vette tudomásul, hogy ilyen haladó tartású folyóirat iránt érdeklődöm. Gondolom, az avantgarde megjelölés az ő szájukból hangzott el először úgy, hogy annak tartalmát a maga teljességében föl is fogtam.

(Emlékezetem bizonytalanságára vonatkozólag azonban hadd sietek már most megjegyezni valamit. A *Lélekindulás* az Erzsike kezével írott ajánlással csakugyan 1925 tavaszán jutott el hozzánk, tehát magammal vihettem a Kutyaházba. Tamási brassói látogatása azonban csupán egy esztendővel később, vagyis 1926 elején következett be. Kérem tehát a Nyájas Olvasót, hogy beszámolómnak vonatkozó megjegyzéseit tegye el későbbre!)

A két vendég hölgy elismerése annál is jobban esett, mert akkorra már Jóska a fiatalabbik állandó széptevőjeül szegő-

dött. Az Ellával való hármasság, majd a vendég hölgyek társaságában eltöltött négyes esti beszélgetések észrevétlenül megszűntek. A fiatalabbik növendég Jóska kíséretében vacsora után hosszú sétákra indult a holdsütötte mezei úton. Néma egyezségünk értelmében nem hívtak magukkal, de jól megmagyarázható indokból én sem óhajtottam őket elkísérni. Az idősebb nővér sem maradt magára. Nem sokkal a könyvek érdekében tett otthoni látogatásom után megjelent körünkben Octavian Stoichiță, Fogaras nemzeti párti képviselője, és rendszerint késő éjszakáig a Kutyaház környékén tartózkodott. A névleges indok a vadászati lehetőség volt. Minthogy azonban Jancsi bácsi csupán a hétvégekre jelezte jöttét, Octavian bátyánk, aki kitűnően beszélt magyarul, egyetlen pillanatra sem maradt el a csinos idősebb nővér sarkából. Ezt mindnyájan természetesnek találtuk, idősebbek, fiatalabbak egyaránt. Stoichiță bátyám ügyvéd létére olykor tanulmányaim felől kérdezősködött. Megérdeklődte vizsgáim eredményét, és arra intett, hogy a római jog második évi anyagát, amelynek sűrű részletezéssel kinyomatott tankönyvét szintén magammal hoztam, már most kezdjem tanulmányozni, mert Longinescu professzor a befejező vizsgán sokkal igényesebb, mint az előzőn. A figyelmeztetést eleresztettem fülem mellett.

A vendég hölgyek teljes érzelmi elfoglaltsága következtében tehát magamra maradtam Ellával, akinek vonzódásában pillanatig sem volt okom kételkedni. Mostantól kezdve minden este ott várakoztunk egymásra a jól ismert padon, illetve asztalon. Ella kihívó daccal túrta szülei hangos vagy néma rosszállását, az enyéimek viszont tartották magukat a Kutyaház szabad mozgásának irratlan törvényeihez. Eleinte kitaratóan beszélgettünk – nyilván köznapi és mindkettőnk számára ismerős dolgokról. Mellette a német nyelvi szabályok szigorú tisztelete tekintetében nem támadt bennem különösebb gátlás. Gyanítom, hogy nem éppen magasröptű beszéd-készségem rendíthetetlen alapjait tőle sajátítottam el. Félek azonban, hogy szokott hallgatagságom miatt főleg az ő beszédére hagytam, és csak nagy néha vettem közbe annyit, hogy „Ja! Ja!...”

Később a társalgásban rövidebb-hosszabb szünetek álltak be, mert a megszokott alanti gépi zajok és a fejünk fölött hajlongó fák suhogása közben eszeveszettül csókolóztunk. Ella egész telt testéből és hosszú fonatokban viselt hajából

üde szénailat áradt még akkor is, ha bőrét az izgalomtól könnyű verejték verte ki. Engedékenynek és odaadónak mutatkozott, de csak egy bizonyos határig, amelyet hallgatólagosan nem léptünk át. Alig hiszem, hogy gömbölyű, meztelen térdét valaha is megsimogattam volna, vagy be merészelttem volna nyúlni a havasi est hűvöse ellen felöltött gyapjúkabát-kája alá, hogy a könnyű nyári ruhát domborúra feszítő, finoman fejlett mellét megérintsem. Akkori meggyőződésem és későbbi visszajágásaim nyomán arra következtetek, hogy csakugyan szerelmesek voltunk egymásba, de a végzetes szenvedély minden árnyalata nélkül, inkább a szabadság és könnyedség árnyéktalan lebegésével telten.

Nappali elfoglaltságaimon vagy kedvteléseimen a szerelem mit sem változtatott. Éppen úgy olvastam kedvelt könyveimet, mint azelőtt. Jártam tüzelőért az erdőt a többiekkel. Me-regettem mosdóvizet a csatorna oldalába vágott lépcsőn. Figyeltem a Bucsecs ormain gyülekező déli fellegeket. Indultam kerékpáron Rozsnyóra vagy Zernestre. Társalogtam vidáman mindenkivel, ha arra került a sor. Étvágyam és ál-mom sem lehetett volna zavartalanabb. Egyetlen döntő külön-bözés tűnt föl. Reggeli után rendszeresen kisiettem a kéré-deses asztalhoz, és a hegyek fölé emelkedő koradélelőtti nap biztató melegében verset írtam – majdnem mindig együltöm-ben és előzetes tárgyválasztás vagy korábban született ötlet nélkül. Még a szakaszos beosztás szükségét vagy a rím kény-szerét sem éreztem. Szabadon szárnyaló himnuszokba fogtam a fiatalságról, a bizakodásról, a jövőbe vetett hitről, a he-gyekről, a felhőkről és természetesen önmagamról. Az Ella alakja jószerint föl sem rémlett az áradó sorokban. Csupán évtizedek múltán követelte ki a maga helyét, akkor is pró-zában, amidőn *A Sárkányok Meghalnak* című regényem (lásd az *Udvarhelyi Odüsszeia* befejező részét) egyik szeretetreméltó leányalakját róla mintáztam.

Egyetlen hosszabb nappali együttlétünkre emlékszem csu-pán. Apjának valami sürgős dolga akadt fönt a gyárban. Anyja már napok óta Rozsnyón tartózkodott. Ella ezt a vá-ratlan magányt használta föl arra, hogy magával hívjon a szülői házba. Járt-e olyasmi az eszében, hogy ebből a mi nyári csókolózásunkból a jövő számára is teremhetne valami, nem tudom. Egyikünknek sem jutott eszébe ilyesmi. A százsz

és a magyar életvitel és gondolatvilág, különösen azonban a neveltetés és tudás, főleg a városi és falusi szokások különbözősége, végül a társadalmi velejárok más-volta megannyi olyan akadályt alkothatott, amire nem is gondoltunk. Legföljebb a szülők fejében fordulhatott meg, ha egyáltalán komolyan akarták volna venni az egészet. Az anya azonban láthatólag kevesebb gyanakvással kezelt engem, mint a komor gépész, ezért szólíthatott föl Ella arra, hogy azon a napos délelőttön kísérjem át Rozsnyóra.

Az akkor még falu szép rendezett szász fele igen jó benyomást keltett. Az utca felé zsalugáterrel védett kétablakos magas kőházak, a kopogtatós ajtók, a tágas gazdasági udvarra vezető hatalmas boltozatos kapuk, amelyeken a szénásszekereknek is könnyedén át kellett férniök, az udvart lezáró hatalmas csűr a fogatos gereblyével és a burgonyaszédővel, a tiszta istálló a rendezett és rendszeres életmód olyan mozzanataira figyelmeztettek, amelyekre csak tisztelettel tudtam tekinteni, de amelyek egyben meg is hökkentettek. Homályosan érteni kezdtem Ella szüleinek elutasító tartózkodását. Férjhezmenésre érett egyetlen leányuk számára olyan férfit akartak, aki mindezzel a gazdasággal és gazdagsággal megfelelő módon bánni is tud. És hol voltam ettől én? Valahol a holdban. Ha még brassói szász származék vagyok, aki belátható időn belül megfelelő, bár nem nagyon vágyott városi kényelmet tud biztosítani feleségének!... De még ekkor is semmivé porlik ez az évszázados életforma, amelynek minden porcikája állandóságot, erőt és nekiszánást követelt. Legalábbis olyan környékbeli szász gazdaiújút, aki a búzát megkülönbözteti a rozstól, és tudja, mikor kell elvetni az őszi árpát.

Mindamellett az Ella édesanyja nem fogadott ellenségesen. Tojásrántottával, pompás házikenyérrel és friss kútvízzel kínálta, s a kedvünkért, főleg szeretett lánya kedvéért irodalmi német nyelven társalgott. Jóindulattal nézte el, amint Ella végigmotogatta az egész háztájt, majd a hűvös, tiszta szobákban a régi fényképeket s az ablakpárkányon található énekes- és meséskönyveket. Persze nagyokat nevetett, mert a nem németül, hanem szászul írt szövegekből semmit sem érttem, legföljebb az ábécéskönyv ábrái alapján sejtettem meg egyet-mást. Ellán azonban hamarosan alig titkolható nyugtalanság

jelei mutatkoztak. Apjának nemsokára vissza kellett érkeznie a villanytelepre.

A dél felé emelkedő napban a poros mezei úton mind a ketten hallgatagon kerülgettük a köveket és az út mentén lila virágjukat bontogató bogáncsokat. A látogatás tökéletesen sikerült, minden apró mozzanata azonban nyomasztó súllyal nehezedett ránk. Hol voltak az esti csókolózások hevületei? És főleg a reggeli versírás boldog lendülete, tárt szárnyú lebegése? A kis erdő sarkánál Ella izgatottan figyelte, vajon mutatkozik-e valami mozgás a gépterem táján. Önkéntelenül is meggyorsította lépteit, és alig törődött velem. A kertkapunál megkönnyebbülten sóhajtott föl. Majdnem búcsú nélkül sietett be a házba, hogy apjának a délelőtti megmelegítse.

A nyugtalanító előérzetek ellensúlyozására a versek sem bizonyultak elégségesnek, jöllehet tartalmukra csak homályosan emlékszem. Néhányuk – gondolom – helyet kapott első verseskönyvemben. Ezt nem tudom bizonyosra állítani, mert a könyv megjelenése után a kéziratok túlnyomó részét megsemmisítettem – abból a gyermeteg meggondolásból, hogy ettől kezdve függetlenül minden kézírásos fogalmazástól a könyvszöveg lesz az egyedüli irányadó. Egyik ilyen versemről azonban – bár megírásának időpontja kétes – bizonyosan tudom, hogy ezen a sokat emlegetett asztalon született. Utolsó négy sora kitörölhetetlenül eszemben maradt – főleg a létrejöttét kísérő természeti benyomások: a zúgó vízpáráinak szélsodrott illata, a megreccsenő faágak és a Bucsecs távoli bérceit aranyosra festő délelőtti fény miatt:

*...s verset írok, különös, furcsa verset,
amelyben nincs ritmus, se rím,
és dalolom magamnak őket,
s a csodálatos élet roppant himnuszát zengik.*

Valóban én daloltam magamnak őket, hiszen ebben az élményekkel zsúfolt időszakban szinte semmi kapcsolatban nem voltam az úgynevezett irodalmi élettel. Vagy ha igen, csak roppant áttélesen. Attól félek, hogy amit az első kísérletezésekről, a sokat emlegetett „hőskorról” tudok, az mind csak későbbi megismerések visszavetítése, legjobb esetben hallomásból, néhány futó olvasmányból nyert benyomás.

Mit tudtam én a Franyó bánsági kezdeményeiről? A marosvásárhelyi *Zord Időről* – Osvát Kálmánról, Berde Máriáról, Molter Károlyról, Antalfy Endréről? Talán nem is sejtettem, hogy Kolozsvárt a haladók és maradiak között harcok dúlnak – irodalmiak persze, mert a politikai belvillongásokról még annyi fogalmam sem volt. A Tizenegyek antológiáját sem akkor, sem később nem olvastam. Senki sem világosított föl arról, hogy Gaál Gábor vagy Kuncz Aladár egy országban élnek velem. Hogy Szentimrei Jenő vagy Kacsó Sándor a világon van. Láthattam olykor az *Ellenzék* vagy a *Keleti Újság*, no meg a *Brassói Lapok* vasárnapi mellékleteit, olvastam a *Pásztortűz* egyes számait (ez utóbbinak silány papírra nyomott kis alakú, gyatra fametszetes borítójú kezdeti példányaira is emlékszem). Hallottam, hogy Reményik Sándor korábban Végvári álnéven tett közzé verseket, ezeket azonban soha semmi alakban nem láttam. Lehetséges, hogy korábbi kísérleteimhez hasonlóan megpróbáltam egyes verseimmel szerkesztőségekben jelentkezni, de ez nem valószínű, hiszen – amint mondtam – a Kutyaház velem együtt a legészletesebb katonai térképeken sem volt található. Fölfedezetlen, vagy helyesebben: finom óvatossággal elrejtett sziget volt ez erdőkből, hegyekből, csalitosokból, patakocskákból álló végtelen világtengeren.

Egy záporokkal fenyegető napon aztán a két vendég hölgy is búcsút vett. Octavian Stoichiță bátyánk szintén láthatatlanná vált. Hirtelen ismét csak szűkebb családi körben maradtunk. Jóska egyáltalán nem törődött azzal, ami köztem és Ella között történik. Sőt apja kíséretében boldogan indult a több napra tervezett vadászkirándulásra. Az események sodrásában közölte Ella, hogy telepi tartózkodásának egyik napról a másikra vége szakad, mert anyját kell kiségetnie otthon a nyári munkák befejezésében.

A búcsúvételre kiszemelt utolsó esténken ragyogóan sütött az immár jó későn kelő hold. A hegyek szinte nappali világosságban úsztak, de a Királykő felől roppant ezüstös peremű felleg emelkedett némán, lassan, egyenletesen az égboltozatra. Ezúttal nem a holdfénytől megvilágított asztalon ültünk, hanem mögötte, az árnyékos puha avarban. Egyikünknek sem akaródzott a jövőről beszélni. Néma feltételezésünk szerint elválásunk csak időlegesnek számított, hiszen Ella

amúgy is kilátogat még a telepre, mi pedig sokáig maradunk a Kutyaházban. Egymást szorosan karolva üldögéltünk a földön, és részeg mohósággal csókolóztunk. Egyszer csak Ella kábultan dőlt hanyatt az avarban, és engem is maga mellé vont. Éreztem, hogy lázban ég, magam is tetőtől talpig izzottam. Most már a ruhája alá nyúltam, és megpróbáltam szelíden eltávolítani a bugyiját. Egy ideig mozdulatlanul tűrte mohó simogatásaimat, aztán kiszabadította magát, s a következő pillanatban már csak lépteinek futó surranását hallottam a patak hídj felé vezető ösvényen.

A villámlással és szakadatlan mennydörgéssel beköszöntő óriási zivatar még az éj folyamán reánk zúdult. Reggel apró szemű, hideg, sűrű hegyvidéki eső verdeste a Kutyaház fedelét, a csatorna vizét s az egész Felső-Barcát, már amennyi a párafüggönyön át látható volt belőle. Jancsi bácsiék csapzottan kerültek haza a balul sikerült vadászatról. Az aprócska lakóhelyiségekben mindenki morcosan kerülgette a másikat. Még a szelíd Ilonka néni és dühös volt, amiért a minden oldaláról nyitott nyári konyhában esőkabátban kellett főznie. Az eső csak nem akart elállani. Mindannyian tudtuk, mit jelent ez a hegyek között. A városi aszfalt, esetleg a befűtött kályha a legszebb álomnak tetszett. Jancsi bácsi gondolkodás nélkül visszament a gyárba, és sorsunkra hagyott bennünket. Rövidesen szüleim is úgy döntöttek, hogy hazautaznak, engem pedig öcsémmel együtt az Ilonka néni gondjaira bíznak.

Elutazásuk után nem sokkal ösztönösen megéreztük, hogy nemcsak a légköri viszonyokban állott be változás, de az eddig verőfényes hangulat is meghűlt körülöttünk. Lényegében nem is csodálkoztunk. Mi ketten csupán vendéglátóink barátainak leszármazói voltunk, és ebben az átkozott őszi időjárásban legföljebb tehrukre lehettünk. Hirtelen nagyon csábítónak látszott az otthon képe és édesanyánk lankadatlan gondoskodása. Házigazdáink alig titkolt megkönnyebbülésére tehát bejelentettük, hogy a legközelebbi vonattal hazautazunk Rozsnyóról. Bár az idő közben kiderült és fölmelegedett, szándékunkról egyetlen szóval sem akartak lebeszélni.

Úti reményeink végén azonban váratlan és szinte megdöbentő csalódás leselkedett. Az igazgatói lakás valamennyi ajtaját szorosan zárva találtuk. Senki nem tudott szüleink távollétéről fölvilágosítást adni. Hátizsákjainkkal a lépcsőn

éhesen és fáradtan üldögéltünk a mellékbejáratnál, és nem sejtettük, mitévők legyünk. Már-már alkonyodott, amikor kitaláltuk a megoldást. Szabályszerűen betörtünk. Az ajtó felső ablakán alig észrevehető háromszögű nyílást ütöttünk. Ezen át hosszas kísérletezés után elfordítottuk a két závárt, és kinyitottuk a szűköcske ablakot. Bemászni már alig jelentett nehézséget. A kamrában némi száraz kenyeret, szalonnát és befőttet találtunk. Ezen éltünk három napig, amikor szüleink dálnoki látogatásukról hazatértek és megrökönyödésükre otthon találtak.

Távozásunk hűvösségét csak múló sérelemnek éreztem. Nyilván mert az Ella és köztem még létesülhető – és ezekben a hetekben meg sem szakadottnak vélt – kapcsolathoz Martinyék képezték az egyetlen biztosítékot. Odahaza ropant magányosként tengtem-lengtem – tele a nyár kísértő emlékeivel és az Ella után való vágyakozás hiábavalóságával. Szorgalmasan gyakoroltam a német nyelvet, majdnem mindennap átolvastam a *Kronstädter Zeitung* gótizáló betűkkel nyomtatott oldalait, főleg a rövidebb közleményeket, mert azokat jobban értettem. Fölkerestem szíző barátom, Sammhammer Raymund (becenevén Kekesch) rádiójavító műhelyét, mert nem akartam abbahagyni a folyamatos német beszédet. A gazdag szász nagypolgárság leszármazottjaival nem kerültem kapcsolatba. Kekeschnél néha összejöttem egy sor kisiparossal, tanonccal, bolti eladóval, a szegényebb százság fiaival; ezekkel igen jól megértettük egymást. Persze nem fontosabb dolgokról vagy költészetről, hanem a sílécek lenmagolajjal való pácolásáról, a különböző kötések előnyeiről, bakancszirozásról és a viaszok minőségéről folyt a szó, tekintettel a nemsokára beköszöntő téli évadra.

Valamelyiküktől kissé szakadozott daloskönyvet kaptam ajándékba. Otthoni diákszobánk nyári elhagyottságában ebből tanultam meg egész csomó német diákdalt, persze az Elláról való ábrándozás kissé sajtó képzetei között. A természetű helyiség ürességében zengve visszhangoztak a vidám vagy szomorkás szólamok. Nem kellett attól tartanom, hogy valaki felfigyel rájuk, mert a nyitott ablakon csak a Graftpatak csobogása és a domboldal juharfáinak suhogása hallatszott be. Ember kevés járt arrafelé. Az egykori Brassó lényegében csendes kisváros volt. Senki sem hallhatta tehát, amint

magányomban zavartalanul dudorásztam, helyesebben, énekeltem az erdélyi szász himnuszt:

*Siebenbürgen, Land des Segens,
Land der Fülle und der Kraft.
Mit dem Gürtel der Karpathen
um das grüne Kleid der Saaten,
Land vom Gold und Rebensaft.
Land vom Gold und Rebensaft.*

Siebenburgen, süsse Heimat...

Sajnos a második szakaszt elfelejtettem. Talán szégyenkez-ném is emiatt, ha kiváló költőnő barátom: Anemone Latzina ugyancsak el nem felelte volna. Mikor önmagam ellenőriz-zendő őt kérdezgettem a szöveg felől, még az első szakaszt is csak nagy nehezen tudta összehozni...

...Napközben sokat olvastam a már őszi hűvösségeket előlegező kis kertben vagy a sűrű gyomként virágzó kamillá-val telt udvaron. Vigasztalásul vagy felejtésképpen ismételtlen kezembe vettem Rudyard Kipling kora gyermekkorom óta híven megőrzött híres mesegyűjteményét. A Mikes Lajos fordításában megjelent világoskék kemény kötésű könyvet akkoriban még *Gyermekmesék* címen ismertem – így szerettem meg a macskát, aki egyedül járt sétálni, a kíváncsi fiaelefántot és a pillangót, aki toppantott. Ezért vásároltam meg lel-kendezve a második világháború elején a Tauchnitz-kiadásban eredeti nyelven megjelent *Just so Stories for Little Children* című művet, és állapítottam meg boldogan, hogy a születésem előtt két évvel megjelent magyar szöveg megismételte az egy évvel korábban kelt eredeti szerzőjének saját kezű feledhetetlen tollrajzait, bár néhány bevezető verset, egy-két magyarázatot, sőt képkísérő jegyzetet kihagyott. Eszembe jutott az a pirossal díszített füzetes könyv is, amelyet még valamikor tízesztendőskoromban olvashattam Udvarhelyt az Árpád utcai második lakásunkban. Alice kalandjairól szolt Csodaországban – fordítójának nevét persze nem tudtam, de a – nyilván kivonatos alakban közölt – történetek eltörülhetetlen vágyakozásként maradtak meg emlékezetemben. Közben megtudtam, hogy tudós szerzője Lewis Carroll, hogy valódi címe *Alice's Adventures in Wonderland*, hogy van folytatása

is: *Through the Looking-Glass*, de hosszú éveken át hiába keresgéltem a szöveget. Egyszer aztán, több mint évtizeddel később, cikket írtam a *Brassói Lapok*ban vágyakozásomról, és akkor a brassói hét Berger testvér egyik leánytagja, akit dús vörös hajzata miatt magunk között csak Burkus beceneven emlegettünk, eljuttatta hozzám mindkét rész amerikai kiadású teljes angol szövegét. Most is itt van az írógép mellett az első rész Kosztolányi fordította és Szobotka Tibor igazította magyar kiadásával egyetemben. Évente legalább egyszer mindkét változatot el szoktam olvasni.

A fehér-sárga virágok átható illatával különösen keveredett a napsütötte terméskőfalak mohaszaga. Az udvart Brassó egykori várfalainak maradványai övezték. Fölötte régen elhagyott óratorony magasodott. Annak szomszédságából kiabáltak alá olykor a Brediceanu család fiatalabb tagjai, és kérdezték, hogy az udvaron árválkodó tenispályán mostanában miért uralkodik olyan csönd, hiszen a derült, mégis hűvös és időben jól lehetne játszani...

Az utcán borús arckifejezéssel járkáltam. Egy felhős délből a Korona Szálló sarkán Móricz doktor szólt rám emiatt tréfa-ként fogalmazott, mégis komoly megrovással. Azonnal elcipelte magukhoz, és igyekezett kivallatni melabúm okáról, miközben fiatal és kedves első felesége, Erzsike süteménnyel kínált. Gondolom, sok mindent megérezett titkos töprengéseimből. Délutánra felrendelt a szerkesztőségbe, ahol megérdemelt szemrehányásokban részesültem, amiért teljesen elhanyagolom őket. A légkör azonban valahogyan megváltozott. Az egy évvel azelőtt tapasztalt vidám és felhőtlen együttműködést bizonyos izgatott nyugtalanság váltotta föl. A bomladozás csírái terjengtek a levegőben. Bizonytalannak érezték a holnapot. Senkinek sem jutott eszébe, hogy a nemsokára bekövetkező újabb bukaresti utazásom tartamára a tavalyihoz hasonló munkatársi viszony létesítését kínálja. Az elkövetkező hetekben több ízben is fölkerestem a szerkesztőséget, minden alkalommal örömmel üdvözöltek, de az izgatott nyugtalanságot csak fokozódni éreztem.

Hosszú, magányos sétákra indultam a környező erdős dombok ösvényein. Gyakran föl egészen a Pojánáig. Augusztus 18-án, Ilona napján úgy éreztem, hogy senki sem veheti rossz néven, ha kirándulás ürügyén váratlanul megjelenek a Kutya-házban – azzal a titkos gondolattal persze, hogy esetleg El-

lával találkozhatom. Egyszerűbb és okosabb lett volna, ha Rozsnyóig vonattal megyek, s úgy teszem meg a telepig vezető hat kilométert. Én azonban a teljesítmény bódulatában gyalog vágtam neki a Pojána kaptatójának, s az átellenes oldalon Rozsnyóra vezető ismeretlen úton kívántam célba érni. Az útnak azonban nem akart vége szakadni. Éhesen-szomjasan talpaltam a tűző napban a föltűnni nem akaró síkság felé. Kifulladásig értem el a falu első házait. Csak az Ellával való találkozás gondolata tartotta bennem a lelket. Martinyék tártott szájjal bámultak, amikor jóval ebéd után fölvezényeltem magam a Kutyaházhoz vezető ösvényen, és majdnem szótlannul rogytam le az asztal mellett. Nem akarták elhinni, hogy a húsz-huszonöt kilométeres hegyi utat egyfolytában gyalog tettem meg.

Ilonka néni persze megtiszteltetésként könyvelte el a neve napjára hozott áldozatot, és haladéktalanul megegetett-megitatott. Hiába forgattam azonban szememet, a telep körül sehol sem láttam az E. család mozgolódását. Szégyelltem volna egyenes kérdést föltenni, s így megmaradtam hiábavaló sajtó ábrándjaimmal és azzal a lesújtó tudattal, hogy még sajtóbb izmimat hamarosan neki kell feszítenem az állomás felé vezető útnak. Bánatosan jártattam szemem a Felső-Barca még napsütötte tisztásain. Mindenfelé sűrű gólyacsapatok tollszódkodtak. Ezek mindig ilyentájt pihentek meg éjszakára, mielőtt Egyiptom felé vezető őszi vándorútjukban a Bucsecs tömbjét átröpülték volna. Ellának azonban nyoma sem volt. Bizonyára otthon segédkezett a betakarításnál, és kevés valószínűség mutatkozott arra, hogy egyáltalán észébe jutok. Az egész táj – az erdők, hegyek, vizek, mezők, maguk Martinyék is – tele voltak az ő emlékével. Akkor ez fájdalommal töltött el, mert nem tudtam, hogy a valóságnál lényegesebb, szebb és költőibb.

Bukarestbe való visszatérésem előtt a gyermekem ábránd még egy utazásra készítetett. Szeptember volt, a Martiny család már visszaköltözött Zernestre, ezért vonattal indultam hozzájuk úgynevezett búcsúlátogatásra. Éjszaka az idő esőre fordult. Már akkor javában zuhogott, amikor a Brassó-Bertalan állomáson fölszálltam a zernesti szárnyvonal személy szerelvényének harmadik osztályára. A sárga belsejű kocsiban egyedül utaztam. A párás ablakon át homályosan látszottak a föld színéig aláhömpölygő nedves felhők. A feketehalmi

gömbölyű hegyhát mélyen a gőzök mögött rejtőzött. A ragacsos földeken, elhagyott tarlókon lélek sem moccan.

Rozsnyó után dobogó szívvel meresztettem szememet a túlsó dombperem makacsul rejtezkedő tárgyai felé. Az esőn és komor homályon át csakugyan megpillantottam a villanytelep sárgás épületét és fölötte az erdők ködös árnyába vesző, csukott táblájú, zöldre festett Kutyaház körvonalait.

Bensőmet fojtó szomorúság hasogatta. Még az sem vigasztalt, hogy a fehérre meszelt zernesti lakás melegében ezúttal gátlás nélkül beszéltem Elláról Jóskával. Ő kerekre tágult szemmel meredt rám, hiszen a családról semmit sem tudott. A pesti vendég hölgyet is csak én juttattam eszébe.

Kik szerepelnek az ismerettárban?

A jogi kar második évén az előadások legfőljebb október elején kezdődtek. A beiratkozással sem kellett sietnem. Úgy emlékszem: alakiság volt az egész, mert az első esztendő valamennyi vizsgájának kellő időben való sikeres letétele mint-ha önműködően maga után vont a továbbtanulás, illetve az előadások látogatásának lehetőségét. Két-három szabad hetem volt tehát még az őszi Brassóban. A város szeptember folyamán rendszerint komor arcát fordította lakói felé. A hónap ötödike táján megérkeztek a korai havat sodorgató hideg esők, és az igazgatói lakás szerényen, inkább kopáran berendezett diákszobájába kényszerítettek.

Jelek szerint még mindig szükségesnek látszott, hogy bizonyos társadalmi kötelezettségek elmulasztását szüleim, főleg anyám szájából halljam meg és vegyem a szívemre. Így ültem oda, hogy elkésett köszönőlevelet írjak anyai nagyanyám nyugdíjas mérnök fivérének, Józsa Pál bácsinak, aki még első-barcai nyaralásunk előtt egy hétig vendégül látott Segesváron. Az igazság az, hogy kitűnő vizsgáim ürügyén anyám biztatására meghívtam magam vele. Ő némi bosszankodással ugyan özvegyi nyugalmanak megzavarásáért, de nem kevésbé szertartásosan gondoskodott kényelméről a Bajor utcában, helyesebben a Bayer-Gasséban levő napos, tágas lakásán.

A komor ég alatt és a hideg széltől hajlongó fák bólogtatásainak árnyában, levélírás közben különösen ez a napfényes ragyogás s a felszabadult könnyedségnek ez az érzése idéző-dön föl bennem, amely ott a segesvári ház csöndjében néhány derűs vers megírására készített. Pál bácsit nem nagyon zavartam vele. Teljesen rám bízta, mit csinálok egész nap. Egyetlen kikötése volt az étkezéseknél való pontos megjelenés, mert kitűnően főző házvezetőnője egyikünkétől sem tűrt volna rendetlenkedést. A költészettel, illetve versírással nem voltak elhatározott szándékaim, nem „alkottam”, mint ahogy manapság gondolnák vagy mondanák. Csak ösztönösen papírra vettem, ami éppen eszembe jutott. Homályosan emlékszem ceruzával telefirkált papírlapokra, használt borítékok-

ra, mert sajnos ebből az időből egyetlen kéziratom sem maradt fenn.

Régi fényképek tanúsága szerint hamarosan megbarátkoztam egy csomó ottani fiatal fiúval és leánnyal. A tizenhat közül egyetlenegynek a nevére sem emlékszem. Bőséges szabad időmben együtt jártuk be a barátságos kisváros középkorias, de Brassó komorságától annyira elütő utcáit. Másztunk föl az Óratorony alatt és a Studentrepe fedett lépcsőin a Várba. Rándultunk ki az állomás fölött emelkedő Villa Franca dombjára. Mentünk ki Fehéregyházára a turulos Petőfi-emlékhez az egykori csatatéren. Fürödtünk a vasúti hídnál a Nagy-Küküllő sárgás-agyagos vizében, amely Újszékely felől folyt, ott pedig – tudtam – Nánika dajkám élt még jó egészségben. Botorkáltunk a hegyoldalban levő temető zsúfolt sírdombjai között, ahol akkoriban még láttam Lendvay nagyapám és tüdővészben elhunyt Loránd nagybátyám és Iluska nagynéném később már hiába keresett sírkövét.

Mindezek a rendszertelenül és meggondolás nélkül szerzett benyomások föl-föltünedeznek későbbi írásaimban. Sétáink nagyapával, a friss sonkás zsemle azóta is utolérhetetlen íze, a Vár téri ház kertjéből bámult tűzijáték, a fölrobbant és a konyha mennyezetére tapadt barackízes üvegek és az úgynevezett „sínes ruha”, amely tulajdonképpen szoknya volt, de fiú létemre mégis viseltem, sőt szerettem.

Ezek emlékeztetnek az azóta örökre eltűnt ékszercsillogású, csöndes Segesvárra, amely később Szolnay Sándort ihlette képekre, Mihai Beniucot versekre és első kötetének összeállítására. Nyugalmát az a keskenyvágányú gőzvasút sem zavarta, amely naponta közvetlenül a Pál bácsi ablaka előtt két ízben füstölt el Szentágota felé. Zakatolásával, füttyével engem föl sem ébresztett, legföljebb őt, akinek a Szentágotától néhány kilométerre eső Ivánfalván volt egykor birtoka. Ehhez a birtokhoz viszont egy középiskolás nyár emléke kötött. Gyaloglástól feltört lábbal hosszú napokat kellett töltenem a légyzsongásos szobában. A többiek künt a tanorokban (I. Szinnyei: *Magyar Tájszótár*, II/650) szórakoztak, én viszont egy férfinéven író arisztokrata hölgy égszínkép díszkötéses munkáinak iszonyúan érdektelen tíz kötetével üthettem agyon az időt, míg bal lábfejem tályogát gulárdvízzel borogattam. Amit akkor nem tudhattam: Ivánfalva közelében tanított egy elemi iskolában Lőrinczi László édesapja. Tudtam viszont,

hogy édesanyám testvére, Dr. Lendvay Sándor Szentágotán ügyvédeskedik. Kevés sikerrel.

Ilyesfajta gondolat-töredékek kavarogtak eszmélésem háttérében, noha öntudatom felszínén a túlságosan rövidre és balogsütire sikerült köszönőlevél mondatai lebegtek. S íme, az egyik emlék miként idézi föl a másikat, az időben korábbi, de csak most körvonalazódót az előhívóban fűrdetett lemez vagy film felületén.

Még Segesvárt sem jutott eszembe, hogy nem is olyan régen, közvetlenül érettségi előtt vagy után, már jártam egyszer ott a Petőfi születésének századik évében rendezett július 31-i országos ünnepségen. Talán a Héjjasfalvától néhány kilométernyire fekvő Székelyszenterzsébetről rándultunk át Fehéregyházára Orosz Palival, aki a megelőző évben anyám kosztosdiákja volt. Özvegy anyjának a földreform után részben mintagazdaságnak nyilvánított maradék birtokán Károly nevű idősebb fia igyekezett magukat felszínen tartani. Kitűnő kukoricát, vagyis erdélyi szóval törökbúzát termesztett, és tejjgazdasága megyeszerte híres volt. A mama – áhítatosan vallásos, mondhatnám, vakbuzgó katolikus létére – a házban nem tűrt „erkölcstelen” irományokat, ezért Károly Jászi Oszkárnak a nemzetiségi kérdéstről írt két könyve közül az egyiket Aurelius Augustinus *Confessionum Libri XIII* című művének borítójában helyezte el az állványon, s úgy adta a kezembe. A szerzőn és a címen kívül nem sokra emlékszem, csupán annyit tudok, hogy alaposan meghökkentett. A könyvek tövében holdas estéken az ócska gramofont nyekergettük. Egy lemezének egyik oldalán a *Solvejg Dala*, a másikon az *Asszony Lett a Lányból...* szerepelt. A kettő ma is elválaszthatatlan bennem.

O. P. kíséretében jelentem meg tehát Fehéregyházán, mint ahogy valamivel korábban szintén ő kísért el szülővárosomba, Székelyudvarhelyre, amely meglepett szűkösségével és elhanyagoltságával. A Petőfi-ünnepség ellenben azért tűnt meglepőnek, mert az emlékművet övező térségen roppant ember-tömegek gyülekeztek. Ameddig a szem ellátott, sűrű sorokban zsúfolódott egymás mellé a környező falvak lakossága, és néma figyelemmel várta a történendőket. Nem voltak itt árusok, sátrak, lacikonyhák, még talán rendezők sem. Valahogyan ünnepélyesnek ígérkezett az egész óriási gyülekezet, ame-

lyet nem mozgósítás vagy hírverés, hanem csak a tömegek ösztönös megmozdulása hozott össze.

Vajon a költői hírnév gyűjtötte ide az embereket? Bizonyára nem. Csupán versekért versenypályák lelátóin sem tolong a kíváncsi közönség. Legalább csatatéri hősi halál kell ahhoz, hogy a lapok és könyvek oldalairól kilépő szellem-alak tízes tízezreket megindító sugárzást támasszon. Még Ady korai vége, József Attila megrendítő pusztulása sem mozgat meg többet, mint az értők szűk táborát. Ahhoz legalábbis hősi legenda kell – egy Hristo Botev, egy Ivan Goran Kovačić, egy García Lorca végzete. Vagy a forradalmi és nemzeti hős Petőfié, mint ahogyan ez akkor Segesváron történt.

Helyesbítsen engem bárki, akinek forrásmunka áll rendelkezésére: én csak elmosódó emlékeim alapján állítom, hogy a térség közepén emelt dobogón Benedek Eleket láttam és Szentgyörgyi Istvánt hallottam (őt is talán inkább csak láttam). Mintha Tessitori Nóra is jelen lett volna. De ennek is, mint minden eseménynek, csak a tömeg peremén ténfergő tanúja lehettem – kisdíakként, jelentéktelen résztvevői mi-voltomban. Bizonyára volt ünnepi szónoklat, több is. Énekarok is énekelhettek. Mindez azonban távol és többnyire meghallhatatlanul zajlott le. Az egyetlen lényeges benyomás volt a júliusi verőfényben felvonult beláthatatlan tömegekből áradó néma feszültség és titkos egyetértés, amely ezúttal az őket alkotó egyének vágyaival, ösztöneivel, gondolataival teljes összhangban mutatta meg erejét és jelentőségét. Tudom, mert magam is elválaszthatatlan részükként voltam jelen.

Persze most is megtörtént velem némi kis egyéni kilengés, amolyan megkülönböztető elhajlás, noha ez legtöbbször egészségtelen. Jelen esetben csak csírájában jelentkezett, minden folytatás és föltűnés nélkül. Az ünneplő tömegben nem messze tőlem vékony, csinos, középtermetű fiatal lány állott, aki barna szemét le nem vette rólam. Határozottan állíthatom, mert én sem vettem le róla szememet. Valósággal megbabonázott. Az ünneplő tömegek oszladozásakor nagy bánatomra nyomtalanul eltűnt. Milyen nagy volt hát meglepetésem, amikor fagyaltevés közben Segesvár főterének cukrászdája előtt ismét elhaladni láttam. Megint csak hosszan nézett rám, s én ahelyett hogy csatlakoztam volna hozzá, csak bambán meresztettem utána a tekintetemet. A jóvátéhetetlen ostobaság lelki-

furdalása évekig visszajárt bennem. Íme, máig sem feledkeztem el róla.

Még kevésbé a Pál bácsinak írott köszönősorok postázása után, amikor a szünni nem akaró borulatokban ezúttal az El-la után való vágyakozás keveredett össze vele. Szobai zárt-ságom nyomasztó nyugtalanságát könnyedebb olvasmányok-kal igyekeztem elúzni. Fölhordtam a pincéből az *Élet* újkato-likus folyóirat apámtól gondosan megőrzött évfolyamait. A nem túlságos szellemi erőfeszítést kívánó közleményekkel fe-ledtettem az emlékezés mélabúját, de a nemsokára ismét elem sorjázó feladatok izgalmait is. Az olvasottakból főként Kosz-tolányi írásaira emlékszem – *Vampa levelei* címmel állandó

rovata volt a lapban. Móricz Zsigmond már említett – és a mostani értékelésekben éppen csak megemlített – regényét is itt olvastam. Cholnoky Viktor novellái járnak még eszem-ben és Komáromi János manapság kevés elismeréssel emleget-tett, kissé álmatag regényei, amelyek azonban nagyon illettek akkori hangulatomhoz.

Ebben a rövid időszakban főleg prózát olvastam. Mosta-nában Abrudbányán jártam, s a háziak könyvállványán meg-pillantott Az *Élet* Könyvei sorozat eszembe juttatta, hogy abban nem csupán Kosztolányi *Modern Költőkje* szerepelt, de Endrődi Sándor *A Pálya Végén* című könyve is (versek let-tek volna benne?... egyetlen sorára sem emlékszem!), az 1963-as Irodalmi Lexikonban már nem is említett Ginevemé Győry Ilona *Angolok* című érdekes riportgyűjteménye, és Lampérth Géza *Az Én Rózsáim* néven összegyűjtött novellái. Róla egyébként mint a Petőfi Társaság főtítkáráról az isme-rettár a következőket jegyzi meg: „Meglehetősen szokványos jellegű, a hivatalos ízlést követő nacionalista szemléletű ver-seket, regényeket, elbeszéléseket, drámákat, történeti és ifjú-sági műveket írt.” Igaz: mintha ebben az időben olvastam volna a Klasszikus Regénytár kiadványai között Flaubert *Salambóját* is...

Azokban a hetekben a Kutyaházban töltött napok költői lelkesedése lényegesen alábbhagyott. Még tán a versesköny-vek vonzása is csökkent, jóllehet ismét érdeklődést éreztem a merészebb és szabadabb kifejezési lehetőségek iránt. Olosz Lajos *Gladiátorarc* címmel megjelent könyve és Szentimrei Jenő *Nyári Délután Egeresen* gyűjteményének szabadversei itathattak rám. Nagy Dániel nevét szintén ismertem. Talán

a nemsokára az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában megjelenő és nagy port felvert *Cirkuszról* keringő híradásokból vagy irodalmi pletykákból, de talán novelláiból is. A korabeli folyóiratok sem kerültek el figyelmemet. Ezekben olvastam az Irodalmi Lexikonban immár szereplő Krüzselyi Erzsébet és Szalay Mátyás mára már teljesen elfelejtett verseit. Utóbbi sepsiszentgyörgyi plébános korában meg is látogatott bennünket, és igen szerény, jóindulatú, apró termetű embernek bizonyult.

Franyó Zoltán Aradon megjelent *Genius* majd *Új Genius* című folyóiratának néhány eltévedt száma szintén ezekben az időkben járhatott a kezemben. Szántó György *A Kék Lovasa*, Lucian Blaga, Szabó Lőrinc, Al. A. Philippide neve ködlik föl bennem, de Perpessiciust is itt láttam meg először. Élesen maradt meg emlékezetemben az a tetszés, amellyel Franyó német nyelvű Ady-fordításait olvastam. Szerencsére a Kovács János szerkesztette, nemrégiben megjelent Genius-antológia újból eszembe idézett néhány címet: *Das schwarze Klavier*, *Die Rosse des Todes*, *Mein Sargritt*, *Tolle tödliche Nacht*, hogy csak a számomra legfeltűnőbbeket említsem.

Szalayn kívül még csupán egy élő költővel, Farczádi Sándorral ismerkedtem meg (Irodalmi Lexikon 1963-ban: semmi!). Brassóban éldegélt mint szerény tisztviselő. Rendszerint alkoholos mámgőz vette körül. Gondolatban most is ott jön, illetve imbolyog szemközt velem a Kőbánya utcának az egykori apácázárda és a református temető gondnoki épülete közt húzódó napfényes szakaszán, és barátságosan, bár kissé tétován válaszol köszönéseimre. Ritkásan megjelenő versei emléket régen eltörölte a szesz okozta öntudatlanságtól vagy túlhabzástól való ösztönös irtózásom, amelyet nem tudni, honét örököltem. Apám-anyám szőlővidékről származott, a mértékletes borivás étkezések közben vagy után megszokott családi szertartásnak számított. Körülöttem mindenki ivott valamit, még középiskolás osztálytársaim is. Én azonban egyetlen csepp szeszt sem vettem a számba. Még a szagát is utáltam, s több-kevesebb borzadályal bámultam nemcsak a részegeket, de már a gátlások alkoholos feloldódását is. Cimborák között, sőt kevésbé szabadosabb társaságban használhatatlannak bizonyultam, s egyáltalán nem bántott, ha ezért gúnyolódtak velem. Néha eszembe jutott ugyan, hogy – nagy elődök mintájára – némi italozás segélyével a költészetben

jóval többre vihetnem. Ilyenkor Petőfi példájával vigasztalódtam, aki megénekelte ugyan, de nem itta a bort. Talán Arany sem. Nem is tántoroghattak úgy, mint Farczádi Sándor fényes délelőtt.

A részegeskedéstől való tartózkodást nem írhattam a vallásos nevelés számlájára, hiszen a keresztény istentiszteleti szokványok a bor megbecsülését egyenesen kötelezővé teszik. A szesz élvezete inkább tornászó, teniszező, síző, úszó kedvteléseimmel ellenkezett. Hosszú ideig kerültem a dohányzást, holott apám nagy szivarkedvelő volt, sőt jó ideig édesanyám is cigarettázott. A cigarettára csak a Strada Puțu cu Apa Rece magaslati szobájában kaptam rá, miközben kétségbeesetten készültem az első év vizsgáira. Majd később puszta föltűnési viszketegségből pipázni kezdtem – diákszállításunkon, a Calea Victorieien, az egyetemi folyosón, s pipáztam utána tovább másfél évtizeden át, míg csak a második világháború izgalmai közepette egy jótékony őrszellem tanácsára egyik napról a másikra végleg le nem mondtam róla. Akkor már ugyanis csontig soványodtam, és féltő volt, hogy egyik napról a másikra észrevétlenül a híg semmibe olvadok.

...Talán a Móricz doktornál tett látogatásom befolyására olvastam ismét a lapokat. A *Keleti Újság* hasábjain például Markovits Rodion visszaemlékezéseit Gajda tábornok szerepéről a Krasnojarszki Magyar Párt tagjainak kivégzésénél. Majd a *Brassói Lapokban* többször is megismételt fölhívását egykori fogolytársaihoz, hogy készülő „kollektív riportregényéhez” – ahogyan akkor nevezte – közléseikkel, emlékezőseikkel siessenek segítségére. Mikor a regény 1927-ben, tehát jóval később *Szibériai Garnizonként* megjelent, és hamarosan európai sikert aratott, mintha ennek az eredeti megjelölésnek nem leltem volna a nyomát.

A gyenge papírra nyomott, sárga fedőlapos, zsebkönyv alakú első kiadás szövegét érdeklődéssel, sőt lelkesedéssel egy ültömben olvastam végig. Szerzőjét kiváló íróként tiszteltem. Ez a tisztelet kereken fél évtizedig tartott. Akkor rendezték meg ugyanis a brassói Honterus Főgimnázium nevezetes dísztermében (ahol Bartókot is hallottam) szerzői estjét, s én alig vártam a személyes közellétet. Míg a tágas folyosón az előadás megkezdésére várakoztunk, Finta Zoltán középtermű orvosnőnek mutatott be, aki csillogó hosszú szőke haját fésülgette. Nemsokára ő lett első feleségem.

A szerző személyes megjelenését a lap főszerkesztője, dr. Füzi Bertalan bevezetője előzte meg. Magasröptű előadása még csak jobban felcsigázta érdeklődésemet az akkor már hírneves szerző iránt, akitől az alkotás személyi titkaiba való közvetlen bepillantást vártam, sőt el is vártam. Ehelyett a rokonszenves megjelenésű író folyamatos csevegéssel tájékoztatta a tiszteletére összegyűlteket mindazokról a kiadói kapcsolatokról, amelyek segítségével az összegszerűen is fölemlegetett mesebeli tiszteletdíjakat megszerezte. Mintha csak Füzi főkönyvelőjét vagy pénztári tisztviselőjét hallgattam volna. Többé egyetlen sorának elolvasására sem tudtam rábírn magomat...

Ugyancsak a *Keleti Újság*, majd a *Brassói Lapok* hírei közt bukkantam véletlenül saját nevemre egy főlhívás szövegében. Amint később kiderült, az értelmi szerző az akkor már harmadik évre iratkozó Csíkszeredai orvostanhallgató Nagy András volt. Középiskolás korunkban Brassóban találkoztunk ugyan, de az ismeretség teljesen kiment a fejemből, és eleinte Bukarestben nem kerültünk össze. A nyári szünetben, testvérével, a szintén Bukarestben tanuló Nagy Boriskával és a temesvári Themák Edével közösen fogalmazták meg a szöveget, a lapok pedig készséggel helyet adtak neki. A névsor érdekessége miatt hadd idézzem itt is:

„*Felhívás a Bukarestbe készülő egyetemi ifjakhoz.* A Bukarestben tanuló magyar egyetemi hallgatók felhívják mindazon kollégáik figyelmét, akik a jövő tanévre a bukaresti egyetem valamelyik fakultására beiratkozni szándékoznak, hogy bárminemű idevágó felvilágosításért és útbaigazításért (válaszbélyeggel ellátott levélben) az itt alulírottakhoz fordulhatnak: Jogi fakultás: ifj. Szemlér Ferenc, Braşov, Liceul rom. cat. Filozófia, nyelvészet, földrajz, történelmi szak: Nagy Boriska, Mercurea Ciuc, Ştefan cel Mare Nr. 9. Tudományegyetem (természettudomány, mennyiségtan, elektrotechnika): Themák Ede, Orşova, Gara 2. Gyógyszerészet: Fekete Endre, Jibou, jud. Sălaj. Orvostan: Nagy András, Mercurea-Ciuc, Ştefan cel Mare Nr. 9. Műegyetem (erdész, vegyész, gépész, bányász és ált. szak.): Szűcs Ferenc, Aiud, Str. Vînătorilor, 21. Állatorvosi főiskola: Simon István, Bicfalău, jud. Trei-Scaune, u.p. Ozun. Gazdasági Akadémia: Boróczy László, Ócsanád, jud. Timiş. Kereskedelmi Akadémia: Kovács Irma, Sîncrăieni, jud. Ciuc. Építészeti főiskola: Katona József, Aiud, Str. Bărnuţiu

30. Szépművészeti főiskola: Teleky József, Braşov, Curmătura 27., akik minden tőlük telhető felvilágosítást meg fognak adni, különösen ami a beiratkozást, elhelyezkedést stb. illeti.”

El is határoztam, hogy azonnal fölveszem vele a kapcsolatot, írok neki vagy elutazom Szeredába! Csakhogy a nyár mindenféle jó szándékot elaltatott bennem. Diadalmaskodott az ősi Pató Pál-i hányavetiség, és hirtelen ismét ott találtam magam Bukarestben egyedül, barátok és segítőtársak nélkül. S mindezért pusztán magamat okolhattam.

Persze, érdeklődni, keresgélni kellett volna, de lustaságom, hanyagságom megakadályozott ebben. S utána elhagyottnak, árvának, elidegenedettnek képzeltem magam, és úgy éreztem, hogy senki nem siet segítségemre. Mehettem egymagam lakást keresni, beiratkozni, új egyetemi évet megkezdeni. Így a kapcsolatfelvételt – mint annyi sok mindent korábbi vagy későbbi életem folyamán – szokott féltékenységem és jóra való restségem miatt még hosszú ideig elhanyagoltam. Végül is Nagy András maga keresett föl a Strada Columbelor 9. szám alatt levő, csótányoktól nyüzsgő nyomorú szállásomon.

Az őszi lakáskeresés éppen úgy zajlott le, mint a megelőző évben. Azzal a különbséggel, hogy ezúttal csak magam baktattam az esőtől lucskos egyenetlen kövezeten, és csupán végső kétségbeesésemben kötöttem ki a mondott penészszagú földszintes helyiségben, mert az legalább olcsónak tetszett. Nem tudom, miért nem kíséreltem meg ismét tavalyi diákszobám megszerzését. Talán mert már nem volt szabad. A földszinten lakó két csinos fiatal nő, akik már tavalyi búcsúzkodásunkkor sajnálkozó szemrehányásokkal illettek, mert tanulmányaink közben és miatt egyáltalán nem törődünk velük, most is bánatosan vették tudomásul kérdezősködésem sikertelenségét. Sőt előkerült az a csinos és kívánatos szolgálóleány is, aki annak idején a június végi hőségben csomagjaim lecipelésében segédkezett, és akit az utolsó forduló előtt heves csókok közben fektettem végig a már pusztá szalmazsákon, anélkül hogy időnk vagy merszünk lett volna a megkezdett szerelmi játék boldog befejezésére.

Az új szállás fojtogató penészkigőzölgéseit és a csótányok szagát kölnivizekkel igyekeztem ellensúlyozni. Sajnos a bizonyára növényi anyagok fölhasználásával készült korábbi Perle de Paris üdítő utókipárolgását nélkülözni kellett, mert

gyártását szokás szerint minden igaz ok nélkül megszüntették. Esetleg az előállító cég a majdani gazdasági válság előjeleként máris csődöt jelentett. A helyette vásárolt folyadék valami hányingert keltő fémes mellékszagot árasztott, amely a szoba okozta nehéz közérzetet csak súlyosbította. De az egyetem gyalogosan elérhető közelsége, a lakbér viszonylagos alacsony-sága és szűkre szabott pénzem kényszerűsége jó ideig ehhez a helyhez kötött. Túrtem tehát, holott a szaglásom mindig igen érzékenynek mutatkozott. Ez vonatkozott az emésztés körébe tartozó olyan tevékenységekre is, amelyekről a szépirodalom annak idején szemérmesen hallgatott (s hallgat jórészt ma is). Noha Székelyudvarhely, Újszékely, Dálnok, a Kutyaház vízvezeték hiányában ilyesmivel egyáltalán nem kényeztetett el, a brassói évek mégis belém sulykolták a vízöblítéses korszak polgárosultságát (amelyet egyébként a régi Róma előkelői is jól ismertek). Ezért okoztak sok nehéz percet kezdetlegesebb szállásaim nem mindig vonzó török (vagy francia) rendszerű egészségügyi berendezései, és kényszerítettek arra, hogy az egyetemi előadások szünetében el-elrohanjak az akkori Főposta többé-kevésbé elfogadhatónak minősülő mellékhelyiségeibe.

Pénzem mindig csak éppen hogy volt. Hónap vége felé egyáltalán semmi. Ám különös módon nem is gondoltam arra, hogy honnét vagy mi módon kapom. Bizonyára magától értetődőnek találtam, hogy erről szüleimnek kell gondoskodniuk, ha erejükhöz mért szűkösséggel is. Meg sem fordult a fejemben, hogy ez másképpen is lehetne. Hogy érettségiző társaim közül csak Szabó Jenő Tivadar, Velits Miklós, Votsch Ottó és Orbán József folytathattak egyetemi tanulmányokat – a többiek főleg anyagi nehézségek miatt maradtak otthon. Hogy Kakassy Endre özvegy édesanyjától semmi támogatást sem kapott. Ha manapság egyes fiatalokat ócsárolnak, mert önzésükben túlságosan sokáig veszik igénybe a szülői támogatást, sőt néha vissza is élnek vele, mindig titkolt engedékenységgel gondolok csakugyan megbocsáthatatlan vétkükre, amelynek oka az észrevétlenül öröknek megszokott védelmező családi meleg és a csakugyan örökké tartó szülői önfeláldozás.

A Nagy testvérpárral való megismerkedés, illetve kapcsolat-teremtés után hamarosan megtörtént a többiek fölfedezése és az első bukaresti magyar diákszervezet létrehozása. Hadd

idézzem az erre vonatkozókat Nagy András doktornak egyelőre kéziratoss emlékezéseiből.

„- Őszre – magunk sem reméltük – mintegy ötven egyetemi hallgatóról kaptunk hírt – köztük volt négy leány is, nővéremen kívül a szentkirályi Kovács Irma, a kézdívasárhelyi Bándy Ilona és a temesvári Wawra Janka. Egyesületet létrehozni persze már nem volt ilyen egyszerű. Minden megyének megvolt a maga egyetemi hatóság által helyben hagyott diákszervezete. Nemzetiségi alapon való szervezkedésre nem volt példa... Végül a kérdést a próféta-lobogású Nagy Sándor és a minden helyi hájjal megkent bukaresti bennszülött Kányádi Béla református lelkészek oldották meg. Volt ugyanis a református egyháznak egy kultúrköre, a Koós Ferenc Kör (Koós Ferenc egykori bukaresti lelkész önéletrajza nemrégiben jelent meg). Ennek többféle szakosztálya mellé jegyzőkönyvi határozattal létrehoztak egy »diákosztályt«, amelynek tagja lehetett minden egyetemi hallgató, valláskülönség nélkül, ha csak magát magyarnak vallotta. A szervezés körüli tevékenységem elismeréseképpen – és mert ennek a munkának nyilván más gazdája nem akadt volna, a helyzet pedig akkor még sem dísz, sem előnyt nem ígért – megválasztottak elnöknek, katolikus létemre. Az ilyen megoldásoknak Kányádi Béla volt a nagymestere. Elnök is voltam, míg csak be nem fejeztem az egyetemet. Rendszeresen heti egy-két összejövetelt tartottunk; ezeken klubjellegű együttlétlen kívül időszerű dolgokat beszéltünk meg, irodalmi zsengek kerültek bemutatásra és néha kivesésésre. Itt kerültem össze Szemlér Ferivel, ki azután nagyon jó barátom lett... Ferivel való barátságunkat az első találkozás eldöntötte. Nagyon sok egyezés, közös vélemény, világszemléleti és nevelési hasonlóság közelített egymáshoz, bár a barátságra – akárcsak a szerelemre – aligha van tárgyilagos magyarázat. Feri eléggé nehezen kezelhető ember volt. Érzékeny, gyorsan magába húzódó lélek, láthatólag félt az emberektől, és ezt kamaszos hetykeségbe burkolta. Bennem valószínűleg megérezte a feltétlen nyíltságot, akinél nincs miért félnie...

A véletlen – amely többnyire, sőt majdnem mindig az író kezére játszik – a kellő pillanatban sodorta elém a Știrbey Vodă utca sarkán álló egykori kisdud református templom mindig kivilágított tanácskozó termének falára függesztett csoportkép, vagyis tabló másolatát. Fölirata szerint ez „A buka-

resti Koós Ferenc Kör Diákosztálya. Az első bukaresti magyar diákszervezet alapító vezetőbizottsága, 1925–1926.” Ünnepelethetjük volna tehát az ötvenedik évfordulót, hiszen a hét alapító-vezető közül tudomásom szerint hat ma is életben van. Nagy András elnök, nyugdíjas, de legalább három megbízatásért tevőleges felelős főorvos Csíkszentkirályon. Nénje: Nagy Borbála, a jegyző, Kolozsvárt él, a *Zeng az Erdő* című színdarab és *A Csíki Boszorkány* című regény szerzője. Fekete András gyógyszerész Zsibón. Szűcs Ferenc könnyed hányattatások és bohém diákoskodás után erdészeti főiskolát végzett, és magas minisztériumi tisztségből ment nyugdíjba. Themák Edéről nem lehetett biztosan tudni, hogy adott pillanatban éppen melyik műszaki főiskola hallgatója, végül is tudtommal a rádiószakmához pártolt. E sorok írója a társaságban szintén jegyzői hivatalt vagy elnevezést viselt. Egyedül a brassói főgimnáziumban velem érettségizett V. Ottóból lett a Vasgárda rövid uralma idején ortodox vallású Octavian V. és tűnt el mindörökre a népi demokráciát megteremtő forradalmi változások forgatagában. Az alapító vezetőségben nem szerepelt sem titkári, sem pénztárosi megbízatás. Titkunk nem volt, amit őrizni kellett volna, pénzünk sem, amellyel rendelkezünk.

Themák Edére azonban egy percig vissza kell térnem. Egyetemi éveink alatt ő volt a bohémság mintaképe, a nemtörődöm könnyelműség kiáltó példázata. Holott, amint a nemrégiben *A Hét* útján hozzám intézett hosszú és megindító levélből kiderül, valamennyiünk közül sokáig ő vitte a legtöbbre, sőt ma sincs oka panasza. Beszámolója alapján – ha regényíró volnék – megteremthetném a magyar *A Nagy Gatsby*... Íme néhány részlet:

„...főiskolai tanulmányaimat félbeszakítva rádiótechnikára adtam a fejemet akkor, mikor az egész országban még 10 technikus sem volt... Három mérnök sem keresett annyit, mint én... 1933-ig Bukarestben rádióskodtam... Ebben az évben Krajovára költöztem át... vagyonom és felszerelése egy fogó, egy csavarhúzó és egy zseb-volt-mérőből állt... Komoly konkurrencia hiányában 5 év múlva Olténia legnagyobb javítóműhelye volt az enyém... egy új Opel-Olympia autó sofőrrel állt a cég előtt... Enyém volt a Siemens világcég olténiai képviselője, a Mende rádió, a Cordatic autógumi, a Mercedes és Olympia író- és számológépek és sok egyéb képviselő... már szinte olyan utópisztikus gondolatom támadt,

hogy egy sportrepülőgépet vásárolok, és a pilóta Krajova egére füsttel rajzolja fel a »Radio-Record« nevet, ez volt az én cégem neve... Akkoriban jöttek divatba a gramofonerősítők, minden krajovai kocsmában (pedig igen sok volt) nagy festett táblán a hangszóró, felül és alul a cégem neve, az én nevem és telefonszámom állt... Összesen harminckét és fél évig voltam Krajován. Itt nősültem... Három lányom született... Nyugdíjazásom után... Temesvárra költöztünk... délfelé sétá a kis hathónapos hatodik unokával, négy kisleány, kettő fiú... még csak annyit, hogy... 1950-ben olyan lehetetlen adókat vetettek ki rám, hogy már biztosra vettem, hogy gazdasági szabotázs címén... elítélnék... lottójátékon 1950 júniusában megnyertem a lehető legnagyobb nyereséget, 200 000 lej, amiből aztán kipengettem a 83 000 lejes utólagos adókimutatást... Egyébként mindjárt az 1952-es újabb pénzbevétele után egy ügyvéddel együtt... az akkor fantasztikusnak tűnő 20 500 lej nyertünk... Kedves Barátom, annyi sokat írtam és még tízszer ennyit kellene, hisz ötvennél több év alatt annyi sok történik... Sokan nem is élnek ennyit, mint a fiatalon elhunyt Tóthpál költő!... Ölel Themák Ede.”

...Az egész hirtelenül összeverődött közösség leginkább családi képzeteket idézett. Főleg a kezdeti idők magányosságainak föloldódása révén. Az összetartást külső körülmények is erősítették. A hivatalos nemzetiségi képviseletet politikailag magának igénylő Magyar Párt kezdettől végig gyanakvó pillantásokkal kísérte működésünket. Az egyházak főbbjei nyilván megrovóan gondolkoztak a Nagy Sándor és Kányádi Béla vallási engedékenységéről. A kolozsvári diákokkal semmi kapcsolatunk nem volt. Talán a mi hibánkból, dacos elzárkózásunkból azok elől, akik régi beidegződéseket örökítettek át még távoli évtizedekre is, és makacsul csak a „janicsárok” jelzővel illettek bennünket. A múlt századból máig megmaradt és régi negyvennyolcas hagyományokat őrzető bukaresti kisiparos körök rendületlenül magukba gubóztak. Nekünk pedig, akik haladóknak, sőt nem csupán szabadelvűeknek, de egyenesen radikálisoknak véltük magunkat, eszünkbe sem jutott áttörni harmadikutas korlátainkon, hogy megkeressük az utat a munkásság képviselői felé. Legalábbis azokban az első években, amikor nagy kínosan csak saját lehetőségeink felszínén evickéltünk.

Számtalan ok – s nem utolsósorban a sovinszta, főleg antiszemita diákrétegek érthető elutasítása – távolított el bennünket az egyetemi megmozdulásoktól. A diáktüntetések túlnünk függetlenül zajlottak. Rendszerint barátaink, a baloldali gondolkodású diákok figyelmeztettek jóindulatúan, hogy adott esetben saját érdekünkben húzódjunk meg észrevétlenül, vagy akár az épületek magas kőkerítésén át hagyjuk el az összeütközések színhelyét. Hadd emlékezzem hát ismét szeretettel azokra, akik egyetemi éveim alatt megóvtak gyógyíthatatlan lelki sérülésektől. De segítségünkre volt ebben saját családi szervezetünk is, amelynek kezdeti légköre kellő védelmet kínált eltévelyedések ellen. Olyannyira, hogy az akkortájt Nagyváradon rendezett diákkongresszus utókilengéseiről vagy a Henry Barbusse-t 1925 novemberében ért sérelmekről, sőt a hazai magyar politikai berkekben lezajló pohár-víz viharokról is csak a sajtó visszhangja révén vettünk tudomást. Sajnos kissé alaptalan fölényel és saját képzelt erőnkbe vetett bizakodással.

Csótányos szobám fullasztó levegőjéből azért is menekültem szívesen szervezetünk körébe, mert összejövetelein végre megint magamszerűekkel cserélhettem véleményt irodalomról. Mióta a középiskola padjait és a szerkesztőség tintapecsétés íróasztalát elhagytam, a költészeti törekvések csak mintegy az öntenyészet egészségtelen burjánzásaként csíráztak bennem. Most egyszerre a nyíltság üde levegője csapott meg. Bizonyára saját verseim bemutatásától sem tartózkodtam (egyetlen komoly kéziratom sincs ebből az időből!), de a másokéről szívesen mondtam véleményt. Inkább biztatót, mint kedvezőtlen. A később fiatalon elhunyt türkösi csángó Tóthpál Dániel volt egyik szorgalmas felolvasónk. Működését az Irodalmi Lexikon nem tartja számon, holott – amint Kanabé Gábor szíves közléséből értesülök – két verseskönyve is megjelent: *Sírás az Estben* (1930) és *Dalok és Jajok* (1932). Verseit kellő tapintattal bíráltam. Ezt ő dicséretként értékelhette, mert boldog izgalommal ugrott talpra és közölte, hogy költeményeinek csakugyan nincs más hibája, mint a gátló külalak, mert kényelmetlen apró kockás jegyzőkönyvecskébe írja őket...

Irodalmi megbeszéléseink fő tárgya Ady és Babits költészete volt. Eszmecseréink heves vitáktól sem voltak mentesek. Az úgynevezett népies irányzatot Nagy Boriska, a francia–román szakos tanárjelölt képviselte. Körömszakadtáig ragaszkodott

ahhoz a véleményéhez, hogy költészetünk megújulása csakis a nemzeti versformák alkalmazása és továbbvitele útján lehetséges. Én ebben a Petőfi–Arany korszakra következő epigonizmus továbbélésére gyanakodtam, éppen ezért fölényesen és kitartóan védelmeztem az akkoriban általunk tévesen „klasszikus” megjelöléssel illetett álláspontot. Ezt manapság jószérével inkább a „modern” jelzővel lehetne kifejezni, hiszen hajszálgyökerei részben a *Nyugat*, részben Kassákék irodalmi forradalmából táplálkoztak, és teljes mértékben magukba szívták a Karinthy *Így Írtok Tijéből* a Szabolcska Mihály nevével jelezhető avultságok elleni megsemmisítő gúnyt. Karinthyt különben, pártállásra való tekintet nélkül, valamennyien kedvenc írónknak ismertük el, nem csupán irodalmi torzképeiért, de a *Tanár Úr, Kérem!* feledhetetlen darabjai miatt is.

A viták a gyűlések befejezte után a Nagy testvérpárnak a később Bukarestet ért első légitámadáskor megsemmisült Splendid Szálló-beli és általam mindig irigyelt tiszta, világos, barátságos szobája felé az utcán is folytatódtak. A legfelső emeletek egyikéről ablakuk a Calea Victorieire nyílt. Jobbkézt a Fundația Carol elnevezésű egyetemi könyvtárt lehetett látni – előtte még jó ideig a 15-ös villamos járt a Strada Academiei felé. Balkézre viszont az Athenée Palace Szálló épülete emelkedett. Bukaresti tartózkodása idején rendszerint itt szállott meg Octavian Goga. Mintegy két évvel azelőtt a rokoni kijáró iroda megbízásából itt kézbesítettem neki egy borítékot. Csak személyesen volt szabad átadnom, ő viszont kissé kiálló világoskék szemét érthető bosszúsággal meresztette rám, amiért késő délelőtt pizsamában zavartam ki szobája előtt a folyosóra.

Vitatkoztunk mi itt ebben a szobában a Nagy András jelenlétében (akit családi használatban Gyurkának hívtunk – és miért ne, ha az André Malraux keresztnéve valójában Georges lehetett!...) és Themák Ede néma segédletével, sőt azzal sem törődve, hogy a Boriska Nuța nevű diáktársa és igen szeretett barátnője dühödött szóváltásainkból egy vak hangot sem ért! Persze hogy itt vitatkoztunk, mert rendszerint körülfalatoztuk azt a testes ládát, amelyet rendes időközben Mici néni küldött Csíkszeredából különböző földi javakkal, főleg süteményekkel megrakottan.

Volt ebben a vitatkozásban humor, sőt részemről vidám hetykeség is. Boriska kissé fölényesen viselkedett – fölöttem

is járt az egyetemen, irodalom szakos is volt. Kellő udvarias-
sággal adóztam ennek és női mivoltának, de meg akartam mu-
tatni, hogy az igazság az én pártomon van. Minthogy pedig
a változás véletlene hirtelen megint megszabadított már ak-
kor kezdődő vagy tudatom mélyén régebben fejlődő szoron-
gásos hangulataimtól, érveimet legtöbbször az évődés köntö-
sébe öltöttem. Sőt időt szakítottam arra, hogy hat oldal-
nyi verses tréfában örökítsem meg nevezetes összecsapásainkat.
Teljes terjedelmében csak azért iktatom ide, mert másként ez
is örökre elveszne a hálás utókor számára.

*Minden órosszak cárjának
meleg barátsággal a szerző*

VISSZA A SUBÁHOZ

*Orosz népdrama több jelenetben. Első ízben játsszák Bukarestben, 1926
júniusában a Nemzeti Kantinentál és Hotel Imperial közt terjedő útvonalon
a következő szereposztásban:*

*Nagy Boris cár
Szentelen, a klasszikus
Arkangyal*

Első és utolsó jelvonás

I. jelenet

*(Tanácssterem a moszkvai Krém-likban. Főurak, nemesek, nemtelenek,
népies költők, szimbolisták, klasszikusok, a terem közepén vérpad, jobbra
trónszék, balra árnyék.)*

EGY FŐNEMES:

*Ím összegyűltünk végre itt megint,
hogy elrendezzük országunk sorát
legjobb s magasb ítéletünk szerint.*

HIRNÖK (keresztény irod. és társadalmi folyóirat pihegve jó):

*Ne mondd, ne mondd, ó, nemes úr, tovább,
a messzi úton kürtök zengenek,
csituljon szó, hang, élet, vér, velő,
mert jó felénk a cári nagy menet
és érkezik a cár is.*

FŐAJTÓNÁLLÓ (főajtónáll): Nagy Boris.

*NAGY BORIS OROSZ CÁR (belép, barna kosztümben, arcán fenn-
költés és lelkesedés honol. Logika kizárva):*

*Ó, mely öröm, hogy népem nagyjait
e nagy tanácsban üdvözölhetem,*

(a Nagy András képében rejtőzködő Arkangyalhoz)

*amit hoztunk, kérem, csak hagyja itt,
később szükségem lesz bizony reá.*

(vissza a nemesekhez)

*Lépjén elő hát gyorsan, jó urak,
kinek panasza volna, hogy a cár
ítélhessen, parasztot és urat,
légy klasszikus vagy szimbolista bár.*

NÉPIES KÖLTŐK KARA:

*Azért jöttünk ma el ide,
édes öreg cárunk,
mert ma tőled keményszívű
ítéletet várunk.*

*Ítéld el a sötétagyú
klasszikusan író,
ítéld, amint elítélnék
a mennyei bírók.*

*Édes hazánk, Oroszország
így kívánja eztet,
kiért szíve mindnyájunknak
oly melegen reszket.*

FŐVÁDLÓ (részint fő, részint vád, de inkább ló):

*Bár ajkamon nehéz a bús ige,
mit láncba vertek aljas jambusok,
mégis eljöttem vádolni ide,
mert ami sok, végtére mégis sok.
Túrtünk idáig idegen igát,
sok ócska verset, piszkot daktilust,
de most kiáltjuk: „Eddig s ne tovább,
át nem lépheted itten a Nílust!”*

*(magában: „Persze hogy nem, mert az Afrikában van, de hát
rím kellett!”...)*

*Ezért tehát téged kérünk, Boris,
bölcsséged fényét ragyogd reánk,
mutasd az utat nappal s éjjel is,
te vagy örök királyunk és atyánk,
s ítéld el őt, ki népünk veszti el
zord énekével, mely modern s merész,
ki daktilus – s mértékre énekel...*

NAGY BORIS (hirtelen közbevág):

Elég a szó, ítéletem ma kész!

(Poroszlóhoz, mely békésen legelészik oldalvást. Közben zenekar „Mi poroszlók ott a síkon távolban” c. gyászindulót népdalolja.)

*Te, jó poroszló, vágtsd trappban el
s a börtönkulccsal nyisd fel ajtaját,
hol szimbolista módra poshad el*

SZIMBOLISTÁK (megrettenve):

Ki, hah?!...

NAGY BORIS (gőggel):

a költő, mérték- s rím-barát.

II. jelenet

(Mozgás. A háttérben megjelenik három poroszló, hozzák Szemtelent, a klasszikust, a Modern Automobil és Rádió Újság belső titkos lírai munkatársát. Általános zúgás.)

NAGY BORIS (szigorúan):

*Itt vagy tehát, aljas, gaz és ripők,
ruhád modern és, hah, mely új cipők!
Nem megtiltottam, mint egy jó atya
ez öltözési?... és hol hát a gatya,
melyet költőknek mind viselni kell?!...
Felelj, gazember, szólj már hát, felelj!...*

SZEMTELEN (szemtelenül):

*Nem felelek, mert cári parancs
nem ijeszti a lelkivilágom,
mindent viselek, mi új s ha divat,
így élek e drága világon.*

NÉP ÉS NÉPIESEK:

*Mely káromló és pökhendi szavak,
mely új zene és dekadens irány,
megölni való az ilyen alak,
ítéld el őt, itéld el őt, király!...*

FŐVÁDLÓ (a cárhoz):

*Látod, parancsod nyíltan megszegi,
mértékben ír és új ruhát visel,
kötél való vagy vérpad kell neki.*

NAGY BORIS (atyai hangon):

*Bűnöd bizony rettentő, és a nép
halált kiált rád, térj magadhoz még!*

SZEMTELEN (skandálva és az ujjain is mutatva):

*Meg nem térhet, aki ezen úton egyszer elindult,
én is így maradok, bőgjön a nép, ha akar.*

FŐVÁDLÓ (sápadtan):

*Hah, borzalom! S minő perverzitás,
e distichonnak mérge még megöl!...
(eltakarja arcát.)*

NÉPIES KÖLTŐK KARA (zordonan és unisono):

*Kerek a káposzta, csipkés a levele,
menj hát a vérpadra, babám!
Nem dülünk mi neked már be,
daktilus van a zsebedbe.
Kerek a káposzta, csipkés a levele,
menj hát a vérpadra, babám!...*

NAGY BORIS (a néphez):

*Tudjátok, hogy kegyes király vagyok,
évenkint csak tízszer nyakaztatok,
akkor is csak ily aljas lázadót,
ki klasszikusan ejti ki a szót.
Holott tudjátok, hogy ez nem szabad,
népdalban folyhatnak csak a szavak,
mint ópohárban sárga, szép narancs-
likőr, ez volt a császári parancs.
(Szemtelen felé fordulva)*

*Ezért tehát zordon ítéletet
mondok: hulljon ma bárd alá fejed,
halj meg, s ezentúl országomban kuss
mindennek, ami egyszer klasszikus!
(a néphez)*

*Te pedig, jó nép, halld, mit hirdetek,
holnaptól kezdve ezt viseljetek:
kényelmes, jó, mint földanyánk öle,
édes, miként a tej édes főle,
csodás, puha, meleg, bizsergő, lágy,
nappal szék, asztal, éjszakára ágy,
ezt viselte már Töhötöm s Huba,
ő, ő a szép, a mennyei Suba!...
(a szimbolistákhoz)*

*Aki pedig új verset írni mer,
az úgy jár, mint a bús költő, kit, im,
vár már az éles, vágó gillotin.
S nektek mondom: jegyezzétek papírra,
akár nevetve és akárha sírva,*

*hogy bárki mérges és hogy bárki átkoz,
együtt kiáltjuk: vissza a Subához!...*

NÉP (lelkesen):

Vissza a Subához!...

*(A háttérben megjelenik Nagy András arkangyal képében egy subával,
jobbán Szabolcska Mihály, aki sír és áldólag terjeszti ki kezét...)*

(Függöny)

A Karinthy szellemujjára árulkodó gyöngécske szöveget a Nemzeti Kantinentálnak hívott diákkantinban írtam, és részben a Kis Pizskos, másrészt a Krém-lik névvel megtisztelt szokott cukrászdánk körül nyújtottam át Boriskának. Persze teljesen megfeledkeztem róla. Csak 1968-ban figyelmeztetett meglétére és küldte el másolatban.

Abban az időben írt és nagyrészt elveszett verseimben is inkább ez a vidám felszabadultság csillogott. Hosszú évek, évtizedek múltán irigykedve néztem Eugen Jebeleanu vagy Cicerone Theodorescu barátaimat, hogy gyűlések unalmasabb perceiben milyen könnyedén vetnek papírra szellemes és találó epigrammákat. Nyilván tehetségtelen vagyok! – nyomasztott a leverő meggyőződés, hiszen ilyesmire én sohasem lennék képes!... Nemrégiben derült ki, hogy dehogy nem! Legalábbis azokban a régen elmúlt időkben képes voltam.

Télen a Vasgárda kezdeményezte diákzavargások miatt az egyetemet bizonytalan időre, legalább másfél hónapra bezárták. Minthogy napról napra vártuk az előadások újrafelvételét, eszünkbe sem jutott hazautazni. Ehelyett az Egyetemi Könyvtár kellemesen fűtött csöndes olvasótermeibe jártunk tanulni. Ha egy könyvet kikölcsönöztünk, egész délelőttöket és délutánokat át lehetett üldögelni saját tankönyveink elsa-játítandó oldalai fölött, miközben odakünt – noha mit sem tudtunk róla – a későbbi zöldinges lázadás előkészítői Cuza professzor és Hitler tanai szerint szervezkedtek és fegyverkeztek.

Szünetekben Nagy András barátom (vagyis Gyurka), aki igazi hivatása szerint tulajdonképpen festőművész vagy zenész lehetett volna, külön füzetben örökítette meg a velünk együtt tanulók vagy máshol látott személyek arcmását. Ezekhez írtam itt-ott néhány epigramma-szerű szöveget. Írásaim között persze nyomuk sincs. Szerencsére a Gyurka jobb emlékezete megőrizte egyet-kettőt az azóta szintén elveszett fü-

zet „műalkotásai” közül, és baráti szívességből átengedte őket.

Egy sötét bőrű nő arcképe alá a következő négy soros került:

*Ki vagy, te nő,
sötét, miként a Stix,
vagy mint a skatulyában a suviksz,
azaz cipőkenő?...*

Valamelyik férfiarcot az alábbi felirattal láttam el:

*Művészet látszik arcon, hajon,
a képnek mégis szeme nincs.
Diszkrét dolog-e megkérdezni:
a művész úrnak van-e vajon?...*

Legjobban tetszett azonban a harmadik. Az már nemzetközi vonatkozásokkal bírt, sőt megcsillogtatta román nyelvtudásom fejlődését is. Sergeant párizsi orvostanár, a kórtünettan neves kutatója kissé harcias képmása alatt ugyanis ez a versike szerepelt:

*Egy kard hiányzik innen,
csákó s gomb in grămadă,
úgy nézne ez az úr ki,
mint egy sergent de stradă.*

ahol is a csattanót természetesen a Sergeant–sergent kapcsolódás hívta elő. Gyurka állítása szerint Babits formaművészetének hatása alatt abban az időben szonetteket is írtam, más verseimből pedig a műszaki dolgok iránt érzett csodálatom csendült ki. Lehetséges. Első verseskönyvem néhány darabja mindenesetre e kijelentés valószínűségét látszik igazolni. Már egészen kisgyermek koromban szívesen játszadoztam műszaki építőszekrényekkel, gőzgépekkel, faragcsáltam szivardobozból és villanycsengők vezetékéből kétfedelű repülőgépet, vagyis biplánt, és sajnálkoztam a repülés egyik úttörője, Zsélyi Aladár halálos zuhanásán.

A csótány-szobát mégsem lehetett sokáig bírni. A huzamos esőzések, a fűtés és tisztálkodás nehézségei, főleg az elviselhe-

tetlen esti magány hamarosan csábító színekben festegették előttem a Gábri néni, vagyis a Tőkésék diákszallását. A szobát hamarosan négyesben laktuk. Először a gyógyszerészetet hallgató Fekete Bandival, a már kész gyógyszerész, de oklevélét nosztrifikáltató Penkert Sándorral és a bacilusoktól vérfagyasztóan irtózó, szintén gyógyszerész Schiess Andrással, akit persze hamarosan csak Schiess vezetékneven emlegettünk. Majd Penkert távozása után, gondolom, a sepsiszentgyörgyi Lécfalvi Benedek Jánossal, akit viszont föltűnő étvágya miatt évekig csak Duflás névvel tiszteltünk. Mégis a tiszta ágynemű, a ritka, de rendszeres fürdési lehetőség és az angol vízöblítés olyan vonzóerőt gyakoroltak, amelynek nem sokáig lehetett ellenállni. Főleg mert ezúttal a rokoni kapcsolatok immár nem jöttek számításba. A lakhatási lehetőségért éppen annyit fizettem, mint a többiek, és az öt zajongó Tőkés gyermeket az egyetemi elfoglaltság miatt szinte nem is láttuk.

Az utcára néző kétaablakos első emeleti világos szoba Tőkéséknek a Boulevard Basarab elején bérelt új lakásán volt. Sem az egyszerű, de kielégítő berendezéssel, sem a barátilag viselkedő lakótársakkal nem lett volna baj, ha az ember legalább egyetlen pillanatra egymagában törődhetik feladataival. De a teljesen más szakmával foglalkozó és a sajátomtól lényegesen eltérő időbeosztással dolgozó lakótársak kényszerű jövemenése, a visszautasíthatatlanul baráti fecsegések gyakorisága még az olvasást is lehetetlenné tette. Ez a tél folyamán, amíg időm legnagyobb részét az előadásokon, valamint az Egyetemi Könyvtárban, majd a Gyurkáék társaságában töltöttem, és tulajdonképpen csak hálni jártam haza, nem okozott különösebb főfájást. Elviselhetetlenségét csupán tavasszal, a vizsgákra való készülődés idején kellett tapasztalnom.

A tavalyi vizsgák sikerétől fűtötten az egyetemen persze többé-kevésbé otthonosan mozogtam. Az előadásokat – már amikor voltak – szorgalmasan látogattam. A padsorokban megvolt a rendes helyem. Az előadók anyagát jegyzeteltem. Olykor gyorsírással is. Sajnos ilyenkor a mondottakat hirtelen magyarra kellett fordítanom, mert a román gyorsírások közül egynek az elsajátítására sem értem rá. De eredendő féltékenységem most sem sikerült legyőzőm. Évfolyamtársaimmal való kapcsolataimban csak a legszükségesebbekre szorítkoztam. Nem akartam, hogy hibás beszédemért szánjanak vagy kineveessenek (ami egyébként

eszükbé sem jutott), én pedig ne értsem vagy ne találjam meg a röppenékeny társalgáshoz szükséges kifejezéseket. Típa Arcadie barátom teljesen eltűnt látókörömből.

A ritka névsorolvasások, majd később a vizsgakiírások rendje azonban két olyan társat is közelembé sodort, akikkel bizalmasabb mertem lenni, és akikre ma is szeretettel gondolok. Az örmény származású örökké mosolygó konstancai fiú Herant Torosian névre hallgatott. Mélységes és tisztelő csodálkozásomra félvállról vette a számomra annyi nehézséget rejtő tananyagot, és csak úgy mellékesen, ragyogóan állta meg valamennyi vizsgáját. Kissé a fölényes, de szeretetreméltó pártfogó egyáltalán nem sértő modorában kezelt. Folyton csodálkozott, hogy annyi izgalmat árulok el akár az előadások látogatása, akár a vizsgák kapcsán. Tehetős szülők gyermeke lehetett, és az esze úgy vágott, mint a borotva. Vajon mi lett vele?... A másik barátom Victor Stoe volt, akiben azt csodáltam, hogy a jog mellett a bölcsészeti karon is rendszeresen vizsgázott. Szelíd, kissé mélabús kedélye jól egyezett az enyémmel. Hamarosan kiderült, hogy ő is verseket ír, amelyeket én megértettem, ő persze az enyémekeket nem. Kapcsolatunk az egyetem után is megmaradt, de a harmincas évek közepétől többé nem hallottam róla. Nemrégiben mondta Jebeleanu, hogy akkor lett a Vasgárda zöldinges tagja.

A római jogot természetesen megint Longinescu professzornál hallgattam. Egyetlen órájáról sem hiányoztam. Az előző év vizsgai eredményének biztatásával hátam mögött, nem kételkedtem a tavaszi sikerben. A büntetőjog nem volt ínyemre, bár itt a szemináriumokon is rendszeresen megjelentem. A polgári perrendtartást az alacsony, barna, szemüveges Anibal Teodorescu adta elő. Könyvomas jegyzeteire való emlékezőm meglepően kapcsolódik az Averescu-kormányt hatalomra juttató választási előkészületekkel és izgalmakkal. Már a vizsgákra való feszült igyekvés idején láttam a sajtóközleményeket a joghallgatók étkezdéjében, az úgynevezett Gutenberg kávéházban, ahol az olcsó, de ennek megfelelően meglehetősen silány ennivalót az asztalok közt föl és alá járkáló joghurtárus egy-egy csészényi tejtermékével egészítettük ki. Itt tanultam meg, hogy a joghurtot legjobb cukorral enni. De az „anghemaht” (vagyis „Eingemacht”) néven emlegetett becsináltak és az olajbogyóval vagy aszalt szilvával, esetleg birsalmával

főtt mártásos ételek ma is enyhe borzongást ébresztenek bennem.

Választójogom még nem lévén, a napi politika nem érdekelt. Mindössze annyi maradt meg emlékezetemben, hogy a bukaresti születésű s így kitűnő román nyelvtudással rendelkező öreg Sándor Józsefet ismét szenátornak választották. Tökéséknél többször találkoztam vele, akárcsak az alacsony, őszes és meglehetősen maradinak bizonyuló Nagy Károly református püspökkel, Tőkés Ernő bácsi pártfogójával. Ernő bácsi különben, aki a hivatalos képviselőt magának igénylő Országos Magyar Párttal eléggé kétséges, mondhatnám feszült viszonyban állt, igen jó kapcsolatokkal büszkélkedhetett, sőt büszkélkedett, mert dr. Petru Groza régi barátjával együtt érettségizett a szászvárosi református kollégiumban. Ebédek-nél és vacsoráknál sokszor emlegették a nevét. A felszabadulás után, mikor a véletlen kegyéből közelébe kerülhettem, szívélyesen vette tudomásul, hogy a Gábri néniék unokaöccse vagyok.

A polgári jogot ezúttal sajnos jelentéktelenebb tanár előadásai alapján kellett elsajátítanunk, aki az egész tanévben valamilyen apró részletkérdésen lovagolt. Azt képzelte, hogy rendszerbe foglalhatja a mindenki számára érdektelen és másfél nyomtatott oldalon elintézhető úgynevezett elméletét. Anál érdekesebbnek ígérkezett a fiatal Bazilescu professzor közgazdaságtani anyaga. Apja szintén a jogi kar tanáraként ugyancsak közgazdaságtant adott elő, de inkább történeti alapon és meglehetősen sok költői lendület kíséretében.

A fiatal Bazilescu lényegesen közvetlenebb és kézzelfoghatóbb módon közelítette meg tárgyát. Futólag már akkor is feltűnt nekem, de később csodálkozással töltött el, hogy egy kerek évfolyamon át a marxizmus gazdasági elméletével foglalkozott. Föl sem tételezem, hogy marxista lett volna. Őt a kérdés tudományos vonatkozásai érdekelték, és mindent elkövetett, hogy bennünket is érdekeltté tegyen. Ma is meglepődöm, hogy az ellenforradalmak után, Európa sebes fasizálódása idején, Mussolini és Hitler árnyékában, a zöldingesek vagy kékingesek, mindenesetre horogkeresztesek sovinszta és antiszemita kilengései közepette, a marxizmusellenes elméletieskedések gomolygásában ez a tanár a bukaresti egyetemen a tárgyilagosság páncéljába öltözötten számolt be az eredeti tőkefelhalmozódásról és az értéktöbblet kisajátításáról. Lenin

nevét természetesen nem említette, még a Kautskyét sem. Szó sem volt a marxizmus dicséretéről vagy a tőkés termelési mód válságáról, nemhogy bírálatáról. Talán éppen jó eleve föl akart vértetni bennünket nem kívánatos befolyások ellen. Tudósi szabatossága azonban megakadályozta abban, hogy ezt az ámitás és népcsalás szólamaival tegye, vagy a tanok ismeretése helyett az emberben rejtőző kezdetleges, sőt gonosz ösztönök felgerjedését hívja segélyül. Így többen is kedvet kaptunk a *Kommunista Kiáltvány* teljes szövegének megismerésére, hiszen ennek bemutatása a tananyag egyik sarkalatos pontját alkotta.

A szöveget meglehetősen egyszerűen meg lehetett szerezni. A Brezoianu utca egyik elhanyagolt, sötétes, eldugott helyiségében működött a szocialista könyvkereskedés. Nyilván nem a már évekkel előbb föld alá kényszerített kommunista párté, amelynek vezetői Doftána zárkáiban sínylődtek, pusztultak vagy igyekeztek ellenállni a börtön rémségeinek, hanem a parlamenti képvisellel is bíró szociáldemokratáké. Poros kirakatában néhány vékonyka füzet árválkodott. Címükre sem emlékszem. De bent a boltban öt akkori lej ellenében készséggel átnyújtották a *Kiáltvány* román szövegét. A rózsaszín fedőlapos, újságpapírra nyomott füzetet nem minden nyugtalanság nélkül süllyesztettem könyvektől duzzadó irattáskámba. Tudatában voltam, hogy nem az uralkodó társadalmi rendet dicsőítő imádságos könyvet viszek magammal. Ám valamilyes biztonságot kölcsönzött az a tudat, hogy még a legéleszeműbb megfigyelő előtt is könnyen hivatkozhattam az egyetemi tananyag szükségleteire. Noha az adott körülmények között ez nem sokat segített volna. De éles szemű megfigyelők közelben, távolban sem leselkedtek.

A *Kiáltványt* – mint tananyagot – odahaza szorgalmasan átolvastam, s megjegyeztem belőle a Marx és Engels nevét. De egyebet is jócskán. Főleg az tűnt föl, hogy a *Kiáltvány* tartalma lényegében nem is tűnik föl, illetve nem találok benne semmi meghökkenőt. Ellenkezőleg. Az okfejtés magától értetődőnek, a következtetés világosnak látszott, a benne megrajzolt kép tudományos igazságában semmi okom sem volt kételkedni. Máig sem képelem, hogy az olvasottak rögtönös forradalmi állásfoglalásra – méghogy cselekvésre! – buzdítottak volna. De megteremtettek valamely nem annyira elméleti, mint inkább ösztönös alapvetést, amelynek hatása életem

további fordulatainál vagy csak folyamatában gyakran megmutatkozott. A *Kiáltvány* gyűrött szövegét évtizednél is tovább őriztem, mígnem a legionárius uralom őszen, másfajta okmányokkal együtt – köztük Balogh Edgár rám bízott és soha föl nem nyitott iratcsomójával –, a házkutatásoktól való féltében a konyhai tűzhelyen el nem égettem.

Valamikor ebben az időben – talán a téli egyetemi szünet alkalmával odahaza – olvastam el a Dr. Pogány József szerkesztésében megjelent Világkönyvtár néhány kiadványát. Köztük volt Darwin *Egy Természettudós Utazása a Föld Körül* című naplójának némileg rövidített szövege és a Nobel-díjas Maeterlinck kissé érzelmes, mára talán már érzélgős műve, *A Szegények Kincse* Bölöni György fordításában. Az akkortájt világnevezetességű *Kék Madár* színpadi művet Tytly és Mytly kalandjairól apám könyvei között már korábban fölfedeztem. Komolyan hatott rám Gourmont: *A Szerelem Fizikája* című tanulmánya. Ekkor vált meggyőződésemmé, amit a könyvet beajánló ismertetésben olvastam, hogy ti. „Minden emberi csak része a föld egyetemes állati életének”. (Nem is tudom, hogy ilyen kétségtelenül „vallásgyalázó” művek hogyan foglalhattak helyet a római katolikus főgimnázium igazgatójának könyvtárában.) Legnagyobb figyelemmel azonban Kropotkin *Egy Forradalmár Emlékiratai* című könyvét forgattam. Eszembe sem jutott, nem is juthatott, hogy narodnyiknak vagy romantikus anarchistának minősítsem (Bakunyinról még csak nem is hallottam!...). Mélységesen megrázott azonban a cári zsarnokság rajza és az oroszországi néptömegek elnyomásának ábrázolása. Arra nem gondoltam, hogy máshol, korábban is történhetek hasonló események, holott a Márki Sándor nem is titkolt rokonszenvű Dózsa-életrajzát, amelyet a főgimnázium tanári könyvtárából kölcsönöztem ki, hallatlan együttérzéssel tanulmányoztam. Viszont az 1907-es parasztfordalomról az egyetemen egy árva szót sem ejtettek...

...Saját emlékezésem és mások közlései között némi eltérés mutatkozik a Diákosztály rendezésében lezajlott diákbál időpontja tekintetében. Személy szerint az eseményt egy kerek esztendővel későbbre helyezném, de ugyan mit számít az már ma? Román barátainkkal való őszinte kapcsolataink jelentősége miatt azonban hadd beszéljek már most róla!

Egyszóval a farsangi időszakban táncmulatságot rendeztünk az ún. Eintracht teremben (noha én inkább a Liedertafelre

emlékszem, de lehet, hogy az egy későbbi rendezvény színhelye volt). Az ötlet és a kivitelezők személye ma már homályba burkolódik, mert a magam módján inkább tartózkodtam a munka dandárjából részt vállalni. Mindenesetre a kartársak rokonszenvvel figyelték előkészületeinket, az elnökök, díszelnökök kiválogatását és fölkerését, a meghívók ki nyomtatását és kézbesítését. A fővédnökséget minden tartózkodás nélkül Nicolae Iorga, az európai hírnévű történész és az ugyancsak európai nevű Dimitrie Gusti szociológus professzor vállalta.

A táncmulatságon Gusti professzor személyesen is megjelent. Iorga helyett a magunk korabeli fia és leánya jöttek el, jól mulattak, és hevesen ropták a csárdást és lejtették a tangót. Ez utóbbiban egyébként egy temesvári német nevű diák-társunk jeleskedett. A felszabadulás után magyar néven novelláskönyve jelent meg, utána fiatalon meghalt. A Koós Ferenc anyaegyesület vezetői természetesen szintén részt vettek ünnepségünkön, ha nem is táncoltak velünk reggelig. Némi meglepetést okozott, hogy a magyar kisebbség akkori előkelőségei – mondjuk, a Iorga–Gusti szinten – egyöntetűen távollétükkel tüntettek (vagy talán csak éppen nem tartózkodtak a fővárosban?). Mindössze a Földművelésügyi Minisztériumban valamely magasabb állást betöltő egykori frontkatoná, majd egy évtizedig hadifogoly Juhász József és felesége, Gitta tiszteltek meg jelenlétükkel és bőkezű felülfizetésükkel. Ők azonban velünk mindig segíteni kész atyai és anyai viszonyban voltak.

Szójízemet végleg megkeserítette azonban, hogy a bált bevezető műsorban Nagy Gyurkával együtt előadandó hegedűkettős második szolamába visszavonhatatlanul belesültem. Mindig is lámpalázás természetemre ez a szégyen eltörülhetetlen benyomást tett. A táncmulatság különben pénzügyi siker volt. A Koós Ferenc Kör Diákosztálya azonban még akkor sem választott külön pénztárost. Az anyagi ügyeket, gondolom, a mindig lelkes és megbízható Kányádi Béla tiszteletes végezte, akinek özvegy édesanyja a Strada Lipsyani és Strada Smârdan sarkán levő Restaurant Caniadi nevű kisvendéglőt vezette. Magyaros ételeit a látogatók igen kedvelték. Néha mi is ettünk ott, persze kedvezményes áron.

Később bosszantó lelkiismeret-furdalások kínoztak, amiért az egyetemi éveket nem használtuk föl a színházzal való meg-

ismerkedésre. Csupán később világosítottak föl, hogy eleinte úgysem értettük volna a szöveget, de ha meg is értjük, sohasem került volna pénzünk jobb hely megváltására. A kakasülőre szóló diákjegyek megszerzéséért pedig nem volt kedvünk könnyökölni. Színházi körzetektől különben is rendszerint távol laktam, emiatt többé-kevésbé lehetetlen volt esténként elszunynyadás nélkül hosszabb ideig fönmaradni. A román színházzal igazából csak jóval később, a hazai magyar PEN segítségével és az *Erdélyi Helikon* kiadásában megjelent öt színdarab (Caragiale, Goga, Minulescu, Eftimiu, Ion Marin Sadoveanu) révén kerültem közvetlenebb kapcsolatba. Főként azonban amikor Kádár Imre megbízásából már a második világháború idején a Kolozsvári Magyar Színház részére lefordítottam Victor Eftimiu *Aki Láta a Halált* című vígjátékát.

A Janovics Jenő vezette Kolozsvári Magyar Színház vendéjátékára azonban testületileg kivonultunk. Emlékezetem szerint átnyújtandó koszorúkat a Calea Victorieien vittük a Teatrul Popular felé bérkocsin, amelynek bakján a bukaresti hajtok jellegzetes hosszú, sötét bársonyköpenyes képviselője ült. A színészek közül talán Poór Lili, Szentgyörgyi István, Könyves-Tóth Erzsí és az igazgató alakja rémlik elém. A játszott darabok címére viszont ismét más figyelmeztet, de sem a *Cárnő* sem a *Tájfűn* tartalmát nem tudnám idézni, a *Tanítónőét* is csak azért, mert később gyakran láttam. Az előadások zsúfolt házak előtt nagy sikerrel zajlottak. Jelenlevő román diáktársaink is lelkesen tapsoltak, noha talán semmit sem értettek a szövegekből.

A tél múltával a közeledő vizsgák árnyai egyre zordonabban tornyosultak fölém. Ezek készítettek olyan árulásra, amelyért még ma is enyhe lelkiismeret-furdalás nyomaszt. Fekete Bandi barátommal már régóta megállapítottuk, hogy a Tökés-féle diáktanya teljességgel alkalmatlan a vizsgai előkészületekre. A jövés-menés miatt képtelenek voltunk tanulni. Egymás között természetesen mindig csak magyarul társalogtunk. A szükséges beszédkészséget ez nyilván nem mozdította elő. Elhatároztuk tehát, hogy lehetőleg feltűnés nélkül elköltözünk. Bandi megfogadtatta velem, hogy csak vele együtt hagyom ott a szállást. Bennem azonban már akkor titkos fenntartások működtek, hiszen ez megint csak a magyar társalgás folytatását jelentette volna. Heves szemrehányásainak tüzet tehát pirulva tűrtem, és megbocsáthatatlan kétszínűségem sü-

lya alatt görnyedezve mégiscsak egyedül, illetve más lakótársal költöztem egy helyre.

Az egyetem hallgatói közül újabb kettővel kerültem közelebbi kapcsolatba. Szégyenkezésemre mindkettőnek csak keresztneve jut eszembe. Az egyiket Dinunak, a másikat Picunak hívták (nevének középső mássalhangzója természetesen „k”-nak ejtendő!). Ez utóbbi említette, vajon nem költöz-ném-e vele együtt a Ştirbey Vodă utca közepe táján levő alkalmatos kis udvari szobába, amelyet egy alezredes neje adna ki nem is drágán, de csak csendes, megbízható fiúknak. Ismét csak egy ágyban kell majd szoronganunk, de a szobában folyóvíz van, tiszta ágynemű és csend. A lakás többi részétől hosszú folyosó választja el, nyilván cselédszobának építették valaha. Az alezredes vagy neje nem ereszkedik le odáig, ő maga viszont napközben tisztviselő valamilyen fővárosi hivatalban, annyit tanulhatok tehát, amennyi belém fér. Ki állhatott volna ellen ilyen ajánlatnak?

A döntést nem volt okom megbánni. Északáim nyugalmáról lehetett volna ugyan vitatkozni, főleg a korán beköszöntő bu-karesti meleg miatt. Ám az elhagyott aszfaltos kis udvarra néző cselédszobában szinte legszebb diákkori tavaszomat éltem át. Fönnmaradt fényképeim mindegyikéről ismeretlen derű sugárzik felém – már-már alig ismerek magamra. Nyoma sincs az arcomon később elmélyülő keserű vonásoknak, amelyek miatt annyira kerültek és kerülnek fényképezetek és rajzolók. A szemközt emelkedő, sárgára meszelt tűzfal visszaverődő fényében vagy alkonyat után az égő alatt (mert ehhez a szobához villanyvezeték is csatlakozott) szorgalmasan húzogattam alá először fekete, majd kék, végül piros ceruzával az emlékezet előhívó szavait tartalmazó tankönyvrészleteket. Az utca zaját fölfogta a külső főépület. Az udvar hátsó része mögött valahol már a Cişmigiu-kert kezdődött. Onnét éjszákánként hűvösebb széljárás csapott felénk. A háziak tevékenységéről halvány moccanások sem jutottak tudomásomra, nem úgy, mint a folyton nyüzsgő nyugtalan és életvidám rokonoknál.

Az előadások szüneteiben tehát tanultam szorgalmasan. Merészen arra is vetemedtem, hogy egyes kevésbé jelentős előadásokról elmaradjak. Tanulás közben pihentetőül Walt Whitmant olvastam. A Cultura Naţională előkelő kiadásában megjelent román válogatást annyit forgattam, hogy a jól ismert

Starting from Paumanok című vers ma is mindig románul ötlük az eszembe, így: *Pornind din Paumanok*. Whitmant Kosztolányi révén is kedveltem, igazából azonban csak most ismertem és szerettem meg ezekből az – amennyire egykori benyomásaim alapján kialakult meggyőződésem sejteti – sikerült tolmácsolásokból. Ugyancsak az említett kiadó szép barna keménypapír födelű sorozatában vásároltam meg Giovanni Papini *Un Uomo Finito* (Un Om Sfirșit) című önvallomását, amely abban az időben jelentős könyvnek számított. Papinit különben istentagadásából a katolikus hitre való áttérése miatt nem nagyon emlegetik, holott az NDK-ban 1965-ben megjelent Világirodalmi Lexikon részletesen ismerteti műveit, s a főntebb említettnek 1962-es új kiadását is elősorolja. Ugyancsak ehhez a szobához fűződik Ion Minulescu: *Romanțe Pentru Mai Tîrziu* című verseskönyvének emléke is. A könnyedén áradó zengzetes költeményeknek nem csupán minden sorát, de szinte minden szavát megértettem. Bizonyára ez a közérthetőség volt hallatlan népszerűségének titka, és tette később kissé gyanússá a vájtfülüek előtt, hogy az elfeledettek közül manapság ismét fölbukkanjon. A kötetből itt fordítottam le elsőnek – tetszésből, de nyelvi és költői gyakorlat miatt is *A Halott Románca (Romanța Mortului)* című verset, amely a Tudor Vianu utószavával 1957-ben megjelent válogatott kiadásban nem szerepel. Az eredetileg 1908-ban közzétett első verseskönyv piros betűs címlapú, nem tudom, hányadik új kiadását sokáig őriztem könyveim között.

Egyetlen vékony kapcsolat mégis fennállott a messzi al-ezredesi család és köztem: a nevelőnő vagy gyermeklány (úgy látszik, apróbb sarjadékok is léteztek az elülső nagy lakásban). Ő néha betévedt szobánkba, s előtte egyáltalán nem res-telltem szókincsem egyoldalúságát. Magárahagyottságában szí-vesen elbeszélgetett velem, sőt a Constantin és Elena ünnepén megrendezett nagy névnap-i fogadáson messziről a ház asz-szonyának világos ruhába öltözött magas személyiségét is meg-mutatta. De magányossága sem tudta rábírní arra, hogy meg-megújuló ostromlásaimnak a legcsekélyebb mértékben is en-gedjen, holott Picu nappali távollétei idején megkíséreltem alaposan megölelgetni a szoba nagy részét elfoglaló széles ágyon.

A vasárnapi tanulási szüneteket legtöbbször Gyurka és Bo-riska társaságában töltöttem. Templombajárás – bár a Szent

József-főtemplom, ahol újságírói tevékenységemért oly hevesen megfenyegettek, csak egy macskaugrásra volt új lakásomtól – eszembe sem jutott. Bár a gyermekkori beidegzéseket az elmúlt év gonosz tapasztalatai megrendítették, az egyházi személyek tisztelete mégsem szűnt meg bennem, illetve a fagyasztóba helyezett kérdések közé szorult. Most azonban a katolikus Csíkból származó Nagy testvérpár megjegyzései nyomán hirtelen olyan emberi és világi vonatkozásokra esett fény, amelyek egyszeriben ábrándkergető erővel oszlatták szét a mélyben még rejtőzködő képzeteket. A sors gunyoros fintora, hogy talán saját akaratum ellenére éppen ők adtak újabb lökést annak a fejlődésnek, amely aztán az anyagelvűség végleges elfogadására készítetett.

Már a fentebbi fogalmazásból is következtetni lehet arra, hogy szerető és szeretett barátaimnak eszükbe sem jutott az én vallásos meggyőződésem megrendítése. Ők mindvégig megmaradtak istenhívőknek és a római katolikus anyaszentegyház igaz fiainak – ezt különben Gyurka egyik későbbi levelében kifejezetten is megerősítette! Még ösztöneik sem súghatták meg, hogy az eszményiség és gyakorlati élet okos egyensúlyát tükröző (és nyilván egyedül elfogadható) magatartásukból, vagy csak éppen viselkedésükből én esetleg végletes következtetéseket vonhatok le. A hiba nyilván az én készülékemben volt. Ha valaki – mondjuk – kijelenti, hogy X.Y. plébános részeseges, és szakácsnője személyében szeretőt tart, akkor hajlandó lettem volna az egész egyházi szervezetet – föl a pápáig gyanakvó szemmel figyelni... Minderről ők nem tehetek. De én sem.

Egyéni meggyőződésünk szerint meglevő szabad akaratunkban nem óhajtottunk kételkedni. Ez a jelentéktelen eset mégis azt bizonyítja, hogy az események emberi szándékainktól függetlenül, a saját logikájuk vagy logikátlanságuk szerint történnek. Tetteink következményei többé-kevésbé kiszámíthatatlanok. A holdat vagy a bolygókat majdnem pontosan meg lehet célozni. Meglepetéssel kell tapasztalnunk azonban, hogy egy-egy határozott céllal tett világos és félreérthetetlen kijelentésünk óhajainktól eltérő egészen más eredményeket hoz létre, sőt teljesen visszájára fordul. Képtelenség arra gondolnom, hogy Gyurka tudva és akarva megrendítette volna vallásos hitemet. Amit ő mondott vagy mondhatott, bizonyára jelentéktelen semmiséggként esett a latba. Én azonban a magam

túlzó és kellemetlen módján a kulcsot egészen más zárba illesztettem. És az kinyílt.

Attól kezdve, vagy amint a megelőző oldalak is bizonyítják: már jóval korábbról, az egyházi személyek döntő többsége gyanússá vált előttem. Ezt persze az istenhit vagy vallásos meggyőződés szempontjából még nem jelent sokat. Az elmúltakról szóló beszámolók és a jövőben rejtőző tények tanúsága szerint nagyon nehéz, néha csak véres öncsonkítások útján lehetséges a kitartó szoktatásokból kifejlődött második természettől megszabadulni. Az öntudat nem mindig elegendő a rejtőző ösztönök legyőzésére. És ez persze nemcsak a válásos nevelésre vonatkozik.

Sokat sétáltunk négyesben az akkor még mindig hívogatóan csendes Cişmigiu-kert hatalmas fái alatt, a nagy gyepszönyegek mentén, a mesterséges tó partján, a hevesen virágzó rózsauiltetvények között. A később létesülő közétkeztetési intézmények mindent elborító rostonsült illatát akkoriban nem kellett minden fordulónál mélyen mellreszívni. A kert jól gondozott őstermészetnek látszott, amely otthoni lankáinkat, erdőinket, majdnem hegyeinket idézte. Jólesett kanyargós útjain bolyongani, sőt elhagyottabb padjain zavartalanul tanulni is.

Vasárnapi sétálásaink negyedik tagja persze a Boriska sötét szemű, kissé mindig kócos hajú, teltkarcsú és alacsony Nuța nevű barátnője volt. Ő is vidékről került a bölcsészkarra. Szerettem meggondolt beszédmodorát. Nem nyelte el a szavakat, nem hadart össze hetet-havat, s nem bízta másra, hogy abból aztán kinnal kihüvelyezze, amit mondani akart vagy csak éppen gondolt. A sebesen pergő beszédet társalgás közben, színpadon, rádióból, képernyőről udvariatlanul ellenem intézett merényletnek, fölösleges munkára kényszerítő cselekedetnek éreztem és érzem, amely csupán a világos kapcsolatok kialakulását akadályozza. Magam mindig igyekeztem mondanóimat kétértelműség nélkül megfogalmazni, és lehetőleg könnyen fölfogható módon előadni. Ez kétségtelenül károsan befolyásolta a költői homályt. Hiányát későbbi bírálóim nyíltan vagy burkoltan elégszer szememre vetették, és – mint-hogy örökké hajlamos voltam a mások kedvezőtlen véleményének gyáva elfogadására – ezek a megállapítások csillapíthatatlan kételyekkel töltöttek (és töltenek) el verseim valódi értékét és jelentőségét illetően. Ezzel magyarázom, amiért

néha hosszabb-rövidebb időszakokra dühösen és elhatározottan abbahagytam a versírást, míg csak meg nem feledkeztem a bénító gondolatokról, vagy éppenséggel biztató szót nem sügött valaki a fülembe.

Ide tartozik talán az az átkos beidegződés is, amely a nyelvtudósok szavajárásában „sugallt jelentés” néven ismert közlések makacs keresgélésében rejlett. Sohasem azt figyeltem, hogy a rólam szóló megnyilatkozás nyíltan mit közöl, hanem a mögöttest, a ki sem mondottat, a titkoltan igazat – és persze nekem kedvezőtlent, s ha mások számára rejtetten is, előttem rikítóan világosat – kerestem. És persze találtam is. Hiszen beszédselekvésünk legnagyobb része ilyen elhallgatott közlendőkből áll, amint arról éppen most tudósít egy tekintélyes fiatal szakember. A bírálatokban krajcárt sem érő szokványként kezeltem az esetleges elismerést, ám az elkerülhetetlen kifogások minden mondata, szava vagy célzása izzó betűkkel villogott szemembe. Persze csak ezek maradtak meg emlékezetemben. Ilyen gonosz tréfákkal keseríti meg – sőt teszi néha lehetetlenné – az életet az ember alig kormányozható idegrendszere.

Nyilván eddig csak részben földerített élettani tényezők is szerepet játszottak ebben. Ugyan mi mással lehetne megmagyarázni Vajda János költői magatartását vagy Babits túlérzékenységet és sérülékenységet?... Sőt hadd szolgáljak néhány olyan családi tapasztalattal, amelyről inkább szemérmesen kellene hallgatnom, hiszen élő legkedvesebbeim nyilván végzetesen megneheztelnek miatta. Édesapámból, a későbbi Idősb Szemlér Ferencből is azért nem lett jelentősebb költő vagy legalább irodalmár, mert ezt a bénító riadalmat nem tudta legyőzni. Saját értékeinek makacs fitogtatása helyett pótselekvésekbe menekült: kitűnő tanár, dalosszövetségi elnök, a város mindenkitől tisztelt, majd méltatlanul félresodort közéleti embere lett. Nagyobbik lányomban szintén dolgozik az átöröklött bizonytalanság. Kisebbik lányom, bár másik házasságból származik, szintén a géneknek ezt a bosszantó keresztelkedését örökölte. Márpedig az élet akármilyen területén csak akkor szegődik mellénk a siker, helyesebben még a siker telenség esetén is önfenntartó bizalom – persze a jószerencse elengedhetetlen segélyével –, ha az önhietség ellenszenves, de egyedül üdvözítő makacsságával hárítjuk félre a gonoszok és

ostobák, de még a jóakaratnak gáncsait vagy közönyét is, legfőképp pedig saját gondolkodásunk fullasztó szorongásait.

Abban a napos, virágillatos, rigófüttyös, tavaszi Cişmigiuban mindez természetesen nem nyugtalanított, sőt nem is létezett. Az otthoni gondok sem bántottak, mert nem tudtam róluk vagy nem törődtem velük. Arról csak mellékesen értesültem, hogy Sándor öcsém régi hatmilliméteres flóbertpisztolyommal átlőtte bal tenyerét, s ezért jó ideig kórházi kezelésre szorult. Mikor megtudtam, egyszerűen és öntudatlanul az élet természetes tényei közé soroltam, mint egy-két évvel azelőtt Lendvay Imre keresztapám anyagi és szellemi összeomlását.

Ő a főhatalom változása következtében elveszítette Székelyudvarhely főmérnöki állását, és különböző faüzletek lebonyolításával kereste kenyerét. Egy ideig minden jól ment, amíg csak a cégtárs sikkasztásai ki nem derültek és a csőd kikerülhetetlenné nem vált. Az izgalmak következtében agyszélhűdés érte. Sohasem lett belőle a régi, vidám, mindig tréfára kész deli férfi. Erélyes, okos, bátor felesége úgy tanította meg ismét jární-írni. Rövid bukaresti közjáték után Bartók szülőhelyén, Nagyszentmiklóson telepedtek meg. Egy nyáron néhány napra meg is látogattam őket. Akkoriban Martinyék felkérésére napközben is szellemekkel társalgó félbolond rokonukat kísértem el pesti útjáról hazafelé Aradig, s iszonyúan szégyenkeztem nagy szemet meresztő útitársaim előtt, ha a fülkében jelen nem lévő személyekkel kezdett kitartó társalgásba...

Ha bölcsebb vagyok, az Imre bácsi esete már figyelmeztethetett volna, hogy a Lendvayak, vagyis az édesanyám családjában valami távolról induló és ható örökletes hajlam munkálkodik. Ez vitte korai sírba – amint már ismételtlen említettem – Loránd és Iluska rokonaimat, és lehetett oka annak, hogy Magduska és Bandika testvéreim hamarosan áldozatul eshettek a járványos agyhártyagyulladásnak. Ezzel szemben az édesapám testvérei és rokonai – őt magát kivéve – viszonylagos jó egészségben valamennyien magas kort értek meg, leginkább mint mozdonyvezetők, aztán vasúti műhelyfőnökök.

Vidám könnyedségemben egy ilyen szabadnak minősülő vasárnap délután szívesen engedtem a Gyurka orvostanhallgató barátja névnapi meghívásának. A külvárosi szállás kopottas, de tágas és vendégszerető udvarán gyűltünk össze tízen-tízen-

egyen, valamennyien nyakkendőben-zakóban, és vidám borozás közben (amelyet én csak utánoztam) daloltuk, hogy

*Cine-a pus cîrciuma-n drum,
ăla n-a fost om nebun!...
Hai-hai, vinu-i dulce,
cine bea, nu se mai duce...*

és az utolsó két sort refrénszerűen ismételtük ... Akkor tűnt föl a Gyurka és a saját természetem különbözősége. Milyen magától értetődően tudott barátokat szerezni! S az ő kedvéért milyen szívesen fogadtak be maguk közé ezek a vidám orvostanhallgatók, holott én a jogi karon csak a legnagyobb nehézségek árán tudtam kapcsolatokat teremteni. Akkor is saját bizalmatlankodásom folytonos görcsével az ádámcsutkám körül!...

A júniusban kezdődő vizsgákkal lakótársam, Picu egyáltalán nem törődött. Majd ősszel mind az öttel végez. Tanácsára és saját ostobaságom ösztönzésére úgy határoztam, hogy ezúttal a római jogot én is őszre halasztom, holott egész télen szorgalmasan tanultam. Azzal biztattam magam, hogy a fennmaradó négy tárgyból a siker biztos reményével állhatok elő. Így is történt. De elbizakodottságomban nem sejtettem, hogy ez a – természetemnek sajnos megfelelő – halogatás mennyi későbbi kellemetlenséget idéz elő. Hogy egyebet ne említsek: az egész nyarat megmérgező megfeszített és mégis rendszeretlen tanulást. Pedig ha bátran a mindenre jól emlékező Longinescu tanár úr elé állok, az előző évi eredmény még el nem homályosult benyomásai alapján esetleg egy rohamra átenged.

Az egyes vizsgák lezajlása, a Picutól való búcsúvétel, csendes szállásom odahagyása és hazautazásom teljes homályba burkolóznak. Egy emlék tolakszik mégis ide. Lehet, hogy a valóságban máskor esett meg, mégis ehhez az időponthoz kötődik.

Nagynéném, Tőkésné Lendvay Gabriella kíséretében szálllok vonatra az Északi Pályaudvaron. Alig helyezkedünk el, udvarias társalgás helyett azonnal elmerülök a *Viața Românească* legújabb számában. Gáabri néni ugyan szól néha hozzámm, de csak kelletlenül válaszolgatok, mert teljesen leköti Ion Pillatnak a folyóirat közepe táján közölt két új verse. A szerelvény váltókon csattog át, állomásokon tor-

pan meg (az akkori menetrend szerint Bukarest és Brassó között kétségbeejtő gyakorisággal tette meg ezt), majd újra megindul, lombos fák, apró-nagyobb házak, sárga mezők száguldanak visszafelé az ablakok előtt. Gábri néni mindegyre beszél, én azonban makacsul morzsolgatom magamban magyarul az *Elegie de Toamnă* (Őszi Elégia) sorait – olykor kétségbeesetten, mert hátha mire a következőt kitalálom, a megelőzőt már el is felejtettem!... Már a befejező szakasznál tartok. Nem törődöm nagynénem haragos arckifejezésével, ki megyek a félig üres folyosóra, s a nyitott ablakon át becsapó nyárdélelőtti melegben igyekszem mindörökre emlékezetembe vésni a vers befejező négy sorát:

*Merre vagy, merre, elfeledett ház,
régi napok, ti ma merre repültök,
merre repültök,
egykori fecskék?...*

Posada körül, ahol a *Képes Krónika* ábrázolása és saját képzeletem szerint a behatoló magyar király seregét a védekező románok a keskeny hegyi szorosban tönkrevették, noha történészek azt közlik velem, hogy ez valahol egy másik Posadánál esett meg, a fejemben már készen áll az egész fordítás. Megkönnyebbülten ülök vissza a helyemre, és mogorva szótlansággal várok hazáig, amikor végre papírra vethetem. Nagynénem majdnem szétrobban a néma megvetéstől, és megvan rólam az addig is jól megalapozott véleménye.

A szerzőről különben mit sem tudtam. Azt sem, hogy valamelyik liberális politikus, talán Ionel Brătianu veje, és mint ilyen a Florica nevű birtok tulajdonosa. A vers később kötetben *Toamnă la Florica* (Florica Ősszel) címmel jelent meg. Fordításom sokáig lappangott írásaim között, és csak jóval később közöltem az *Erdélyi Helikon* hasábjain, majd a Radnóti Miklós és Vas István szorgalmazására 1940-ban a Vajda János Társaság kiadásában Pesten megjelent *Mai Român Költők* című ilyesfajta gyűjteményemben.

Odahaza egy többé-kevésbé begyógyult tenyerű öcs és a római jog miatt enyhe szemrehányás fogadott. Szorgalmam és kitaratásom bizonygatására azonnal tanuláshoz fogtam. Izgatottan vártam a Gvurka meghívó levelet, hiszen arról volt szó hogy a nyári szünet egy részét Csíkszeredában töltöm.

Közben Tömörkény István novelláit s az első világháborús időkben megjelent Milliók Könyve olcsó regénysorozat szakadozott példányait olvasgattam. Valahogyan kezembe akadt néhány olyan könyv is, amelyekből talán édesapám készülhetett román nyelvvizsgára vagy kiegészítő póttjelentkezésére. A Iorga professzor Vălenii-de-Munte-ben tartott nyári egyetemén is előadó és tragikus hirtelenséggel meghalt (agyvérzése folytán minden nyelvet elfelejtett, csupán latinul tudta magát kifejezni!...) Bitay Árpád *A Román Irodalom Összefoglaló Áttekintése* című művét forgattam. A Székelyudvarhelyen megjelent *Román Vizsgák Könyve* azért vonta magára figyelmet, mert a két társszerző egyik (a pürkereci születésű Bunu Anna nevét is megelőzve) egykori elemi iskolai igazgató-tanító, Gyerkes Mihály volt.

Mintha ebben az időtájban jelent volna meg a *Brassói Lapok* folytatásos tárcájaként, majd később könyv alakban is Panait Istrati *Kyra Kyralinája*, amelyet Romain Rolland előszavával együtt Horváth Henrik fordított franciából. S végül akkor lapozgattam át alaposabban Fekete Tivadar *Szerelmes Kert* elnevezésű román lírai fordításgyűjteményét. A fordítót egyszer mutatták is nekem a bukaresti Casa Armatei (Tiszti Ház) teraszán, és talán a körülötte keringő pletykák befolyása nyomán az alacsony, sötétes arcszínű költő nem tett rám kedvező benyomást. Így utólag azonban el kell ismernem fordításainak kiváló tájékozottságát. Egyben megérdemelt újjáértékelés is születik bennem azért a szerepért, amelyet a romániai magyar irodalom megalapozása és kialakulása érdekében Arad, Temesvár és Nagyvárad játszott, és amelyet nem-sokára máig is elsugárzó hatállyal homályosított el a kolozsvári *Korunk* és *Erdélyi Helikon*.

Dienes László *Korunkjának* közleményei egyoldalú irodalmi érdeklődésem következtében nem tettek rám tartós benyomást. Talán ha átforgatnám, néhány közlemény szerzője és tartalma is eszembe jutna. Így csupán az első szám bizonyára Dienes tollából származó vezető írására emlékszem – gondolom, a lap céljait körvonalazta benne –, továbbá holmi szerkesztői üzenetre, amely a korai visszhangokra válaszolt. Mégis a *Korunk* hasábjairól vált ismerőssé számomra egy csomó csupán később fölfedezett szerző vagy könyv vagy éppen csak gondolat. Például az Antalfy Endre, Turnowsky Sándor neve vagy pedig Ligeti Pál *Új Pantheon Felé* címmel Német-

országban is megjelent könyve. S egy itt olvasott cikkben tűnt fel először a középkort kutató Alexander v. Gleichen-Russwurm, akit évek múltán *A Barokk* című könyvéből ismertem meg, és talán ebből kaptam ösztönzést arra, hogy Huizinga *A Középkor Alkonya* című művét Szerb Antal fordításában majdan őszinte érdeklődéssel olvassam.

A sajtóból, de inkább csak a sűrű és szakadatlan szóbeszédből, esetleg az utólagos kiadott közleményből értesültem a marosvécsi helikoni találkozóról, de sem az előtte, sem a körülötte, sem az utána lezajló irodalmi és közéleti mozgolódások nem jutottak el fülemig. Irigyen gondoltam azokra, akiket Kemény János meghívóval tisztelt meg. Némi csalódással, hogy vajon miért nem szerepelhetek közöttük én is, noha jó pár éve megjelennek már itt-ott verseim. Azzal csitítottam magam, hogy Dsida Jenő sincs a meghívottak között, pedig az ő versei már mindenfelé általános tetszést arattak. Azt is számba vettem, hogy kötetem sem jelent meg. Ismeretségeim sem akadtak. Tamásit apám ismerte közelebről. Ám Tamási, Kacsó, Finta éppen hogy teljesítették a szintet. A fejesek jó hosszú ideig talán a nevemet sem hallották. Magam csak fölbámultam rájuk – akár a távoli Babitsra, Kosztolányira vagy akárkire, mondjuk, Kuncz Aladárra vagy Krenner Miklósrá, esetleg Szombati Szabó Istvánra.

A vécsi Helikonnal aztán szinte a folyóirat megjelenéséig nem sokat törődtem. Igaz, hogy ők sem velem. De hát Brassó a gögös Kolozsvárhoz képest éppen olyan vidéknek vagy még vidékesebbnek látszott, mint Várad, Temesvár, Arad. S eléggé vidék is volt. Itt jelent meg Horog elnevezéssel a szétálló füléről már messziről fölismerhető és költőként is szerepelgető Bencze Czinczár Miklós pletykalapja. A nevéhez méltóan cingar költő (hiszen románul „țîntar” szúnyogot jelent) azonban olykor elvethette a sulykot, mert a főreáliskola egy kipelengézett tanára az akkor még létező emelkedéses Sétatér zenepavilonja előtt hamar elégtételt vett rajta. „Uram, védje magát...” kiáltással nyújtotta át vastag botját az elképzelt szerkesztőnek, s aztán alaposan ellátta a baját...

Szeredában szívesen fogadtak. Nemcsak a bölcsészkar utolsó evet akkor már sikerrel végzett Boriska és az engem megelőzőtt Gyurka, de a magas, csontos, száraz és szófukar ügyved is, aki a gyermekeihez intézett leveleit így írta alá: „Csókol szerető apátok, dr. Nagy Béni.” A kövérkés és uralkodó

természetű Mici néninek sem lehettem ellenszenves. Pedig a velem egyidőben ott vendégeskedő Nuťának kereken megmondotta, hogy nem szereti, ha kifésült barna hajcsomóit szerte hagyja a szobában. Mihelyt a szakácsnéval együtt úzött konyhai teendőivel végzett, naphosszat ott kötött-horgolt abban a trónszerű karosszékben, amely a nappali északos sarkában ácsolt emelvényen állott. Beszéde nem kímélt sem istent, sem embert, sem barátot, sem ellenséget, sem szomszédot, sem távolabb lakót.

A magasföldszintes régi családi kőház az egykori törvénytörvények épületétől nem messze állott. Ha még megvolna, ma talán műemlékként kezelnék és mutogatnák. Helyette most utca vezet az új lakónegyed felé. Homlokzata nyugat felé az Olt völgyére, távolabb pedig a Hargita vonulatára nézett. Az utóbbin túl terült el – tudtam – szülőházam, Udvarhely majdnem megközelíthetetlen távolságban, holott manapság a Tolvajostetőn át vezető aszfaltúton Szeredából kocsival egy óra alatt elérem.

Boriska és a szintén nemsokára tanárnősködni kezdő Nuťa a ház alsó rétegződésében kapott szállást. Mi Gyurkával a padlásszoba isteni magányát laktuk. Itt magoltam szakadatlan, olykor azonban mégis lankatag szorgalommal a római jogot. Odakünn szokatlanul ragyogó nyár fénylett. Csábítóbb lett volna valahol a hosszú tornácon vagy a tornác mögött elhúzódó kertben tanulni. Ezt azonban lehetlenné tette a Mici néni pörölésnek hangzó, holott egyszerű véleménycserét képező társalgása, amelyet a meleg miatt nyitott ajtajú konyhában a szakácsnéval folytatott. Így arról is meggyőződhettem, hogy a szakácsnő irodalmilag nem éppen képzetlen. A hetente megjelenő *Szívek Harca* füzetes ponyvát olvasta, és egyszer azzal a rejtélyes kijelentésével lepett meg: „Tetszik-e tudni, hogy Elemér Londonban van?” A regényt egyébként valami báró Szentkatolnay vagy hasonló írta, aki, mint később kiderült, azonos volt a brassói Elekes könyvkereskedés hadifogságot megjárt, nehéz anyagi gondokkal küszködő, rokonszenves és nem is titkolt baloldali gondolkodású társtudajdonosával, dr. Elekes Györggyel, mindnyájunk tisztelt jóbarátjával. Mici néni régen nincs már, a konyha is eltűnt, a tornác is. Kert sincsen, helyén aszfalt vezet föl a dombra. De a szakácsné hangja ma is itt cseng a fülemben, és ma sem tudom, hogy ki volt Elemér, és mit keresett Londonban.

Ifjonti irodalmi gőgömben ponyvát sohasem olvastam – a legtöbb Conan Doyle volt, vagyis a Sherlock Holmes-történetek –; még nem tudtam, hogy nagy lelki megrázkódtatások idején mennyire szükség lehet ilyesmire. A szeredai napfényes ég alatt, a kerti fák árnyékában és a római jog engedélyezte szünetecskékben Bodor Aladár verseit lapozgattam. Nem tudom, honnét került hozzám a kereken másfél évtizeddel előbb megjelent könyve, a *Zátonyon*. Talán nem volt rossz költő, és méltatlanul hever ma az irodalomtörténet lomkamrájában. Napi tájékozási igényeinket a helybeli *Csíki Lapok* és persze a *Brassói Lapok* elégítették ki. Az utóbbival szinte már nem is volt közelebbi kapcsolat. Újságírói törekvéseket nem éreztem, s ha írtam is abban az időben verseket, eszembe sem jutott elküldeni őket a vasárnapi melléklet számára.

A kert hátsó részén olykor céllövő versenyek folytak. Ezen Boriska és Nuța is részt vett. Az almafa ágára kiégett villanykörtét függesztettünk, szabályos ingamozgása közben különböző testhelyzetekből ezt kellett eltalálni. Az egyszerű célba lövés és az ún. agyaggalamb-lövészet kezdetleges változata volt ez. Ma is büszkén gondolok arra, hogy az ide-oda lengő üveggömböt majdnem mindig pozdorjává lőttem, holott udvarhelyi gyermekkorom indiánfőnöki szerepeiben a Nagy-Küküllő agyagos partja felé lejtő elvadult kert fűvén mindössze nyíllal lövöldöztünk. Máskor fürödni mentünk – nem a sekély és zavaros Oltra, hanem a város fölött húzódó alacsony dombvonulaton akkor megnyílt új szeredai borvízfürdőbe. A két betonmedencében fenékgig ragyogott a források gyémántszerű ásványi vize. Szabályos időközökben – akárcsak az észak-amerikai Yellowstone Park forrásaiban – hatalmas gázbuborékok törtek a felszínre, és kellemeesen csiklandozták a meglehetősen hűvös fürdőt akkor még könnyen elviselő bőrünket.

Innét néhány lépésnyire volt Zsögöd. Gyurka javaslatára el is határoztuk, hogy fölkeressük Nagy Imrét, aki esetleg éppen odahaza gazdálkodik és festeget...

(Itt egy pillanatra meg kell állanom. 1976. június 24-én kelt levelében Nagy Gyurka barátom ezeket írta: „Nagy Imre kórházban fekszik, epe-májja van baja, eddig még különösebb rossz auguriumok nélkül. Csak hát persze, ő, aki élete folyamán maga volt az öserő és tevékeny egészség, most,

hogy ágyba kényszerült, és doktorok dongják körül, lelkileg szenved – így látom rajta –, először érezvén, hogy az emberen diadalmaskodhatnak tőle független fenéségek. És hiába, minden siker és eredmény ellenére, mégiscsak magányos ember, aki számot vet avval, hogy minden attól függ, meg tudja-e fogni az ecsetet. Még dolgozni akar, sokat. Én remélem is, hogy erre még sor kerül, csak hát persze 83 éves korban lehet szó a munkáról, de már nagyon sokról nem...

A zárójel előtt olvasható sorok három pontjánál hívott föl a *Hargita*, szerkesztőségéből Demeter Zoltán és közölte, hogy Nagy Imre a tegnapi májsorvadásban elhunyt. A temetése...

...Ma augusztus 24-e van...)

...Tavaszi brassói kiállítását az egyetemi szünet idején megtekintettem a Redoute úgynevezett kék termében. Ehhez a helyiséghez apró középiskolás koromból Riemer Médi tanárnőnk facsattogatóval aláfestett tánciskolai oktatásának emlékei fűződnek. A művész képei őszintén tetszetek. Jó előre örvendtem, hogy személyesen is megismerkedhetem vele. Hiába dörömböltünk azonban a zsögödi ház kapuján. A szomszéd telkek is némák maradtak. Nyilván mindenki a határban volt. Ismeretségre csak jóval később került sor, amikor Kacsó Sándorral együtt fölkerestük, hogy megörökítsen bennünket. A rólam készült tusrajz tudtommal a második világháború idején semmisült meg, lenyomatot nem láttam róla.

Az 1873-ban Csíkmindszenten született (tehát apámnál két évvel fiatalabb) Nagy István néhány fenyves-havas-hegyes csíki tájat ábrázoló képe a Gyurkáék lakásának falán függött. Nagy István Béni bácsi gyermekkori jó barátja, szomszédja és minden valószínűség szerint rokona volt. Gyurkáékat gyakran látogatta, s barátomat minden erejével művészi pályára biztatta, sőt tudtán kívül be is ajánlotta a kecskeméti művésziskolába. Gyurka még orvostanhallgató korában, vagyis már a mi időnkben is gyakran sajnálkozott a pályatévesztés miatt, és sokáig nem adta föl a reményt, hogy bonckés helyett végül ecsetet vesz a kezébe. Szóbeszéd közben gyakran emlegettük a macskaugrásnyira, Csíkszentgyörgyön 1884-ben született, tehát nálunk mindössze két évtizeddel idősebb Márton Ferencet is, akinek kitűnő rajzait még iskolás koromban élveztem egy ifjúsági folyóiratban. Márton Ferenc 1913-ban Gyurkáéknál nyaralt Szeredában, sőt a nagypapa: T. Nagy Imre arcképét is megfestette. Ismerettárakban Nagy Istvánnal együtt

mindketten szerepelnek, Márton Ferencről azonban emlékezni csak ritkán szoktak. Nemrég az Írószövetség színejai alkotóházában mindez eszembe jutott, mert az ágyam fölött az egykori zalatnai pap-festő Gruzda János tavaszi olvadást ábrázoló kis méretű tájképét fedeztem föl és nézegettem munka közben pihenőnek és buzdítóknak. A Művészeti Lexikonban az ő neve sem lelhető.

A napok gyorsan teltek. Béni bácsit ritkán láttuk. Városi jogtanácsos volt akkor, saját ügyvédi irodájában még véletlenül sem vettem észre ügyfél-forma jelentkezőt. Mici néni nem tudott románul, ha Nuța-val óhajtott társalogni vagy inkább kérlelhetetlen utasításokat adni neki, inteni, akkor föl-váltva fordítottunk. Leginkább Boriska, aki barátnőjét foggal-körömmel védelmezte, de akinek több ideje is volt, mint-hogy Nuța és ő már ősszel csak oklevelük és beosztásuk át-vétele végett készültek Bukarestbe. Mici néni kötés-horgolás közben gyakran felolvastatott magának. A modern irodalmat nem nagyon kedvelte, s ezt nem titkolta előttünk, sőt szigorúan megrótt eltévelyedéseinkért. Szerette azonban a Gyurka hegedűjátékát, amelynek természetes könnyedségét magam is csodáltam, s önkéntelen irigységgel vettem össze saját kevésbé ügyes, inkább csak gépies tudásommal. Általában az volt a benyomásom, hogy a főgimnázium nyolc osztályának anyagából Gyurka mindent alaposabban, átfogóbban sajátított el, s noha talán nem volt olyan jó teniszező vagy síző, mint én, történelemből, földrajzból, természetrajzból teljes fejjel megelőzte meg. Mikor ellátogattunk a nyári szünetben üresen kongó csíkszeredai főgimnázium épületébe, a hűvös folyosókon az járt az eszemben: vajon nem az egész iskola módszere és szelleme jobb-e a mienknél, holott a legfőbb gazda: az Erdélyi Római Katolikus Státus ugyanaz az intézmény? Végül is a Gyurka esze és szorgalma javára döntöttem.

Minthogy az elkövetkező egyetemi év megszüntette a Nagy testvérek előkelő szállodai szállását, a Mici néni beleegyezésével már most úgy döntöttünk, hogy ősztől kezdve Gyurkával együtt keresünk lakást Bukarestben, s a költségeket fele-fele arányban viseljük. 1926. augusztus elején ezzel a megnyugvással vettem tőle búcsút a csíkszeredai állomáson, s utaztam haza Brassóba, hogy a fönmaradó majdnem két hónapot a fenyegető római jognak szenteljem. Néhány napra még kilátogattam a Kutyaházba. Ellit nem láttam. Ezért

hamarosan visszatértem, a főgimnázium igazgatói lakába. Nem jártam sem sétálni, sem úszni, még csak teniszezni sem.

Addig a napig az Olympia Sportklubnak a Cenk-sétány déli végén elterülő vörös salakos pályáin vagy a Fellegvár északi oldalán meghúzódó két elhanyagoltabb pályán szívesen játszottam barátaimmal, főleg a nevük ellenére szász nemzetiségű két Székely testvérrel. Kettejük közül Jenő, a kisebbik kemény ellenfélnek számított (Laci viszont kitűnően sízett). De szívesen vettem részt a játékban a két Walter fiútestvér és húguk oldalán is. Voltak esetek, amikor a később Caralulisszal egyetemben országos bajnokságért vetekedő Schmidt „Kukule” egy-két játszma erejéig szintén leereszkedett hozzánk. Rendes játékostársunk volt B. Anna. Egy évtized múltán agydaganat miatt éppen akkor vakult meg, amikor Karinthy: *Utazás a Koponyám Körül* című könyve megjelent az Elekes-bolt kirakatában...

Mindezek a jóbarátok most hiába izengettek utánam, küldtek hívó leveleket, kerestek meg odahaza. Színes ceruzáim társaságában bezárkóztam az üres diákszobába, és megszakítás nélkül tanultam. A külvilág meghalt számomra. Még olvasásra is alig engedélyeztem magamnak időt.

Madam Burchi mennyországa

Manapság nálunk mindenki emlékiratot szerkeszt. Olvasóm azt gondolhatja – sőt bizonyára gondolja is –, hogy e sorok rovogatója az árral úszik, s igyekszik a feltámadt – egyébként jogos – érdeklődést a maga javára hasznosítani. Holott az egyetlen tulajdonság, amelyet büszkélkedés és öndicséret nélkül sajátomnak vallhatok, az éppen esedékes divattól való készakarva tartózkodás. Legalábbis az erre való tudatos törekvés. Ne kételkedjek senki őszinteségemben és az igazsághoz való ragaszkodásomban. A tények elferdítéséből vagy jellemem kellemesebbre kendőzéséből ma már nem származhatik előny. Semmit sem kell átkölnem vagy fedőfestéssel elfogadhatóbbá tennem. Félremagyarázás veszélye nélkül állíthatom tehát, hogy sohasem igyekeztem divatos lenni. Öltözködésben, hajviseletben sem. Legkevésbé irodalomban. Holott ez lényegesen több kárral járt, mint haszonnal. Különösen olyan időkben, amelyek meghaladják ennek az írásnak pontosan megszabott kereteit.

Köreinkben akkortájt szinte fél sikernek számított, ha valaki akár verssel, akár prózával Ady modorában fejezte ki magát – mint már jeleztem. Öntudatosodásom első mozzanataként észleltem ennek az útnak járhatatlanságát. Mihelyst rájöttem, hogy a nagybetűs főnevek csak neki állanak jól, modorának csábító útvesztőit úgy igyekeztem kerülni, mint az ördög a szenteltvizet. Tóthpál Dánielt néha abban a kétes dicséretben részesítettem, hogy versein kiválóan érezhető a nagy előd befolyása. Néhány évvel később a szegény jó brassói Hobán Jenő – felszabadulás után a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkára, vagyis dramaturgja – *Megsiratnak, de Megbocsátanak* című első és talán utolsó verseskönyvét (sem neve, sem működése nem szerepel az Irodalmi Lexikonban) kegyetlenül éppen az Ady-hatások vagy modorosságok kimutatásával csaptam agyon. (S aztán még meg voltam sértődve, amiért működésének nem is huzamos ideje alatt az említett intézmény feltűnő hidegséggel mellőzte drámaírói kísérleteimet, holott már csupán bosszúálló szelleme lebeghetett volna a sétatéri épület környékén...)

Az Ady-stílussal való szembefordulás – ami bizonyára más indítékok ösztönzésére nem csupán a nemzedéktárs Dsida Jenőnél, de másoknál is tapasztalható volt, pillanatig sem jelentett eszmei vagy tartalmi szakításokat – amint ezt már előzőleg is említettem. Legalábbis nálam, sőt annak a szűk körnek legjobbjaival sem, amely a Bukarestben összeverődött apró csoportunkat jelentette. Ady vitathatatlan csillag voltát senki sem vonta kétségbe, még azok sem, akik esetleg később Kosztolányi támadó magatartásáról tudomást szerezhettek.

A véletlen különössége miatt én sem megjelenése idején, sem később nem láttam Kosztolányi hírhedt tanulmányát, sőt a körülötte támadt felháborodás visszhangja sem hatolt el hozzám. A sors tehát megkímélt attól a kikerülhetetlen váltságtól, amelybe mindezek sodortak volna. Kosztolányi irodalmi hírnevének vagy emberi becsületének fényét szememben semmiféle futó folt sem homályosította el. Megint csak a véletlennek tulajdonítható, hogy *A Véres Költő* (mert emlékezetem szerint első megjelenésekor ez volt a regény címe, és a *Nero* szó csupán később csapódott elébe), majd az *Édes Anna* szinte azonnal kezembe került. Elolvasásuk csak az erendő Kosztolányi-képzeteket erősítette.

S ha már Kosztolányinál tartok, hadd fűzzem ide még az anyanyelv ügyében már akkoriban tőle kapott intéseket. Nem mernék megesküdni közvetlen és észrevehető hatásukra. De itt kezdődött el valami, ami egy évtized múltán szilárd meggyőződésemmé vált. Vagyis az, hogy az anyámtól-apámtól tanult és a Nánika beszéde nyomán erősödött szavaimmal mindent a világon közérthetően, tisztán és tökéletesen ki lehet fejezni, mégpedig a tudálékosság unalmát felidéző és legtöbbször számára az idegen szavak szótárának sűrű forgatását szükségessé tevő papagájnyelv használata nélkül. Hírlapok kerültek kezembe, noha nem emlékszem rájuk. Ott olvashattam arról a küzdelemről, amelyet ő a nyelv tisztasága érdekében újrakezdett (és amely a ma tanúsága szerint oly kevés eredményre vezetett – bizonyosság erre lapjaink elméleti értékezéseinek tömege, de az a kitartó mozgalom is, amelyet a román nyelv tisztaságának védelmében a párt központi lapja, a *Scînteia* évek óta folytat!). ...Mit is mondott Kosztolányi egy régi *Nyugat*-cikkében?...

„A németek derekasan irtják a francia szavakat, az olaszok a németesség ellen küzdenek, az angolok is munkában

vannak, a franciák pedig még angol szövetségesük kifejezéseinek sem kegyelmeznek. Csak nálunk bitang jószág a nyelv, egyetlen kincsünk, amely igazán a miénk... Most pedig igazán idején való lenne, hogy szókincsünket – nem hányaveti nemzetieskedésből, de áhítatos szeretetből – kissé megkeféljük. Különösen a műveltek, az újságok nyelvét... a cikkekinkben használt idegen szavak kilencven százaléka latin eredetű, vagy ha úgy tetszik, francia és olasz zamatú... El kell kezdenünk a gyomlálást, ki kell dobunk nyelvünkbelől a gazokat, különben az idegen szavak lassanként elfinomodnak, különös és titokzatos jelentést kapnak, ahelyett, hogy... szókincsünk telnék meg múlttal és tartalommal. Így csak nyelvünk szegényedik.”

A hírlapi közlemény nyomán föltámadt emlékezés egy jóval korábbit is életre hívott. Annak bizonyosságául talán, hogy a nyelvért folyó, olykor kilátással sem biztató küszködés nem mai találmány. A francia polgári forradalom eszméin nevelkedett és azokból táplálkozó írók és költők már úgy másfél századdal ezelőtt szintén ezen töprengtek. De nem csupán töprengtek, hanem a latin–német–francia divatozások idején is tudtak szennyezetlenül szép mondatokat fogalmazni. Még középiskolás koromban kerülhetett kezembe a főgimnázium tanári könyvtárának állományából a forradalmár Batsányi János úgynevezett Minerva sorozatának egyik eredeti kötete: *Ányos Pál Munkáji – Bétsben, Özvegy Albert Ignátné Bettyjivel, 1798.* Ennek előszavában, vagyis „A kiadónak előbeszédgyében” írja a bujdosásban élő költő (amint ezt már másutt is idéztem):

„Mert valóban *kényes* a Magyar Nyelv! Olyan, mint ama szabadon-született, jólnevelt, s minden viszontagságai között-is ártatlanságban maradott szűz Leány, kinek tiszta erköltse, s ennek érzéséből származó nemes büszkesége, semmiféle erőszakot meg nem szenved. Megnyerheted idővel és tetszésedre hajthatod nagyra-termett s minden szépnek és jónak elfogadására alkalmas szívét, – ha illendő módgyát tudod, és olyan boldog tsillag alatt születél, hogy ezt tudhasd; de (akárki légy különben) e nélkül ne járully hozzája, ne alkalmatlankodgyál rajta: mert – szégyennel-tele kosarat kapsz!

Nem ártana talán, az ilyen szerencsétlen kérőknek (nyelvünk alkalmatlan pallérozóinak) valamivel nyilvánabban

szóllanunk. De nem akarom tartóztatni beszédemmel az Olvasót... Indúilly, kedves Múza! a tavasznak vidám szellőjével; térj vissza, tetszésed szerint, annak az édes hazának boldog vidékire, mellynek kebeléből már több eszten-dők előtt (velem egygyütt) kiköltöztél; eredgy egész bátorsággal, és kovályogj könnyen-lebegő szárnyaidon a Magyar Ég alatt! Tiszteld és gyönyörködtesd mennyei lantodnak majd víg öröme gerjesztő, majd édes bánattal elegy andalgásba szenderítő zengedezésével, ama két országra szakadtt ditső Nemzetet, melly a Világnak e táján még nyelvedet érti; és, ha kedvére fogsz (reménységünk szerint) találhatni; ha látni fogod, hogy, emlékeztén Anyossáról, nem feledkezett-el még tellyességgel arról-is, a ki most tégedet hozzája botsát: tiszteld egyszerűsre és gyönyörködtesd helyettem-is!...”

Ha jól meggondolom: a korai *Korunk* igen sok közleményének alaposabb tanulmányozásától éppen a tudományosság álarcát viselő idegen szavak és kifejezések s a velük óhatatlanul együttjáró szokatlan szólamok és másfajta mondat szerkezetek halmaza riasztott el. Ilyen köntösben a gondolat is érthetetlennek tűnt, holott ha a tudós kifejezéseket a velük teljesen egyenlő értékű szavakra fordítottam le, minden azonnal világossá vált. Pedig akkor én románul majdnem tökéletesen, németül elfogadhatóan, franciául pedig szakszöveget elég jól olvastam. Elképzelem, mennyi fáradságba kerülhetett a közlemények megértése azoknak a munkásoknak, akik tapasztalataikat nem könyvekből, hanem gépek kezeléséből merítették.

Most látom csak, hogy a vonzás–taszítás Ady-példázta (és a Kosztolányi kisiklásával megtámogatott) összefüggése sem véletlenül nőtt ki a jó néhány bekezdéssel előbb emlegetett sajtóságomból, amely a divatok nem-követését s egyben az emlékiratfogalmazástól való hosszadalmas tartózkodásomat és végül mégis belebonyolódásomat igyekezett megmagyarázni; vagy legalább mentséget találni reá. Rábeszélésben. Erkölcsei kényszerben. Saját titkos óhajaimban. Vagy valameny nyiben együttvéve!...

Szeretnék persze – miként egy mellékmondatban már céloztam rá – nem élettörténetet, még csak nem is korrajzot írni. Inkább egy költői kedély alakulásának kanyargós útját vázolnám föl. Mégsem szorítkozhatom pusztán belső folyamatok ábrázolására – az ezeket kiváltó külső jelenségeket is föl kell említenem, hiszen nélkülük az előbbiek sem jöhettek

volna létre. Innét adódik tehát az események és jelenségek időben lezajló történetisége, amely ugyan olykor eltérít a kitűzött céltól, de talán – vigasztalom magam – az Olvasót jobban szórakoztatja.

Az ősze tehát a római jog szorgos tanulásában tetőzött. Zsebemben volt ugyan a Brasovia Sportklub apám nevére kiállított szabad belépője, de a vasárnapi labdarúgómérközéseken sem jelentem meg. Bosszankodhattam emiatt, sajnos pusztán magamat kellett hibáztatnom érte. Miért is nem állottam vizsgára már tavasszal?... Szeptember vége felé aztán édesanyám fölnyitotta az igazgatói lakás folyosóján várakozó terjedelmes fonott utazókosár fekete viaszosvászon födelét, rajta a fehéren világító SZ.F. kezdőbetűkkel, és telerakta mindazzal, ami az elkövetkező egyetemi tanévre szükségesnek látszott. Nem tudom elképzelni, ki mozgathatta meg ezt a súlyra és nagyságra nyomasztó, sőt ijesztő darabot. Annyi bizonyos, hogy személypoggyászként követett Bukarestbe. Amint később kiderült: Gyurka barátom saját kosaram testvérét vallotta magáénak. Hónapokon át ott pihentek aztán egymás mellett közös szállásunk nyitott folyosóján.

Az új bútorozott szoba keresésének gyötrelmei teljesen kiestek emlékezetemből. Talán mert már nem nehézségek voltak, inkább kalandos vándorlások a főváros különböző kerületeiben. És ami fő: egy örökké kedélyes, határozott és bizakodó barát kíséretében, sőt mintegy pártfogása alatt. Azért tűnik úgy, hogy szinte azonnal eltaláltunk az Északi Pályaudvar mögött néhány utcányi távolságban húzódó Strada Carolina 15. szám alá. Az utca és a házszám azóta már csak egyik versemben és itt bír a létezés adományával. Kétszeresen is megszűnt a világon lenni. Először amikor elnevezését és számozását még ottlaktunkban megváltoztatták, mert az első világháborús hősnőről az Ecaterina Teodoroiu nevet nyerte. Másodszor, amikor a hősnőt előkelőbb környezetbe költöztették, s én az átépítések miatt elváltozott régi utcáinkat evekkel később már hiába keresgéltem.

Szállásadónőnk, a feledhetetlen Madam Burchi, mintha csakugyan Caragiale egyik darabjából lépett volna elő. A kispolgári jólét maradványaival berendezett emeleti szobája mégis tágas, tiszta, világos és csendes volt. Bánatos kis udvarból vezetett föl hozzá az a lépcső, amelyet fönt vasbádogból készült fölvonóhíd takart, ezen kellett óvatosan szo-

bánk bejáratáig egyensúlyoznunk. Ha a falhoz csatoltuk, várkastélyunkba senki sem hatolhatott be. Ennek volt köszönhető, hogy egy borús téli délután nyakon csíptem a folyosó végében fölhalmozott drága tűzifánk felé settenkedő csirkefogót. Helyesebben dehogy csíptem nyakon! Majd elájultam nevetemben, amikor a váratlanul kicsapódott ajtó láttán a már-már boldog kísérletező nyakaszakadtán bukfencezett alá a titokzatos lépcsőn, és két ugrással az udvaron kívül termett.

Az egyrétű bejáratú ajtó és a mellette levő ablak majdnem nyitott északos folyosóra nézett. Mindkettőt pokróccal szigeteltük. Az előbbi otthonról hozott gyermekkori tigriscsíkos takarómmal, melyet egymás között csak „kacagány” névvel illettünk. Ágyam közvetlenül az ablak alatt állott, rá derékszögben a Gyurkáé. Mert a szobában két külön kényelmes ágy volt található. Azonkívül biedermeier asztal, két szék, márványos-tükrös mosdóállvány, karosszék és egy apró de becsületesen fűthető vaskályha. A két déli ablak, amelyet tavasz felé a tűző nap miatt kék papírral közömbösítettünk, csendes zsákutcára nézett. Csak néha kellett éjszakánként a szerelmes kandúrokat vízzel töltött konzervdobozokkal elűznünk. Nem sok sikerrel. Testünket a hidegtől Madam Burchi kifogástalan gyapjúpaplana óvta, a napi szaladgálások, izgalmak, egyetemi elfoglaltságok után nagyszerűeket lehetett alatta aludni és álmodni. Majdnem öt évtizeddel később is versben járt vissza emlékezete:

*...ám Madam Burchi halhatatlan
emlékezetű gyapjú-paplan-
mennyországába bújva vártuk
az álom édes angyalát ott...*

Otthonunkat a Madam Burchi szobájától csak a tükörrel jól-rosszul eltakart ajtó választotta el. Ám időnk jó részét az egyetemen vagy könyvtárakban töltöttük, Madam Burchi pedig körülbelül csak akkor tartózkodott odahaza, amikor elsején az albérleti díjat fizettük. Ezért a mennyországért a jóindulatú, de szilárd jellemű hölgy nem keveset, akkori pénzben 3000 lejt kért és kapott. Alku nélkül. A lakbér és a kedvezményes diákétkeztetés, a fűtéshez szükséges fa és egyebek rám eső részének kiegyenlítése után, úgy tizenötödike táján, már villamosra is alig maradt pénzem. Ilyenkor Gyurka se-

gített ki apró kölcsönökkel vagy előlegekkel, amelyeket elsején mindig kínosan elszámoltunk. Talán innét maradt meg bennem, vagy nyert új és új tápot az egész férfikoromat végigkísértő riadalom a pénztelenségtől és az esedékességek fenyegetésétől. Ez a bohémság minden nyomát kiölte belőlem. Csak késő, idős koromban tudtam – talán akkor sem teljesen – megszabadulni tőle. Életrajzírói olykor szegyenkező megrovásfélével emlékeznek meg Arany János pénzügyi agyalyoskodásáról. Csupán vonakodva tudok velük egyetérteni.

Madam Burchi különben elégedett volt velünk. Jóakarátának jeleként az első két reggel föllet tetézt tejeskávéval lepette meg. A kevés bizalmat gerjesztő csészék tartalmát azonban hálátlanul a szennyvizes vödörbe öntöttük (némán most kérek ezért bocsánatot tőle), és többé nem esett szó róla közöttünk. A tisztálkodáshoz szükséges vizet az udvari vízvezeték-ből hordtuk föl. Csak ma értékelt nagy szívességük folytán hetenként egyszer Tökések fürdőszobáját használhattuk. Otthoni csomagokból pótolta tea-reggelinket magunk főztük. Ha télen befűtöttünk, akkor a gyenge napi étkezés kiegészítésére néha tizenkét tojásból is sütöttünk szalonnás rántottát. Egyszer édesanyám valakivel – vagy postán? – hazai töltött káposztával megrakott ötkilós cukorkásdobozzal ejtett kísértésbe. Persze belaktunk belőle. Éjfél-től kezdve negyedóránként szaladgáltunk az udvar végében levő törökös illemhelyre, hogy zsírtól régen elszokott magunkon valahogy könnyíthessünk.

A téli hónapok voltak a nehezebbek. A tűzifa-telepek uzsorája az eget verte. Havonta zarándokoltunk el a rossz minőségű vizes tüzelőért, s ilyenkor még keservesebben éreztem pénztelenségemet. Madam Burchinál azonban otthon voltunk. Mi vigyáztunk a ház nyugalma. Ő kínosan ellenőrizte a tisztaságot. Amikor Bukarest igen előkelő házaiban minden napos volt a poloska, nála semmi féreg nem verhetett tanyát. Ha odahaza volt, igyekeztünk halkán társalogni, hogy a vékony deszkaajtó is fölfoghassa a hangot. Egyben sajnos nem ismertünk tréfát. Szabad perceinkben a Mazas-féle hegedűkettősöket játszottuk. Gyurka az első hegedűt, én a kíséretet. Ilyenkor az egész ház, az egész Strada Carolina visszhangzott. Talán Madam Burchi is élvezte odaát a muzsikát. Mindenesetre szót sem szólt érte.

Nem zavart bennünket senki. Kiestünk a forgalomból. Csúpan egy éjjel ébredtünk valami földöntúli dobogásra, zajra, kopogtatásra. Kábult félalomban ültem az ágyon. A kályhából kiszűrődő parázs fényében ostorral a kézben hatalmas árnyalak meredezett a mennyezet felé. Kiderült, hogy a ránk törő szörny Gyurkának valami szeredai ismerőse vagy rokona, aki jó vidéki szokás szerint szálloda helyett nálunk óhajtotta tölteni az éjszakát. A bérkocsis órák óta keresgélte a Strada Carolinát, s hogy utasát dühében ott ne hagyja, ez zálogként hozta magával az ostort. Fekvőhely hiányában a karosszékben horkolt hajnalig, majd reggelink bekebelezése után köszönet nélkül távozott. Soha többé nem hallottam róla.

Kora ősszel végbizonyítványa és tanári kinevezése átvétele végett néhány napra Nagy Boriska is megjelent Bukarestben. Beosztása Caracalra szolt, amely akkor eléggé kezdetleges viszonyok közt élő kisváros volt a Duna mellett. Boriska nem örvendezett a kilátásoknak, de nem is kapálózott a neki juttatott kissé félreeső állás miatt, mint ahogy kezdő tanár korábban Babits is tudomásul vette fogarasi, vagy Juhász Gyula szakolcai beosztását. Sőt apám is készséggel jelentkezett a szülőföldjétől távol eső Székelyudvarhelyen. Sem a szülőknek, sem neki nem jutott eszébe, hogy összeköttetések révén valami kellemesebb beosztásért járjanak közbe.

A hangzás hasonlósága miatt én is csúpan egy kétsoros bökverset engedtem meg magamnak: „*Azt parancsolta. Caracalla, – Boriska menjen Caracalra*”, ahol is a római császár neve rejtett célzás volt a székelyföldi magyar iskolák ügyében nem sok kegyességet tanúsító liberális párti Dr. Anghelescu közoktatásügyi miniszterre. Anghelescu dr. egyébként sebésztanári minőségében a Colțea Kórház klinikáját vezette, és hivatásában kedélyes és közvetlen embernek mutatkozott. Nézegettük persze a menetrendet, a térképet is a Dunával, le egészen a Deltáig. Egy városnév így idézte elő újabb bökversemet, ezúttal már nem Boriskával, hanem a nemzetközi jog tanszékével kapcsolatban. Meitani professzor külön szemináriumra ugyanis a Duna nemzetközi jogállásával foglalkozott (az erről írt tanulmányát ajánlatos volt alaposan elsajátítani). A versike így szolt: „*Vedd észbe, Julcsa, – ez itten Tulcea, – a Duna-delta kulcsa*”... Boriska búcsúztatására az Északi Pályaudvaron kettőnkön kívül megjelent még Nuța,

aztán Tökés Gábrika, Szűcs Feri, Kakassy Endre, Kovács Irma – mintegy tíz személy. Talán Nuța is vele utazott Ploiești felé.

Nyakig voltam a római jog tanulmányozásában. Az előadások szabályos látogatásán kívül fönmaradó időből legföjebb arra jutott, hogy a Gutenberg utcából átmenjek a Dîmbovița folyócska túlsó partjára, ahol az orvostanhallgatók Izvor utcai étkezdéjében Gyurkával találkoztam, és együtt tértünk haza a Cișmigiu-kert mögött még akkor működő lóvonaton. A Cobălcescu utca emelkedőjénél a rendes két ló mellé még két lógóst is befogtak, s a hajtó fülsiketítő biztatásai közepette így vágattunk föl a magasabb peremre. A műszaki fejlődésbe vetett hitemet és csodálatomat sokáig zavarta ez a közlekedési eszköz. Egy ideig méltatlannak vélttem, hogy ráüljek, de aztán megszoktam, sőt szívesen használtam.

Egyik ilyen déli találkozásunk alkalmával vitt magával Gyurka, hogy lerójuk tiszteletünket az Orvosi Egyetem előcsarnokában fölravatalozott Dr. Victor Babeș, a világhírű baktériumkutató és patológus előtt, aki egy-két évig tanára volt. Hosszasan álldogáltunk a visszhangosan üres teremben, a magányos ravatal előtt. Hírnevéről és jelentőségéről akkor-tájt alig hallottam, Gyurka azonban mindig tisztelettel és szeretettel emlegette. Diákjai is kedvelték jóindulatáért és humorérzékeért. A közszájon forgó anekdota szerint egyik nőhallgatója kuncogva figyelmeztette öltözékének bizonyos rendellenességére, mire ő lepillantott, és lemondó kézlegyintéssel jegyezte meg: „Egészen megfeledeztem arról, hogy még megvan...”

Halogatásom, elbizakodottságom, talán könnyelműségem azonban megtermette a maga keserű október végi gyümölcsét. Három más vizsgázóval izgalom nélkül ültem le ugyan Longinescu professzor elé, de egyetlen kérdésére sem tudtam válaszolni. Különös bénultság vett rajtam erőt, agyam sehogy sem akart működni, talán még a feltett kérdéseket sem értettem meg. Följegyzéseinek futó tanulmányozása után csiptetője mögül szemrehányó pillantást vetett rám, s rendetlen öszes bajusza mögül csodálkozó megrovással jegyezte meg: „Pedig az első évben egészen elfogadhatóan vizsgáztál...”

Megsemmisülten tántorogtam ki a teremből. Szégyenkeztem. Nyomasztott a tudat, hogy ha nem akarom az egész előző

évet elveszíteni, a februári harmadik és utolsó vizsgaalkalmat okvetlenül sikerrel kell fölhasználnom. És ez megrendült önbizalmam miatt nagyon kétesnek látszott. Ezenkívül pedig mi lesz a júniusban újból leteendő öt vizsgámmal? Elkezeredésemben a Gyurka megértő ösztökélései sem vigasztaltak. Most írásban könnyű emlékezni a tartós lidércnyomásra, amely akkoriban mélységesen megviselt. Nem csupán az újabb bukás fenyegető rémére, de a nappalaim és estéim minden szabad percét elfoglaló tanulásra. A fő dolog mégis az önbizalomvesztés bénultsága volt.

Amikor februárban immár vakrémületszerű szorongással ismét vizsgára állottam, jóindulatú tanárom nem kis megbotránkozására megint csak botorkáltam a kérdések útvesztőiben. Végre megunhatta a kísérletezést, és így szólt: „Most olyan kérdést teszek föl, amely tankönyvemben egyáltalán nem szerepel. Ha megoldod, átengedlek. Ha nem...” A kérdésre nem emlékszem, megoldásom azonban a római jog szellemében történt. Valahol már megírtam, amit Longinescu tanár úr akkor mondott: „Nem a legkisebb jegyet adom (akkor már 1–20 számjegyekkel osztályoztak, de – ki tudja, miért – csak tizenkettessel lehetett átmenni, egytől tizenegyig megbukott a jelölt!...), hanem tizennégyet, és megjósolom, hogy lesz belőled valami!...” Haló porában is hálásan gondolok rá azért, bár nem tudom, hogy jóslata beteljesedett-e.

A jogi kar előadásaira rendszerint az Északi Pályaudvar elől induló piros számozású 15-ös villamossal jártam. Főleg télidőben, amikor a bukaresti csatakos aszfalt gidres-gödrös felületén csak sárcipővel lehetett közlekedni. Az Egyetemi Könyvtár elé kiforduló szerelvény ablakából egy friss hóeséses reggelen meglepetéssel láttam, hogy a szemben levő királyi palota tetőzete és emelete az éjszaka folyamán tűzvész martaléka lett. Egy-két évvel előbb a nem mindennapi eseményről bizonyára színes tudósítást küldök a szerkesztőségnek. Most azonban ez meg sem fordult a fejemben, mintha nem is olyan régen egyetlen csábító célként nem éppen a hírlapírás lebegett volna előttem. Mire a villamos betért a Strada Academieire, már el is feledkeztem a fehérre meszelt – most persze kormos – épületről, amelynek teljes újjáalakítása végül is csak a felszabadulás után fejeződött be.

Néhány véletlenül megmaradt pillanatfelvétel tanúsága szerint ebben az időszakban kezdett eltűnedezni arcomról az a

fiatalosan vidám mosoly, amely azelőttől olyan megnyugtató bizonyossággal fénylik felém. Helyébe először réveteg komolyság, majd az a szigorú komorság költözött, amely majdnem minden fényképet élvezhetetlenné tette. A változás persze nem saját akaratomból, mégis velem történt. Talán ha kellő időben fölfigyelek rá, vagy valaki – még a neheztlés, sőt harag kockázatával is – jóindulatúan figyelmeztet a benne rejlő veszedelmekre, fejlődésem is másként alakul. Kedélyem ideges vonásai háttérbe szorulnak. Jellemem valóban nem szeretetreméltó, sőt sajnos olykor visszataszító elemein esetleg győzedelmeskedem. Legalábbis szert tehetek bizonyos diplomáciai érzekre, amely kellően enyhítette, talán el is takarta volna az önmagamról alkotott kép sötétebb oldalait. Az évek során annyi kárt, bajt okozó heves sértődékenységem élei is eltompulnak. S egyben az egész költészetemet beárnyékoló és általam (s bizonyára mások által is) halálosan unt és megvetett folytonos borongás is semmivé foszlik. Öntudatlan, de nem kevésbé éles csodálkozással, sőt irigykedéssel hallgattam azokat a légiesen lebegő és titkolható életörömről árulkodó hangzatokat, amelyek a Dsida Jenő korai költeményeiből felém áradtak és hitem szerint a valódi költő jelenlétéről tanúskodtak. Én pedig nehézkes voltam és bánatos, éppen mint a *Micimackó* Fülese, akihez pedig Finta Zoltánt igyekeztem párosítani.

Ismét csak az ellentétek törvényszerű összefüggésének igazolása, hogy ez a mélabúra hajlamos és idegbajos tünetekre gyanús kedély, vagyis az enyém, lényegében szoros vonzódást érzett a tréfához, a humorhoz, súlyosabb esetekben a gúnyhoz. Sohasem tudtam megbékülni a kikeményített gallérú komolysággal, a szigorú szikársággal. Szívesen néztem a dolgok visszáját, a főntebbség alján szabályszerűen rejtőző neveltető ellentétet. Mindig tartózkodással tekinttem az összeráncolt szemöldökre, vagy hallgattam a visszavonhatóan állításokat. Lehet, ezzel szerettem volna elviselhetővé tenni az emberi sors romlékonyságának képzeteit, az emiatt folyton fenyegető félelmeket, a szabályos szakaszossággal vissza-visszatérő szorongást. Elutasítottam, mert el kellett utasítanom a vakbuzgóságot, bármily alakban is jelentkezett. Legfőképpen a vallásit, mert éppen annak megnyilatkozásait igyekeztek előlünk takargatni. Nem tudom, hogy a protestánsok micsoda hitregei dicsfényeket kerítettek Luther vagy Kálvin

alakja köré – nálunk azonban az éppen soron levő pápát, sőt az őt megelőző valamennyit a szentség, a csalhatatlanság, a jóság és érinthetlenség ragyogása vette körül. Hogy például inkvizíció lehetett valaha, vagy Kopernikusz és Galilei csúful megjárták az egyházzal, szorgalmasan titkolták előttünk, s a jezsuita szerzet alapítójáról, Loyolai Ignácról mindössze arra oktattak, hogy szent volt, nem pedig dühödt rajongó.

Ilyen elvakult kizárólagosságok oldószerének tűnt előttem a humor – nem is tudatosan, inkább egészségóvó ösztön alakjában. Ezért üdvözöltem megkönnyebbülten a vidámakat, a csúfolódókat, az alázatosan mosolygók helyett a kételkedően fintorgókat. Apám otthoni könyvtárából kerestem elő gyakran Sipulusz-Rákosi Viktor humoros írásainak számos kötetét, és mindig örömet leltem bennük. Némi csodálkozással veszem olykor tudomásul, amiért vállveregető lenézéssel kezelik, sőt egyesek már-már az irodalomból is kitudnák. Apám – minden komolysága és tekintélyessége ellenére – maga is tréfakedvelő, vidám emberként él valamennyiünk emlékezetében. A dunántúli Szemlér rokonság férfitagjai különben általában ilyenek. Köztük a legtréfásabb – s talán a legkönynyedébb – a már emlegetett Károly bácsi, aki első bécsi feleségétől is humoros módon szabadult. Turkesztáni hadifogságában némán megvárta, amíg neje holtta nyilváníttatja és újra férjhez megy. Akkor vidáman és megkönnyebbülten hazajött, ismét megházasodott, és élt egészen 1976-ig.

A *Brassói Lapok* hasábjain megkülönböztetett figyelmet szenteltem az akkortájt gyakrabban jelentkező Tomcsa Sándor karcolatainak. Rajzolóként is nagyrebecsültem. Jelen voltam a brassói Honterus Főgimnázium dísztermében rendezett előadó estjén, amikor a szöveget szemünk láttára készülő torzképekkel, gúnyrajzokkal és csúfondáros ábrázolatokkal kísérte. Karinthyt már régóta kedvelt szerzőim között tartottam számon. Az ő fordításában olvastam Stephen Leacock humoreszkjeit (bár eredetiségükben eleinte kissé kételkedtem, mert a címlapon ez szerepelt: „Magyarra írta K.F.” Később az angol szöveg birtokában meg kellett győződnöm, hogy bizony hű tolmácsolásokkal volt dolgom!). Molter Károlyt is humoráért szerettem még akkor is, ha komolynak mutatkozott. Elmúlhatatlan befolyást végül is Arisztophanész gyakorolt rám, akinek valamennyi fönmaradt vígjátékát, vagy

talán jobbnak tetsző idegen szóval: komédiáját Arany János fordításában olvashattam és élvezhettem, bár nem állítom, hogy mindezt teljes mélységben átérttettem. Főleg ami a politikai vonatkozásokat illeti. De olvasásuk talán így sem volt haszontalan időtöltés. Mint ahogyan Swift *Gulliverjét* is ismételtén végigolvastam. Ha vizsgáznom kellene belőle, újabb tanulmányozás nélkül kapnék jó jegyet bárkitől. És persze szerettem Dickenst *A Pickwick Klub* feledhetetlen alakjaiért.

Verset ebben az időben talán nem is írtam. Vagy csak nagyon ritkán. Kéziratokat nem találok papírjaim között. Persze, jól jönne most egy részletes bibliográfia! Mennyiszer kértem, könyörögtem, sürgettem halála előtt a tiszteletreméltó és megbízható Réthy Andort egy ilyen – és természetesen megfelelően díjazott – munka összeállítására. Ő azonban kérelmeimet makacs hallgatással mellőzte! Sok haszon nem is származnék ebből a vágyott könyvészetből, hiszen ha a feltelezett (és esetleg nem létező) műveknek emlékezetemben semmi nyoma, akkor jelentőségük életem további folyama tekintetében sincs. Kacsó Sándor ugyan úgy emlékszik, mintha a *Brassói Lapok* kiadóhivatalának és az egész nyomdavállalkozásnak igen tehetséges és erélyes vezérigazgatója, Kahána Bernát (akit Salamon Ernő is megörökít egyik jól ismert versében) Dsida Jenővel együtt a lapban közölt verseimért „kiemelt honoráriumot” biztosított volna. Emlékezetem ebben a tekintetben végtelenül hiányos. Azt azonban kiválóan eszemben tartom, hogy egy évtizeddel később a *Brassói Lapok* szerkesztősége hosszú heteken át kérte és közölte főleg antifasiszta cikkeimet. Amikor viszont magától a vezérigazgatótól kellett igényelnem (dehogyan igényelnem: kérnem!) a közleményekért járó díjakat, ő kerekén elutasított, mondván (szóról szóra): „Nem fizetek. A cikkeket nem kértem. Ha nem tetszik, forduljon a bírósághoz!” Persze, nem fordultam sehova, csak éppen nem írtam többé a lapba. Erre csak azután vállalkoztam, amikor jó idő elteltével az irodalmi rovatot gondozó Gábor István barátom szólított föl közreműködésre, és magától értetődően kérés nélkül utaltatta ki a cikkdíjakat.

Megalapozottabb irodalmi tevékenységre időm sem maradt. Megszállottan igyekeztem eleget tenni egyetemi kötelezettségeimnek. Az elvégzett feladat elegendő lelki kielégülést nyújtott arra, hogy ne érezzem a másféle munkára serkentő lelkiismeret-furdalást vagy büntudatot. A tanszékvezető tanárok

vagy helyetteseik előadásait most már részleteikben, burkolt célzásaikban is mindig nehézség nélkül értettem. Rájöttem, hogy saját otthoni munkámon könnyíték, ha figyelmesen meghallgatom a szóban előadottakat és igyekszem fölfedezni a gerincüket alkotó rendszert. A kötelező tantárgyak sajnos ma már összemosódnak. Arra emlékszem csupán, hogy a nemzetközi jog óráin az első padosor közepén ültem, szemközt az alacsony, barna, fűrge Meitani professzorral, s mondandóit eléggé pontos jegyzeteléssel kísértem. Perez professzorral, a régi román jog előadójára viszont az emlékeztet, hogy az ő anyaga kedvéért kellett magánszorgalomból megtanulnom a cirill ábécét, mert a források legnagyobb része, sőt talán egésze ezekkel a betűkkel íródott, még ha a szöveget románul is fogalmazták. Szerencsére egyházjogot nem adtak elő a bukaresti jogi karon, mert akkor nyilván az ósláv nyelv elemeit is kénytelen lettem volna elsajátítani.

Am a befolyások és kapcsolatok egyre sűrűsödő szövevénye mögül lassanként kibontakozott valami olyan új világ, amelyről a középiskolában éppen csak hogy hallottam, esetleg nem is hallottam. A nyugati keresztény művelődés élénk emelt falának peremén túl még meg sem csillantak Bizánc aranyos tornyai és boltozatai. Jóllehet a római jogban lépten-nyomon Justinianus nevébe botlottam, töredékekből, félmondatokból, hivatkozásokból itt és most kellett rájönnöm a több mint ezeresztendő hatalmas birodalom létezésére. Arra is, hogy ebben a birodalomban különleges és meglepő művészet virágozhatott. Az Egyetemi Könyvtárban mohón vettem magam a Bizáncról szóló művek tanulmányozására. Bár fájdalmasan kellett tapasztalnom eddigi világképem fárasztó hiányosságait, most értettem meg sok mindent az engem körülvevő új világ szellemiségéből, sőt a mindennapokat behálózó apróságaiából. Meglepetéssel tapasztaltam, mint foszladozik, illetve változik mássá az európaiságról, sőt saját európaiságomról eddig alkotott elképzelésem, és leszek szerényebb, egyre szerényebb, néha alázatosabb, de mindenesetre okosabb.

Mint a világ minden egyetemén, legtöbbször itt is könyvmatos jegyzetektől tanultunk. Nyomtatott tankönyv fehér hollónak számított. Tanáraink előadásait rendszerint két gyorsíró jegyezte, olyan rendszer alapján, amelynek jelzéseit nem ismertem. Bámultam azonban a gyors beszéd menetét pontosan követő könnyedséget, amelyet csak az tud érté-

kelni, aki maga is kísérletezett hasonló teljesítménnyel. Jóval később láttam aztán, amint ötleteit Molter Károly szintén gyorsírással rögzítette, és csak nemrégiben kerültek kezembe Szabó Lőrinc posztumusz szonettjei, amelyeket a fönmaradt gyorsírásos kéziratok alapján kellett kihüvelyezni.

Egyetemi jegyzeteinket egy magát erre szakosított Doicescu nevű magánvállalkozó állította elő. Persze némi késedelemmel, hiszen a gyorsírt szövegek jól olvasható kézírásba való áttétele, ellenőrzése és könyomatos sokszorosítása időbe tellett. Az előfizetők pedig, közöttük én is, ősi szokás szerint tola-kodva szorongtunk az alacsony külvárosi ház és egyben való-szerűleg műhely szűköcske udvarán, amíg az éppen esedékes íveket osztogatták. Volt köztük néha hiányos, olykor hibás is. A kiadó munkatársai, illetve alkalmazottai azonban ál-talában szakszerűen dolgoztak. Egyes jegyzetek bekötött pél-dányait – például Mircea Djuvara jogbölcseleti előadásait vagy Meitani nemzetközi jogtörténetét – egyetemi éveim után is sokáig őriztem. Csodálkozom is a mondott időből való vers-kézirataim hiányán, mert a nyomtatott vagy írott szö-veg megőrzési szenvedélye vagy inkább ideges kényszere egész életem folyamán végigkísért, s olyan mennyiségű papírtömeg fölhalmozására készítetett, amely egy kisebbfajta múzeum vagy irattár becsületére válnék. Sajnos ez a szellemi vonatko-zású hörcsögtulajdonság máig sem párosult a rendszerezés és rendtartás átérzésével. Szénásszekérben tút hamarabb megta-lálok, mint egy levelet, bár tartalmára pontosan emlékszem. De mert nem csupán a föltételezett kéziratokat nem lelem, hanem esetleges tárgyak sem ötlük fel bennem, bizonyoság ar-ra, hogy verset ebben a korszakban valóban nem írtam.

Ez nem jelentett azonban szakítást az irodalommal. Még azt sem, hogy az egyetemi tanulmányok végső céljaként az ügyvédi vagy bírói pályát tűztem volna magam elé. Mind-össze a főiskolai képesítést akartam megszerezni – ha már szüleim óhajának eleget kívántam tenni –, és esetleg valami megélhetési és ezzel akármilyen sovány védekezési lehetőséget teremteni a polgári társadalom korlátai között. Az irodalmi kapcsolat folyamatosságáról elsősorban a Koós Ferenc Kör Diákosztályának vitái gondoskodtak. Ezek alapvetően azono-sak voltak az előző tanév megbeszéléseivel, csak éppen tár-gyak és terük bővült.

Meglepődéssel gondolok azonban arra, hogy például Szabó Dezső irodalmi és közszereplése ránk, bukaresti magyar diákokra egyáltalán nem hatott. Valamennyien tudtunk róla. Legtöbbünk olvasta *Az Elsodort Falut*. Ismertük erdélyi, sőt székelyföldi származását. Személyesen azt is illett volna tudnom, hogy székelyudvarhelyi gyermekkorom idején főreális-kolai tanárként ugyanabban a városban működött, sőt kiváló sikereket ért el a francia nyelv és irodalom oktatásában. Ugyanazokat a jellegzetes udvarhelyi tájakat, sőt alakokat (például a bolond Piláusznet!) látta, mint én. Tudtuk, hogy többször is hazalátogat, sőt nem sokkal előbb, gondolom, 1926-ban előadást is tartott a kolozsvári diákoknak. Ám ennek visszhangja nem jutott el hozzánk. Legföljebb annyit tudtunk – ezt is csak hallomásból –, hogy Szabó Jenő, a kézdivásárhely–berecki református lelkipásztor-költő, akiről öccse *Az Elsodort Falu* Farczády Jenőjét mintázta, először a Franyó szerkesztette aradi *Genius* kritikai rovatában, majd a Kézdivásárhelyt közzétett könyvében szállt vitába a szerzővel. Szabó Jenő utolsó versköteteteinek pedig mindössze a címét (*A Mélységből, Virágok a Golgotáról*) ismertük, vagyis ismertem. Mindez talán elszigeteltségünkre bizonyítélt, hiszen köztudomású, hogy például Balogh Edgárék Sarló-mozgalmának kialakulására milyen jelentősen hatott a forradalminak mutatkozó korai Szabó Dezső. Mellettünk, illetve távol tőlünk, visszhangtalanul viharzott el. Mégis esett szó róla, legtöbbször bírálólág, inkább közömbösen. Személy szerint sohasem szerettem a romantikusan fellengzős magatartást. Vagyis ezt Adyban valódinak, Szabó Dezsőben erőltetettnek éreztem. Noha őszinteségében talán nem lett volna okom kételkedni.

A román irodalom olvasása immár a tanulás mindent előntő áradata mellett sem okozott nehézséget. Többünk kezében megfordult Ionel Teodoreanu akkoriban nagy sikert aratott regénye, a *La Medeleni*. Különösen az első kötet nyerte meg tetzésünket. Hőseire, főleg a nagy szeretettel ábrázolt Olguța nevű lányra ma is jól emlékszem, pedig a könyvet azóta sem láttam. A szerzőt különben jó nevű ügyvédként ismerték. A véletlen játéka folytán néhány évvel halála előtt, amikor az ügyvédeskedéssel már jó ideje fölhagytam, egy kihágási ügyben éppen ő képviselt a bukaresti törvényszék előtt. A felbbezési tárgyaláson tisztességem és jóindulatom bizonyosságaként a bíróság asztalára helyezte addig megjelent könyveimet,

köztük a *Mai Román Költők* 1940-es budapesti kiadását és Stancu *Mezítlábjának* nemrégiben megjelent fordítását.

Nem sokkal ezután lepett meg Hortensia Papadat-Bengescu *Concert din Muzică de Bach* című regényének korszerűsége, sőt újdonsága – hiszen mi inkább a Móricz Zsigmond-féle prózához voltunk szokva. Némi családi vonatkozások ehhez a regényhez is fűznek, három évtizeddel később ugyanis Lendvay Éva néven (vagyis apai nagyanyja vezetéknevén) író nagyobbik leányom fordította magyarra *Kamarazene* címmel. Ion Vinea *Descîntecul* című prózai kötete is átszaladt a kezemen, nevét mintha folyóiratok fedőlapjain is láttam volna. Fedőlapokat mondok, mert olvasásukra nem jutott időnk. Színházba most sem jártunk, moziba csak elvétve. A jelenlegi telefonpalotával szemben, bársonyülőhelyes előkelő vetítőteremben (helyén ma bábszínház működik) időnként fémcsövekből illatos permittel frissítették a levegőt. Egy fagyos téli délután a borsos beléptidíjat csak azért fizettem meg, hogy elgémberedett tagjaim a puha piros párnákon jól megmelegedjenek.

A Koós Ferenc Kör Diákosztályának semmiféle politikai súlyt sem lehetett tulajdonítani. A Nagy Sándor és Kányádi Béla képviselte református egyházközségeen kívül nem is törődött vele senki. A romániai magyar kisebbség politikai arculatát kialakítani vagy képviselni óhajtó csoportosulások, főleg a Magyar Párt, most is csak feszengve néztek bennünket, ha egyáltalán néztek. És noha már második-harmadik főiskolai évünket tapostuk, a Kolozsvárt tanuló egyetemi ifjúság sem kereste a kapcsolatokat. Részben mi is okai lehetünk ennek, mert féltörvényes helyzetünk tudatában örvendünk, ha békében hagynak, s így csöndben törődhetünk saját gondjainkkal. Főleg azzal a már akkoriban többször vitatott kérdéssel, hogy életünk és tanulásunk megkönnyítésére valamilyen diákotthont és étkezdét kellene teremteni. Ez persze még csak izgalmasan szép álomnak látszott.

A román diáktársak azonban szervezetileg is komolyan vettek. Úgy tárgyaltak velünk, mint akik a Bukarestben tanuló magyar diákokat, sőt diákságot képviseljük, legalábbis véleményünk vagy elhatározásunk döntő befolyást gyakorol azokra is, akik a Koós Ferenc Kör megbeszéléseit nem látogatják. Ez növelte önbizalmunkat. Az egyenlő elbánásnak első jelei már diákbálunk kapcsán is megnyilatkoztak, hiszen sem Iorga,

sem Gusti professzor nem átalotta nevét és tekintélyét kölcsönözni próbálkozásunkhoz. És ha egy évvel előbb a Gyurka orvostanhallgató barátai közül csak tízen-tizenegyen vettek körül bennünket a kerti névünnepen, ezúttal már huszonöt-huszonhat résztvevőt számolhattunk meg, s ezek közül tizenegy volt a lány. Vajon kik élnek még közülük? És hogyan állták meg helyüket a történelem sodrában? És vajon emlékeznek-e még arra, hogy viharos rábeszéléseiket milyen óvatos tartózkodással fogadtuk, és milyen kétségbeesett önuralommal őrizgettük semlegességünket?

Talán már említettem az Intrarea Zalomit 6. szám alatt működő Szent Istvánnal Egyesült Magyar Társulat hűvös tartózkodását. Ennek az évtizedek óta létező társulatnak tagjai a múlt század végén vagy a jelenlegi elején Bukarestben megtelepedett kisiparosok és azok leszármazottai voltak. Megérez-tük a rejtett ellenkezést, és a székházban tett egy-két látoga-tás után nem szorgalmaztuk a további kapcsolatot. Valaminek mégis kellett lennie, mert kora tavasz felé nem hívtak volna meg néhányunkat egy vendégszerető családi otthonba, ahol vidám fiatal leányok társaságában kitűnő ozsonnával tartottak jól. A bőséges étkezés után sokáig táncoltunk és általános csókolózásban végződő zálogosdit játszottunk. A csókolózás akkor is folyt, amidőn a lányok hazakísérése címén a már mély sötétségbe burkolózott Şoseaua Kiseleff fáin alatt bókászunk valahol azon a környéken, ahol egykor a 20-as villamos visz-szafordult. Erényeink jó hírének megóvása céljából meg kell jegyeznem, hogy a csókolózás kezdeményezői nem mi voltunk. Visszariadtunk a beláthatatlan, de elképzelt bonyodalmaktól.

A földalatt munkálkodó illegális mozgalomról nem volt tudomásunk, nem hogy kapcsolatba kerültünk volna vele. Ott-honról ilyen ösztönzéseket nem hoztunk magunkkal. Saját fe-jünkötől egy-két dologra rájöhetünk volna ugyan, hiszen nem is olyan régen forradalmak zajlottak le körülöttünk, és a na-rodnyik Constantin Stere neve is föl-fölbukkant olvasmá-nyaink között. Dobrogeanu-Gherea az *Új Jobbágyság* művé-vel az egyetemen is szóba került. Mentségül mondjam-e vagy magyarázatul (talán inkább ez utóbbi miatt), hogy ezekben az időkben létfenntartásunk nem csekély gondjaival és a ta-nulás inkább ránk rótt, mint szíves-örömet vállalt feladatai-val küzdöttünk. Maga a mozgalom sem tapogatózott még fe-lénk. Csupán miután már elkerültem az egyetemről, létesített

Czikó Nándor különböző fedő formákban kapcsolatot a magyar diákokkal, s őrizhette ezt meg több-kevesebb folyamatos-sággal a felszabadulás utánig, amikor aztán a MADOSZ, majd a Magyar Népi Szövetség kereteiben azonnal szót tudott érteni az értelmiség idősebb évjárataival is.

Ez idő tájt kissé közelebb kerültem a zenéhez. Gyurka nagybőgősként már jóval előbb bekapcsolódott a *Muzica* (illetve teljes nevén: Societatea Simfonică Muzica) nevű, magánszorgalomból összeállt és minden anyagi célt nélkülöző zenekar munkájába. Az együtttest Simeon Niculescu ügyvéd s egyben kiváló karmester, ismert zeneszerző alapította és szervezte. 1922 júniusától kezdve a második világháború kitöréséig folyamatosan jelen volt a főváros zenei életében. Csak nemrégiben jelent meg róla elismerő méltatás, s voltaképpen onnét szerzem tudomást arról, hogy Gyurka a klasszikus és kortárs szimfonikus zene milyen lelkes terjesztői és népszerűsítői közé szervezett be engem is második hegedűsnek. A heti két próba először a Mester megszólítással illetett lelkes alapító magánlakásán, majd egy esténként üresen álló iskolateremben zajlott. A próbákön Haydn, Beethoven, Mozart, Richard Strauss is sorra került, de másodhegedűsi részvételem idején Schubert *Befejezetlen Szimfóniája*, Flechtenmacher *Uvertura Română pentru Orchestră*, majd az *1812* című Csajkovszkij-mű szólamait gyakoroltuk.

Szívesen jártam a próbákra, jólesett elmerülni a fegyelmezett közös zenélés hullámaiban, noha éreztem, hogy a többiek készségét, főképpen a Gyurka hangszeres sokoldalúságát és fölkészültségét nem tudom utolérni. Annak idején elég elfogadhatóan szerepeltem középiskolánk Lisztet is előadó kamaraegyüttesében. A később Berlinben már művészként gépkocsiszerencsétlenség áldozata lett Dietrich Vilmos játszotta az első hegedűt, a Budapesten bombatámadáskor elpusztult Kádár Miskával fölváltva, én a másodikat, a ma is Brassóban élő Nágel Ödön a mélyhegedűt – a gordonkásra viszont nem emlékszem! Most azonban bizonyos félszegség kerített hatalmába. Még második hegedűstársam arca vagy neve sem maradt meg emlékezetemben. Csupán az emelvényen teljes odaadással vezénylő sovány, barna Mester beintéseit és a háttérben magabiztosan nagybőgőző barátom ütemes vonórántásait látom. Ennek a félszégemnek tulajdonítom az Ateneul Românban rendezett díszhangversenyünkön (vagy részvételün-

kön) elszenvedett kudarcomat is. Az elfüggönyözött háttérben már a megelőző számok alatt kivert a hideg verejték, hogy (a többi nyolcvannal együtt!) meg kell jelennem a kivilágított emelvényen és ott el kell játszanom az unalomig ismert szólamot. Szerettem volna elsomfordálni, de nem mertem. Az az ostoba reménykedés biztatott: hátha a mi számunk sorra sem kerül? Vagy egyszerűen elterülök a padlón, és amíg fölmosnak, mindennek vége!... Pár perc múlva azonban ott ültem a kottatartó előtt, s kétségbeesetten vártam a Mester intését. A hangjegyek összefolytak szemem előtt. Egyszer-kétszer rátettem ugyan a húrokra a vonót, de hangot nem voltam képes fogni. Társam néhány csodálkozó pillantást vetett rám, aztán csak annál buzgóbban játszotta a szólamot. Én egy ideig utánoztam a játékot, aztán megsemmisülten engedtem le a vonót. Úgy emlékszem, senki egy rossz szóval sem illetett, de mintha a Muzica köreiben ez lett volna utolsó szereplésem. Az 1812-re pedig még most is borzadállyal gondolok.

A zene még egy üzenetet küldött felém – ezúttal serdülőkorom elmúló éveiből. Váratlanul megjelent közöttünk Bukarestben – talán a Zeneművészeti Főiskolával kapcsolatban – Tompa Jancsi, aki egy esztendeig szintén édesanyám kosztosdiákja volt. Már annak idején művészién játszott azon a nagy bordósínű zongorán, amelyet a rája alkalmazott réztábla tanúsága szerint báró Szterényi József, a kerület volt országgyűlési képviselője, az 1880-as években a *Brassó* című napilap hat éven keresztül volt alapító főszerkesztője ajánlékozott a római katolikus főgimnáziumnak, és amelynek fődélén jó ideig pihent Tamási *Lélekindulás* című kötete. Most Tompa barátunk vasárnaponként szorgalmasan zongorázott a Tökés családnál összegyülekezett fiatalságnak. Benne is csodáltam a vele született zenei hajlamot, hallást és készséget, amelynek elsajátítására – tudtam – sohasem leszek képes. Mindenben a tökéletességet hajszoltam – nem csupán zenében, de teniszezésben, sízésben, úszásban –, és mindenütt csupán a közepszer szintjét éreztem elérhetőnek. Keservesen és önbizalmam fokozatos porlódásával. Holott éppen az ő hallgatása közben ötlött eszembe, hogy egész fiatalkoromban nem lehettem ilyen gyámoltalan, sőt reflexeim egészséges gyorsaságában sem volt kivetni való.

Egy őszi délután Tompáék hosszúfalusi otthonába látogatunk ki. Az emeleti tornácon kihajló nagymama orráról lecsúszó pápaszem az udvar kövezete felé zuhant, én azonban ösztönösen a magasba nyúltam és nyugodtan kifogtam. Egész délután ezért ünnepeltek. Tompa barátom (aki később mulatókban zongorázott, majd hamarosan öngyilkos lett) még Tökéséknél is fölelegette egykori hősi tetteimet. Egyik iskolai záróünnepélyen viszont Ujsághy József kedves torna- és énektanárunk betanításában valami rövid Csipkerózsza-daljátékot adtunk elő. A még nyolcadikos (mai tizenkettedikes) korában is csengő szopránt éneklő (és nemrégiben gyulafehérvári kanonokként szívroham miatt elpusztult) Faragó Feri játszotta a herceg szerepét, ám az ébredést előkészítő nagy ária kellős közepén én, mint második katona, hevesen rázogatótt puskámmal kivettem kezéből a kardot. A fényesen csillogó penge pörögve szállt a tornaterem mennyezete felé, visszahulltában azonban ügyesen elkaptam, és kecses mozdulattal nyújtottam vissza a hercegnek. Az ária meg sem szakadt. A közönség azt hihette, hogy ez is az előadáshoz tartozik...

Mindamellettt valami gonosz szellem folyvást azt sugdosta a fülemben, hogy azt az igazit, a csúcsot lényegében sohasem sikerül megközelítenem. Ez magyarázza, miért vártam, reméltem, óhajtottam az érzésem szerint soha meg nem kapott elismerést, biztatást és értékelést. Ezért „nem bírtam elviselni a kritikát”, hiszen ez mit sem segített rajtam, sőt mindegyre visszalökdösött a kételyek mocsarába, a megsemmisülés poklába.

Tökésné Lendvay Gabriella nagynéném szívesen látta, ha olykor többen is megjelentünk az öt gyermektől amúgy is mindig nyüzsgő otthonukban. Ernőke, a legidősebb fiú már akkor saját útjait járta (később kitűnő vagyoni körülmények között a szíve ölte meg Nyugat-Németországban), mi főleg a nála egy évvel fiatalabb Gábrika unokahúgommal barátkoztunk. Ő akkor készült érettségire, és utána a bukaresti bölcsészkar román-francia szakára (nyugdíjasként és többrendbéli unoka nagymamájaként jelenleg is kisegítő óraadó tanár Marosvásárhelyen). Sütés-főzési tudományát főleg rajtunk gyakorolta – nagy kedvvel és szeretettel. Tudta, hogy a vaníliás kifli kedvenc süteményeim közé tartozik. Egyszer azonban elfelejtett lisztet keverni a tésztába, és az egész sütemény egyetlen kép-

lékeny anyagként szilárdult meg a tepsi alján. Kanállal fogyasztottuk el, igen lelkesen.

Napos vasárnap delenként a Diadalív környékén sétálgattunk, aztán a Gáabri néni vasárnapi ebédmeghívásának tettünk eleget. Férje, Tőkés Ernő református esperes (nyugodjék békében!) nem sokat törődött velünk, noha gyermekei határtalanul imádták. Olykor ebéd közben dühösen csapta le az evőeszközt. – Ez az étel pocsek! ... – dörögte a megszeppent Gáabri néni felé, aki némán vette tudomásul a vendégek jelenlétében elhangzó bírálatot. Meg-megrökönyödtem, mert apám szájából ilyesmi sohasem hangzott el. Ha mi gyermekek lázadoztunk is a pityókaleves ellen, vagy a mákos laska szegényessége miatt, anyánk főzési tudományában soha nem volt törvényes jogunk kételkedni. Igaz: okunk sem lehetett. Viszont Gáabri néni is kitűnően főzött. Éppen úgy, mint közös Józsa nagyanynk.

Borúsabb vasárnapokon szívesen jelentem meg az Egyetemi Könyvtár előadótermének szabadegyetemén (ugyanott, ahol Longinescu professzor azokat a nevezetes ígéket intézte hozzá), főleg a már említett kitűnő esszéista és közíró Paul Zarifopol előadásain. Utólagos belegondolások segítségével arra is rájövök, hogy sokat tanultam tőle Flaubert-ről, Proustról, általában az előttem kevésbé ismeretes francia prózairodalomról. Meglepidéssel vettem tudomásul, hogy szoros kapcsolatban, majd levelezésben állott Ion Luca Caragialeval. Cikkei kedvéért olykor a baloldaliságáról közismert és persze zsidó lapnak szidott *Adevărul Literar și Artistic* számaiban is megvásároltam.

Üres óráimban ismét gyakran bolyongtam kiállító termekben. A művészek nevét nem tudom visszaidézni, sőt műveiket sem. Egyetlen kivétel egy csupa tengeri tájakat, helyesebben viharos vízfelületeket ábrázoló kiállítás, amelynek színezése és felfogása merőben különbözött a serdülő koromból visszajáró benyomásoktól. (A név itt is semmibe vész.) Ellenben igen tartós hatást tettek rám Theodor Pallady képei. Egyes műbírálok Paul Marquet-vel rokonítják. Ezt azonban csak addig tartottam érvényesnek, míg az utóbbi festményeit évtizedekkel később a leningrádi Ermitázsban eredetiben is nem láttam.

Tanulás közben ismételten eszembe jutott: vajon ez a sok tudományos anyag, más elméleti hozzáállást kívánó rendszer,

az ember világát egyéb szempontok szerint behálózó gondolati rács nem okoz-e jóvátehetetlen károsodást abban a magatartásban, amelynek kialakítására kezdettől fogva törekedtem? Nem tértem-e le máris az Egyetlen Igaz Útról, mint ahogyan annyian letértek és letérnek?

Az a korai felismerés vagy meggyőződés biztatott azonban, amelyet az unalom kifejezett vállalásával több ízben is hangoztattam és újra meg-megfogalmazok ezután is, hogy az emberi szellem működésének minden megnyilatkozása lényegében azonos alaptörvények szerint megy végbe. Nemcsak a festészet és költészet rokonok, mint Michelangelo példája bizonyítja, de a zene és természettudomány is (Einstein), a szépirodalom és élettan (Selye János), a próza és atomelmélet (Szilárd Leó) és így tovább a végtelenségig. Pusztán a véletlentől függ, hogy végül is melyik irányban szakosítjuk magunkat, matematikusok leszünk-e vagy költők, esetleg mind a kettő egyszerre (Ion Barbu). Különben is a jogi vagy közgazdasági ismeretek legalább annyi életanyagot szolgáltatnak a művészi megfogalmazáshoz, mint mondjuk az irodalmi kávéház vagy egy szerkesztőség. Minden a kitűzött céltól és némi konok elhatározottságtól függ.

Persze már ebben az időben föltűnt (talán Petőfi rajzából Aranyról) hogy a költői és képzőművészi hajlam milyen szoros rokon gyökerekből táplálkozik. Tucatjával tudnám elsorolni a kitűnően, de legalábbis elfogadhatóan rajzoló-festő költőket. Bennem azonban már nyolcesztendőskoromban is csak a kínzó vágyakozás feszengett, s majdnem tökéletesen hiányzott az ábrázolási készség. Ennek tudata majdnem olyan bénítólag hatott (és talán hat) rám, mint a középszer kételyének néhány bekezdéssel előbb emlegetett vakrémülete. Hosszú-hosszú esztendőkön át szenvedtem a hol elalvó, hol felébredő titkos nyugtalanságtól. Egyszer azonban mintegy menyeyei vigaszként olvastam József Attila 1921. február 20-án kelt (és József Jolán idézte) levelében a következő mondatot: *„...nem tudok rajzolni, és maga a rajztanár is azt mondta, hogy menjek át görögre, mert egész biztos elbukom”*. Tehát ő sem tudott rajzolni!...

Lelki egyensúlyommal általában elégedett voltam. Nem is elemezgettem különösebben. Kötelességeket teljesíttem. Követelményeknek igyekeztem megfelelni. Feladatokat hajtottam végre. Szemrehányások nem értek. Önmarcangolásra nem

volt okom. Őszinte bosszúságomra azonban az Egyház, amelyet persze nem tájékoztattam a gondolkodásmódomban érlelődő változásokról, még mindig saját – néha talán kissé kóbor – bárányának tekintett, és ennek folytán természetesen vissza-visszanyúlt utánam. A kétes helyzetet bizonyára saját kényelemszeretetemnek, vagy hibásan értelmezett titkolózást hajlamomnak, vagy gorombább fogalmazás szerint: kétszínűségemnek köszönhettem. De talán csak nem tartottam fontosnak, hogy ezt a kétségtelen magánügyemet éppen most nyílt vita tárgyává tegyem. Volt egyéb gondom éppen elég.

Gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi római katolikus püspök azonban (aki, mint mondtam már, távoli keresztapámként is szerepelt) hivatalos teendői miatt néha megjelent Bukarestben. Ilyenkor mindig megkaptuk az értesítést, hogy Gyurkával kettesben nekünk jut a ministránsi feladat a Pitar Moş utcában levő apácazárda kápolnájának reggeli miséjén. Mint ha a fogamat húzták volna. Mégsem volt bátorságom kitérni a megtiszteltetés elől. Még kifogást sem tudtam rá kiokoskodni, pedig a jelenlét gyónással-áldozással járt együtt. Ma habozás nélkül bevallanám, ha ez a gyónás, vagyis „bűneim” elősorolása és „megbánása” őszinte lett volna. Alaposan gyanakszom azonban az ellenkezőjére. Csupán arra a rögtönös feledést ígérő megkönnyebbülésre emlékszem, amely az istentiszteletet követő bőséges reggeli után az akkor az Északi Pályaudvar és az Obor között járó 16-os villamos sínei mentén elfogott. Végre túlestem a bosszúságon és megpróbáltatáson. Hiszen ha el nem viselem, talán odahaza is kínos magyarázkodásokba kellett volna bonyolódnom. Néha még most is arra gondolok, vajon későbbi nyíltabbá váló vallási közömbösségem, majd egy kommunista hírben álló zsidó orvosnővel kötött (és bizonyára saját nehéz természetem miatt balul végződött) házasságom nem járult-e hozzá apám gyors és kíméletlen nyugdíjazásához? És nem ez-e a magyarázata annak, hogy a brassói római katolikus főgimnázium főnállásának százéves ünnepségéről készült fényképen a minden diákjától imádott egykori igazgatót, a jőnevű katolikus költőt és ragyogó szónokot nagyítóval kell keresgélni valahol a háttérben, míg az első sorban büszkén üldögélő (egyébként református) Szele Béla doktor, valamint doktor Péter Antal apátplébános és mások fölismerése semmi akadályba sem ütközik?

És nem a sok emiatt némán túrt sérelem táplálta-e az őt hamarosan elemésztő rákot?...

Mindezt azonban még egy évtized ködei takarták. Egyelőre, farsang lévén, szorgalmasan készültünk az orvostanhallgatók rendes évi jelmezes multságára. Gyurka valahonnét testhez álló fekete trikót kölcsönzött, amelyen fehér csontváz volt látható. Rövid habozás után azonban lemondott róla javamra. A trikót bő fekete köpeny és álarc egészítette ki. A kezemben lobogtatott meghívóval ebben a nem túlságosan ízléses jelmezen verekedtem át magam a Bulevardul Elisabeta elején volt táncteremnél tolongó kíváncsiakon, és vegyültem el a nyüzsgő-táncoló tömegben. Csakhamar kiválasztottam egy fekete jelmezes karcsú lányt, és mai szóval le nem koptam róla. Mikor az álarcokat levettük, egy pillanatra az az érzésem támadt, hogy csalódást okoztam. Arca után én is idősebbnek találtam, mint ahogy engedékeny karcsú termete miatt tánc közben gondoltam. Ez volt Marieta, a képzőművészeti iskola hallgatója, akit a saját nevén, de a tények tudatos torzításával már máshol is szerepeltettem.

Jóleső kötelességemnek éreztem, hogy a báli éjszaka után folytassam a kellemes ismeretséget. Gyurka látható rosszallásának árnyékában a tanév végéig gyakran sétáltam vele a Cișmigiuban, látogattam meg a barátnőjével együtt bérelt diákszobájában és illegettem magam az udvarló szerepében. A táncmultságon Gyurka is megismerkedett valami csinos lánnyal. Kiderült, hogy tehetős fővárosi szülők gyermeke. A családnak, főleg a kislánynak nem lett volna kifogása tartósabb kapcsolatok ellen. Meglepetésemre Gyurka makacsul kitért az ismétlődő meghívások elől, és engem is valami hasonlóra biztatott. Én azonban mindaddig nem hallgattam rá, amíg két különös körülmény nem figyelmeztetett a helyzet visszásságára. Marieta idősebb volt nálam. Azután pedig – bármennyire kedvesnek és odaadónak mutatkozott – a háttérben szívesen vett egy másik, talán komolyabb kilátásokkal kecsegtető szép-tevőt.

Egy forró májusi vasárnap délután barátnője magunkra hagyott. Szenvedélyes csókolózás után hanyatt vetette magát a díványon, de valami hisztériás görcs következtében mozdulatlaná merevedett. Ijedt szölongatásomra nem válaszolt. Hozzá sem mertem nyúlni. Vizsgái végeztével csak azt közölte, hogy melyik vonattal utazik, de a kikísérésre nem kért.

Gondoltam, meglepem és ajándékol valami finom piperecikket vásároltam. A meglepetés számomra volt nem várt és csak homályosan sejtett. Az alkonyati vasúti fülkében ugyanis ismeretlen fiatalemberrel találtam bizalmas beszélgetésben. Zavartodott dadogással nyújtottam át az ajándékot, és láttam, mennyire megkönnyebbült, amikor piruló bosszankodással csuktam be a fülke ajtaját. Végzetes csalódásnak nem nevezhettem a történetet, de be kellett róluk számolnom, mert *Éjszakai Kiáltás* címmel majdan bemutatkozó első verseskötve nem is egy költeménye őrzi az átéltek emlékét. Marieta még egyszer fölbukkan aztán egy körülbelül tíz esztendővel később a *Brassói Lapok*ban közölt cikkemben, a *Je cherche après Titine* című divatos dalocska kapcsán. Ezt énekelték ugyanis azon a filmen, amelyet kézenfogva kettesben néztünk végig a Buzești tér sarkán levő olcsó külvárosi moziban.

A főntebb megörökített – illetve hadd fogalmazzak csak szerényebben: leírt történet érzélgős benyomásokat ébreszthet, holott abban az időben nem kellett magamat ilyen jelzővel illetnem. Egy vasúti kalandom legalábbis erre figyelmeztet. Tavasszal, huszonegyedik életévem betöltésekor megérkezett sorozási behívóm is, ezért egy napra Brassóba utaztam. A tanulási idővesztés pótlása céljából születésem napján nem mentem vacsorázni a kissé messze fekvő Gutenberg étkezdébe. A Strada Carolinán, illetve akkor már az Ecaterina Teodoroiu nevét viselő utcában azonban éppen akkor fogyott ki minden enivaló. Üres teát ittam tehát, és száraz kenyérvégre kapartam egy ócska szalonnabőr megmaradt zsíráját. E savanyú önünneplés után szálltam föl a közeli Északi Pályaudvar éjszakai személyvonatára.

A sorozás a Hosszú utca alsó szakaszán levő szász elemi iskola osztálytermeiben zajlott le. Rövid orvosi vizsgálat után alkalmasnak minősítettek. A megfelelő papírral a zsebemben már a délutáni négyes személyvonattal indultam vissza Bukarestbe. Egyedül üldögéltem az egész kocsiban, mígnem egy fiatalnak látszó nő végig nem nyitogatta az ajtókat, és talán a magánytól való féltében velem szemben helyet nem foglalt. A Tömösi-szoroson fölfelé baktató vonatban csak beszélgettünk, de a predeáli első hosszabb alagútnál merészen simogatni kezdtem. Eleinte védekezett, aztán vadul viszonzta csókjaimat. A vonat továbbra is üres maradt, s mi így örvendeztünk egymásnak egészen Ploiești-ig. Ott aztán a fülke zsúfolásig

megtelt. Találkát adtunk másnapra a Parcul Carol bejáratánál. A következő délután azonban ismét fülíg merültem jogi jegyzeteimbe, s csak késő este jutott eszembe, hogy valamit sajnós elmulasztottam.

Különben sem voltunk éppen szelídnek, sőt ájtatos tekintélytisztelőknék nevelt ifjak. Mi is polgárt kívántunk borzolgatni, noha még nem hallottuk, hogy egykoron (akkortájt még nem is olyan régen) az ifjú Karinthy és Kosztolányi fehér sétabottal a kézben (és holmi homályos emlékezés szerint térdén kivágott hosszú nadrágban), arccal hátrafelé lépkedett végig a pesti körúton. Én már első (és rosszul sikerült) egyetemi évemben az addig apailag engedélyezett poroszos kefehajzat helyett hátrafésült hosszabb fürtöket növesztettem, s igen csodálkoztam, hogy a karácsonyi szünetben senkitől sem hallottam a vészes, sőt erkölcstelen divat megbélyegzését. Most viszont a csupasra borotvált arcok általános szokása idején tömött, dús bajuszt kerítettünk az orrunk alá. Ha pedig az egyetemi előadások után végigsétáltunk a Calea Victoriei Capşa étterem – Strada Regală szakaszán húzódó úgynevezett déli korzóján, akkor jobb szemünkre monoklit illesztettünk. A monokli természetesen közönséges üvegből készült, és inkább csak akadályozta a látást.

Talán ennek az ifjonti ártatlan bolondozásnak emléke magyarázza (ha nem is menti) megbocsáthatatlan engedékenységet a mindenkori szeszélyek iránt. Nem tudok haragudni a mai ifjú torzonborzokra sem, hiszen minden látszat szerint csupán engem, az idősebbet kívánnak pukkasztani, amiért a simán hátrafésült, elavult hajzatot viselem és nem járok rongyos szerelésben. A tengerésznadrágot fölváltja a csőnadrág. Ezt a szoknyányi méreteket öltő trombita-nadrág helyettesíti. Közben a futó külsőségek szelíd vigaszába burkolózó személyiség hihetetlenül érdekes új verseket ír, meglepően lelkesítő prózát teremt, vagy elektronikus vezénylése gépeket kezel, érti a matematikai logikát, műanyagokat állít elő, völgyzárógátákat hoz létre, lakótelepekkel szórja be a városokat, ipart telepít elhanyagolt tájakra, vagyis egyetlen szóval: építi a szocializmust. Amúgy torzonborzan. A munkaidő alatt persze kezeslábában és fején védősisakkal.

Mi egymással szemben a Madam Burchi egy lábú biedermeier asztalának két oldalán, a bukaresti éghajlat miatt ingujjra vetkőzötten, dühödő némaságban készültünk vizsgáinkra.

Külföldi és belhoni politikáról alig volt (tán nem is lehetett, noha némi odafigyeléssel mégiscsak lehetett volna) fogalmunk. Az ország élén Ferdinánd király és Mária királynő állt vagy ült. Károly trónörökös, akit az Egyetemi Könyvtár egyik vasárnap délelőtti tudományos előadásán elnökölni láttam, különböző szerelmi kalandok után vagy miatt, talán már akkor lemondott öröklési jogáról és külföldön tartózkodott. Miklóst, az ifjabbik fiút is megpillantottam, amint örült dudálás közben szédülten száguldott végig gépkocsiján a meredt szemű Elisabeta körúton. Titulescu londoni követ volt, majd külügyminiszter, Ionel Brătianu, utána Vintilă Brătianu vezette a nagytökés Nemzeti Liberális Pártot – ez előbbi helyeztette törvényen kívül néhány évvel előbb a Kommunista Pártot, az utóbbi adta ki a mindenféle ismételtgetett „prin noi înșine (a magunk erejéből) politikai-gazdasági jelszót.

Nagyjából ez lehetett politikai tudásom kivonata. Azért ennyire vázlatosan és a különbségtevés majdnem minden kísérlete nélkül, mert az adott időpontban csupán alávetett kisebbségieknek hittük és tudtuk magunkat, és sajnos nem értettünk ahhoz, hogy megkeressük valódi szövetségeseinket. Manapság szinte elképzelhetetlen – saját magam is álmélgodom, amikor valóságként akarom elfogadni –, hogy az annyi közvetlen történelmi tapasztalaton átesett és immár törvényes nagykorúságát is megért fiatalember ilyen nagyfokú politikai tudatlanságot tanúsítson. Valószínűleg kivételként könyvelhető el, hiszen a csehszlovákiai sarlósok példája alapján az ellenkezőre kell következtetnünk. De éppen kivétel jellege miatt volna rossz hallgatni róla.

Talán a napi politika útvesztőitől és kényszerű ravaszságaitól való ösztönös tartózkodás óvott meg attól – mondom megint –, hogy serdülőkori kikerülhetetlen befolyások hatására nem köteleztem el magam jobbfelé hajlamos törekvésekhez, hanem csalékony semlegességem tudatában nyitott maradhattam valódi fölismerések befogadására. Ennek a nem éppen tiszteletreméltó tartózkodásnak bevallásával talán csalódást okozok az egyenes vonalú fejlődésben hívő barátaimnak, holott irántam tanúsított rendíthetetlen jóakarattal annyi biztatást nyújtottak és nyújtanak nekem. Mégsem akarnék eltérni őszinteségem képzelt ösvényéről. Ez lehet ugyan kanyargós, de bokraiból és rejtekeiből a tanulságok többféle vadját-madarát riaszthatjuk föl.

Vizsgáimról, vizsgáztatóimról ezúttal egyetlen halvány benyomás sem maradt meg. Annyit világosan tudok persze, hogy mind az öt tárgyból sikerrel feleltem, s talán nem is a legalacsonyabb szinten. Egyetlen eltörölhetetlen emlékem csak a tetet-lelket fojtogató koranyári hőség, amely nem csupán a Madam Burchi szobáját fűtötte majdnem elviselhetetlenné, de a vizsgáztató termeket is gőzfürdővé alakította át. Jégbe hűtött víz, fagyalt nemigen esett a kezem ügyébe – talán pénz sem volt rá. Sört nem ittunk, hiszen szeszes ital eszünkbe sem jutott. Különben is vizsgázni kellett, ez volt az egyetlen rögeszme. Végül mindent feledtetett az utolsó akadályon vett diadal nyomában feltámadó gyönyörű felszabadulás. Most is látom, amint félig kábultan kóválygok a déli járókelőkkel zsúfolt Strada Academiei zsvajgásában. Örömet talán nem is kívánom megosztani senkivel. Végre betévedek egy postahivatalba, s a következő sürgönyt küldöm haza (szövegére szó szerint emlékszem, bár többé sosem láttam): „Licenciátus vagyok pénzt kérek.” A befejező két szó keltette hazai gondot nyilván enyhítette a megelőző rövidke jó hír.

A pénz távirati utalvánnyal érkezett, mégsem siettem haza. Gyurka még vizsgázott. Egy hetet kóboroltam a nyári Bukarestben céltalanul. Az egyetemen a jogi kar titkárától, Popescu-Albota barátomtól, a Törvényelőkészítő Bizottság későbbi tagjától beszereztem a következő ősszel esedékes doktrátusi évfolyam adatait és kellékeit. Szilárd elhatározásom volt, hogy ezeket a tanulmányokat Bukarestben folytatom majd, nyilván ismét a Gyurka társaságában. Élveztem a teljes kötetlenséget. És a Cișmigiu-kert árnyékos padjait. Olvasmányt kézbe sem vettem.

Egy idő múltán földi javainkat felöltöstül-mindenestül becsomagoltuk a két nagy utazókosárba, s ezeket személypoggyászként föladtuk az Északi Pályaudvaron. Ha véletlenül inggombunk elvész (akkoriban az ing és gallér között ez volt az összekötő láncszem!) – ismételte Gyurka több ízben is –, kénytelenek leszünk félmeztelenül vonatra szállni. Érzékeny búcsút vettünk a kissé könnyező Madam Burchitól. Másnap dél felé ragyogó napfényben érkeztem meg Brassóba.

Újabb döntések kényszere

Az első napok gondtalanságába csakhamar beleszóltak az újabb döntések kényszerének gondjai. Ősszel tulajdonképpen be kellett volna vonulnom, hogy önkéntesi évemet leszolgáljam – és ha értelmesen gondolkodom, mint ahogyan egész életemben sem sikerült megtennem, ez lett volna a helyes megoldás. A megfelelő korban voltam, viszonylag elfogadható idegállapottal dicsekedhettem, alkalmasnak találtak, jó egyetemi eredményeim alapján még talán a tartalékos-tiszti iskolába is bejuthattam volna. Másrészt a doktorátus két esztendejének elvégzésére föltétlenül vissza óhajtottam kerülni Bukarestbe. Szüleim anyagi helyzetének fokozatos romlását is figyelembe kellett vennem. Az elejtett megjegyzések nyomán arra következtetem, hogy mostantól kezdve nem remélhetek tőlük támogatást, sőt ügyvédjelölti minőségben önellátásra való áttérésemet óhajtanák.

Az elhatározások sürgőssége még nem nyomasztott. A jól végzett munka tudatában élveztem az otthon meleg kényelmét. Nagyokat sétáltam a környező erdőkben. Sokat olvastam – rendszertelenül és összevissza. Írtam is néhány verset, de leginkább csak arra emlékszem, amely később *Anyám* címmel első verseskönyvemben jelent meg. Bizonyos benyomások azt sugallják, mintha szintén ezekben az időkben született volna meg az azóta is szívesen vállalt *Mozdonyvezető* első változata. A létrejöttét idéző élmény azonban sokkal élénkebb nyomot hagyott bennem. Fényképszerűen ragyog a tavaszi napban fürdő színajai állomás. A vonat már jó néhány perce áll. Leszállok, hogy kinyújtózkodjam, és végignézek az élénkzöld hegyek háttérében álló fekete kocsisor mentén. Ebben a pillanatban hajlik ki a mozdony rézveretes ablakán, illetve a bejárati csapóajtó fölött a kormos kezeslábast viselő gépész, és szembenéz velem. Több nem is történik, de ez a perc elindítja azt az érzelmi sorozatot, amely végül is verssé fog alakulni.

A versek közzétételét nem éreztem föltétlenül fontosnak. Talán még a *Brassói Lapok* szerkesztőségét sem kerestem föl. Móricz doktorral nem találkoztam. Már eszembe sem jutott azon csodálkozni, hogy nem hívnak a vécsi Helikon második

találkozására. Időpontjáról vagy résztvevőiről sem vettem tudomást, mintha nem is léteztek volna. Nyilván még most sem léteztem az ő számukra.

Gyurkával már korábban megegyeztünk, hogy hamarosan ismét ellátogatok Csíkszeredába. Előbb azonban a Tőkés család járt nálunk népes vendégségben, s jelenlétük örömmel töltött el, noha önző módon mindig tartottam nyugalom megzavarásától. Most azonban a vendéggjárással kapcsolatos teendők is háttérbe szorították a kikerülhetetlen döntésekhez fűződő aggodalmaimat. Július utolsó napjaiban aztán elutaztam Csíkba, anélkül hogy őszi terveimről véglegesen döntöttünk volna.

Boriskát odahaza találtam. A Caracalon töltött első tanítási év nem ártott meg neki. Nem túlzott lelkesedéssel nyilatkozott életkörülményeiről, de annál jobban dicsérte a tanári kar szakadatlan jóindulatát és tanítványainak a francia nyelv elsajátítására irányuló buzgalmát. Szinte sajnálta, hogy a következő iskolaévben már máshová fogják helyezni, noha ez előléptetést jelentett. Néhány napra megjelent Kakassy Endre is, akit az utóbbi időben elveszítettünk szem elől. Most derült ki, hogy egyelőre – talán végleg – otthagyta az egyetemet, s teljesen az újságírásnak kívánja szentelni magát. Lelkesen ecsetelte előttünk a röviddel azelőtt Konstancán tett látogatását és a Fekete-tenger szépségét. Ezután gyakrabban fogok odajárni – mondta –, csak éppen azt nem tudom, miből? – tette hozzá némi mélabúval...

Fürdőztünk a már említett borvizes medencékben. Kéziratban még pihen valahol az arrafelé vezető gyalogösvényről írt följegyzésem, ahol a Gyurkával folytatott félig komoly, félig tréfás beszélgetések során először ejtettük ki – ötven évvel ezelőtt! – a „neorealizmus” megfogalmazást, noha nem irodalmi vagy filmművészeti értelemben. (A kezdetleges Csíkszeredai mozi előadásaira amúgy sem jártunk.) Csupán saját magunkról állapítottuk meg, hogy életfelfogás tekintetében a valóság tényszerű figyelembevételének hívei vagyunk, de nem a minket megelőzők vagy éppen kortársaink földhözragadt szemléletével megegyezően, hanem a tágabb összefüggések, magasabb szempontú összefoglalások alapján. Ezért is nem vagyunk egyszerűen realisták, hanem valami mások, újabbak, vagyis neorealisták.

Ezt a futólagos eszmélkedést fejtük meg azzal, hogy nem csupán neorealisták, de egyúttal „neoobjektivisták” is vagyunk, legalábbis azok óhajtunk lenni. Ez azt jelentette, hogy tárgyilagos szemléletünket nem csupán a külvilág, főleg pedig a társadalom jelenségeire alkalmazzuk és igyekszünk azokat a megfelelő törvényszerűségek szerint megítélni, hanem önmagunkat, a világban elfoglalt helyünket, céljainkat és törekvéseinket is ezzel a józan kívülállással szemléljük és kíséreljük meg a nagy összefüggésekbe illeszteni.

A talán csak részben végiggondolt meghatározások későbbi irodalmi kísérletezésem során gyakran eszembe ötlöttek és meg is gondolkottattak. Más összefüggésekben valahol már meg is emlékeztem erről. Bocsánat, ha ismétlésekbe bocsátkozom!... Szünet nélkül nyugtalanított azonban, hogy vajon mindaz, amit meg szeretnék valósítani, csakugyan beleilleszthető-e ezekbe a magunk kitalálta, talán ködös, de mégis kényszerítőnek érzett fogalmakba? Ragaszkodom-e csakugyan – versben vagy prózában – a valóság elemeihez, ám mégis úgy, hogy az, ami tollam alól kikerül, valamivel több legyen, mint a tények száraz utánzása, illetve lényegében mássá alakuljon, különbözőbbet is jelentsen?... Továbbá meg tudom-e őrizni a föltett tárgyilagosságot, a hűvös különállást – nem annyira másokkal kapcsolatban, hiszen az végezetül is könnyebb, de főleg ami saját magamat illeti? ... Félek – és talán jelen sorok is bizonyítják –, hogy ez nem nagyon sikerült.

Jó lett volna megtanácskozni valakivel a dolgot, hátha eligazított volna. Ilyen embert azonban egyelőre nem találtam. Vagy csupán az esetleges ellentmondásoktól, bírálatoktól tartottam?... Esetleg éppen ellenkezőleg: magasra fokozott göngömben egyszerűen lehetetlennek véltem, hogy verseim valódi jelentőségét, értelmét és értékét mások kellő mértékben fölfoghassák?...

A Gyurkáék szomszédságában lakó Aczél főmérnökék zöld szemű csinos Sári lányának mutattam volna meg őket legszívesebben. Fényképészművészi pályára készült. Rokon hajlamokat sejtettem benne. Szellemi, pontosabban: irodalmi vonatkozásokban igazam is volt. Erre vallanak az évekkel-évtizedekkel későbben tudomásomra jutott személyes és levelező kapcsolatai majdnem az egész Benedek családdal: Elek apóval, Benedek Marcellel, Benedek Istvánnal és a rokonság többi tagjával, Áprily Lajossal, Jékely Zoltánnal, Szentimrei Jenő-

vel, Kahána Ernő doktorral, főleg Bányai Lászlóval. Sőt volt egy személyesen összegyűjtött autogram-könyve – benne Babits, Karinthy, Kosztolányi, Bartók, Kodály, Zala György meg a romániai magyar költők és szépírók aláírásaival. A könyv addig járt kézzől kézre, amíg nyoma veszett. Bárcsak lappangó birtokosa irományai közül napvilágra jutna még! Milyen lelkesedéssel fogadná az irodalomtörténet!...

Szokásom szerint beleszerettem. Persze az illem és jó modor határain belül. Erre erélyes és fiatalos édesanyja óvatosan vigyázott. De talán Sári is figyelő tapintattal kezelte hirtelen lángolásomat, hiszen még semmi kereső foglalkozást sem űztem, két doktorátusi év és az ügyvédjelöltség állott előttem, a polgári társadalomban sehol sem voltam, sőt költői elhivatottságom is csak ezután volt bizonyítandó. Szeredai kapcsolatainkból talán egy Tusnádon és utána a Szent Anna-tónál tett kirándulásra emlékszem. A szülőkön kívül Nagy Boriska, Sári, Gyurka és én tutajoztunk a tavon, és fürödtünk a partmenti sekélyben. Erre az ötvenesztendős gyógyítói működése alatt megöszült, de meg nem rokkant dr. Nagy András főorvos így emlékszik: – „A Szent Anna-tóba mártogattuk ketten – bokájánál és csuklójánál fogva – Aczél Sári bárátnőnket (ami az akkori felfogás szerint rendkívüli arányú szabadosságnak számított), míg végre kapálózása következtében belezuhantattuk a sekély vízbe. – Jaj, hogy megütöttem a... – kiabált a szenvedő fél, mire te kapásból kiegészítetted a gondolatot: – ...a Szent Anna-tó fenekét...”

Gondolom: megcsókolni sem próbálkoztam, nem is engedte volna. Levelezésünk (és ezzel költői lángolásom) azonban ezután még teljes nyolc hétig tartott. Szégyenkezésemre tökéletesen megfeledkeztem az egészről, csupán a Sáritól fél évszázad múltán kapott igazságosan szemrehányó levél (sőt a betekintésre megküldött saját egykori levélgyűjteményem) ébresztette föl az alvó lelkiismeretet. Holott kár volt szunnyadoznia. Mégpedig két okból.

Először is büszkén olvastam a meglepő fordulatossággal és stíluskészséggel megszerkesztett írásműveket. Ha jól meg gondolom: tanulságos szerelmi levelezőt lehetne belőlük összeállítani. Kár, hogy ilyesmire nincs kereslet. De tréfán kívül: a mondatok valódi (bár rövid lejáratú) érzelmeket tükröznek, irodalmi szintjük pedig kifogástalan. Szerzőjük nyilván már

sejtette költő voltát, és némileg büszkélkedni is akart vele. Ha olykor némileg mélabús hangulatban, mégis bizalommal maga és a jövő iránt.

Másodsorban a levélsomó néhány olyan korai (és természetesen szerelmes) verset tartalmaz, amelynek nyomát máshol nem lelem. Itt van mindjárt a „Brassó, 1927. aug. 17.” keltezését viselő, egyébként címtelen költemény:

*Kedves,
nálunk már ősz hidegül,
csapzott lombot tépáz a szél,
sietve búcsúznak a tünde nyártól
s zokogva siratjuk hűvösödő szívünket.
Kedves, lásd, én is zokogok,
mert messze vagy tőlem s a nyártól.
Talán nem is emlékszel már, hogy szerettelek
és csókjaidat is elfeledted.
Kedves, a Hargitáról fúj-e még a szél?
Hajlonganak-e a kertben a hosszúárnyú füvek?
A vén komor fenyők suhogják-e a bánatunk?
És megtelik-e lelked fekete fájdalommal,
ha köztük járkálsz néha s reám gondolsz ijedten?
Kedves, a szörnyű ősz tikkadt tüdőmre térdel,
kemény öklével fojtogatni próbál
Ím, én kitárom karjaim feléd:
jöjj, míg a zsarnok ősz meg nem gyilkol titokban!
Jöjj, és szeress, szeress!...*

A befejező sor édeskés érzelgősségétől eltekintve a vers nagyjából elfogadható. Még talán majdani első kötetembe is fölveszem, ha nem egyetlen példányban küldöm el imádottamnak!... A 9. sor talán helyesebben közvetíti a valóságot, mint azt az előzőkben a csokolózásról írtam, mert egyebekben a szöveg kétségtelenül kézzelfogható adatokat (Hargita, fenyők, kora brassói ősz stb.) tartalmaz. Sőt, amint a továbbiakból kiderül: a „tikkadt tüdőre” tett célzást sem képzelgés szülte. Ez a valóságból vett adat különben a három nappal későbből keltezett *Őszi Elégia* egyik szakaszából is szemembe ötlük:

*Ilyenkor már augusztus vége mord,
s a gazdák tőkén számítják a bort.*

*Az esti csillag feltűnik hamar.
Sötétbe búvik minden, és a tar*

*komor mezőkön fű sincs, enyhe köd
bujkál az őszi asztagok között.*

*És méla sétán meglep tiszta bú,
szellő simít, szelíd tapintatú,*

hűs könnyeket morzsolsz szemedbe szét,

és sírdogálsz titokban mint eszét

*és útjait vesztett szegény bolond,
kit fütykössel fején talált a gond.*

*Mész, tévelyegsz az éjben réveteg,
nem hallgatod: szegény tudód beteg.*

*Eszedbe jut szerelmesed, ki tán
most elmereng az esti Hargitán.*

*A lelkesen örült vágy öldököl,
mint versenyen halált osztó ököl.*

*Már érzed: mindegy élet vagy halál,
szeret vagy nem... A röpke méla szál,*

*mely élethez kötötte lelkesed,
szakadni készül (Kedves, ég veled),*

*és úgy pusztulsz akarva, nem akarva,
mint holt levél hull százados avarra.*

Ötven év távolából Sári most azt is szememre hányja, hogy ígéretem ellenére a verseket nem közöltem a *Brassói Lapok* hasábjain. Nem tudom megállapítani: saját közismert hanyagságom vagy a szerkesztőség ellenkezése volt-e az oka? Én az előbbire gyanakszom, bár abban az időszakban sok egyéb gonddal voltam elfoglalva, semhogy az egyre jobban idegenülő lapnál kísérletezzem. Ma már sajnálom, persze önző okok miatt... De akkor ott, Szeredában, vagy a Szent Anna-tó

partján sült csirke evése közben őszintén óhajtottam az ígélet teljesítését.

A csirkéből egyébként óvatosan és büntudatos félelemmel eszegettem. Kirándulásom hangulatára ólomsúlyként nehezedett a megelőző napon elszenvedett váratlan epegörcs. Ezt valószínűleg az egész téli szerény étkezés és az otthoni meg a szeredai zsírral bőven öntözött ételek minőségi különbsége okozta. Ott sóhajtottam, sőt mi több jajgattam a nappali szoba díványán, miután a tornác végében szégyenkezés nélkül hangosan elnyögött próbálkozások semmi eredménnyel sem járta. Csak jó sokára tudott megjelenni Gyurka néhány fehér színű labdaccsal, amelyek egy idő múlva csakugyan csillapították fájdalmaimat. Sajnos életemben nem először és nem utoljára.

Gyermekkori belső panaszaimra természetesen nem emlékszem. De már akkor eszembe jutott a kereken egy évtizeddel korábban átkínlódott miskolci éjszaka. Hazatérőben voltunk Székesfehérvárról Székelyudvarhelyre, és utunkat megszakítottuk a második przymyśli bekerítés előtt éppen felmentett és Miskolcra vezényelt Lendvay Imre nagybátyáméknál. Felesége, Édika nagynéném vacsorára zsírban újkrumplit sütött, attól lettem mondhatatlanul beteg megint csak egy félig átböjtölt háborús menekült-tél után. A többi rohamról – ha lehetséges volna – talán dr. Nagy László, dr. Szabó Zoltán brasói, dr. Kótay Pál és dr. Dóczy Pál marosvásárhelyi, dr. Monda Virgiliu és dr. Varga Edit, meg dr. Radu Moisa bukaresti orvosok és profok tudnának (többek között) beszámolni, no meg az Elias Kórház kórlapjai. De ez ugyebár nem tartozik a magasröptű költői fejlődés rajzához, csupán a költő földi életének (saját maga számára nem kevésbé fontos) eseményeihez!

Gyurka azonban, aki nyári szünidejének tekintélyes részét önkéntes bejáróként a szeredai kórházban töltötte, mindenestre megvizsgáltatott az igen kedves és jóindulatú belgyógyász főorvossal. Csak úgy mellékesen a tudómet is átvilágították. Mégis sokáig pusmogtak egymás között, amíg én a kékes visszfényű sötétben álldogáltam. Végezetül, már a nap-sugaras főutcán Gyurka szokatlan komolysággal, bár megint csak mellékesen megjegyezte, hogy a tudómön foltot fedeztek föl, és javasolja, hogy lehetőleg pihenjek, táplálkozzam jól és általában vigyázzak magamra.

A mai főorvos a fentiekről a következőket írja: „Tudatom mélyéről merül fel egy emlék veled kapcsolatban, mely akkoriban nagyon bántott, de amire az azóta eltelt fél évszázad szerencsére tökéletesen rácaffolt. Ha emlékszel Balássy Kálmán doktorra, kinek akkor volt vadonatúj, vagyont érő röntgenfelszerelése; egyszer csupa kíváncsiságból téged is átvilágítottunk és tudód állapota ijesztően rossz képet mutatott (fibrosus folyamat... mint mondotta), és nekem megsúgta négyszemközt, hogy »barátod – sajnos – nem lesz hosszú életű...« Hallgattam előtted is, akkor ezen úgysem lehetett még segíteni. Szegény Kálmán 1945-ben kiütéses tífuszban halt meg a járványkórházban, ahol dolgozott, mondhatnám: hősi halála volt...”

Talán nem ijedtem úgy meg, ahogyan illik és kellett volna. Egy jó orvosi bizonyítvány később, katonai szolgálatomon is könnyített volna, és a brassói Rakodó-völgyben letett tizedesi vizsga után nem szenvedem át a szerencsére következmények nélkül maradt mellhártyagyulladás. A közlés mégis gondolkodóba ejtett, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy amíg álmatlan szeptemberi éjszakáimon a kinyitható vaságyból a Cenk púpja fölé emelkedő holdat figyeltem, végleges és megnyugtató ürügyet találjak az őszi bevonulás elhalasztására. Sajnos egyik alapját is képezte hosszú évekig kísértő és egészen soha leküzdeni nem tudott hipochondriámnak. A foltra egyébként évtizedeken át minden későbbi átvilágítás alkalmával figyelmeztettek.

Óvatosságból – vagy meggondolatlanságból – kikerestem Gyurka könyvei közül a júniusi vizsgára készülések idejéből jól ismert kórisme-kézikönyvet. Borzadva olvastam nem annyira a tüneteket, de a lehetséges következményeket. Akkor senki sem közölte velem, hogy a kezdő orvostanhallgató minden olvasott betegséget azonnal megállapít magán, hát az olyan járatlan és gyáva lélek, mint én!... Szerencsémre az egyik fejezetnél a „hipnózis” szón akadt meg a szemem. Együltömben mindent elolvastam a párizsi vagy nancy-i iskoláról, Charcot, Brouardel Ligéois kísérleteiről. Különösen tetszett, hogy bárki hipnotizálható, és akárki képes hipnózist előidézni. És hogy a hipnózis tulajdonképpen alvásszerű állapot. Jókai jutott eszembe, akinél gyakran szerepel a „delejes álom”. Jókairól pedig az országos híró Kőrösladányi mester. Képességeivel középiskolás koromban ismét csak a Honterus Főgimnázium

dísztermében ismerkedtem meg. Bemutatta a szokásos kísérleteket a bornak érzett vízzel vagy a széken üldögélők rémületére fölforduló képzelt gépkocsival és így tovább. Végre néhány írott üzenetet osztatott szét a nézők között, mire egyesek ezt, mások azt csináltak. Velits Miklós osztálytársam elolvasta a cédulát, fölkelte mellőlem, a dobogóra lépkedett, székre állt, mélyen belélegzett, és akkorát kukorékolt, hogy az egész terem visszhangzott... A könyv további bűvárlását ezzel a vidám emléikkel hagytam abban.

Az emlékezés azt sugalmazza, hogy Ferdinánd király haláláról a rádióból értesültünk, holott egyes adatok szerint a rendszeres adás később kezdődött volna meg, addig csak kísérleti műsorokat sugároztak Bukarestből. De lehet, hogy a hírt Nagy Béni bácsi hozta a közeli városházáról. Nemsokára az is tudomásunkra jutott, hogy a főhatalmat a kiskorú Mihály király helyett a marosfői születésű Miron Cristea pátriárka elnökletével megalakult kormányzótanács gyakorolja. Új postabélyegek jelentek meg, és a katonasapkákon az eddig szokásos egymásnak hátat fordító két F betű helyébe egyetlen nagy M került (és tartott ki nem egészen három esztendeig). Aztán mindenfelé elterjedtek Mária özvegy anyakirályné lila fátyolos képei. A minden bizonnal óriási külsőségek közepette lezajlott gyászszertartásról és a Curtea de Argeș kolostorában történt sírba-helyezésről már semmit sem tudtunk.

Kerek három évtized elteltével azonban a király halála mintegy élményszerű közelségbe került hozzám. Akkor vásároltuk meg ugyanis kisdad Fiat 600-as gépkocsinkat, és annak időről időre előadódó apró bajait egy kedves, tapasztalt, szavahihető és kínosan pontos nyugdíjas gépkocsivezető ápolgatta. Idők folyamán – Simering-csere, ékszíj-helyettesítés, új kilométerjelző beszerelése, jelzőlámpa-javítás és hasonlók kapcsán – sok mindent elárult magáról. Például, hogy cserkész-gyermekként részt vett a Mărașești mellett lezajlott csatában. Hogy kora fiatalságától kezdve gépkocsiszereléssel foglalkozott. S végül némi pironkodás közben, hogy Ferdinánd utolsó éveiben bizony ő volt egyik személyes gépkocsivezetője. Annak halála után is az udvar szolgálatában maradt és – jaj! – ezeket az éveket a nyugdíjjogosultság megállapításakor nem vették figyelembe. Akkor is ott volt Szinaján, amikor Ferdinánd a Pelișor kastély közelében álló kis falugásban hirtelen rosszul lett és meghalt.

Az esőktől-havaktól szürkére kopott gerendaépítményt magam is jól ismertem (sőt lócáin nemegyszer üldögéltem), mert a felszabadulás után a Pelișor a hozzá tartozó egyéb épületekkel jó ideig mint alkotóház működött. Többek között itt fordítottam le Ion Barbu *Csigák Után* című versét, és itt javítottam teljesen újjá a *Krypto Király és Lapp Enigélt*, amely Németh Lászlónak is igen tetszett. A 12-es szobából viszont (amelyben a sepsiszentgyörgyi színház előadásában kétségtelenül megbukott *Apellész Különös Kalandja* című vígjátékomat írtam) pontosan erre a faépítményre lehetett látni. Titkáról akkoriban még mit sem tudhattam. A haláleset idején – amint elbeszélőm mondotta volt – Szinaján tartózkodott Mária királyné, dr. C. Anghelescu orvosprofesszor és Zwiedinek tábornok, a királyné szárnysegéde. A tábornokot különben látásból később magam is ismertem, mert a második világháború alatt és után nyugdíjas korában a brassói Fellegvár északkeleti oldalán álló saját házában velünk szemben lakott. A népköztársaság kikiáltásakor ennek a háznak a kapujában láttam búcsúzkodni a tábornoktól az egykori Elena hercegnőt és férjét, Habsburg Antalt. Curtea de Argeșbe viszont éppen azzal a kis Fiat 600-assal jutottam el, amelyet a régen odatemetett király egykori gépkocsivezetője gondozott.

De hát harminc évvel azelőtt Csíkszeredában vagy másutt a szilárdnak és megdönthetetlennek látszó Hohenzollern-uralkodóházzal ugyan ki is képzelhetett volna el ilyesmiket? Legfeljebb az, aki mintegy tíz évvel azelőtről eszébe tartotta a Romanovok sorsát...

Az egyes fegyvernemekhez és ezredekhez való beosztás augusztus közepe táján volt esedékes. Néhány nappal hamarabb tehát benyújtottam a brassói hadkiegészítőnél a tanulmányi szabadságot, illetve halasztást igénylő okmányokat, és mint aki súlyos tehertől szabadult, igyekeztem követni az átvilágítás után kapott tanácsokat. Tehát pihentem, sétáltam, jól táplálkoztam, és minden este korán feküdtem le. A magány nem esett nehezemre, ámbár hiányzott a szeredai szakadatlan sürgés-forgás.

Bizonyára ez magyarázza a Sárihoz írt leveleim sűrűségét és szerelmem folytonos bizonygatását... De miért érhetett oly hamar véget ez a magas irodalom nyelvén többszörösen is megfogalmazott epekedés?... Hajlandó vagyok minden vét-

ket magamra vállalni – a könnyelműségét, a felelőtlenességét, a csapodárságát. Ezúttal azonban élek a gyanúperrel, hogy Sári nem vette egészen komolyan érzelmeimet (noha e sorok olvastán rögtön megcáfolja majd állításomat!), s ez a tudat hozzájárult a röppenékeny érzelmi átmenet homályba vesztéséhez. 1927. október 7-én kelt hozzá intézett utolsó levelem ma már némileg rejtélyes végső bekezdése valami hasonlóról árulkodik:

„...És ne haragudj, hogy nem mentem el a cirkuszba. Akkor úgy gondoltam, hogy nem mehetek, később megbántam. Annyi bizonyos, hogy ha akkor megharagudtál rám, ez a levél nem sokat segít a bajon. Remélem azonban, hogy jól mulattál... Meddig lumpoltatok? Bocsánat, most jut eszembe, hogy hiába kérdeztem, hiszen Te azt mondtad: nem írsz több levelet..

Vajon miért?... A két versben is megidézett kóros folyamat sejtelve vette volna el kedvét a levelezéstől?... Vagy amint Szeredában szokás: ennél is többet tudott?... A búcsút mindenesetre egy vers örökítette meg (vagy amint a keltezés mutatja: lényegében meg is előzte!). Címe is jelentős: *Isten Áldjon!*

*Én istenem! van-e valaki még
ily nyomorán és búcsúzáni?...
Ver-e még kívülem valakit
eső-ostorral az idő?...
A fákról siralom csepeg,
és én holnap elindulok.
Fogjad meg, kedves, a kezem,
neked adom most őt titokban,
egyetlenegy, amit még adhatok,
fogd és simítsd! Ez utolsó
szorításban melengesd végig testemen
az élet csodáját és zenéjét.
Nem is tudom: szeretsz-e engem,
s elég tudni, hogy én szeretlek
és hogy úgy fáj elmenni tőled.
Künn kocsi siet végig az utcán,
s a bánatos erős kerekek
zaja súgja most az utolsó
sietős „isten áldjon”-t.*

A tavaszi vizsgázások elfojtotta versírói ösztön egyre sürgetőbben nyilatkozott meg. Majdani első verseskönyvem jó néhány darabja akkor született. Így írtam *Ív Ez a Szerelem* címmel verset. Meg is jelent a *Brassói Lapokban*, de a címszedő már nem látta a vers 16–18 sorait, amelyekből világosan kiderült a szerelem minden akadályon át nyúló összekötő ívjellege, és a cím *Jó Ez a Szerelemre* módosult. Hát ami igaz, az igaz! Csakugyan jó volt. Ugyancsak most írtam a *Belőled Született*, valamint *Miért Szeretlek?* két költeményemet is. Az elsőként említett vers címhibája viszont arra mutat, hogy egykori szerkesztőségemmel a kapcsolat mégsem szakadt meg teljesen. Folyóiratok azonban nem kerültek a kezembe. A *Korunk* sem, pedig akkor már jól benne járt a második évfolyamban.

Mindenképpen el kellett aztán határozni, hogy a doktorátusi előadások lehető látogatása céljából ősszel visszatérek-e Bukarestbe. Ezt szerettem volna mindenképpen elérni. Bukarest második otthonommá vált. Az egyetem tudományos légkörében jól éreztem magam. Csábított a főváros, mert Brassó álmatag állóvizéhez képest az élet sebesebben lüktetett benne. Szüleim azonban nyíltan tudomásomra adták, hogy tovább nem tudnak anyagilag támogatni. Azzal érveltek, hogy a doktorátusi előadások látogatása nem kötelező, vizsgázni pedig minden ősszel vagy télen bemehetek a fővárosba. Octavian Stoichiță barátunk biztosított, hogy bejuttat egy igen jó fővárosi ügyvéd mellé – persze szokás szerint csupán formailag, minden fizetés nélkül. Ezzel aztán kútba esett a terv. Talán nem a megoldás szokatlansága, mint a belőlem mindig hiányzott és hiányzó vállalkozó szellem miatt. Félttem a bizonytalantól és ismeretlentől. Holott a siker a vakmerés egyenes ágú leszármazója.

Ekkor lépett közbe édesanyám testvére, dr. Lendvay Sándor nagybátyám, aki ügyvédi irodáját nemrégiben helyezte át Szentágotáról Brassóba, s ott társult dr. Kupcsay Felicián régi ismerősünkkel. Közölte, hogy dr. Erdélyi Ferenc, a jó nevű kereskedelmi jogász jelöltet keres, és persze fizetést akar adni. Rövid ismerkedés után többé-kevésbé az döntötte el sorsomat. Anyám hajlandónak mutatkozott a lakás, étkezés, mosás stb. ingyen biztosítására. Mindez lényegesen meghaladta az ígért kezdőfizetést, engem viszont csábított, hogy megszo-

kott környezetemen nem kell változtatnom. Ma már tudom, hogy a nagyobb áldozatot mégiscsak ők hozták. Vannak azonban ilyen különös beidegződések. József Attila édesanyja sem járt el másként. Legföljebb mondhatatlanul nehezebb viszonyok között. A proletár sors szintjén. De az anyák azonos odaadásával.

Egyszóval úgy döntöttünk, hogy ősztől kezdve dr. Erdélyi ügyvédjelöltje leszek Brassóban.

Világegyetem az én kedvemért

Előzőleg némi önhittséggel bölcsekedtem, hogy jelen fejlődésrajz rovogatása közben nem óhajtom saját élményként igénybe venni egykori kútfők megállapításait. Többet ér – gondoltam – a tapasztalatból visszaidézett bármily szerény, de legalább eredeti anyag, mint régen elfeledett újságlapokból előbányászott eseménybeszámoló. Nem történelmet írok, még emlékiratot sem. Csupán (amit nem szűnök hangsúlyozni!) egy kedély botorkálásait, botladozásait, tévelygéseit s olykor pillanatnyi megvilágosulásait vázolnám szerény képességeimhez mérten és ismert korlátaim között!...

Hadd valljam be bűnbánatosan súlyos tévedésemet!... Bizony nem elég, ha az ember – saját megbízhatatlan – emlékezőtehetségére hagyatkozik! Hozhatnék föl visszhangzóbb példákat is, legyen azonban elegendő, ha saját baklövéseimet emlegetem, mondjuk, Áprilyval kapcsolatban. Futólag úgy mutattam be őt, mint akit éppen csak hogy olvastam, és lényegében nem éreztem fontosnak fejlődésemre. Nemrégiben azonban a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában a szó szoros értelmében orrom elé tartották a korai kísérletezéseim idején hozzá intézett leveleim tisztos iratcsomóját!

Valóban a kezdetek kezdetéről lehetett szó, hiszen a küldemények jó részét saját írógép hiányában kézzel szerkesztettem meg, és aláírásként az „ifj. Szemplér Ferenc” megjelölés szerepel. Tehát Áprilyt vissza kell iktatnom az őt megillető helyre. Meg is teszem, mihelyt a mondott levelek másolatának birtokába jutok. Addig is azonban már eleve figyelmeztetni szeretnék mindenkit, hogy óvatos mérlegeléssel olvasgassa a szándékaim szerint legnagyobb őszinteséggel tett és teendő vallomásaimat – lévén az ember esendő, és emlékezéseinek ereje sem mindig ér föl egy Augustinus vagy Rousseau magasságaival, esetleg mélységével. Sőt ha nem támaszkodik nyomtatott vagy írásos bizonyítékok mankóira, minden jóakarata mellett a tényeket is elferdítheti.

Az előző fejezet végén például ezeket írtam: „...úgy döntöttünk, hogy ősztől kezdve dr. Erdélyi ügyvédjelöltje leszek Brassóban.” Ám ez a „döntés”, bár megfelel a valóságnak, csak részben fejezi ki az igazságot! Hiszen nem mi döntöt-

tünk, nem is én döntöttem, hanem az esetlegesség mulattató, majdnem ostoba összjátéka. Erről csupán azért érdemes beszélni, mert így minden felelősséget a véletlenre háríthatok, amiért a költői hivatást már kezdetben ügyvédi foglalatossággal kevertem össze, szinte cseréltem föl – (nem lévén tudatában annak, hogy Tompa László, Olosz Lajos, Karácsony Benő és ki tudja még hányan szintén hasonlóképpen cselekszenek. Sőt azt sem láthattam előre, hogy egy másik – szocialista – korszakban egyenesen kívánatosnak minősül a napi munkával és a tapintható étellel – mint az alkotás föltétlenül szükséges nyersanyagával – való közvetlen kapcsolat!...) Be kell viszont vallanom, hogy az események ilyen alakulásában semminemű magas hivatásérzet sem ösztönzött. Nem akartam hírneves jogász, kiváló ügyvéd vagy neves bíró lenni. Az ilyen álarc esetleges ledobása ma már azért is fölösleges, mert akik előtt viselni kényszerültem, vagy képzeltem, hogy hordani kényszerülök, mostanra már mind a föld alatt vagy urnák csöndjében nyugosznak! Átkos tudatlanságom vagy gyámoltalanságom folytán egyszerűen csak hagytam történni a dolgokat.

Alkalmaztatásomkor nem csupán egyetlen iroda jött számításba. Ott volt például a Szele dr. – dr. Harmath-féle öskeresztény társulás – jogászilag igen képzett vezetőkkel és jobboldali szempontból teljesen kifogástalanul. Vagy a városban dr. Kiss Jenő, esetleg Hosszúfaluban a jó hírű nem-juteszembe-a-neve! Válogathattunk tehát, sőt válogattunk is. A mérlegbe a döntő pelyhet azonban egy Margot vagy Margó nevű hölgy, vagyis dr. Erdélyi titkárkisasszonya vetette. Az illető szemrevaló fehérréppel annak előtte több ízben találkoztam az utcán, és minthogy ő is meg-megnézett, természetesen visszafordultam utána. Egyéb nem történt. De amikor tájékozódó látogatásunkkor őt pillantottam meg az iroda külső szobájában, rögtön megszületett az elhatározás: Erdélyi jelöltje leszek! Ez különben – amint a jövődő bebizonyította – nem volt éppen szerencsés választás. Azt is hamarosan tudomásul kellett vennem, hogy Margó egy közismert és rokonszenves bankfőtisztviselő hűséges barátnője, aki alkalomadtán a sötét udvari iroda félhomályában csókolózott ugyan velem, de még a mellét sem engedte megfogni.

Erről az irodáról érdemes pár szót ejteni. Valahányszor Dickens írásait olvasom a londoni Temple, Chancery Lane,

Serjeant's Inn, Lincoln's Inn ügyvédi irodáiról, mindig ez a penészszagú, pincszerű, vizes lakás jár az eszemben. A Kapu utca közepén levő Rosenthal-féle nagy porcelánkereskedés és üvegbolt keskeny udvarán volt. A nap sohasem sütött be oda, gázégők bizonytalan fényénél dolgoztunk és szívtuk magunkba a dögletes levegőt. Nem tudom, hogy a tudómön fölfedezett folt mit szolt hozzá – igaz, nem is kérdezgettem efelől. A belső szobában lakott az akkor még agglegény, apró termetű és iszonyúan kancsal, neves és kiváló eszű ügyvéd (egy jogászi Toulouse-Lautrec, ha jól utánagondolok!). Főnöki irodáját a középsőben rendezte be, ennek legfőbb darabját az amerikai rendszerű redőnyzárás íróasztal alkotta. A külső pincehelyiségben szorongtunk mi ketten Margóval, ha éppen nem a bíróságokat jártuk. A környezet nyomait gyakran fölfedezem első verseskönyvem darabjaiban. Azt hiszem, kevés ilyen kísérteties helyiség lehetett Brassó középkorias belvárosában. Nem is igen jártak oda ügyfelek, vagy csak nagyon kétségbeesettek. Főnököm előkelő bankoknak és cégeknek volt állandó jogtanácsosa. Ha szükség volt rá, odahívták. Még egy osztályvezető sem merészkedett volna ebbe a barlanghomályú odúba. Jellemző, hogy amikor végre emberibb körülmények közé költöztünk, a néhai iroda egyetlen szögnyi módosítás nélkül pillanatok alatt a porcelánkereskedés raktárhelyiségévé változott. Talán ma is hasonló hivatást tölt be.

Azt lehetne hinni, hogy az adott társadalmi szerkezet vagy a rám kényszerített polgári hivatás felé tett eme első komoly lépéssel az álmódosítások kora is véget ért. Ha körülményeimet számba veszem, magam is erre a következtetésre jutok. Először: most kerültem olyan komoly alkalmazotti helyzetbe, aminőhöz sem az egykori lószerszámveretekkel foglalkozó bohémas iroda langymelegét, sem a régi *Brassói Lapok* szerkesztőségének pezsdítő légkörét nem lehetett hasonlítani. Másodszor: Erdélyben ebben az időben még az első világháború befejezésekor alkalmazott tételes jogszabályok voltak érvényben, vagyis az Osztrák Polgári Törvénykönyv, az 1911-es Magyar Polgári Perrendtartás, a kereskedelmi törvény stb., stb. Új gyakorlati szabályokat kellett tehát sürgősen elsajátítanom. Ezek elvileg természetesen azonosoknak minősültek a Bukarestben tanultakkal, de mindennapi használatra eléggé mostoha körülmények között az elsőt kellett érvényre juttat-

nom. Harmadiknak pedig majdnem minden szabad időmet az ősszel Bukarestben leteendő doktorátusi vizsgára való készülés vetett igénybe.

Ezúttal már nem segíthettek az előadó tanárok. Magam is mezei jogásszá válván, csupán a könyvekre voltam utalva. Sőt abban sem lehettem egészen bizonyos, hogy amit megtanulok, azonos lesz-e a vizsgán megrostálásra kerülő anyagokkal. Máig is bámulom könnyelműségemet, és hogy mindeme gondok és erőfeszítések alatt nem roppantam össze. Ellenkezőleg, nyugodtan és egészségesen járkáltam, ettem, aludtam. A tudomón levő folt és Gyurka figyelmeztetése alig jutott eszembe.

Sajnos minden szorgalmam és látszólagos kötelességtudásom ellenére sem vettem komolyan magamat. Illetve csupán magamat vettem komolyan. Azt a bensőmben működő titkos parancsot, amely szerint a polgári társadalomban való elhelyezkedésem mozzanatait csupán egy ködvilág változékony, szinte nem is valószínű alakzataiként fogtam föl, és igazi hivatásnak csupán az első eszmélkedésektől bennem sarjadzó óhajt tekintetem. Talán nem is öntudatosan, inkább sejtelmek alakjában, de annál makacsabbul. Kézzelfogható bizonyítékom van arra, hogy ez nem utólagos belemagyarázás.

Új hivatásom érdekében az lett volna első kötelességem, hogy jelöltként azonnal bejegyeztetem magam az ügyvédi kamaránál, hiszen ez igazolta volna az eljövendő pálya kezdetének hivatalos időpontját. Ezt egyszerűen elmulasztottam. Talán gazdám sem figyelmeztetett rá, noha kitűnő képzettségére és hosszú évekig tartó gyakorlatára való tekintettel ezt nehéz róla föltételezni. Esetleg azzal ámígtattam magam, hogy a formaságokhoz okvetlen szükségem volt az eredeti egyetemi oklevélre, amelyért pedig külön be kellett utaznom a fővárosba, és erre valahogyan nem jutott idő. Az okmány esetleg el sem készült még... Eltelt tehát október, november, december, és én gazdám helyett vidáman meg-megjelentem a bíróságon, szerepeltem itt is, ott is mint ügyvédjelölt, és eszembe sem jutott, hogy szakkifejezéssel élve voltaképpen zugírászatot művelek, amelynek megtorlására a Büntető Törvénykönyv külön cikkelyt tartalmazott. Enyhítő körülményként butaságomra és jóhiszeműségemre hivatkozhattam, ez azonban nem mentesített volna a következményektől. Ezekre

kedvenc költőim olvasgatása közben egyáltalában nem gondoltam. A botránynak hamarosan ki kellett törnie.

Januári csütörtök reggel én jelentem meg a járásbíróóság előtt az ún. perfelvételen. Gyanútlanul felelgettem a jegyző egyhangú névsorolvasására, amikor váratlanul berontott a terembe a Kamara addig csak látásból ismert titkára, és pulykavörös arccal kirángatott a folyosóra. Csupán ott kezdett ordítani, hogy milyen jogon merem magam beleártani az igazságszolgáltatás menetébe – bár ezt a jelenlevők őszinte kárörömére néhány perccel azelőtt bent a teremben is megtehetette volna. Védekezésül megsemmisülten motyogtam valamit. Akkorra azonban már odaérkezett reggeli édes álmából kirángatott főnököm, átvette tőlem az iratokat és hazaküldött. Talán csakugyan a késlekedve kiállított egyetemi oklevél volt az ok és mentség, mert a dolognak nem lett következménye – sőt a hivatalosak vagy főnököm még szemrehányással sem illettek. Máig sem értem, miért bántak velem, mint hímes tojással. Holott milyen egyszerű lett volna az egész valami nyilvánvaló és közérthető sovinizta ízű eseménynyé fölfűjni: egy zsidó ügyvéd gonosz mesterkedéssel magyar zugírást kísérel meg a bíróság elé csempészni!... Amiben az a kínos, hogy minden részlet egyezett a valósággal... A fölfűjés azonban elmaradt. Sőt okmányaim sürgős benyújtása után a döntően román többségű vezetőség egyhangúlag fölvett a jelöltek sorába.

Ez a lényegében rázós, kockázatos, veszélyes eseménysor egyáltalán nem vette el az álmomat. Aggodalmakkal sem töltött el. Későbbi fojtogató szorongásaimnak nyoma sem mutatkozott. Idegeim szíjasabbak lehettek, meg úgy is érezhettem, mintha a világegyetem az én kedvemért jött volna létre. A körülöttem lebegő őrszellem, a római „genius” minden bajt, veszélyt, sérelmet elhárít az utamból – egyetlen hivatásom az lévén, hogy csak úgy éljek bele ebbe a szépséges világba, amelynek még apró jogi mesterkedései is érdeklődéssel tölthettek el.

Am én – mint mondám – nem nagyon akartam, illetve egyebet akartam. Továbbra is költő óhajtottam lenni, ha nem is mindig nyílt sisakkal és kihívóan a környezet ellenében, de valahol az öntudat mélyén, kitartóan titkolózva, le nem győzhető szégyenkezéssel, mégis dühödt nekiszánások közepette. Nyugtalanúságot is okozott, kételyt is ébresztett ez az

érthetetlen és éveken át megmagyarázhatatlan makacs tartózkodás. Ha ugyanis meg voltam vagy lettem volna győződve költői képességeimről, vagyis hát végső sorban tehetségemről, akkor miért nem állottam ki bátran a nyílt mezőre és lobogtattam magasan bizonyosságomat, sőt verseimet? ... Petőfi vagy József Attila, akár Dsida Jenő az öntudat biztonságával jelentkeztek a világ előtt, és vívták ki a nekik jogosan járó helyet és megbecsülést, hiszen a bennük lakozó istenség bátorító szavának engedelmeskedtek. Nem volt-e éppen tehetségtelenségem vagy hiábavaló akarnokságom bizonyossága ez a gyáva visszahúzódás, amely nem merészelt vállalni sem önmagát, sem verseinek valódiságát?... És egyáltalán hogyan mérhettem volna magam egy Rimbaud-hoz vagy Baudelaire-hez vagy akár Babits-hoz, Kosztolányi-hoz?...

Nyugtalanító közvetlen példaként igen-igen szeretett és mélységesen tisztelt édesapám sorsa is szemem elé ködlött. Ha kellő időben fölismeri a vidékiesség veszedelmeit és nem marad meg – ízlésbelileg – az újító, sőt romboló eszmei forradalmiság ellenfeleinek sivár körében, talán a vele született ösztönös tehetség sem posványosodik el a mostanra már majdnem jelentéktelenné minősült versek állóvizében. Sajnos ez történt. Évtizedekkel később a kegyelet ösztönzésére szerettem volna verseiből legalább egy füzetnyit nyomtatásba átmenteni. Hiába küzdöttem a lehetetlennel... És az ő egykori szerény tartózkodása nem éppen azt jelezte-e, hogy okossága, műveltsége, ítélőképessége révén önmagától rájött tehetségének szűkös voltára, és ezért nem igyekezett megkísérlni az érvényesülést, tehát hallgatott és emésztette magát? Vagy pedig lelke nyugalma érdekében beletörődött sorsába, sőt boldogan érezte, hogy bölcsességéért, kedvességéért, szelídségéért, tudásáért, demokratizmusáért, humanizmusáért, emberi mivoltáért mindenki szereti, becsüli, sőt csodálja!...

Nos hát minden kételyem, aggódásom és képességgemmel szemben érzett bizalmatlanságom ellenére én nem voltam hajlandó beletörödni sem a Farczádi Sándor, sem a Szabó Jenő, sem a Finta Gerő, sem a vállonvergetett „erdélyi költő” sorsába és szerepébe. Persze akkor legmerészebb rémálmaimban sem sejdítettem, hogy keserves évtizednek kell eltelnie, amíg fuldokolva, iszapot taposva, sarat nyelve, lélegzet után kapkodva ki tudok vergődni abból a mocsárból, ahova a közöny és nemtörődömség, elsősorban azonban saját ostoba bizonyta-

lanságom mindegyre vissza-visszalökdösött... És itt bujkál máig is a nagy kérdés: vajon egyáltalán ki tudtam-e mászni?... De jelenkori aggodalmak kutató fénysugarait ne vetítsük vissza a felfedezésre váró múlt homályába!... Mindössze ismét csak annak érzékeltetésére szorítkozom, amiért a lesújtó bírálatokat, rejtett szúrásokat vagy álorcás sajnálkozásokat annyi kétségbeeséssel vettem tudomásul, hogy még a kávékanállal mért esetleges elismerésből sem tudtam bizakodást meríteni. Akkor még nem nyugtatott meg az a tudás, hogy az emberi alaptermészet „minő csodás keverecse rossz s nemesnek”, és az arány mintegy nyolcvan és húsz százalék között ingadozik.

Ezen az őszön, 1927-ben tehát minden új elfoglaltság, tanulási kötelezettség, ismeretlen veszélyekkel való ismerkedés közben szakadatlanul, bár nagy időközökben s mintegy véletlenszerűen, mégiscsak írtam verseimet. Nem annyira az ihlet, mint inkább a váratlan egyensúly-érzés pillanataiban, amikor az elfojtott, de mégis létező aggodalmak nem szorították görcsbe a torkomat és tollamat. Írtam én a penészes iroda félhomályában. Írtam a járásbíróház hátsó padsorában, mintha az éppen elkövetkező tárgyaláshoz készítenék jegyzeteket. Írtam a Korona Kávéház délelőtt elhagyatott hátsó asztalainál. Írtam szaklapok üresen maradt lapszélein, tanulás közben. Olvasgatva. Bocsánat: olykor az árnyékszéken is... Legtöbbször azonban mégis odahaza a még mindig vagy már megint otthonomul szolgáló igazgatói lakás hátsó nagyszobájának esti csöndjében, ahová a nyitva hagyott magas ablakon behallatszott a Warte-hegy gyertyánfáinak könnyed sóhajtása és a Bolgárszeg nevű román városrész felől a szász Óbrassó felé törekvő aprócska Graft-patak bukdácsolása a köveken és a behajigált üres konzervdobozokon.

Vercímek azért jutnak eszembe, mert egykori eszméket idéznek föl, lelkiállapotokat rögzítenek, a magam elfutó tükörképét igyekeznek tartósabb kerettel venni körül. Az *Ó, Orvos!*... azért született, mert nyugtalanító hiányát éreztem a Nagy Andrással, vagyis hát Gyurkával való majdnem mindennapos baráti kapcsolatnak. Ő visszament Bukarestbe, én itthon maradtam Brassóban, s egyszerre szünni véltem az egymást ösztönző szellemi versenyfutást, vagy közös edzést, mit tudom én: esetleg párviadalt. Városom társadalmi vagy társasági közegében nem találtam, illetve nem kerestem a he-

lyemet. Holott egy jövőjére valamit adó fiatal jogász ezt alig engedhette meg magának. Aki pénz és vagyon híján a saját erejére támaszkodva óhajtott érvényesülni, vagyis méltó pályát befutni, legalábbis kiharapni a maga mindennapiját a nem túlságosan zsíros konc körül tülekedő éhes farkasok, sőt sakálók vagy préri kutyák között, annak ápolnia kellett a kedvező ismeretségeket, társaságban illet forognia, kapcsolatokot volt szükséges ápolnia, vagyis hát tisztos polgár módjára viselkednie. Édesanyámnak, szegénynek, okkal volt ez a véleménye és óhaja. Bizonyára fájt neki erre való alkati kép telenségem.

Annál inkább bánkódhatott, mert évtizedek keserű tapasztalatai oktattak ki arra, hogy neki volt igaza. A visszavonultság és magunkbazárkózás még akkor sem sugaraz homlokunk köré dicsfényt, ha a kötelességteljesítés tudatával párosul. A magának való vagy akár a szerényen félrehúzódoó különc mindig szabad prédája a karban vagy bandában csoportosulóknak. Aki nincs jelen, az nem csupán kihagyható az osztó zásból, de következmények nélkül megróható, kiközösíthető, rágalmazható, bünbakként előrangatható és elvi érvekkel bírálható, sőt agyonverhető. Még csak védelmére sem kelnek. A polgári társadalomba való beilleszkedés kezdeti botlásai kapcsán saját súlyos hibáimat elemzem most. De nem tehetek arról, ha a vezérdallam mögöl mindegyre kihallom a másfajta mellézköngéket is, amelyek később annyi keserúséggel töltöttek el – ismét csak saját butaságom folytán. Sohasem csatlakoztam borozó barátokhoz (hiszen, említettem már, nem szerettem az alkoholt), nem jártam kávéházba (kártya nem vonzott, az éjszakázást nem bírtam), kerültem az embereket, még a kartársakat is (úgysem mertem volna bizalmasabb közelségbe kerülni velük) – és mindezért azzal mentegtettem magam, hogy sokféle elfoglaltságom, tanulási kötelezettségem és a sportra is szánandó idő-igénybevétel miatt egyébre amúgy sem érnék rá.

Kétségbeesett jóindulatában édesanyám mindent elkövetett ennek a remetei elsivárosodásnak ellensúlyozására. Neveltetéséből, gondolkodásmódjából, életviteléből származó minden viszolygása ellenére folyvást arra biztatott, hogy esténként járjak kávéházba – ha nem lett volna olyan hithű puritán katolikus, talán még az akkor virágjukban létező ledér lányokhoz is elküldött volna! ... Mikor látta, hogy mindezek elle-

nére estéként mégiscsak könyveimbe merülök, a velem egy-ívású ügyvédjelöltekkel igyekezett társadalmilag összehozni.

Meghívta például vasárnap délutánra a Szebenből Brassóba származott, tehát némileg magányosnak és elhagyottnak számító Dr. Hans Depnert, aki igen barátságos, szelíd, jól nevelt fiúnak mutatkozott. Kissé félszeg is volt, mert gyermekbénulásos lába miatt feltűnően sántított. Soha ennél keservesebb órákat a nappali szoba zöld plüssel bevont kised karosszékeiben!... Anyám igyekezett a társalgás sekély vizecskéjének szélesebb medret ásni – noha Hans barátunk meglehetősen beszélt magyarul, inkább a saját kitűnő medgyesi, segesvári, sőt főiskolai németiségével. Majd pálinkával, tejszínhabos kávéval és maga sütötte kaláccsal kínált. Minden édes és drága igyekezete kárba veszett. Bármennyire is erőlködünk, nem tudunk közös nevezőre jutni. Mit vitatkoztam volna én jogi esetekről, amelyek inkább csak nyugtalanságot támasztottak érzelmeim között? És mit nyilatkozott volna Hans az engem érdeklő irodalomról, amelyhez neki kétségtelenül alig lehetett köze?... Mindhárman megkönnyebbülten sóhajtottunk, amikor a baljós összejövetelnek vége szakadt és nem lett többé folytatása. Dr. Depner barátommal a törvényszék visszhangos folyosóin mindig szívélyesen köszöntöttük egymást, de kétségbeesetten óvakodtunk bármilyen célzástól, amely hasonló találkozások lehetőségét idézte volna elénk.

Igy magától értetődőnek tündek az olyan versek, mint – többek között – a *Ballada a Barátságról*, amelyben ismét a nemrég magam mögött hagyott hónapok emlékeinek hiányát panaszoltam föl, vagy a *Hajnali Eső*. Ez utóbbi kedves emlékem, mert Nagy Boriska utazott át, gondolom, Caracalból új állomáshelyére, és én a zuhogó őszi záporban boldogan siettem ki az állomásra, hogy virágcsokorral köszöntsem. Ezek és a hasonló versek arról tanúskodnak, mennyire ragaszkodtam férfivá érésem nagy élményéhez, a mélyen átélt barátsághoz, amely mégiscsak kiragadott – legalábbis jó ideig – a magány és elidegenülés veszélyes szakadékaiból. Egyben utólagos felmentést is adnak – persze csupán saját lelkiismeretem előtt – azért a tartós önvádért, amellyel húzódozásaim és tartózkodásom miatt illetem és illetem magam. Az arra érdemesnek bizonyult vagy vélt vagy képzelt jóbarát, pajtás, ismerős – főleg igaznak fölismert alkotóművész – előtt valamennyi gátlásom azonnal megsemmisült. Ismét ott-

honosnak éreztem magam – noha otthon igazán sohasem voltam – a fenyegető világban, még pontosabban: a kor nyugtalanító társadalmi rendszerében. Kétségtelen bizonyágtétel erre több versem, mondjuk: a *Reggeli Csendes Bolyongás*, vagy a *Mint Valami Meleg Fluidumban*. Mindkettőből olyan bizakodó derűlátás sugárzik, hogy szinte nem ismerem saját magamra.

A főntebb idézetekben figyelemre méltó, ha nem is dicsérendő vagy követendő az élménynek mint átélt valóságnak a versbe való közvetlen, mintegy nyers átömlése. Ez egyáltalán nem biztosíték az alkotás művészi értékére és időtállóságára. Tulajdonképpen az ellenkezőjére gyanakszom, sőt gyanakodtam homályosan már akkor is. A művészet éppen a tudatos átalakítás révén különbözik a valóságtól, és csak így nyerhet igazolást létére és hatékonyságára. József Attila, Dsida Jenő, Szabédi László vagy Szilágyi Domokos ezt pontosan értette és alkalmazta. Azért alkottak vonzót és maradandót, mert a közvetlen benyomást megszürték, mássá minősítették, és gyakran számtalan változatban fogalmazták kerek egészévé vagy sejtelmes töredékké. Én tehetetlen kényszereknek engedtem, amikor valamit azon melegében, mintegy az öntudatlanság vagy félébrenlét határán papírra vettem, és gyáván sohasem mertem letérni a kézzelfogható tények kiszabta valóságfedezet szűk ösvényéről. Ez nem lett volna még nagy baj. De lassanként mások verseiben is csak az kapott meg igazán, ahol ennek az aranytartaléknak hitelességét éreztem. Ezért nem állhattam a nyakatekertséget és a szóvirágokat, mint ahogyan a gótikát is jobban kedvelem a barokknál. Mindez persze csupa ízléskérdés, tehát magánügy. És nyilván nem jelentős...

Követhettem volna persze jó anyám – és a polgári berendezkedés – szelíd noszogatásait más utakon is. Az akkori Brassóban jó hírnévnek örvendett a Székely Társaság. Úgy emlékszem, mintha a talpig derék Szabó Béni szücsmester, egyidőben országgyűlési képviselő lett volna az elnöke, legálábbis hangadója. A tagok főleg a város jelentős gazdasági tevékenységet kifejtő kisiparosaiból tevődtek össze, de akadt köztük szép számmal tanár, orvos, újságíró, zenész és egyéb szabadfoglalkozású is. összejöveteleik az egykori Hosszú utca elején működő Fehér Bárány vendéglő nagytermében zajlottak le. Bármennyire is tiszteltem jóindulatukat és összetartá-

sukat, idővesztésnek éreztem, ha hetenként akár egy estémet is a már kialakult társadalmi viszonylatokban mozgó emberek lényegtelen eszmecseréi közt töltöm. Így hát megint lehunytam szememet ama kötelességem előtt, hogy mint eljövendő jogásznak lehetséges ügyfeleket kellene szereznem. Ezért főnököm eleinte némán, később kifejezetten olykor meg is rótt! Mentségül persze ismét csak sokoldalú tanulási kényszerimet emlegettem.

Részt vehettem volna a méltán neves Brassói Magyar Dalkör munkájában is. Ennek elnöke (s később az Országos Magyar Dalosszövetségé) édesapám volt. A karének sem lehetett számomra idegen. A középiskolában Ujsághy József tanár úr irányításával szorgalmasan gyakoroltuk. A nagyszünetidőben egy Fischer nevű lelkes zenebarát önkéntes dalkört szervezett, és amint évekkel később rádöbbsentem: Schubert és Hugo Wolf-műveket tanított be nekünk gyanútlanoknak. A fellelgyári réten, ahol ma a részben Mattis-Teutsch kezétől származó szovjet hősi emlékmű áll, kora tavasztól késő őszi óriási körhinta keringett, ennek villanymű hajtotta roppant orgonája a festett falak mögül nem holmi operettdanát, hanem Kari Maria Freiherr von Weber *Bűvös Vadászának* szvitjét bömbölte a visszhangzó völgybe úgy, hogy még a siketek is klasszikus muzsikát tanulhattak. A dalkari tevékenységet mégsem vállaltam.

Holott nem ártott volna, ha magasröptű gondolatfelhőim közül néha aláereszkedem a mindennapok közös gondjaiban kavargó és fortyogó világba. Nem csupán hasznos élettapasztalatokra teszek szert, és ezzel jobban fölvertezem idegrendszeremet a kikerülhetetlen csapások elviselésére, de talán magam is mások segítségére lehettem volna. Csakhogy örökké zavarba jöttem, valahányszor hasonló kísérletekre került sor. Magamhoz volnék igazságtalan, ha azt mondanám, hogy a velem szóba állók lelkiülete nem érdekelt. Inkább saját véleményem vagy ötletem érvényességében kételkedtem. Hallgattam tehát, amit persze aztán gögre vagy közönyre lehetett magyarázni. Legtöbbször nem a tapintható és érzékelhető ember, hanem a kissé ködös Emberiség gondjai nyomasztottak. Ezt pedig a köznapi társalgásba beilleszteni meglehetősen nehézségekkel járt.

Ismét csak verseimet hívom tanúságtételre. Különösen azokat, amelyekben már akkor a fenyegető új háború kísértete

rémlett föl (*Várjatok Még, Katonák!* vagy *Gáz*). Ellene csupán a humanista gondolat emelkedett, ennek erőtlen pajzsával igyekeztem védekezni. De idézhetném az *Egyedül* címűt is, amely az emberi lény rokontalan elhagyatottságát keseregte a végtelen világegyetem kis lakott szigetén. Vigaszul viszont hadd emlékeztessen saját magamat az olyan versekre is, mint a *Miért Szeretlek* vagy a *Kedvesem Emléke*, amelyeknek mélyén talán ismét csak Marieta végleg homályba vesző alakja villan föl, de csak mint vágy és testetlen óhaj, a Szerelem bizonytalan jelképe.

Mégsem voltam – nem is lehettem meg – emberi kapcsolatok híján. Amit azonban (bizonyára saját tehetetlenségem miatt) nem leltem föl sem az úgynevezett jó társaságban (ahová bejutni különben eszembe sem ötlött), sem a magasabb művelődésre közömbösebb, de becsületes, szorgalmas, megbízható kisebb iparúzóknak mostani szemmel méltó helyükön látott köreiből, azt azonnal és minden zökkenő nélkül megtaláltam, illetve folytattam a Pojána, a Keresztényhavas, Predeál, a Nagykőhavas hóborította lejtőit velem együtt minden szabad időnkben sínyomokkal telerajzoló régi és új pajtásaim között. Nem ipari munkások, vagyis a szó szabályszerű értelmében vett proletárok fiataljaiból verődött össze ez a kis baráti csoport – amazoknak talán sem idejük, sem lehetőségük nem volt az ilyen sport követelményeihez. Műszerészek, bolti eladók, köztisztviselők, bádogosinasok, diákok vették hátukra a hátizsákot, vállukra a léceket, és indultak hosszú éjszakai hegymászásokra. Ebben az időben még nem volt autóbusz, sodronykötélpálya, sífelvonó, aszfaltút, semmi – csupán maga a félig vad természet meg a keskeny, jeges ösvény, amelyet bakancsaink tapostak a meredek oldalak néha méteres fehér végtelenébe. Ha mostanában a hegyi mentők munkáját mutatja a tévé, mindig föltámad bennem az önfeláldozó barátság, siető segítőkészség, a testvéri összetartozás, a bátorító jószág, a szerény bajtársiasság melengető érzése, amelyhez hasonlóra későbbi éveimben oly ritkán bukkantam.

Ebben a pillanatban ötlük föl bennem, hogy mindezt kerek négy évtizeddel ezelőtt már igyekeztem megfogalmazni a *Titkos Felirat* című, elbeszélésnek szánt költeményemben, amely végül is töredékben maradt, anélkül hogy akárki is fölfigyelt volna rá. Előhangját pár évvel később közölte ugyan Jugoszláviában az újverbászi Szirmai Károly *Kalangya* című folyó-

irata, de a meglevő négy éneket a fölszabadulás után már hiába próbáltam folytatni. Hiányzott hozzá a benső ösztönzés és a biztató légkör. A töredék így az 1959-es *Téli Alma* című kötetemben látott napvilágot – ha valaki kíváncsi a jelen sorokkal való összhangzására vagy a tőlük való eltérésre, ehhez a kiadványhoz kell folyamodnia. A szöveg ugyanis 1967-ben szerkesztői tanácsok vagy óhajok következtében sajnálatos módon kimaradt a *Versek, 1924–1944* című gyűjteményes kötetből, és így gyakorlatilag hozzáférhetetlen. Ezért merészkedem az egykori stanzák tér-rácsát alkotó tényeket a most olvasható jegyzetek anyagául ismét fölhasználni.

Fáj a szívem, ha a holtak jutnak eszembe: Zavitsa Géza, Goldfinger Pál, Halász Endre, Singhoffer Géza és még annyian, akikkel együtt tanulmányoztuk a lesiklás és a krisztániák rejtélyeit, a különböző kötések előnyeit, a viaszolás titkait. És különösen a lelkes id. Halász Gyula, akkoriban a *Brassói Lapok* belső munkatársa és ismert cikkírója, akinek mindhárom fiával őszinte barátságban voltam, és aki önzetlen lelkesedéssel terelt be majdnem mindnyájunkat a talán általa is alapított, de mindenesetre vezetett és fölvirágoztatott Brassói Turista Egyesületbe. Ha nevét nem őrizné semmi, az mégis oda van építve a mérnök fia tervezte nagykőhavas kőmenedékházba, amelynek tégláit és gerendáit önkéntes lelkesedéssel háton és vállon hordtuk föl az 1700 méteres magasba.

De őrzik a valamely könyvtári pincében egy ideig még fölkelhető *Brassói Turista* című közlőny példányai is. Azt szintén ő alapította, szerkesztette és adta ki – valószínűleg saját zsebe terhére, és talán felesége házának jövedelméből. Munkatársul persze mindjárt beszervezett. Szívesen helyet adott vitacikkeimnek, amelyekben szenvedélyesen bizonygattam a „sízni” ige helyességét az elítélendő és örökre eltörlendő „síelni” ellenében. Megnyerette velem az egyesület indulójának szövegére kiírt pályázatot. A mű értékéről sajnos nem tudok nyilatkozni, mert mind a kézirat, mind a szöveget közlő lapszám eltűnt valahol az időben. Soha nem szűnő derűlátásával, törhetetlen akaraterejével lelkes közösséget, nem csupán hivatalosan bejegyzett egyesületet teremtett, amelynek havasi gypárt ábrázoló kék zománcozott jelvényét büszkén viseltük viharabátunkon vagy sapkánk oldalán. Önzetlenül alkotó és valamennyiünket tiszta lelkesedéssel összefogó tevékenységének a rosenbergi fajvédelem vetett végét. A jobboldali nézeteiről köz-

ismert dr. T. J. ügyvéd választotta meg magát helyette elnöknek. Ettől kezdve az egyesület működése számomra homályba vész.

Halász Gyula bácsi persze 1927 őszén még az ún. nagy átszervezést végrehajtó *Brassói Lapok* belső munkatársaként újságíróskodott. Ezen a réven azonban már nem leltem – nem is kerestem – kapcsolatot az egykor annyira szeretett szerkesztőséggel, holott Gyula bácsi az én nevemet sem titkolta a tájékozódók előtt. A tájékozódók viszont jelek szerint most sem vetettek ügyet erre. Fenntartást nélkülöző régi közöm a laphoz valójában csak Móricz Miklós dr. révén volt. Ő azonban útját másfelé vette, pedig az egykori vidéki lapocskából még néhány kitűnő munkatárs segítségével ő teremtett már korábban országos jelentőségű sajtószervet. Ezt a történeti igazságot megint le kell szögezni – anélkül hogy az 1927 őszén bekövetkezett személycserés változások és változtatások eredményeit bármiképpen kisebbiteni akarná valaki. Annyi bizonyos, hogy a lap új vezetősége élénkebb közreműködésekre nemigen tartott igényt. A már korábban is hiányolt forrásjegyzék nemlétében viszont nem tudom cáfolni magamat abban a vonatkozásban, vajon ez idő tájt jelent-e meg versem a lap hasábjain, vagy pedig inkább csak a *Pász-tortűz* szerkesztőségével kísérleteztem?...

Emlékezetem szerint Dsida Jenő ebben az időben ott dolgozott, sőt talán ő felelt a lap szerkesztéséért. Vele sem voltam ismeretségben. Nem hiszem, hogy kísérleteimmel közvetlenül hozzá fordultam volna. Arra sem emlékszem, hogy egyetlen sorával is fölkeresett volna – hacsak (mint az Áprilyhez írt levelek esetében) elő nem bukkan ezt az állításmat is érvénytelenítő bizonyíték. Első ízben csak sok évvel később találkoztunk.

Ha nevünket itt-ott véletlenül mégis együtt emlegették, akkor is örökké Dsida volt a fontosabb és jelentősebb, a valóban elismert, ígéretes fiatal költő, a jövő embere. Mellette, illetve mögötte én brassói magányomban csak amolyan vidéki igyekvőnek számítottam – alap, háttér és biztató vagy akár bíráló baráti kör nélkül. Az ő nagy ívelésű serdülőkori kezdeteiről sem volt tudomásom – középiskolásként írt mérhetetlen mennyiségű versei csak évtizedek múltán kerültek kezembe, amikor Sugár Erzsébet biztatása után javaslatot tettem a Kritérionnak összegyűjtött költeményei gondozására.

Nem tudtam, hogy Benedek Elek *Cimborája* hasábjain máris nevet teremtett magának. Csupán a fényes eredményt láttam, kétségtelen költői elsőbbségét tapasztaltam. Jól bevált szokás szerint az ő érdemei taglalása vagy elismerése után mások, és köztük én, óhatatlanul a peremre szorultunk, illetőleg alig vevődtünk észre. Egyébként a honi magyar íróknak szinte behozhatatlan előnyt biztosított a kolozsvári környezet. Minden egyéb kísérlet, indult légyen az Váradról, Temesvárról, Aradról, Vásárhelyről, Szatmárról, hamarosan hamvába halt. Egyénileg pedig csak az maradt felszínen, akinek Kolozsvár legalább egy szalmaszálat hajított. „*Extra. Claudiopolim non est vita; si est vita, non est ita*” – ez nem erkölcsi ítélet vagy szemrehányás, csupán a tények egyszerű leszögezése. Rejtett sugárzásuk hatását még hosszú évekig érezni lehetett... Vagy nem?... Cáfoljon meg, akinek kedve van rá. Meggyőző ellenérveit boldogan fogadnám!...

Figyelmeztetnek, és én szégyenkező meghökkenéssel veszem észre, hogy a hazai belpolitikában és a magyar kisebbség életének alakulásában mi minden zajlott már ezen az őszön is. Alig vettem róluk tudomást, hiszen saját gondjaim zsúfoltsága nyomasztott. Mégsem akarok fölmentést adni magamnak! A legfőbb ok nyilván visszahúzódó csigatermeszetem volt, amelynek elmeszesedő héját csak később törte föl a történelem, s hozzá még egy-két segítő baráti kéz. Ijedelmet keltő látványok előtt tehát inkább szemet hunytam. Bénító félelmekről nem akartam tudomást venni. A meghasonlás veszélyét a szellem magasabb világában szerettem volna túlröpülni. Néha bizonyos szerencsére gondolok, mert a tudathasadásnak génjeim mélyén rejtőző esetlegességét talán így sikerült egyelőre elkerülnöm, majd később a kedves orvosi közbelépéseket lehetővé tennem.

Mégis lehetetlen volt tudomást nem venni a székely megyék, közöttük szülőföldem: Udvarhely fokozatos gazdasági és társadalmi romlásáról, oktatásügyünk liberális kormánypárti sérelmes kezeléséről, végül pedig már tél kezdetén a nagyváradi diákkongresszust követő hírhedt zsidóellenes kilengésekről. Mindez politikai irányulásokra kellett volna ösztönözzön. Csakhogy bennem – bárminő elítélendőnek is látszik – semmi hasonló vágy nem feszült. Nem voltam hát hajlandó törődni a napi politika változásaival vagy helyezkedéseivel. Természetesnek vettem, hogy adott esetben a Magyar Pártra

szavazzak, de eszembe sem jutott, hogy tagként jelentkeztem vagy belső ügyeiből részt óhajtsak. Ez utóbbi esetlegességben holmi személyes tartózkodás is gátolt. Nem tudtam feledni azt a gyanakvást, amellyel politikai hangadók bukaresti diák-szervezkedésünket kísérték. Másodsor: újságíró-tanonc körömben sem tartottam rokonszenvesnek a brassói magyarpárti Szele Béla dr. ügyvéd egyéniségét. Harmadsorban pedig dr. Willer József országgyűlési képviselő, akinek neve pedig a Jakabffy Eleméré mellett ott szerepelt a kitűnően szerkesztett *Magyar Kisebbség* fedőlapján, és aki melleleg a Brassói Magyar Dalárda vezető karnagya volt, az elnöknel, vagyis nálunk tett látogatásai idején a maga édeskés modorával mindig Dickens kellemetlen Heep Uriah-jére emlékeztetett. Józan elme persze nem hallgat ilyen indokokra. De hát én igen távol álltam attól, hogy magamat józannak minősítsem.

Maradhatott volna még lehetőség a főnökömmel való közelebbi kapcsolatok kiépítésére. Ez elé azonban számos akadály emelkedett. Csak nem ingathattam meg jogi megbízhatóságomba vetett hitét azzal, ha a legcsekélyebb jel is elárulja az egész pálya kényszerűségéről titokban vallott meggyőződésemet!... Ő is el volt foglalva saját ügyeivel-gondjaival, főleg az érvényesülés és a vagyon tőkés felfogású igézetével.

Ha bővebben írok róla, csak azért teszem, mert vele kapcsolatban tapasztaltam saját bőrömmön a kizsákmányolás nyers, közvetlen, nem dologi álarcot öltő, éppen ezért könnyen felismerhető változatát. Tudását, éles eszét, képességeit máig is nagyra becsülöm, bölcs cselekvési módját sokszor példamutónak tartanám – valamennyiünk érdekében. Emberi vonásokat is érzékelhettem benne („az osztályellenség is ember!” – mondogatják ma tréfásan). Érdekei határain belül nem késlekedett segítségemre lenni – kamatmentes kölcsönökkel például, amikor vizsgáim miatt hosszabb ideig hiányoztam az irodából. Némán viselte özvegy édesanyja zsarnokságát, aki nem tűrte, hogy fia törvényesen is egybekeljen kétgyermekes keresztény szász barátnőjével, illetve élettársával. Pontos volt és ügyfelei érdekeinek védelmében vigyázatos, körültekintő és a végletekig megbízható. Ugyanakkor minden törvényes és megengedhető eszközzel igyekezett vagyonát gyarapítani. Ezt és semmi egyebet, mert nem állott rendelkezésére más hatalom, amellyel az adott társadalmi viszonyok között érvénye-

sülhetett. A politika nem érdekelte, legföljebb annyiban, amennyi saját előnyére és lehetőségére vonatkozott. Művészetrel vagy irodalommal mit sem törődött. Talán – szerencsémre – még azt sem tudta, hogy hasonló kérdések izgatnak, vagy ha tudta, múltó szeszélynek, gyermeteg szórakozásnak tekintette. Sőt még előnye is származott belőle, mert zavart ábrándozásaim közepette nem figyelhettem oda, hol és mikor csap be, rövidít meg, sajátít ki lényegében nekem járó jövedelmeket, azaz mikor lop meg teljesen szabályszerű és törvényesen föl sem róható módon.

Nem ítéletet mondok fölötte. Nem ő érdemelné ezt ki, hanem az egyéniségét és jellemét kitermelő osztálytársadalom. Inkább csak saját magamat hibáztatom figyelmetlenségemért, élheterlenségemért és gyámoltalanságomért. Már az első apró jeleknél az asztalra kellett volna csapnom, és akkor nem folytatta volna tovább baráti fosztogatásait. Csakhogy örökké irtóztam a kényes helyzetektől, vitáktól, magyarázkodásoktól. Vagyis magyarán mondva jogos érdekeim védelmében is gyáva voltam, amit nem lehet túlságosan dicsérendő jellemvonásnak minősíteni... Bátorság, határozottság, egyenesség – szocialista társadalomban is ezek a követésre méltó tulajdonságok, nem holmi téveteg meghunyászkodás, hiszen ez már erkölcsi hibának minősül. Pirulok is miatta ma már eleget.

Akkoriban főleg magamban háborogtam. Éltrevalóságom szempontjából persze értelmetlenül, költőileg azonban bizonyos haszonnal. Akkor fogamzott meg bennem az *Egy Tolvajhoz* és a *Gyilkosok* című versem. Persze csak sietve vázoltam föl, megírni évek múltán mertem. Az előbbit dehogyis tettem volna közzé, hiszen híven ábrázolta a való viszonyokat: az ő gazdagságát és az én szegénységemet, a neje bundáját, az enyém divatjamúlt öltözékeit és kétesztendő kislányunk rongyos cipőjét, az ő emeletes házát, amelybe a mész az én csontomból került – vagyis azt a vad lázadást, amely érzelmileg érthetővé tette Dózsa parasztjainak úrgyilkoló dühét, a francia forradalom véres bosszúállásait, az 1907-es parasztlázadás rombolásait, a 17-es orosz forradalom konok harcait, mindazt, amit hosszú évekkel később az *Állam és Forradalom* lapjairól elméletileg is megtanultam.

Dühös Ének című versem gyökérzete szintén ide nyúlik vissza. A fölszabadulás előtt csupán ezt mertem nyilvánosság elé bocsátani – abban a biztos tudatban egyébként, hogy a

közvetlen közelről érintettek és ábrázoltak: a különben ártatlan brassóiak amúgy sem olvasnak verseket és nem haragudhatnak meg rám... Annál meglepőbb, hogy „az erdélyi szellem” üzleti hasznosítóiról írott nyílt kifejezések is visszhangtalanul szólaltak meg. Sem jobbról nem átkoztak, sem balról nem nyújtottak felém érte kezét. S ezt a semmibevevést mégsem tulajdoníthattam pusztán saját érzékenységem ködképeinek. A valóságban is megvolt, akár a kolozsvári irodalmi ön-központúságot, akár a *Brassói Lapok* új szerkesztőségének ideiglenes mámorát veszem számításba... De hát mindez azon a másuló életet kezdő őszön még nem lehetett előttem ilyen világos. Szerencsémre. Méghozzá eléggé hosszú távú szerencsémre.

Azért mondom ezt, mert fiatal voltam, alig múltam huszonegy éves. Minden józan meggondolás ellenére mégiscsak makacs reménykedések töltöttek el, hogy hátha nem hiába... vagyis: még minden lehetséges! ... Világos pillanataimban az egyszerű következtetés persze kioltott bennem minden kába lángolást. Ányos Pál már huszonhét évesen meghal (kétszázötven oldalnál alig testesebb munkáit Batsányi csak tizennégy év múlva nyomatja ki Bécsben). Petőfi huszonegy éves korában nemcsak hogy megtalálja saját hangját, de Vörösmarty segítségével országos elismeréshez is jut!... Rimbaud tizenhét évesen írja meg a *Le Bateau Ivre*-t, és két év múlva mindörökre szakít a költészettel!... Shelley tollából a *Queen Mab* már huszonegy éves korában megjelenik!... És nincs-e itt az orrom előtt ismét Dsida Jenő. Majdnem egy esztendővel fiatalabb nálam, és nem csupán hogy országszerte ismerik, de valóban jelentős igazi verseket ír. Nem csoda, ha annyian méltatják. Természetes, ha őt tekintik a jövő költőjének, hiszen én is így értékelem!... Miközben engem – nagy bánatomra – senki sem értékeli, még egy levél erejéig sem! ... Távoli és egyelőre ismeretlen barátaim: Radnóti Miklós, Vas István is mind korábban jutottak el addig a bizonyos küszöbig!...

Az önfenntartási ösztön mégsem engedett át a kétségtelenül jogos szorongásoknak. Egyszerűen behunyatta a szememet. Illetve gyermetegül azt sugdosta a fülemben – ó, hosszú évekig, évtizedekig azt sugdosta, hogy még mindig nem késő! Mind-egyre történhetik valami! Fölfedez például egy jóindulatú irodalombíró vagy szerkesztő vagy lap!... Váratlan ajánlatot

kapok egy kiadótól!... Ajánlott levélben közli egy olvasóm: mennyire tetszett az itt vagy ott megjelent versem!... Kuncz Aladár, Dienes László kér föl arra, hogy valahol közreműködjem!... Megnyerek egy pályázatot – illetve mivelhogy soha sehol sem pályáztam: ismeretlen jóakaró szervek díjjal tüntetnek ki, országos vagy nemzetközi jelentőségűvel!... Micsoda boldogság és megnyugvás volna a kora dicsőség és hírnév, hiszen nevetséges módon anyagi vonatkozások eszembe sem jutottak... Szinte lehetetlen, hogy be ne válasszanak valamely irodalmi társaságba. Esetleg érdemrendet ne adjanak ünnepi külsőségek között. Mert ha mások bölcsebbek, okosabbak – dehogyis! –: tehetségesebbek nálam, azért én sem vagyok éppen utolsó. Rejtett hiúságom nem tud megelégedni azzal, hogy az erény önmagában viseli jutalmát. És majd az utókor mindent tisztáz!... De hát nem tisztáz az semmit! A számomra immár érzékelhetetlen méztenger édessége nem pótolja a visszhangtalan jelen örömkéserségét!... Sajnos, évek múlása mind gyakrabban győzött meg arról, hogy általában igenis minden késő. De akkorra már lényegesen bölcsebb és belenyugvóbb lettem. Ismét csak szerencsémre.

Idők folyamán beláttam, hogy az adott körülmények között elvileg sem lehet sok kilátásom valamely visszhangos sikerre. Apró gyanakvás-hullámokban ostromoltak egy titkos adó egyelőre meg nem fejthető jelsorozatai arról, hogy a közgondolkodás és az irodalom között egyelőre még föl nem oldott feszültségek lappanganak. Szóban vagy gondolatban nem tudtam volna kifejezést adni ennek a különös érzésnek, hiszen Démodokosz, a nagy hírű dalnok, nyilván csak kivétel lehetett, és ő is csak a legendás phaiakok között. A valódi viszonyt Sartre is (akit az istenek Démodokoszhoz hasonlóan szintén szeme világának elsötétülésével sújtottak) csak a hatvanas években fogalmazta meg a Madelaine Chapsallal folytatott beszélgetésében – így:

„A tizennyolcadik században a történelem elkényeztette az írókat. Ma ennek vége van: az író gyanús elem. Igyekezzünk megőrizni ezt a szerepet. Mi maradna egy olyan társadalomból, amelynek már nincsenek gyanús elemei?... Azzal gyanúsítják őket, hogy tele van a zsebük tükörrel, minduntalan elővesznek egyet és felebarátjuk elé tartják, akit könnyen megüthet a guta, ha váratlanul megpillantja magát. Gyanúsak, mivel a költészet és a próza eredendően kritikai művészetté

lett. Mallarmé nevezte a maga költészetét »kritikai költészetnek« Aki ír, az mindig kérdéssé teszi az egész írásművészetet. Ma is. És ugyanez történik a festészetben, szobrászatban, zenében... Az írás művészete azonban csak akkor lehet kritikus, ha mindent kérdéssé tesz magában: ez a tartalma... Ha az író tehetséges, *minden* mondata, még ha az őserdőről szól is, minden eddigi ténykedésünket kérdéssé teszi, és fölveti *valamiféle* törvényesség kérdését... Hasonlítsa össze ezeket a gyanús elemeket az etnológusokkal, az etnológus *leír*, az író már nem tud ábrázolni: ő állást foglal...”

Mindezt persze nem így éreztem, meglehet: alá sem írom. De a felém áramló gyanakvás feltételezésében talán mégis egyetértettem volna a később világhíressé vált francia íróbölcselel. E gyanakvásnak egyelőre még mélyen rejtező gyökérszestéből egy-másfél évtizeddel később olyan csodaképződmények virágzottak elő, amelyeknek lassú mérgei mindenképpen megerősítették alanyi magányérzetemet és védetlenség-tudatomat. Csupán három kirívó példát említek. De hadd jelezsem máris saját gyöngeségemet. Nem abba a védelembe vettem ugyanis bizalmamat, amely, mondjuk, Gaál Gábor biztatásaiból, vagy Szenczei László nyílt kiállásaiból felém áramlott, hanem csak az ellenfelek, ellenségek, rosszakarók, közömbösek támadásait, félremagyarázásait láttam magam körül habzani. gy történhetett meg – majdan! –, hogy az *Iffjú Erdély* IX. évfolyamában, tehát a harmincas évek második felében, az akkor igen tekintélyes főszerkesztő saját kezűleg hívta föl két és fél oldalas célozgatásokkal a vezetőségek és hatóságok figyelmét bolsevista aknamunkámra. 1940 és 1944 között viszont a kolozsvári *Termés* leplezett le, hogy törvényes feleségem zsidó. Ugyanakkor változatosság kedvéért a pécsi *Sorsunk* hasábjain óvták a baloldalt irodalmi tevékenységem megbízhatatlanságától, mert származásom polgári (lévén mindkét szülöm középiskolai tanár). A cikkek szerzőit kár volna fölemlegetni – már régen szíveskedtek megbocsátani nekem. A történetek csupán a verseimbe lassan beszivárgó és magamat is egyre jobban untató komorság, félelem és gyanakvás fullasztó légkörének lassú kialakulását igyekeznek fölvezetni.

Ha körülnéztem, persze, azonnal láttam, hogy költő elődeim és kortársaim is inkább heverték töviseken, mint rózsalevele-

ken. Egyszóval valódi vagy képzelt sérelmeimben nem a kivételt, de a szabályt kell keresnem. Az ő erejük (tehát verseik ragyogása) a tehetségükbe vetett bizalomból, saját gyöngeségem (tehát verseim búbánatossága) viszont a kételkedésben megnyilatkozó jellemhibámból fakad. Ezért voltam örök hátrányban velük szemben. Csupán az életöszton vak ereje vitt tovább és biztatott – amint már mondtam –, hogy hátha mégis!...

A hegyek magasán hull már a hó

De azért élő biztatásra is szükség lett volna. Ilyesből azonban kevés rész jutott, vagy ha jutott, olyan körökből eredt, ahonnet gondolatban már régen elszakadtam, tehát semmit sem jelentett. Azt viszont némi furcsálkodással vettem tudomásul, hogy a *Brassói Lapok* rendezésében lezajló úgynevezett székely irodalmi estre még csak meg sem hívtak. A szerkesztőségben olyan hamar elfeledtek volna?... Vagy a székelységet magyarázták azon a különös módon, amely szerint: én, aki Székelyudvarhelyt születtem, gyermekkoromat is ott töltöttem, legalább egy vers erejéig ne lehessen annyi, mint a néhány kilométerrel odébb napvilágot látott Tamási Áron?... Végül is az egésznet viszonylagos jelentéktelenségemre magyaráztam. Különben sem voltam hajlamos a székelyt valami külön fajtának tekinteni s ebből előnyt kovácsolni vagy hátrányos következtetéseket levonni. A fő szervező Kacsó Sándorra pedig egy pillanatig sem nehezteltem. Ennek bizonyítéka az a talán már valahol említett körülmény, hogy az évekkel később írt és a Szépművészeti Céhnél szórón-szálán mindörökké eltűnt első nagylélegzetű kéziratos regényem főhősét róla mintáztam. Mindegy: a biztatás hiányán ez mit sem változtatott.

Egyesek Nagy Imrét is mint „székely” festőt találták a Hirscher utcai Redoute kék termében rendezett kiállítása alkalmából. Én csak az elhivatott művészt láttam és szerettem. Boldog voltam, hogy az annak idején tett sikertelen zsögödi látogatásunkat legalább ezzel a kiállítással pótolhatom. Egykét képe olyan mély benyomást tett rám, hogy 1976 őszén, tehát öt évtizeddel később, a készülő szeredai emlékmúzeum utólagos megtekintésekor dobogó szívvel véltem fölismerni néhányat az akkor látottakból. A brassói értelmiség, főleg a képzőművészetileg többé-kevésbé igényes szász felső réteg sem valami néprajzi csodákat látott vásznain, inkább a sajátos festői látásmódot és színkezelést érzékelt és értékelt rajtuk. Nagy Imre talán ezért állított ki szívesen Brassóban, ahol a helyi festők szellemi társaságában jól érezte magát.

Akkoriban még nem ismertem sem Mattis-Teutschot, sem művészetét. Holott ismerhettem volna, mert a későbbi Brassai és öccse, Halász Kálmán, a ma aranydiplomás építész mérnök, majd a főgimnáziumban fölöttem járó akvarellista Lukász Irén tőle vett különórákat, sőt tudtommal Abafáy Gusztáv is kapcsolatban volt már vele.

De szorgalmasan megjelentem Heinrich Schunn tárlatain. Szerettem vonzó hegyi tájakat fölvilantó látomásait, amelyek a könnyű ködök mögül elősugárzó magas napfény a tündéri vidékekre varázslatos földöntúliságot sugárzott. Ma talán az impresszionizmus jutna róluk eszembe, de az is különös, sajátos, otthoni vonásokkal telten, tökéletes összhangban azzal az odaadással, amelyet magam is éreztem a Nagykőhavas, a Keresztényhavas, a Nagykirálykő és a Kiskirálykő és persze a Bucsecs vonzó rejtelsei iránt. Hans Eder súlyos csendéletei járnak még az eszemben – néhány szék, kék mázas csupor, mértani díszítésű kancsó, vaskos almák, néma szobabelsők, valamint ismeretlen férfiak és nők szilárd pillantású, mégis bensőséges arcmásai, valamennyi talán a festői realizmus érvényének bizonyítéka gyanánt, körülbelül abban az értelemben, ahogyan Van Gogh is bizonyíték a realizmus mellett... Az akvarellfestő Kollár Gusztáv mint a katolikus főgimnázium rajztanára gyakran járt édesapámhoz, sőt én is jártam otthonában, mert Pali fia egy-két évvel alattam végezte a középiskolát (hogy aztán a 89-es gyalogezrednél egy ideig kiképző hadnagyom legyen és 1941-ben Paul Colar néven el essék valahol Ukrajnában). A művész sötét ruhát viselő magas, vékony felesége brassói Munteanu lány volt. Mindig jól tartott uzsonnával, és hallgatagon figyelte, amint fekete művésznyakkendőt viselő férje a brassói kis utcákat, olasz tengerparti tájakat, fekete-tengeri partokat ábrázoló vízfestményeit mutogatta. Nehány belőlük húgom budapesti lakásának falán függ. Nekem csak egy édesapámat ábrázoló ceruzavázlat maradt.

Súlyos szemrehányásokkal illethettem magam, amiért kevés szabad időmben ilyesmikkel foglalkoztam, ahelyett hogy a körülöttem és a világban – akár leszűkült kis világunkban – zajló eseményekre fordítottam volna tekintetem. Mennyivel izgatóbb, érdekesebb, sőt hitelesebb volna ez a szeszélyes beszámoló!... Néha azon gondolkodom: vajon kötelességtudá-

som nem volt-e csupán pótcselekvés a valóban elvégzendő helyett? Vajon a jogi tanulmányokba temetkezés nem megnyugtatóan szolgált-e a felelősebb tevékenység elől való kitérés okozta lelkiismeret-furdalások ellen?... Ezt ma már nem tudom eldönteni. Akkoriban pedig hasonló töprengésekkel nem értem rá foglalkozni. Mert csakugyan halaszthatatlanul elvégzendő feladatok tornyosultak elém, s az előlük való félrehúzódtást megbocsáthatatlan vétéknek véltem volna.

Még kedves könyveimet is félretettem, hogy minél mélyebben merülhessek el a jogi és közgazdasági művek tanulmányozásába. Föltett szándékom szerint ősszel ismét vizsgára óhajtottam állani, ezúttal a doktorátus első esztendei anyagából. A szakmunkák egy része csak franciául volt hozzáférhető. Szükségét éreztem hát a nyelv titkába való rendszerebb elmélyülésnek. Valami *Ezer Szó Franciául-szerű* tankönyv segélyével, természetesen csak magánúton, éppen annyira, hogy céljaimnak megfeleljen.

Az irodai és törvényszéki munka, valamint az otthoni kintartó tanulás közben észrevétlenül teltek el az őszi hetek. Szokott szorongásaim csillapítójaul mindegyre az vigasztalt, hogy még csak október van, még csak november. Decemberben viszont kezdődnek a téli ünnepek, amelyek a gyermekkori megszokás folytán feloldják a névtelen aggodalmakat... Legföljebb elalvás előtt olvastam az ágyban ma már teljesen jelentéktelennek tetsző műveket – pihentetőnek és álmosítóknak.

Mintha ebben az időszakban kedveltem volna meg Jack Londont. Ha manapság időm volna, talán megint csak tet-szenék *A Vadon Szava*, vagy az *Északi Odüsszeia* a múlt század végi Alaszkáról. Az ott leírt tájakra, folyókra, há-gókra, völgyekre, sőt emberekre később nem csupán Chaplin *Aranylázának* még a bukaresti Bulevardul Elisabeta egyik mo-zijában (talán ma is megvan még a Hadsereg Háza földszint-jén) történt első bemutatásakor ismertem rá, de most is, ami-kor a Prudhoe Bay-ből Valdez-be építendő, sőt már meg is épített kőolajvezeték térképét tanulmányoztam, és megint meg-pillantottam a Yukon Rivert, a Fairbanks nevet és kerestem mohón a hírhedt Chilcoot-hágót. Szerettem az *Országúton* csavargókról szóló önéletrajzi írását, a San Francisco öblében tevékenykedő osztrigakalózókat, a déltengeri útleírásokat – később egyes darabjait gondolatban Joseph Conrad mellé ál-

lítottam... Kissé meglepett, amidőn Lenin utolsó olvasmányaként éppen Londont említették. Fiatalos hőstiszteletemet sehogyan sem elégítette ki a bölcselet és társadalomtudós szellemi színvonala és az említett olvasmány között lehetséges kapcsolat. Idősödvén sok mindent megértettem: a feszültségek levezetésének vágyát, az éji pihenés zsongulásainak előkészítését, a nagy árnyék közeledtének megérezésére borzoló idegek nyugtatásának szükségét.

A szorgalommal tanulmányozott, sőt megtanult közgazdasági művekből sok hasznosat merítettem az évek-évtizedek múltán mohón elsajátítani vágyott marxi elmélet alapozásához. Érdekelt az értékelmélet, hiszen bölcseleti mélységek sejlenek föl benne. Egyelőre azonban nem a marxi felfogást tettem magamévá. Jobban vonzott az úgynevezett osztrák iskola (Böhm-Bawerk?) alanyi szempontokra alapozott határhaszon-elmélete, amely szerint valamely tömeg egész értékét az egyénre nézve legcsekélyebb szükséggel bíró utolsó rész határozza meg. Sokat törtem a fejem azon, hogy ezt a minden eresztékében közgazdasági elméletet, mint többé-kevésbé tárgyilagos mérce-lehetőséget valahogyan a művészi alkotásra is alkalmazzam. Abból indultam ki, hogy ha az érték meghatározása egy bizonyos területen tudományosan érvényes, akkor ugyanolyannak kell mutatkoznia az emberi szellem más területein is, hiszen az agy működése lényegében mindenütt azonos, ha megnyilvánulásai (vegytan vagy költészet, atomelmélet vagy zene) látszólag különböznek is. Talán nem kell mondanom, hogy próbálkozásomat nem tudtam szabályosan végiggondolni, s így csakhamar elméleti kudarcaim lomtárába került.

Emlékszem aztán Wilhelm Dilthey *Élmény és Költészet* című szellemtörténeti művének olvasására, amelyből egyetlen árva levezetés sem bukkan elő a múltak homálya alól. Bergsonnak nem csupán neve maradt meg agyam mélyén, de az a – ma már természetesen kielemezhetetlen – hatás is, amelyet két műve: *A Nevetés*, valamint a *Tartam és Egyidejűség* tett rám. (Ezekben a följegyzésekben is az ő szelleműjének érintéseit lehetne észrevenni? Vagy pedig, amint egyik jóakarató és tisztelt barátom megjegyzi: Proustra emlékeztetnék, aki – amint mondják – sok tekintetben Bergsont követte? ...) Haberlandt Mihály *Néprajz* című munkájával kapcsol-

latban mindössze a névre és címre emlékezem – adatokat róla egyetlen mai ismerettár sem közöl, a néprajzosok bizonyára többet mondhatnának.

A december rövid időre hazasodort Brassóba néhány olyan középiskolás ismerőst is, akivel az elmúlt esztendő alatt csak ritkán találkoztunk. Az irodai foglalatosság után a korán leszálló téli estékben elkóboroltunk a már jórészt havas csöndet őrizgető utcákon, sőt olykor déli időben is. Ilyenkor a Cenkháta mögül nehézkesen előbukkanó téli nap megmelengette a Főtér Búzasornak nevezett levegősebb oldalát, ahol a szász kaszinó oldalfalán kissé kopott német aranybetűivel Bem tábornok 1849-es jóemlékezetét őrző sötétvörös márványtábla árválkodott. Ennek a tövében mutattak be a félrekapott prémkucsmát viselő Gyöngyi nevű fiatalasszonynak. A pilinkéző hópelyheken át mosolyogva nyújtotta felém a kezét, s gondolom, hogy csak úgy kapásból és a megszokottság könnyedségével azonnal hódolói csoportjába kényszerített.

Természetesen, barátian viselkedett, és a kacérság legapróbb nyoma is hiányzott belőle. Ízlésesen öltözött, csinos volt, hajlékony és vékony. Mozgékony orráról és villogó szeméből okosság sugárzott – valóban, amint később meggyőződhettem róla: a városi átlagnál lényegesen tágabb műveltséget és olvasottságot mondhatott magáénak. Egykorú lehetett velünk. Szójárásunkból, a közös tolvajnyelvből, az elharapott mondatok vagy kifejezések ösztönös gondolati befejezéséből rögtön értettük egymást. Mindnyájunkat föl villanyozott a maga köré sugárzott öntudatlan és éppen ezért lenyűgöző életerővel. Ez lehetett a Madách Éváját is ragyogóvá bűvölő nőiség varázsa, vagy az a homályos és nem egészen érvényes ösztön-elv, amely később D. H. Lawrence könyveinek olvasásakor gyakran eszembe jutott.

Férje rokonszenves, szép barna férfinak bizonyult. Valamivel idősebb lévén nálunk, nem sokat értett meg a felesége csilapíthatatlan életvidámságából. Egy kisebb bank aligazgatójaként rendszeren végezte munkáját, tisztviselői fizetést húzott. Ennek megfelelő közép szinten éltek. Szabad idejét és vasárnapjait a vadászatnak szentelte. Gyöngyi viszont szívvel-lélekkel a fegyvertelen nyulak, őzek, a szarvasok és egyéb vadak pártján állott. Emiatt maradt sokszor magára. Egyedül léte elviselésére gyűjtött maga mellé néhány elfogadhatóbb fia-

tal férfit – hadd zsongják-zsibongják körül mint méhek a kert egyetlen arra méltó virágát, anélkül hogy bármelyik is megízlelhette rejtett mézét. Mert ő titokban mégis vonzódott férfias, ügyes és a maga módján jókedélyű, sőt vidám férjéhez.

Szerelmes voltam Gyöngyibe?... Többé-kevésbé igen. De ez nem egészen pontos meghatározás. A szerelemnek vagy nemi vonzódásnak különféle alakjai, fokozatai, megjelenési módjai vannak, ezekből kellene válogatnom, hogy lelkiállapotomnak legalább vázlatos megjelölését adhassam. Inkább azt mondatnám, hogy messziről imádtam őt, még akkor is, ha az ott-honi zenegép hangjainál tánc közben hozzám simult. Lovagi hódolattal tekintettem föl rá, ámbár kételkedem, hogy a Schiller megénekelte *Die Handschuh* esetlegességében leugrottam volna-e a vadak közé. Kedvéért mindenesetre eljártam különböző összejövetelekre, ahol föltűnés nélkül foglaltam helyet számos táncosa és lovagja között. Női ösztöne bizonyára kellően megmérte érzelmeim hőfokát, ugyancsak női szemérme nem engedte, hogy a legcsekélyebb mértékben is bátorítson. Esetleg közönséges mulyának tartott, ha nem mertem bátrabban viselkedni.

Viszont szívesen táncolt velem. Kitűnően igazodott a zene üteméhez, én pedig világéletemben jó táncos voltam (ha nem szégyenleném, egy-egy viharosabb számnál ma is kiugranék a parkett közepére, vagy legalábbis a szélére!). Boldogan ringatóztam, helyesebben rángatóztam vele a szaxofonok, hegedűk, dobok hangjaira, mert már nem csupán az avultabbnak ható tangót és angol keringőt lejtettük, de a nemrégiben divatba jött shimmyt is. A vitathatatlan sikert arató fő szám az operettjei és dalai miatt nem csupán hazájában, de Bécsben, sőt Olaszországban is kedvelt, de komoly zenei körökben komor megvetéssel mélypontként emlegetett szegedi Zerkovitz Béla egyik újsütetű szerzeménye volt. Ez kissé különbözött az egykori, sőt mai könnyűzene számos darabjától. Ropogó ütemezése, egyéni dallamvezetése, mulatságos szövege révén hosszú évtizedekre (maig!...) megmaradt a kortársak agysejtjeiben. Persze a divat szárnyain röpködött, és magának a táncnak elkopásával szintén a némaság holttengerébe hanyatlott.

Ott zötyögtünk, rázkódtunk, vonaglottunk tehát kettesben a Gewerbeverein, vagyis Ipartestület nagytermében, miközben

a cintányérok csattogása és a dob dübörgése közepette az első hegedűs harsányan üvöltötte felénk a dal bevezető sorait:

*Gyere velem, pajtás,
shimmyt jární!
Bizsereg a talpam,
nem tud várni,
ha a zenekarban
hottentotta
tam-tam szól!...*

Ebben a táncban – érdemes fölfigyelni rá –, akárcsak a már előbb is divatos charlestonban csakugyan az az ősi testi teljesítmény kezdett csírájában megnyilatkozni, amely később a táncra fölsorakozó különmemű fiatalokat kioldotta az egymással való érzéki kapcsolatból, s helyébe, akárcsak a néptáncok, a sportszerű erőfeszítést vezette be. A tangó vagy az angolkeringő, mit bánom én: a foxtrott közben a párok szinte egymásba olvadtak, és nem lehetett nem érezni a combok és mellék vonaglását. Itt bizony a lábfejnek, a bokának, az egész testnek olyan saját mozgást kellett végeznie, amely lényegesen eltávolította a férfit és a nőt, hacsak nem akarták egymást halálra taposni. Az áttáncolt éjszaka fölért bármely komoly atlétikai edzés fáradalmaival. Már korábban Bukarestben Gyurka barátommal valami módon eljutottunk az Ortodox Nők Egyesületének a Tiszti Ház (ma: Hadsereg Háza) dísztermében rendezett óriási farsangi estélyére. Senkit sem ismertünk ugyan, de tánckészségünk mindenhol kedvező fogadtatásra talált. Főleg a charleston vonatkozásában. Izmaink igénybevétele azon mérhető le, hogy tevékenységünk folyamán legalább kétszer kellett inget váltanunk, a ronggyá izzadt keménygallérokat pedig a szemetesvödörbe dobtuk. Érdemes erre gondolni, ha manapság ifjúsági táncmulatságokon tagjaikat egymással szemben emelgető-dobálgató-csavargató fiatalokat nézünk, és esetleges megbotránkozásukat nem árt egy kicsit hűvösre tenni.

Gyöngyiről a *Pásztortűzben* közöltem *Az Ismeretlen Kedves Verse* költeményt. Félve vártam, hátha magára ismer benne, vagy ami rosszabb: mások ismerik föl édes és érinthetetlen személyét. Fölös volt minden aggodalom. Nem bizonyos, hogy egyáltalán látta-e (ő és akárki) a szöveget. A mai újraolvasás

arról győz meg, hogy a versben előforduló rejtelmes célzásokból bizony nem lehetett senki valóságos személyre követhető. Tökéletesen megfelelt a helyzetnek (illetve gyávaságomnak) a vers befejezése:

*Ó, ismeretlen Kedves,
nem kérdezem, ki vagy.
Nem kérdezem,
hiszen tudom,
csak nem merem kimondani.*

Úgy emlékszem, hogy Gyöngyiék azután hamarosan Sepsiszentgyörgyre (vagy Barótra?... – mindenesetre Háromszék megyébe) költöztek, és többé semmit sem hallottam róluk...

E sorok írása közben amúgy ellenőrzésképpen megkérdeztem tudásáért és ízléséért tisztelt, emberi tulajdonságaiért pedig nagyrabecsült Steinberger Gyula barátomat, hogy kikből állott az a szellemi mikroklíma, amely ebben az időben Brassó haladónak nevezhető és a város határain túlmutató eszmei csoportosulását alkotta, és ahol tulajdonképpen jól kellett volna magamat éreztem. Álmélkodásomra mind olyan neveket sorolt föl, akiket éppenhogy csak fölületesen ismertem, de akik rólam legfeljebb hírből szerezhettek tudomást, vagy még úgy sem. Ha véletlenül fölbukkantam szemhatárukon, bennem csupán a római katolikus főgimnázium – egyébként tisztelt és becsült – igazgatójának fiát, a hitbuzgalmi sajtó munkatársát, mit tudom én: gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök lehetséges kiválasztottját látták, akit tudomásul nem venni, sőt lehetőleg elszigetelni dicséretes, de legalábbis természetes magatartásnak tetszett. A kétes helyzet egyértelmű tisztázásának elmulasztásában pusztán én voltam a ludas. Ám (mondom mentségemre) abban a meglepő hitben éltem, mint egyébként egész életem folyamán, hogy az egyedül érvényesnek vélt ki nyomtatott vallomásaim mégiscsak hívebben tanúskodnak majd mellettem! Jelek szerint ezeket kevesen olvasták. Talán senki. Különben is bánatos tapasztalataim szerint cimboraság egy pohár bor mellett, pajtáskodás fehér asztalnál, nyílt vagy rejtett hízelkedés, egymás tárgyilagos dicsérgetése, sőt véletlen szövetkezés némely harmadikok ellen gyakran minden irodalmi teljesítménnyel fölr. No, de ezt is csupán eredendő ború-

látásom mondatja velem. Kérlek, Kedves Olvasó, ne vedd komolyan!...

Nincs tehát semmi különös abban, ha a megújhodott vagy újhodó egykori kedves szerkesztőségem a jelentősnek beígért karácsonyi számba még véletlenül sem kért tőlem írást. Sőt abban sem, ha én ezt a karácsonyi számot félig olvasatlanul raktam le szorgalmasan tanulmányozott eljövendő vizsgaanyagaim mellé. Még csak föl sem tűnt benne a fő irodalmi csemegeének szánt vagy számító nyilatkozat-sorozat arról, hogy létezik-e önálló erdélyi irodalom vagy sem... Nagyon közelről érintett azonban a majdnem ezzel egy időben érkezett híradás Sípos Domokos haláláról. Csak elbeszéléseit ismertem (*Istenem, Hol Vagy?*), őt magát nem, bár tudtam betegségéről és sanyarú életkörülményeiről. *Vágtat a Halál* című kötetét már halála után vásároltam meg a *Brassói Lapok* könyvkereskedésében, véletlenül Hermann Löns, az első világháború második hónapja végén, negyvennyolc éves korában elesett német prózaíró *Das zweite Gesicht* című regényével együtt. Ez utóbbit nagyon szerettem. Rokonszenvesnek találtam a polgári életvitelbe beilleszkedni nem tudó hőst. Mindig hálával gondolok a könyvesbolt Rózsi nevű kedves eladójára, amiért anyagi körülményeimre való tekintettel a vásárlásokat beszerzési áron számolta el, holott ez bizonyára jogos haszontól fosztotta meg Grünfeld Samut, az üzlet felelős vezetőjét, egykori szerelmem édesatyját.

Még egy német könyvre, illetőleg csupán annak borítójára emlékszem a főtéri Zeidner-könyvkereskedés kirakatából, de csak azért, mert szerzője, a brassói Erwin Neustädter a második világháború idején házigazdánk volt. Az ő (illetve a lánya) házának alagsori lakásában éltük át a Brassó ellen 44 nyarán intézett négy szőnyegbombázást – persze a maga teljességében, mivel az épület a Fellegvár dombjának a Barcaság északi peremére és azon túl a háromszéki síkra tekintő oldalában állott. A zöld alapon fekete gótikus betűkkel nyomtatott regénycím *Der Jüngling im Panzer* volt. Szikár, száraz, egyébként igazán nem ellenszenves háztulajdonosunkat vagy gondnokunkat egymás között mindig csak ezen a néven emlegettük, holott igazából a Herr Professor címzés járt neki. Ugyancsak a Zeidner-kirakat mutogatta a regebeli költő-varázsló Kling-

sor (*Klingsor aus Ungerland*) nevét viselő havi folyóirat sötétsárga füzetait is. Nem olvastam őket, csupán annyit tudtam, hogy Heinrich Zillich szerkeszti, munkatársai között pedig ott szerepel édesapám jó ismerőse, a neves prózaíró (és tanár), Adolf Meschendörfer, valamint a polgári foglalkozására nézve művész-fényképész Oscar Netoliczka is. A *Verse*k címmel évtizedek múltán megjelent válogatott gyűjteményem első kötete élén az ő rólam készült kitűnő arcképe látható.

Most lubickoltam, fürödtem, úsztam csak igazán a román nyelvi közegben, ha nem is éppen irodalomban. Talán még sodróbb áramlással, mint az egyetemen. A mindennapos irodai munka, a törvényszéki tárgyalások, a kartársakkal folytatott folyosói beszélgetések rendszeres gyakorlatában észrevétlenül csiszolódtak le a szövegek, rögződtek meg jellemző fordulatok, váltak ösztönössé addig csupán megtanult szerkezetek és mosódtak ki beszédemből a hangsúlyhibák vagy föltűnőbb idegenszerűségek. Nyilván bizonyos határok között és főleg az adott hivatás mélyebbre ható rezdüléseiben. Máig sem merném állítani, hogy olyan anyanyelvi szinten fejezem ki magamat, mint az utánam következő nemzedékekből már igen sokan, de kortársaim között nem voltam éppen utolsó. Sajátos körülmények folytán ebből a jogi munkából később váratlan irodalmi hasznom származott.

Főnököm – akárcsak az első világháború előtt végzett jogászok döntő többsége – elfogadható módon megtanult az állam nyelvén beszélni és írni. A bíróság előtt sohasem vallott szégyent. Az írásbeli eljárás lényeges területeken történt bevezetése kapcsán azonban könnyebben és szívesebben fogalmazott magyarul. Alkalmazotti munkám egyik főladataként jelölte ki a szövegek pontos, sőt színvonalas lefordítását. Hamarosan meglepő könnyedségre tettem szert egyik nyelvből a másikra való átültetésben, hiszen egyes fontosabb ügyfelek részére az őket érintő román szövegeket is magyarrá kellett fogalmaznom. Persze jogi (vagy akár műszaki, orvosi és így tovább) nyelvezet tolmácsolásánál döntően más követelmények érvényesülnek, mint az irodalomban. Ám ez a hivatali kötelezettség mégis olyanforma erőnlét alapjait vetette meg, mint a hegedűs művészi teljesítményeinek kellő végrehajtásához a mindennapos ujjgyakorlat. Vagy a semleges skálázás az

énekes nagyáriáinak hibátlan előadása érdekében. Szigorú fegyelmet követelt, és a munka kitűzött időben való lelkiismeretes elvégzéséhez szoktatott. És ismét csak odakapcsolt az élethez. Ennek fontosságát az irodalomban és művészetben manapság nem győzzük hangsúlyozni, hiszen nem csupán tapasztalatszerzést biztosít, de az egészséges lelki tartásnak egyik fontos, talán döntő eleme.

Hivatali kötelességeim kényszerű módon kimozdítottak néha benuhátság fokozódó otthoni visszavonultságomból. Fiatal és mozgékonyak feltételezett jelöltként főnököm engem küldött el az ország különböző bíróságai előtt kitűzött tárgyalásainkra. Ez lényegesen olcsóbb volt, mintha helyettesítési díjakat kellett volna fizetnie. Sok esetben csak a rendszerint fűtetlen és kezdetleges szállodát meg a törvényszék épületéhez vezető utat ismertem meg, máskor azonban egyébre is ráértem.

Így barangoltam be Alecsandri, Creangă és Eminescu emlékeztetést idézgetve Iași városát, és üldögéltem a Copou-domb lombos faóriása alatt. Fogarason Babits és Mikszáth lányomait képzeltem magam elé – később az álmodozások nyomán vers is született. Piatra-Neamț sajnos csupán egy meg nem érdemelten elveszített pör emlékeivel terhes, Gyergyószentmiklós homályosan Báthory Zsigmond nevéhez kapcsolódik, ma sem tudom pontosan, miért? A város maga azonban sivár, elhagyatott, nyugtalanító benyomást tett rám – talán mert a korai alkonyodásban a körvasút állomásától sokáig kellett egylovás bérkocsin dőcögni, amíg a főtéri vendéglőszállóig érkeztünk.

Sepsiszentgyörgy kora ifjúságom bélyeggyűjtő szakaszára emlékeztetett. Itt érte szívszélhűdés azt a kedves, szelíd, négygyermekes Dr. Rombauer Tivadar ügyvédet, aki brassói korában a Halász Gyula bácsiék házában első vagy második emeletén vezetett be a szakszerű vízjel-megállapítás, fogazatmérés és katalógusolvasás titkaiba. Ezzel vetette meg az alapját annak, hogy a bélyegek rendszerezése révén sokkal többet és maradandóbbat tanuljak meg a világ földrajzából, mint amennyit a középiskolás tananyaggal elsajátíthattam.

Szentgyörgyön jutott eszembe az is, hogy annak idején, dálnoki látogatásaim idején a középbirtokos, ám nemességükre sokat adó Beczásy család tagjai mindig bizonyos elégtelenséggel,

sőt már-már büszkeséggel mutogatták azt az üres telket, amelyen valaha Dózsa György szülőháza állott. Noha osztályhelyzetükből természetesen fakadt volna, hangjukból a gyűlöletnek még árnyalata sem hangzott. Mondom: inkább büszkék voltak rá. Nem csoda, ha nem sokkal azután Márki Sándor *Dósa Györgyének* a tanári könyvtárban meglevő (és mint az igazgató fiának, nekem is hozzáférhető) arany címbetűs, piros kötetét a hősnek, sőt forradalmárnak kijáró tisztelettel olvastam, és később sem Ady Dózsa-versei, sem Derkovits metszetei nem jelentettek meglepetést számomra. Viszont amikor Szekfű Gyula *Három Nemzedékét* olvastam, Kossuth forradalmi magatartása ellenében inkább az ő Széchenyi-ábrázolásához húztam. Ha akkor valami vagy valaki döntésre kényszerít, talán az utóbbit választom. Szerencsémre történelmi okokból a válaszára csak jóval ezután került sor.

Tavaszi felé sokat és szenvedéllyel fényképeztem. Kedvteléseim kezdetei még az őskornak érzett időbe nyúltak vissza. Egy Török vezetéknévre hallgató, nálam valamivel idősebb iskolatársam vezetett be a lemezek, filmek, fényérzékeny papírok, lencsék, megvilágítások, előhívók, nagyítások világába. Tőle kaptam ajándékba első fényképező dobozomat is – és az egykor tanultak most váratlanul érvényesülést követeltek. Jórészt sízótársam: Singhoffer Géza ösztönzésére. Szaküzletben volt eladó. Biztatására vásároltam meg a szokatlan méretű 7x8-as Voigtländer gépemet, amelynek viszonylag kitűnő lencséje elfogadható képekhez segített. Tőle kaptam hasznos útmutatásokat a felszerelések minőségére vonatkozólag. S egyáltalán kedvet ahhoz, hogy ne csupán elkattintsam a fényrekesz nyitózáráját, de esteiken át el is pepecseljek a különböző fogások végrehajtásával. E foglalatosságban sem értem el mesterszintet. Ez mégsem akadályozott meg abban, hogy barátaimról, a tájakról, otthonomról, eseményekről pillanatkép-főljegyzéseket ne készítsek. A fényképezést kisebb-nagyobb (olykor éves) megszakításokkal sohasem hagytam egészen abba.

A tavasz különféle nyugtalanságokkal is eltöltött. Feszengtem a pinceiroda penészszerű rabságában. Minden kötelességutódómat össze kellett szednem, hogy a feledtető apró hóborítók (fényképezés, tenisz, kirándulások, séták, egy-egy csinos nő láttán érzett izgalom) ellenére is ki ne törjek a hámból vagy a fenyegető módon készülő igából. Eddig teljesen együtt

éltem, sőt egynek tudtam magam a természettel: a hegyekkel, fákkal, felhőkkel, folyókkal, esőkkel, havazással, szélviharokkal, napsütéssel. Most első ízben döbbsentem arra, hogy tőlem független erők és törvényszerűségek valamennyiüktől végzetesen elszakíthatnak, és olyasvalakivé változtathatnak, mint mondjuk a belső szobában mormotaként élő, ám nem kevésbé sikeres munkaadóm, akinek tudása és élettapasztalata előtt meg kellett ugyan hajolnom, de akinek vágyaitól és céljaitól ösztönösen riadoztam. Hiszen a természet Bukarestben sem hagyott magamra, még ha olykor különös szigorral is adta tudtul jelenlétét és hatalmát. Például, ha a hóesés megakasztotta az egyetem felé tartó villamost. Vagy a hólé és lucsok menthetetlenül magasabbra hágott a sárcipőnk pereménél. Vagy amikor a kora hőség miatt lélegzeni is alig bírtunk. Vagy midőn a Strada Carolinán az éji zivatar letépte a szomszédék bádoffedelét, és azt a mi házunk tövéhez csapta. És most itt a Kárpátok délkeleti karéjában legyek kénytelen búcsút venni tőle?...

Ebben az időben született és későbbi kegyelemre érdemesített több versben is föllelem nem csupán nyomát, de – szokásom szerint – egyenes és nyílt megfogalmazását ennek a mindenképpen csak magánérdekű, de az egyénre mégis jellemző ijedezésnek.

*Már nőnek a virágok odakinn, eper is van,
hogy lehet ez? Semmit se látok. Mint bekötött
szemű szegény szembeteg ülök hosszú
napokon át egy poros irodában. Kezemen át
fürgén siklanak komoly iratok. De a nap
nem süt be hozzám, nem susog be a szél.*

A „szemű szegény szembeteg” szóeleji betűríme csak véletlen szülemény. Az ábrázolt valóság és a vele kifejezni kívánt vagy talán csak önkéntelen kifejezésre jutó lelkiállapot anynyira közvetlen, szinte kézzelfogható, mintha nem is költészetnek, de pusztá tényközlésnek készült volna. És végül az is volt: jelentés valahová az ismeretlenbe valaki ismeretleneknek a magam kétes helyzetéről, még kétesebb kilátásairól. Eleinte nem is óhajtottam vele egyebet mondani. Ám ahogyan most tovább olvasom a verset, szinte meglep, amint a saját magányos panaszkodásomat váratlanul általánossá és közér-

deküvé tágítom – bizonyára ösztönösen és nem valami elvi elhatározás folytán.

*...Ó, én szegény rab, és annyian
szegény rabok, milyen rettentő rabtartó is
ez a civilizáció. Milyen sápadtra fakultak
leszünk mindannyian, mert ülünk
poros irodákban vagy gyárak piszkos
kazamatáiban, bányákban, szörnyű
műhelyek fenekén és boltok tüdővész ölében.*

A „civilizáció” felelősségre vonása romantikus antikapitalista elképzelésekre utal. Általánosításomat ezért neveztem az elébb ösztönösnek és bizonytalan elvi alapozottságának. Nem óhajtok dicséretben részesülni meg nem érdemelt erényekért. Különben sem önigazolást írok, hanem vallomást. Néha talán túlságosan is sötétet, mert ez illik inkább hozzám, akár Elekt-rához a gyász, és mert az élet homályosabb oldalairól való hallgatást nem vélem egészen méltó magatartásnak. Bár nem csupán a bánat és bú nyomasztott. Megírtam azt is, ha a világot biztatónak éreztem körülöttem.

*Letarthat itt egy piszkos iroda
komor fala, letarthat árva börtön,
gond, bú és hajsza, hogy a kenyeret...
ki ne vegyék szájadból, mind letarthat...
De nem tilthatja senki, hogy
ne örvendjek annak, hogy élek,
hogy ne daloljak szépséges dalokat magamnak,
hogy ne reméljem a jövőt, s hogy egyszer
ismerni és szeretni fognak engem.*

Jóllehet ez utóbbi cél elérése végett jómagam alig tettem valamit.

Igazából véve nem találtam a helyemet. Nem csupán a megújhodást hirdető *Brassói Lapok* köre nézett el fölöttem, de ahhoz sem éreztem különösebb kedvet, hogy a most elnagyoltan és igaztalan általánosítás segélyével Tamási Áron nevével jelzett székely regényességet és titokzatosságot tegyem magamévá. Eleget küzdöttem a kora eszmélésemmel kezdődő vallásos ösztönök beidegződése ellen, hogysen tudatosan vál-

laljam azt a számomra egyre idegenebb világérzést, amely az akkortájt megjelent *Szűzmáriás Királyfi* lapjairól felénk sugárzott. Érettebb fejjel persze sok mindent megértettem. Megmagyarázta Róheim Géza, Freud, Adler, a pszichoanalitikusok, főleg azonban az úgynevezett természeti népek gondolkodása és művészete. Ennek segélyével egyensúlyba lendíthettem, vagyis dialektikusabbá tehettem a régi merev és éppen ezért embertelen és tudománytalan meggyőződést. Egyelőre azonban gondolkodásom, ízlésem, vonzódásom inkább Swift, Voltaire, Anatole France, a korai Karinthy kétkedő és józan világa felé terelt. Előbb szerettem Tolsztojt, csak jóval később kezdtem csodálni Dosztojevszkijt. Főleg amikor (majdan) rájöttem, hogy a *Jégtörő Mátyás* (1936) népi ihletésének alapja szinte esetről esetre egyezik a *Magyar Néphit és Népszokások* (Róheim Géza, 1925) lapjain tudományosan leírt és elemzett jelenségsorozattal. Vagyis nem a regény udvarhelyi vagy farkaslaki észjárása és szófűzése távolított el tőle, hiszen mindkettőből saját gyermekkorom természetes és könnyen érthető, sőt egyedül valóságosnak tetsző hangzatai csendültek meg fülemben és agyamban, hanem a fáradhatatlan fellegjárás és huzamos homály, vagyis a kevésbé kedvelt romantika.

Tudomásul vettem hát a Szabó Dezső kavarta vihart a regény körül, de nem mélyedtem el benne – még a mérges támadást sem olvastam, hiszen nem szerettem Szabó Dezsőt. A Benedek Elek írta védelmet is csak évtizedekkel később bön-gészttem át alaposabban, hiszen Benedek Elek sem tartott engem számon „fiai” között. Örvendtem (vagy irigykedtem?), amiért Tamási Baumgarten-díjat kapott. Nem, mégsem volt okom irigységre, hiszen Tamási beérhetetlen irodalmi hosszakkal járt előttem.

Annál jobban kellett irigyelnem – sőt irigyeltem is! – a személyesen még mindig nem ismert Dsida Jenőt. A *Leselkedő Magány* mindannyiunkat leköröző első kötete már ebben az esztendőben, vagyis 1928-ban megjelent – mindössze huszonegy éves korában, és legkorábbi nyomtatott versétől számítva alig több mint öt év múltán. A könyv vonzó fedőlapján kiadóként a kolozsvári Minerva R.T. szerepelt, s a négy ciklust Debreczeni László kellemes metszetei vezették be. Sokért nem adnám, ha valami véletlen megbizonyítaná, hogy Dsida elküldte nekem a könyvet. De ha esetleg vásárlás útján jutottam is hozzá, az első benyomás élénkségét máig sem fe-

ledhetem. S köszöntő véleményemet talán nyomtatásban is megfogalmaztam – másként nehezen tudom magyarázni, hogy két évvel később miért sietett Dsida a *Pásztortűz*ben késelem nélkül beszámolni első versgyűjteményemről, amelyet ezúttal én elküldöttem volt neki...

Ezzel a hírnévvel, sőt az első önálló kötet birtokában Dsida természetesen már az 1928 tavaszán Áprily Lajos valóságos szerkesztésében meginduló *Erdélyi Helikon* folyóirat munkatársaként szerepelt – a teljes évfolyam olyan költői között, mint Balázs Ferenc, Bárd Oszkár, Bartalis János, R. Berde Mária, Fekete Lajos, Emil Isac, Francis Jammes, Kádár Imre, Kosztolányi Dezső, Mécs László, Nagy Emma, Olosz Lajos, Ormos Iván, Reményik Sándor, Szombati Szabó István, Tompa László és (Komlós Aladár fordításában) Georg Trakl. A folyóiratot – mint valamennyi többi is – szabad árusításban számonként vásároltam. Ez a kedvelt szokásom számos évig fennmaradt, míg csak a változott viszonyok előfizetői táborokba nem sodortak. Éppen így nem léptem be az Erdélyi Szépművés Céh könyveit előfizetők sorába. Azt vettem meg, ami éppen szemembe ötlött; a már korábban említettekén kívül Kós Károly *Varju-nemzetségét*, Makkai Sándortól az *Ördögsekér* két kötetét. Azt hiszem, így került kezembe a *Magyar Fa Sorsa* is, amelyet egyvégtében olvastam el abban a bizonyos zöldbársony-berendezésű nappaliban. A tanulmányt főleg baloldaltól később sokan bírálták (nyilván jogosan, amint azt évek múltán Bölöni György *Az Igazi Adyja* olvastán nekem is be kellett látnom), de a még rejtőző apró kételyek tökéletes megsemmisítésében játszott időszerű szerepét kár volna tagadni vagy kisebbíteni. A *Helikon* megjelenése különben örömmel töltött el. Itt véltem meglelni azt a szépirodalmi anyagot, amely a *Korunk* hasábjairól természetesen hiányzott.

Ha valaki föllapozza a „transzilvanista” *Erdélyi Helikon* első évfolyamát, meglepődhetik, mert – akárcsak akkoriban én – ott találja Bemard Shaw, Proust, sőt John Reed (a *Tíz Nap, Amely Megrengette a Világot* szerzője!), Franz Werfel, majd a finn Linnankoski nevét, de nem hiányzik Agârbiceanu s az akkor Szebenben élő Erwin Wittstock írása sem. Mutatkozott tehát benne kitekintés és körültekintés, amelyre magányos elszigeteltségemben mindig is szomjaztam, s amely megnyugtatóan csendült össze Kosztolányi *Modern Költőjéből*

nyert első indítások hangszíneivel. Bevallom, hogy Makkai Sándor *Ágnesének* egyetlen folytatását sem olvastam el – vagyis hát hat számon át egyre belekaptam, de mindig abba-hagytam. A többi prózaíró (Szentimrei, Bánffy, Finta, Kós) mellett elsősorban Szántó György rémlik föl, aztán Kacsó két novellája... No és persze újra csak Tamási, noha *Sóvidéki Társasjáték* novellájából éppen csak ez a cím és a hangulat maradt meg bennem.

Az eszményi olvasót testesítettem meg. Nem volt kapcsolatom szerkesztőségekkel, csoportokkal, köröskékkel, vállalkozásokkal. Azt sem tudtam: miféle lehetőségek vagy erők vagy célok hozhatnak létre egy folyóiratot vagy kiadót. El sem képzelhettem azt a Dienes László mutatta vagy Kós-féle józan hősiességet, amely ősi szokásaink szerint, vagy hát a történelmi kényszerek miatt, teremt a semmiből új világot. Kemény Jánosról annyi jutott el fülemig, hogy ő a vécsi özszejevetelek gazdája. Vendége lenni nem csupán megtiszteltetés, de honi viszonyaink között körülbelül annyi, mint amikor Osvát Ernő valakit közöl a *Nyugatban*.

Más, súlyos gondokkal lévén elfoglalva, most sem jutott eszembe, hogy az idén esedékes harmadik helikoni találkozó kapcsán vajon említetik-e a nevem. Azt sem tudtam, mikor lesz, kik lesznek jelen, mi a megbeszélések tárgya. Az sem izgatott különösebben, hogy a vécsi találkozó minden évben harmincezer lejes díjat ítél egy-egy arra érdemesített tagjának (addig már Kacsó Sándornak, majd Makkai Sándornak). Az első megbecsülő irodalmi jutalmazásra (no persze csupán második fokozatra) kerekén másfél évtized múltán méltattak, amikor az egésznek tulajdonképpen semmi értelme sem volt már. De ezért kár másokat hibáztatni! Arany is pályázott (sikerrel) akadémiai aranyakra. Én – amint már mondtam – nem kísérleteztem. Közönnyel vettem tudomásul tehát, hogy a távolban és magasban tanácskozó zártkörű irodalmi testület ebben az évben a kérdéses díjat Kós Károly és Tamási Áron között osztotta meg. Nyilván jogosan. Akkor eshettem volna igazán kétségbe, ha az istenek tanácsa máris észreveszi a Dsida *Leselkedő Magányát*. Idegeim szerencséjére azonban a döntőbírák pillantása ilyen alacsonyabb szinteket még nem fogott át. Holott Dsida krajcáros gondjainak jólesett volna némi könnyebbedés.

A vécsi találkozó bizonyára július első napjaiban zajlott le, vagyis hát nem „zajlott”, nem is „bonyolódott”, inkább: „került megrendezésre”. Én viszont akkor minden fölhasználható percemben az ősszel esedékes vizsga anyagára függesztettem tekintetemet. Irodai szabadságról szó sem lehetett. A főnökömtől nagylelkűen engedélyezendő fizetéstelen hónapot Bukarest számára kellett fönntartanom. Homályosan rémlík, mintha vasárnaponként mégis ellátogattam volna a helyi uszodába vagy a néhány kilométerre fekvő feketehalmi melegvízes strandra, esetleg a szászvolkányi szabadtéri fürdőbe. Az is lehet azonban, hogy csupán későbbi emléktöredékeket vegyíték itt össze az agyamban terjengő homály mélyén. Az egyetlen világos kép ugyanis az, hogy az otthoni nagy szoba sarkába állított íróasztalnál ülök, előttem vastag könyvek halmaza, a Graft-patak felé nyitott magas ablakszárnyakon át besüt a nap, és én szokásom szerint fekete, aztán kék, majd piros ceruzával húzom alá az egyre sűrítettebben fontosnak vélt szövegrészeket. Vagyis megszállottan tanulok, s közben az bizserég a gondolataim mélyén, hogy másnap majd irodába, törvényszékre kell mennem, és ha ez így tart sokáig, hamarosan beleszakadok.

Bizonyára ezzel is magyarázható, ha – megbocsáthatatlan gondtalansággal – előkelő idegenként éltem odahaza. Szerény fizetésemből bizonyára átnyújtottam valamit édesanyámnak, de mintegy csak jószántamból, jelképes hozzájárulásként. Nem kértek tőlem semmit, elszámolási viszonyról szó sem esett, a háztartás, élelmezés, beszerzés gondjaival sohasem terheltek. A lakás-fűtés-világítás-étkezés biztonsága valamely természeti adománynak, helyesebben tüneménynek tetszett, beszélni sem volt érdemes róla! A végén már-már úgy képzelhettem, hogy önellátó vagyok, holott csupán a zsebpénzre valólt kerestem meg, hiszen eszembe sem jutott, hogy főnököm megkerülésével valaminő mellékjövedelemre tegyek szert.

De nem is ez volt a lényeg, hanem az apámtól-anyámtól való lelki eltávolodás. Holott ezt nem érdemelték meg. Kétségtelenül meg kellett védenem alakulóban levő egyéniségemet és azokat a merőben más eszmei és érzelmi összetevőket, amelyek világképeket az övékétől, főleg az édesapámtól megkülönböztették. De csak nyerhettem volna emberségben is, tisztánlátásban is, ha ennek útját-módját őszinteségben, nyílt beszédben, egyszóval az irántuk érzett valódi hálám kifejezésé-

vel keresem. Én azonban elzárkóztam, magamba fordultam, csukott ajkamat még jobban összeszorítottam – vagy pedig lesújtóbb fogalmazásban: a kelletlen kimagyarázkodások kerülése végett gyáván lapítottam. Csodálom, hogy annyi türelmük volt hozzám. Úgy látszik, némely családokban a szülői szeretetnek nincs határa... Mintha nem éltem volna velük együtt, egy földél alatt, egy városban, egy országban, ugyanazon a földrészen, talán azonos bolygón! Ebédnél és vacsoránál nyilván találkoztunk – ám ezen kívül?... Teljes sötét burkol be mindent, amit abban az időben szüleim vagy öcsém és húgom cselekedtek. Föltételezem, hogy megrendítőbb események nem történtek a családban, azokról mégis tudomást kellett volna szereznem. De határtalan önzésemre vagy önközpontúságomra éppen ez a tökéletes emlékezetkiesés a legmeggyőzőbb bizonyíték. Néha nyugtalansággal vegyes félelem tölt el: hátha az évek múlása és sanyarú tapasztalataim sem változtattak ezen a talán élettani meghatározottságon?...

Annyit mégis tudtam – talán levelezésből, talán szóbeli közlések révén –, hogy eljövetelemet követő esztendőben Bukarestben megvalósult a Koós Ferenc Kör Diákosztályának kezdeti vágyalma: a magyar diákok bennlakásos otthona. Akkorra már a magyar egyetemi hallgatók száma száznál is többre emelkedett. Voltak köztük mérnökhallgatók, közgazdászok, képzőművészek. Legtöbbjüknek nem futotta, hogy a városban vegyen lakást, a világon pedig senki nem akadt, aki ösztöndíjjal támogatta volna valamelyiküket. Én ha nincs a lelkes és önfeláldozó Kányádi Béla, akit szeretnék a magunk vigasztalására és biztatására a méltatlan homályból egy pillanatra ismét kiemelni, akkor ezek a fiúk még sokáig küszködhetek volna mostoha körülményekkel, s nem egy abba is hagyta volna főiskolai tanulmányait, mint Kakassy Endre, vagy hányódott volna, mint a temesvári kedves Themák Ede.

Kányádi Béla református lelkészi szívében vagy elméjében az önzetlenség és gyakorlatiasság pompás egyensúlya lakozott. A máskülönben római katolikus diákelnökkel való egyetértésben fölfedezett és megkeresett a Strada Leonida 25. szám alatt egy kiadatlan nyolcszobás régi földszintes házat. Ezt bérbe vette, és huszonöt diákot befogadó otthont teremtett belőle. A bérösszeg úgy került ki, hogy a városi albérletben lakó tehetősebbek is ide költöztek, de ugyanannyit fizettek, mint odakint. Így sikerült tíz-tizenkét ingyenes helyet terem-

teni. Kányádi bútorzatról is gondoskodott – hitelre vagy előleg fejében. A tartozás báli vagy egyéb jövedelmekből fedeződött. A kényelmet deszkabetétes, szalmazsákos vaságyak, festetlen székek és asztalok biztosították. Később mindenki kapott egy-egy fél fenyőfa szekrényt. Nemsokára a házgondnok címet viselő sokgyermekes egykori asztalosmester: Tuzson úr felesége önköltségi alapon a főzést is vállalta. Így a bentlakók (kissé sovány) déli étkeztetése is megoldódott. Ebédlő céljaira az alagsori tanulótermet használták.

Az otthonban helyezkedett el többek között a festőművész Bene József. A brassói Leiter Artúr. Sipos Géza jogász. Szücs Ferenc, aki számtalan egyetem látogatása után végül kitűnő erdőmérnök lett. A sepsiszentgyörgyi Lécfalvi Benedek János. A rádiószerelésből élő Themák Ede, aki már csak fedőnévként használta az egyetemi hallgató címezést. Katona József építészjelölt. Fekete András, a gyógyszerész, egykori társam Tőkéséknél. Holitska István, Féder Bernát (a többi magyar nyelvű zsidó kartárs akkorra már elhelyezkedett a hitközség diákszállásán), Serester Zoltán, Löffler Aurél és még vagy tízen.

1928 októberében tehát már készen várt ez a kissé kopár, mégis vendégszerető otthon és baráti közösség, amely vizsgáim idejére nem csupán menedéket, de erkölcsi és anyagi támogatást is biztosított. Jóllehet napközben mindenki a saját dolgai után szaladgált és közvetlen napi gondjaival törődött, jelenlétüket akkor is éreztem, amikor délelőttönként egymagam ismétелgettem az anyagot az ebédlő-tanulóterem papírral borított asztalánál.

Egy láthatatlan varázspálca suhintására érzésvilágomból kitörlődött a mögöttem maradt kerek egy esztendő minden benyomása és tapasztalata. Ismét a bukaresti egyetem kissé nyugtalan, de szorgalmas hallgatója voltam, aki nemsokára szembekerült a jól ismert, de régen vagy csak ritkán látott szigorú és sajnos nagyon igényes professzorokkal. Ismételten eszembe ötlött, hogy többé nem hivatkozhatom hiányos nyelvtudásomra. Egyedüli támogatásom csupán az elsajátított anyag lehet. És persze új otthonunk lakóinak, köztük a Kör most már örökös díszelnökének, Nagy Gyurkának folytonos biztatása. Ezért is ringatóztam egy hónapon át szinte mennyei nyugalomban a kemény szalmazsákon (különben odahaza is ilyen ágyban aludtam), fogyasztottam el délben az éppen-

csakhogy-ebédet, és vacsoráztam minden áldott este tíz deka párizsit öt deka olajbogyóval és némi kenyérral. Mindezt változatlan egyhangúsággal a sarki fűszeresnél vásároltam. Örökké éhen maradtam.

A mennyei nyugalom, általános béke és szelíd szeretet persze csak délibábos látszat volt, amely fejfelé mutatta a zordabb valóság tükörképét. Most értesültem többek között azokról a titkos magyarpárti kísérletezésekről, amelyekkel a mi örökké magára hagyott, „hazaáruló” jelzővel illetett, pusztán önerejére utalt és mindössze két lelkes ember: Nagy Sándor és Kányádi Béla támogatását élvező bukaresti diákcsoportunkat a saját szekerebe szerette volna fogni. Ez részben földühített, részben hallgatag elégtétellel töltött el, hiszen teljes mértékben igazolta tartózkodó gyanakvásomat, amely odahaza a Magyar Párttól mint politikai szervezettől távol tartott. Holott ezúttal a történetekhez semmi közöm sem lehetett. A személyében is megcélozott egyén a diákság feltétlen bizalmát élvező, mert minden előnyt és érvényesülést kínosan kerülgető barátom: Nagy Gyurka volt.

Amíg csak saját keserű levünkben főttünk és magunkban igyekeztünk valahogy felszínre vergődni, nem látszottunk veszedelmeseknek, sőt figyelemre érdemeseknek. Igaz, hogy a magát hivatalosan a romániai magyar kisebbség képviselőinek tekintő Magyar Párt kezdettől fogva gyanús baloldali magatartású és lehetőleg víz alá nyomandó, legalábbis elszigetelendő elemeknek tartott bennünket. Ehhez azonban teljesen megbízható eszköznek mutatkozott a rendszeres rágalom, a pusztán pletyka, a „renegát”, továbbá „nemzetromboló”, esetleg „bolsevista” jelzők válogatás nélkül való osztogatása. A mértéktelenül ellenséges megbélyegzést hatékonyan támasztotta alá a minden anyagi segítségtől való tökéletes tartózkodás. A bukaresti magyar diákok az Országos Magyar Párttól, no de az egyházaktól sem, soha egy huncut vasat nem kaptak. Hacsak nem egyesek. Titokban. És jól körülhatárolt célok érdekében.

A Magyar Párt az Averescu-kormány országglása óta (az évszám talán 1925 vagy 1926) és a pártjával kötött választási egyezmény folytán mintegy harminc főből álló parlamenti csoporttal rendelkezett. A képviselők többsége románul sem tudó, sőt ezzel olykor még büszkélkedő, régen levi-tézlett, búsmagyar egykori politikusokból és ártalmatlan pro-

testáns papokból állott. A politikai helyzet megértésére legtöbbször nem is törekedtek. Talán ha akartak sem tudtak volna több eredményt kiharcolni, de meg sem kísérelték. Legtöbbjük kiváló magyaros lendülettel csak lumpolt. Politikai ténykedésre egyedül dr. Gyárfás Elemér, a katolikus „civil püspök” (és bankár), valamint dr. Willer József, az „országos karnagy” lehettek képesek. A parlamenti csoport ellenben előkelő irodahelyiségeket rendezett be a Calea Victorieien, és jelek szerint meglehetősen anyagi eszközök birtokában volt.

Csupán mikor a Koós Ferenc Kör Diákosztálya, vagyis Kányádi Béla megteremtette a vaságyas és fenyőfa szekrényes diákotthont, kaptak észbe hirtelen a hivatalosságok, hogy itt mégis van valami, amit nem lehet renegátsággal, nemzetárulással és bolsevistasággal elintézni. Ellenkezőleg: az ott egybegyűlt és immár bizonyára nagykorú, vagyis szavazati joggal bíró fiatalokat érdemes volna saját gesztenyéik kikaparására fölhasználni!... Ettől fogva, vagyis a diákotthon ünnepélyes megnyitása után sorjában jelentek meg ott előkelő közéleti férfiak, mint gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök, gróf Bethlen György, magyarpárti elnök, dr. Gyárfás Elemér szenátor, dr. Willer József ügyvéd, magyarpárti főtitkár. Mindent megtekintettek, minden tetszett, de segítségnyújtásra egyikük sem gondolt. Illetve egyikük gondolt. Dr. Willer, a Magyar Párt esze. Meg is kérdezte: mire volna szüksége a diákotthonnak? A kérdés annyira szokatlan és meglepő volt, hogy a vezetőség alaposan megvitatta, majd óvatosan közölte, hogy az otthonnak, köszönik, mindene megvan, de hálásak lennének, ha a képviselő és főtitkár úr ki tudna nekik eszközölni egy írógépet és egy nagybögőt. A képviselő úr megnyerően mosolygott, de az óhajtott két tárgy megszerzése jelek szerint nem állott módjában. A magyarpárti iroda ellenben úgy vélte, hogy politikai tevékenységének babérkoszorújához a Koós Ferenc Kör Diákosztályának immár jelentős levélkéjét is érdemes odafűzni.

1928 tavaszán a pesti egyetemi ifjúság sajnos közelebbről meg nem határozott szervezete (mai feltételezésem szerint olyan, amelyet nem lehetett túlzó baloldalisággal vádolni) Ady-ünnepségre készülődött. Erre meghívót kapott az íme váratlanul nevet szerzett Diákosztály is. A közgyűlés egyhangúlag szavazta meg a kiküldendő személyt, vagyis az évek óta elnökösködő Nagy Andrást. De X.Y. ősjogász, valamint

a bentlakó W.Z. titokban azzal fűrták, hogy neki a meghívók előtt (akik tehát ezek szerint csakugyan jobboldaliak lehettek) jóvátehetetlenül rossz neve van, és csak kellemetlenségektől óvják meg, ha helyette mást küldenek ki, például őket kettőjüket. A meghívók költségére történő kiküldetés részleteinek megbeszélésekor azonban kiderült a cselszövény, és a viharos ülés leleplezte a két önjelöltet. Csakhogy az elnök ezután már nem volt hajlandó vállalni kiküldetését, amely egyéb vállalkozó hiányában az említett páros ölébe hullott. El is utaztak, de hogy ott mit végeztek, arról senki sem számoltatta be őket. A gyűlés egyéb elégtétel lehetőségének híján az elnököt örökös díszelnöknek választotta.

Mindezt Gyurka az otthon följárati lépcsőin mesélte, ahol az enyhe október melengető napfényében vizsgáimra készültem. Olykor W. Z. is mellénk telepedett – ilyenkor mélyen elmerültünk az éppen esedékes könyvben. X.Y-t is többször láttam megfordulni az otthonban. Sürgő-forgó modora kissé taszító hatással volt rám, különben sem lehetett róla semmi bizonyosat tudni. Az örökös díszelnöki megbízást sohasem vonták vissza. Így – noha a Koós Ferenc Kör és a Diákosztály is, az otthon is régen a semmibe porlott – ő máig változatlanul díszelnök.

A jogi kar csöndes olvasótermébe természetesen szabad bejárásom volt. Rendszeresen Popescu-Albota titkár barátom köszöntött apró irodájának küszöbéről, aztán beültem a nagy kerek asztal egyik karosszékébe, és elmerültem valamelyik olyan munkában, amelyhez odahaza nem juthattam. Csönd uralkodott körülöttem. Bizonyára mások is hasonló foglalatosságot űztek, de emlékeimben még ma is teljesen egyedül vagyok – főleg az utópista szocialisták társaságában, mert mintha velük kellett volna akkoriban a legtöbbet törődnöm. A tetőablakon ugyanaz a sárgás októberi napfény sütött be, amely a diákotthon lépcsőjén is melengetett, és amely még sárgábbnak tüntette föl az egykori egyetem azóta régen szűrkére beépített, barátságosan egyszerű épületét. Talán ha megmarad akkori állapotában – (ami nyilván elképzelhetetlen) még emléktábla is kerülhetett volna rája (álmodoztam később magammal játszadózván), hogy íme, egykor itt végeztem tanulmányaimat, de itt végezte őket földrajz-történelem szakos Sándor öcsém is, sőt olasz-román szakos Judit lányom is, azaz a híres és (vagy nem éppenséggel) neves Szemlér

család képviselői a XX. század két világháborúval jelzett zivataros korszakában...

Az azóta már nem létező főbejárattal szemben Vitéz Mihály csatabárdemelő lovas szobra nézte – éppen úgy, mint amikor első ízben léptem át a magas barna bejárat küszöbét –, miként jelenek meg egymagamban az első doktorátusi év vizsgáztatóinak színe előtt, és miként hagyom el több-kevesebb meglepéssel az újabb próbatételek helyét. A tudásomra kíváncsiak főleg azt értékelték válaszaiban, hogy nem ragaszkodtam a tanév folyamán általuk előadott anyaghoz, hanem úgynevezett általános tudásról, vagyis önálló gondolkodásról és kutatási készségről teszek tanúbizonyságot. Valljam-e be, hogy jóindulatú véleményüket méltatlanra pazarolták?...

Válaszaim önállóságának és eredetiségének egyszerű magyarázata mindössze annyi volt, hogy a télen át lekötő napi munka miatt egyetlen egyetemi előadáson vagy szemináriumon sem vettem részt. Abban az időben nem lehetett két-három óra alatt a fővárosba ruccanni, ott meghallgatni valami jelentősebb tanárt és még aznap este hazasietni a reggeli tárgyalásra. Így hát az egész tudományág lehető részletes átböngészésére kényszerültem. A fölített kérdésekre sebtiben innen-onnan szedtem össze a hirtelen eszembe ötlő vonatkozásokat, és ezzel keltettem a széles körű képzettség és magabiztos következtetőképesség látszatát. Egyébként lehet, hogy csakugyan tudtam egyet-mást. Vizsgálmat legalábbis szerencsésen letettem.

Kissé letörten búcsúzkodtam az otthontól, barátaimtól, főleg Gyurkától. Bármennyi izgalommal és törődéssel jártak a feladatok, mégis a szellem üdítően magaslati levegőjében éltem. Innét minden értelmesnek, megnyugtatónak és megoldhatónak látszott. Hinni lehetett, sőt kellett abban az emelkedett erőfeszítésben, amellyel az ember érthető rendbe, szabályos rendszerbe kényszerítheti környezetének látszólagos zűrzavarát – akár a görög bölcselők világos fölismeréseire, a római jog okos művelőinek felfedezésére, vagy a matematikusok merész műveleteinek igazságára gondoltunk. Most pedig vissza kell térni az idézések, fizetési meghagyások, perfelvételek, váltóóvatolások, határidők, fellebbezések, fölszólítások, végrehajtások, árverések dickensi világába.

Predeál magasából alátekintettem az őszi ködgomolyokkal terhes Tömösi-szorosra. A vonat csattogva, dübörögve vágott alá az életveszélyekkel telt meredek pályán, és bukott elő a két alagút sötétjéből. Én pedig lassan terjengő szorongást éreztem a szívem körül. Derestyénél már látszott, hogy az egész Barcaságot alaposan hömpölygő nedves felhők födik. A vasúti pálya mellett visszafelé futó úttestet sötét esőszőnyeg borította. A Czell-féle derestyei sörgyár épületeinek cserépteteje is víztől csillogott. A fellegek miatt láthatatlan hegyek magasán: a Bucsecsen, a Nagykőhavason, a Keresztényhavason bizonyára bőven hullott már a hó...

Felhők a Barcaság fölött

Azok a hömpölygő felhők a Barcaság fölött, amelyek ködéből sem a Csernátfalu fölé emelkedő bolnoki dombvonulat, sem a Brassó közelét hirdető Cenk, sem a feketehalmi hegy nem látszott, ismétlődő időszakasz kezdetét jelezték.

Magánhasználatra berendezett saját titkos évem nem egyezett a hivatalos naptárral, még az egyházi ünnepkörrel sem. Megvolt benne a jól ismert négy évszak, sőt azok egymásutánján sem lehetett változtatni. De a tevékenységek és köteleességek láncolatában mindig a szeptember végével kezdődő őszt volt az első. Ilyenkor indultam neki az idő hágójának, át a tél jégfalai közt, föl március-április csúcsaira, hogy aztán a megtett út a nyári hónapokkal befejeződjék. Nyilván a hatesztendő koromtól megszokott iskolai szabályszerűség folytán épült föl tudatom mélyén ez az időrács, amely a földgömb nap körül végzett keringését az előírttól eltérően mérte, és amely gyakran össze sem egyeztethető ütemterveket sugalmazott – nagy kárára a végrehajtási lehetőségeknek és reménylett eredményeknek.

A szeretett hegyeim és havasaim védelmébe húzódó esővert szürke város nem sok jóval biztatott. Esztendővel korábban még bizonyos könnyelmű lebegéssel szállhattam az ismeretlen vizek torlódó hullámaira, hiszen – úgy véltem – bármelyik pillanatban akadálytalanul fölszárnyalhatok a kéknek képzelt magasba!... A mostani újrakezdésből hiányzott ez a biztató meggyőződés vagy remény. Ellenkezőleg: valami öntudatlan gyanakvás tartott hatalmában. Sőt még pontosabban: nyugtalanító világossággal vettem számot a reám váró sors kényszerítő körülményeivel. Öngizolás és mentség címén tudatlanságomra vagy jóhiszeműségeimre sem hivatkozhattam. Inkább szellemi világképem kényszerű alkalmazkodási lehetősége, sőt valószínűsége látszott félelmetesnek. Hátha egy adott ponton megbomlik a csak képzelt önfenntartási ösztön, mely a körém fonódó fonalak könnyed félrehárítására képesít? Hátha lassan széjjelporlik bennem az ellenállás vágya és a lázadás, legalábbis lázongás ereje? Hátha akaratom és szándékom ellenére megszilárdul bensőmben az adott körülmények helyességébe vetett meggyőződés? Hátha csakugyan azzá le-

szek, akivé az érvényes társadalmi szabályok szerint valóban lennem kell majd, mert nem csupán az ő meggyőződésük, de saját meggyőződésem szavára fogok hallgatni – anélkül hogy berzenkedni egyáltalán eszembe jutna?...

Fel-feltámadó nyugtalanságaimról nem beszélhettem senki fiával, így azoktól vallomás vagy csak beszéd révén meg sem szabadulhattam. Jóindulatú és többnyire barátián viselkedő magyar, román, német, zsidó ügyvédjelölt kartársaim előtt szót sem mertem volna ejteni. Esetleg kinevetnek vagy barátságosan hátba (talán vállon) veregetnek, azzal az egészséges tanáccsal, hogy üzzem ki fejemből a költői ábrándképeket, s igyekezzem minél talpraesettebb ügyvéddé válni, hiszen a város jogászköreiben máris meglehetősen elismeréssel beszélnek rólam. Verseket saját multságomra még mindig írogathatok, sőt ha úgy esik, ki is nyomtathatom őket – hány neves közéleti férfiú üzi szabad óráiban ezt a magánkedvtelést!... Sőt a személyiség e látszólagos vagy valóságos megkettőződése nemcsak hogy károsodást nem idéz elő gondolkodásban vagy magatartásban, inkább hasznára lehet majd, hiszen irodalomból oly kevesen élnek meg, költészetből aztán csakugyan senki!... Általában valamennyien „mellékesen üzik a költészetet”, mint, teszem, Illyés Gyula, vagy akár Ady Endre. Saját közvetlen tapasztalatomból is meríthetek példát, ha akarok. A brassói ítélőtábla bírái közt ott szerepel Cincinnati Pavelescu, a költő. Nem éppen én olvastam-e lelkes tetszéssel Ionel Teodoreanu regényét, aki pedig neves tagja az ügyvédi testületnek? Végül eszembe juthatna az ugyancsak költő Demostene Botez, a legjelentősebb román irodalmi szemle, a *Viața Românească* egyik szerkesztője, szintén gyakorló jogász!...

Középiskolás évtársaim zöme a katonaeév letöltése után ezen az őszön szerelt le – ha a doktorátus révén nem kapok halasztást, most én is köztük vagyok!... Más részük külföldön tanult (mint utolsó évbeli padtársam: Kolozsváry Sillye Bendi éppen Párizsban), vagy valahol vidéken, fatelepeken, ilyen helyeken dolgozott. Velük lassan szétfoslott a szorosabb kötelék, irodalomról különben már korábban sem esett szó köztünk.

A szomszéd vidékekről Brassóba telepedett kitűnő kisiparos réteg egyet tovább lépő második nemzedékének értelmiségi képviselői vagy némileg idősebbek voltak, mint például a

szücsmester Sárossy Lajos bácsi Ödön fia (jelenben sikeres operett-szöveggönyvek szerzője), vagy valamivel fiatalabbak, mint, mondjuk, Nagy József férfisزابász szintén József nevű fia (most református teológiai tanár), az ugyancsak szabász Csákány Balázs Béla fia (később ügyvéd, pénzügyi szaktudós, egyetemi tanár), vagy a neves Dánér Lajos cipész megint csak Lajos nevű fia, a költő, aki a Méliusz máig utolérhetetlen fedőlappal jelentkező későbbi *Új Arcvonal* egyik szerkesztője és szereplője, de akiről az irodalmi ismerettár semmit sem szól.

A korkülönbségek akkor még lényegesnek tetsző agyagfalait az elkövetkező évek sodrása persze semmivé mosta (akárcsak a nálam szintén jó pár évvel idősebb Abafáy Gusztáv, Halász Kálmán, Szabó Zoltán s még többek esetében), de őszi visszatérésem háborgásai közepette most még nem nyílt alkalom az előttük való esetleges, bár teljesen valószínűtlen ki-tárulkozásra. Holott szükségem lett volna erre.

A behozhatatlan késedelem miatt váratlan vakrémület kerített hatalmába. Íme, alaposan elmúltam már huszonegy éves. Törvény szerint is nagykorú vagyok. Jelengettek és jelengetnek meg ugyan verseim, de lényegében sehol senki sem vagyok, még ebben az úgynevezett erdélyi irodalomban sem! Nem lesz belőlem költő. Nem tudtam megkapaszkodni a szá-guldó idő fogódzóiban!... Bizonytalán jóvátehetetlen hibát követtem el, amikor az egyetem kedvéért annyi értékes esz-tendőt áldoztam egyéb foglalatosságoknak. Helyesebben: erőim legnagyobb részét csupán ebbe az egyetlen játszmába sűrítet-tem, ahelyett hogy költői gazdagulásomra, érvényesülési lehe-tőségekre fordítottam volna figyelmemet.

Ma persze még tisztában vagyok azzal, hogy a látszólag más tevékenység semminemű kárt nem okozott. Sőt a társadalomtudományokkal, joggal, közgazdaságtannal és hasonlókkal való foglalkozás csak elmélyítette a világról, az ember-ről való ismereteimet. Szorosabban kapcsolt ahhoz az élethez, amely lényemet kialakította, és amelytől akkor sem tudtam volna szabadulni, ha akarok. Tudatosan vallottam valamelyik kedvenc szerzőmnek azt a megállapítását, hogy az egyén személyisége tulajdonképpen a társadalmi hatások keresztez-éséből születik meg...

Akkoriban azonban bosszúsággal, sőt amint mondtam, ije-delemmel állapítottam meg, hogy lám, Kacsó Sándor sem

törekedett főiskolai végzettségre, és mégis – vagy talán éppen ezért – már ismert novelláíró, a vécsi Helikonnak nem csupán meghívottja, de az első nagydíjra érdemesítettje, a *Brasóvi Lapok* kiemelten megbecsült munkatársa, sőt szállongó hírek szerint már egy hosszú regénye is megjelenés előtt áll. Finta Zoltán sem végzett egyetemet, mégis szerkesztő, sőt *Jancsi és Juliska* címmel novelláskönyve is megjelent. Kakassy Endrével együtt iratkoztunk be a jogra, de a tanulásnál ő is jobbnak találta az újságírást és verselést. Szabó Lőrincnek sem volt egyetemre szüksége ahhoz, hogy már huszonegy évesen Babits Mihály és Tóth Árpád mellett harmadikként szerepeljen a teljes *Les Fleurs du Mal* magyar tolmácsolói között. A legkomolyabb intés persze Dsida kötete volt, a *Leselkedő Magány*, és tudtommal ő sem nagyon erőltette jogi tanulmányainak befejezését. Vigaszul nyilván ellenkező előjelű példák is lebeghettek szemem előtt. Mindjárt Babits vagy Kosztolányi, sőt Juhász Gyula! Csakhogy – mondtam magamban – ők mind bölcsészkaron végeztek, tehát valamiképpen nyakig merültek az irodalomba és művészetbe, s mintegy iskolai feladatként menet közben sajátítottak el millió olyan ismeretet, amelyért nekem keserves különmunkával kell fizetnem. És még akkor sem lehettem bizonyos abban, vajon mindazt tudom-e, ami szükséges? Vagy azt a keveset, amit tudok, legalább helyesen tudom-e?

Ezt a mélyen gyökerező kételkedést sem akkor, sem később nem bírtam kiirtani magamból. Az is igaz, hogy irodalmi kísérleteimet vagy teljesítményeimet mindig meggyőzőbben bírálták, mintsem dicsérték – noha lehetséges: gyanakvó érzékenységem egyre csak az előbbi meghallására képes áramkörökhöz kapcsolódott. Mindez természetesen jelentéktelenségemre volt kétségtelen bizonyíték. Gyermeteg ártatlanságomban el sem tudtam képzelni az apró baráti társulások, érdekszövetségek vagy csak ismeretségek és vizontszolgálati elvárások láthatatlan, de lappangón majdnem mindig jelenlevő feszültségét, amely aztán a szükséges pillanatokban kedvező bírálatok, elismerő értékelések, változhatatlan rangsorolások szikrázásában csap ki.

Épelméjű és következetes gondolkodás olyasmit sugallt, hogy bármennyi elfogultság, ösztönös ellenérzés, akár elhatározott indulat befolyásolja az ítélkezést, a tárgyilagosságnak egyetlen morzsája mégis józan megállapításokra vezet. Kényszerűen

arra kell vezetnie! Ennek lehetőségét még halálos ellenségeimtől sem tagadhatom meg. Ha tehát rólam mélyen hallgatnak, fősorolásokban sem vesznek létezemről tudomást, vagy egyes megnyilatkozásokban könnyedén lekezelnek, annak oka csupán saját jelentéktelenségem. Máskülönben a valódi minőségnek minden gátlás ellenére is felszínre kellett volna törnie, mint ahogy Petőfi esetében szintén félresöpörte az irigységet és gonosz indulatokat, és már Csokonaiból sem ölhette ki a képességeibe vetett meggyőződést. Csakhogy persze ők tehetőségesek voltak!... – hallottam magamban a mélabús visszhangot. Titkos nyugtalanságaimat még csak fokozta, hogy elsősorban a *Brassói Lapok*, de más lapok is szabályosan mellőzték személyemet és nevemet, valahányszor fejlődő vagy eljövendő hazai magyar irodalmunkról esett szó. Ez is készségesen támasztotta alá a magamról kialakuló kedvezőtlen képet. Mégsem juttatta újra és újra eszembe, hogy azért nem lehetek sehol, mert valójában sehol sem vagyok, senkihez és semmihez sem tartozom. Nincsenek barátaim, akik pártfogoljanak, ám egyeseknek rögtön eszébe jutok, ha valamire bírálható példát kell előkaparni...

Nem akarom azt állítani, hogy itt a tárgyilagos valóságról adok cáfolhatatlan leírást. Csupán saját érzelmeimet és képzelmeimet jellemzem. Ez az alanyi valóság viszont eléggé kézzelfoghatóan mutatkozott. Ilyen körülmények között kitaróan el is hallgathattam volna, mint, mondjuk, később Olosz Lajos, vagy a nála kisebbek még annyian. Miért is nem tettem már ezen az őszön a kísérteties ködök között, a Cenkkopasz szálfáit hosszan zúgató szelek éjszakai süvöltéseiben?...

Talán azért, mert lelkem mélyén csakugyan hittem annak az egy-két kedves román ügyvédbojtárnak, akik előtt szemérmesen mégiscsak célozgatni próbáltam titkolt szenvedélyemre, és akik a már említett három jó hírű jogász és mégis neves író példájával biztattak. Esetleg eszembe juthatott, hogy a megélhetés napi kötelezettsége nem összebékíthetetlen a költészettel. Dante politikus volt, Shakespeare színész, Molière szintén az, Burns pedig vámtisztviselő. Egyáltalán akárki akármi lehet a társadalmi berendezésben vagy az anyagi javak termelésében, ha érzelmeit, gondolatait, vágyait a költészet eszközeivel méltó fokon ki tudja és ki akarja fejezni. Igen: végül is ez a makacs akarat, dühödt kitartás, elhivatottságomba ve-

tett, soha egészen le nem lankadó meggyőződés adta kezembe ismét és ismét az írószerszámat, hogy minden elhallgatás, hát-térbe szorulás, lebecsülő bírálat, főleg pedig saját bizonytalan-kodásaim ellenére se hagyjam abba a megkezdettet. Az annyi nyugtalanságot okozót, kevés örömmel járót és oly csekély valódi sikert ígérőt...

Túlságosan fenséges képét festegetném itt azonban a saját erejére hagyott, abban kétkedő-bizakodó és folytonos vészekkel küzdő magányos hősnek, ha pusztán emlékezetemből idéznék benyomásokat vagy képzelgéseket, és makacsul azt ismételném, hogy soha senki nem óhajtott segítségemre jönni, sőt én magam sem igényeltem volna valami hasonlót.

Szerencsémre az utolsó előtti, szinte utolsó pillanatban a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Áprily-hagyaték intett illő szerénységre és a tények tiszteletére. Az *Augusztustól Augusztusig* című későbbi regénytrilógiám jóindulatú bírálója, majd a múzeum belső munkatársa: Taxner-Tóth Ernő tartotta elém a nevemet viselő iratgyűjtőt, amelyből cáfolhatatlanul kiderült, hogy azokban a keresgélő kezdeti években, amikor Móricz Miklós dr. kezét elengedtem (vagy ő az enyémet), és a *Brassói Lapok* már nem törődött velem, tanácsért, segítségért Áprily Lajoshoz fordultam, és évek során összesen tizennyolc levelet írtam neki. Legtöbbjükre válaszolt. Saját leveleim megvannak, mert ő megőrizte őket. Az ő válaszait, az irodalomtörténet kárára (és sajnos még inkább a sajátomra), szokásos hanyagságom, de főleg háborús és családi viszonyosságaim semmisítették meg, vagy (ó, micsoda szerencse volna ez!) kényszerítik ma is lappangásra. De még így is bebizonyul, hogy mégsem voltam olyan sajnálatraméltó árva, mint ahogyan a Mélyen Tisztelt Olvasó részvételének kicsikarása végett magamat szüntelenül ábrázolom.

Leveleimnek egyharmada, vagyis pontosan hat darab 1925 nyarának és 1926 telének keltezését viseli. Az első öt levél „Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!” megszólítása arra enged következtetni, hogy az „ifj. Szemlér Ferenc” névaláírással, már tizenkilenc éves, de még mindig kezdő költő a kolozsvári *Pásztortűz* ismert vezetőjéhez és változatlanul a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanárához fordult, főleg azért, mert enyedi diákismerősei (vajon kik?) biztatták erre. Az első levélhez még nem mellékeltem verseket – az csak amolyan téveteg bemutatkozásfélének indult. Mindenesetre megírtam benne,

„hogy bár a *Falusi Elégiát* több évvel ezelőtt olvastam, mégis kitörölhetetlen nyomokat hagyott a lelkemben. Akkoriban egyszerre olvastam a *Vadvizek Zúgásával* (ez Reményik, jegyzem ma meg – bizonyára fölöslegesen!), és bizony a *Falusi Elégia* volt az, amelynek adtam a pálmát...” A levélre válasz érkezett, nyilván jóindulatú, mert szeptember végi köszönősoraim már küldeményt is tartalmaznak: „Ez a két rímes-mértékes vers valamiképpen visszahatás a teljesen szabad formák után, amelyekben azonban én a jövő verseit látom, és amelyek megengedik az egyszerű, szinte költőietlen szavak frissességének luxusát. Most egyelőre válaszúton vagyok...”

Verseim nem ítéltethettek teljesen elvetendőkné, mert a hamarosan befutó biztatásra már november elején a nyáriakból ismét megküldtem neki néhányat. Többek között ilyeneket írtam: „...mint minden fiatal, valami újat, mást szeretnék felfedezni, valamit, ami különbözik az öregekétől. Ezért írok rímtelen és ritmustalan verseket... a rím és ritmus valahogyan bilincsbe vertek...” 1926. január elején kelt levelemből az derül ki, hogy Áprily, a kötött formák, a dallamos jambusok kedvelője megértő figyelmet tanúsított verseim iránt. Sőt közlésre is érdemesítette őket – az első már július vége felé jelenhetett meg, de nem tudom, hol – tán az *Ellenzék* mellékletében. Január végén Bukarestből a kiutalt, de még kézhez nem kapott tiszteletdíjat köszönöm meg, februárban pedig „Kedves jó Lajos bátyám!” megszólítással ismét három versemet küldöm el ugyancsak Bukarestből keltezetten.

Nem igaz tehát, hogy mindenki magamra hagyott, hogy nem egyengették az irodalom felé vezető ösvényeimet. Áprilynak legalábbis késő hálámat kell kifejeznem, amiért rögtön felfigyelt rám, nem az ő ízlése és költői eszményei szerint írt verseimet kérés nélkül közölte, sőt az ifjonti főnnhéjazás (öregék) kifejezését sem vette rossz néven. Az is igaz, hogy a Bukarestből küldött februári levéltől számítva három kerek éven át nincs nyoma egyéb leveleimnek. Voltak-e esetleg és nem maradtak fenn? Vagy hiányuk éppen a megelőzőkben fölpanaszolt elmagányosodásomra lenne bizonyíték? Újabb írásos emlékeztető felbukkanásáig erre nem tudok válaszolni. Az alábbiakból mindenesetre a levelezés megszakadása miatt nem az én bűnöm látszik valószínűnek. Ezen a két és fél év múlva rám szakadó özön pedig verseimmel kapcsolatban ismét Áprilyt, az egyetlent láttam gondolatban magam előtt.

Ez idő tájt azonban talán éppen magányom önkéntelen el-lensúlyozására lassú, de észrevehető közeledés, illetve néma egyetértés, a római jog szavai szerint: „tacitus consensus” fejlődött ki köztem és családom között. Váratlanul jól kezdtem érezni magamat anyám, öcsém és húgom társaságában. Sőt édesapám jelenlétében sem támadt föl bennem a bizonyos feszélyezettség, amely azelőtt gyakran menekülni készített.

Miközben sehol sem leltem helyemet, és egy ideig Áprily is megfélemezni látszott rólam: főleg vacsorák után most gyakran együtt üldögéltünk a sok használatból barázdás-göcsörtös ebédlőasztalnál. Apám elmaradhatatlan olcsó szivarjait szívta (jobbra sohasem telt neki). Anyám varrogatott és cigarettázott. Én kitartóan pipáztam (a szintén komisz „ötös” kapadohányból). A kékes füstben néha fél óráig-óráig is elbeszélgettünk – legtöbbször kevésbé rázós dolgokról. Néha átjött anyám öccse, Dr. Lendvay Sándor, feleségével, Galambfalvy Annuskával. Ilyenkor el-elsajnálkoztunk azon, hogy az Annuska kissé széltoló öccse, Galambfalvy György, de főleg felesége: Poldi, nem lehet velünk. Ők azonban már akkor visszatértek Poldi szülővárosába, Bécsbe. Poldi ugyanis kitűnő szabásznő lévén, Marjolaine elnevezéssel divatműhelyt nyitott a Cérna utcában, de ez nem vált be. A várt magyar megrendelőket Gyuri bácsi szemmel láthatólag lusta volt beszervezni, holott a bájos és szorgalmas Poldi a kedvéért és kedvükért még magyarul is igyekezett megtanulni („sötétkéken gyapú” – mutatta meg a kék kabátszövetet). A reménybeli brassói szász hölgyek hagyományosabb óhajaival viszont a Poldi mérészebb ízlése nem egyezett, hiszen ő modelljeiért évente legalább egyszer Párizsba utazott. Nénjével együtt aztán a Kärtnerstrassén nyitottak jó nevű boltot, s a Gyuri bácsi korai halála után is vezették. Éppen akkor számolták föl, amikor egy fél évtizeddel ezelőtt a Ringen levő tágas emeleti lakásukban meglátogattuk őket. Persze németül társalogtunk. Fiukkal, Herr Josef Galambfalvyval nem tudtunk összejönni. Különben sem ő, sem a Galambfalvy unokák nem tudnak már magyarul.

Az irodában és a bíróságon igyekeztem megfelelni a rám bízott feladatoknak. Talán csakugyan nem eshetett ellenem kifogás. A kartársakkal – öregekkel, fiatalabbakkal – való viszonyt a kölcsönös megbecsülés jellemezte. A járásbíróság, a törvényszék, a tábla bírái és tisztviselői részéről ugyanazt a

meg nem különböztető jóindulatot tapasztaltam, mint amellyel egyetemi oktatóim támogattak. Persze hogy az adott jogrendszer a maga egészében a tőkés kizsákmányolás és a polgári társadalom érdekeit szolgálta. Én azonban nem ezt a kérdést feszegetem, hanem a külső korlátok között lehetséges emberi viszonylatokra és magatartásokra próbálnék némi fényt vetni – ezt is csak annyiban, amennyiben saját személyiséget befolyásolhatták.

Azt szeretném tehát nagy nehezen és talán sikertelenül érzékeltetni, hogy azokban a feszültségekkel terhes időkben, az uralkodó osztályok gazdasági és politikai elnyomásának egyre kiütközőbb jelenségei, legkivált a munkásosztály élenjáróinak és a haladó gondolkodásúaknak a kíméletlen üldözése közepette a tételes törvények alkalmazói körében – mintegy kivételként és talán hamarosan pusztulásra ítéltén – még mindig élt vagy élőnek tűnt a Jog és Igazság magas megfogalmazásainak tisztelete. Szinte látszott a francia forradalom harmas jelszavának sugárzása. Vagyis dadogva, félszegen, nyilván pontatlanul s bizonyára nem is egészen meggyőző módon azt szeretném sugalmazni, hogy a nemsokára bekövetkező romlások, rémségek már érezhető előszelében, a jobboldal hatalmi szerveinek a baloldalra mindegyre lesújtó csapásai idején, annak a kisvárosnak szűk szakmai tájain személy szerint sohasem ért nemzeti megaláztatás. Egyenlőnek tekintettek egyenlők között. Így szerencsémre majdnem érintetlenül őrizhettem magamban a humanizmus végső győzelmébe vetett reményeimet. Nem későbbi tapasztalataim bíráló szavát óhajtom ezúttal hallatni. Csupán lelkiállapotom egy adott időpontját rögzítem, mert ennek visszhangját nem egy akkori, sőt későbbi versemben is megcsendülni vélem, sőt észlelem.

Persze a kartársak döntő többsége a hivatalosan engedélyezett politikai pártok keretében helyezkedett el. Ezt tudomásul vettem ugyan, de példaadásukat nem szándékoztam követni. Azt hittem, hogy még mindig nem szükséges érdeklődnöm a közvetlen politikai cselekvés iránt. Mentségemül – ki tudja, hányadszor? – csakis tapasztalatlanságomra és az irodalom vagy a művészet mindenhatóságába vetett álmotag hitemre hivatkozhatom. Az éppen kormányon levő Brătianu-féle Liberális Párt egyébként is ellenszenves volt előttem. Már az 1925-ben hozott új érettségi, vagyis bakkalaureatusi rendelet folytán, amelynek első alkalmazásakor buktatták meg Kolozsvárt régi

költőbarátomat, Vernes Gyulát (és vele együtt Szabédi – akkor még Székely – Lászlót, majd Borbély Samut, a későbbi Európa-szerte híres matematikust, sőt egyetlen kivétellel az unitárius főgimnázium valamennyi nyolcadikosát), és amely annyi gondot okozott édesapámnak, a brassói főgimnázium igazgatójának. Általában valami súlyos légkör lengte körül az egész hatalmi szervezetet. Magam is módosulást, könnyebbedést, szabadabb szellemi lehetőséget reméltem, mikor a lemondást követő kormányalakítási kísérletek végén a Nemzeti Parasztpárt került az ország élére, s egy sor népszerű rendelkezés után választásokat írt ki.

Életemben először gyakoroltam nagykorú állampolgári jogomat. Addig csupán elbeszélésekből értesültem, mint zavarták el az urnák mellől a szavazókat szuronyos katonák, s láttam saját szememmel a Főteret körben lezáró fegyveres őrséget. Most kellemesen lepett meg a Tanácsházban berendezett szavazóhelyiség nyugodt légköre és a lehetséges erőszakra mutató minden hatalmi készség hiánya. A hűvös decemberi délelőttön hosszú kígyóban váraкоztunk a borús ég alatt, az erkélyről pedig a kormánypárt egyik bizalmija: dr. Ioaneş közjegyző nyugtatott barátságosan, hogy mindenki sorra kerül. A szavazás csakugyan titkos volt. Most hamis érdek szerzése céljából leleplezés veszélye nélkül hazudhatnám, hogy a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának lajstromát támogattam. Felhívásuk megtépett példányát csakugyan olvastam az akkor még létező Brassó–Háromszéki Helyiérdekű Vasutak (helyi közszóval: „trámváj”) még szintén meglevő sétatéri állomása táján. Úgy gondoltam azonban (s talán nem csak egyedül én), hogy bármennyire ki nem állhatom a magyarpárti vezetőket gróf Bethlen Györgytől kezdve az általam is ismert dr. Szele Béláig, dr. Willer Józsefig és dr. Péter Antal apátplébánosig, mégis főleg választási hatékonyság végett, de talán érzelmileg is a Magyar Párt lajstromára kell adnom szavazatomat. Az eredmény és a továbbiak már kevésbé érdekeltek.

A december nálunk egyébként amolyan családi hónapnak számított. Harmadikára esett apám nevenapja (persze a sajátom is). Ilyenkor nagy köszöntések folytak az igazgatói lakás teledohányzott ebédlőjében. Jöttek a barátok, jó ismerősök, tanárok, nagyobb diákok, a dalárda tagjai, rokonok, ismeretlenek. Ették a hideg sülteket, a sós és édes süteményeket, a

tortát, itták a bort, a saját készítésű édes likórt, a pálinkát. Sohasem láttam, hogy az ünnepeltet ajándékokkal halmozták volna el, de ezért esetleg csak saját figyelmetlenségemet vádolhatom. Anyám, szegény, már napokkal előbb kínosan bevásárolt, sütött-főzött, készülődött, s éjszakánként a nem létező, mégis elköltött pénzek lidércnyomásaival küszködött. A névnap délután is folytatódott, ezt azonban én már kint töltöttem sível a Téglagyár havas lejtőin. Abban az időben brassói vonatkozásban még ilyenek voltak földünk légköri viszonyai. Hatodikára esett a Mikulás-nap. Ezt főleg Mária húgom várta. Noha novemberben már tizenkettedik évét töltötte, az apró ajándékok mégsem maradtak el. Huszonnegyedikén este gyűlt össze az egész család a gyermekkori díszektől csillogó karácsonyfa alatt. Apám nagyon ragaszkodott ehhez a keresztényi elemekkel át- meg átszótt ünnepséghez. Rövid imát mondott, régi népi karácsonyi énekekre adott jelt, s az egészet annyira megtöltötte az érzelem és meghatottság ernyesztő melegével, hogy öcsémmel együtt a háttérrel csak homályosan megvilágító apró gyertyák félhomályában kissé tartózkodva, sőt nyugtalanul vártuk a befejezést, hadd szabadulhassunk az ellágyulás és az iránta érzett szeretet fenyegető meghatottságától. Szerencsénkre a maga szelíd odaadásában hűvös és józan félreállításunkat nem vette észre, vagy ha észrevette, nem volt hajlandó tudomásul venni. Tiszta emberségével vegyülő áhítatos hitének látványa azonban nagyon sokat segített később a középkori olasz festők, Dante, sőt Dürer megértésében.

December utolsó néhány napját és az újesztendei fordulót a Nagy család vendégeként Csíkszeredában töltöttem. Úgy emlékezem: Boriskát akkor már odahelyezték francia tanárnak. Gyurka a doktorrá avatását megelőző utolsó egyetemi szünidejét élvezte, s mintha szorgalmasan dolgozott is volna a számomra rejtélyesen hangzó, de el nem feledhető *Sindromul Pleuretic în Cirozele Ascitogene* című doktori értekezésén. Avatása tavasszal volt esedékes, és már előre sajnáltam, hogy saját második doktorátusi évem őszi vizsgái idején nem leszünk együtt Bukarestben. Valószínűnek látszott azonban, hogy majd október elsején kezdődő katonaevét a fővárosban fogja leszolgálni, talán mindjárt az elejétől orvosfőhadnagyi rangban. Akkor még nem gyanítottam, csak később: csapat-szolgálatot teljesítő közbaka koromban jöttem rá, hogy ez micsoda óriási dolog!...

Minden kétkedésem, szorongásom, magányosságom ellenére meglehetősen kiegyensúlyozott életvitellel és lelkiállapottal dicsekedhettem. Főnököm nem emelt kifogást munkám ellen. Legföljebb annyit vethetett volna szememre, hogy az irodai feladatok elvégzésén kívül nem igyekszem szívvel-lélekkel el-sajátítani az eljövendő sikeres ügyvéd tökéletes tudását, szabad perceimet tehát nem perek és jogesetek tanulmányozásának szentelem. Ezt a hiányosságot egyelőre sikeresen takarta és ködösítette a következő őszi vizsgákra való szakadatlan tanulásom, amely egyúttal saját magam előtt is igazolásul szolgált.

Ezért is éreztem jogosnak, hogy ha már az olvasáson kívül egyéb titkolni való szenvedélyem nincs, irodalmi kapcsolataim vagy barátságaim teljességgel hiányzanak, akkor a szombat délutántól vasárnap estig tartó, sőt kedvező hóviszonyok esetén még egy-egy hétköznap estét magába ölelő szabad időmet most is kedvelt sportomnak, a sízésnek áldoztam. Brassó környéke decembertől ápriliséig utólérhetetlen lehetőségeket kínált erre. Nem csupán testi egészséggel, de lelki tartással is biztatótt. A havas kaptatókon, ködvihartól zúgó fenyvesek között, kétezer méterre a tenger szintjétől új erőket lehetett gyűjteni. Májustól őszig a sízés helyébe a tenisz lépett. Nem csupán mint lagymatag időtöltés, de mint komolyan űzött sport. A Cenk alatt a vörös salakos pályán száz barátaim társaságában még a kerületi versenyen is részt vettem. Igaz: Illyés József jó ismerősöm a küzdelemből már az elődöntőben kivert. S egész idő alatt senki sem gyötört pénzért, anyagi gondok alig nyomasztottak. Magam sem éreztem ennek különösségét és kivételes voltát, hiszen a még előttem álló vizsgák és a katonaev miatt minden átmenetinek és feltételesnek tetszett.

Talán ezért is foglalkozhattam többet életem első verses-könyvének kiadási gondolatával. Erőimet mégsem éreztem elegendőnek. Közvetlen környezetemben nemigen akadt kihez fordulnom. De a saját kiadásban, Brassóban megjelenő, végzetes vidéki halálra ítélt füzet kilátásaitól is borzongtam. Talán önállótlan voltom sürgetett, hogy valaki kézen fogva vezessen. Esetleg cselekvésre való restségem óhajtotta, hogy az ismeretlen munka nehézségeit más oldja meg helyettem. Fejtöréseimben mindebből lehetett egy-egy rejtett mozzanat. Ekkor jutott eszembe ismét Áprily, és bizonyosodott be, hogy

nem hiába. Örök hálaként már most írjam ide, hogy ő lett első könyvem életre segítője.

„Szeretett Mesterem – fordultam hozzá 1929. január végi levelemmel –, régen nem írtam már Önnek..., mert Ön sem válaszolt legutolsó levelemre... Azon gondolkozom, hogy kiadom egypár versemet... és ezért arra kérném..., hogy a géppel leírt és félig-meddig... sajtó alá rendezett verseket elolvasni vagy legalább átszaladni szíveskedjék... Bízom, hogy nem utasít el. Ön volt az első, aki biztatott engem leveleivel... igen kérem... értesítsen... és én beküldöm önnek a kéziratot...”

A jóindulatú válasz nem késlekedett. Már február 22-én kelt, legelső géppel (valószínűleg az iroda gépével) írt, hibátlan és vonzó külsejű levél kíséretében elküldtem neki a kéziratot. Néhány mondatomból arra következtetek, hogy Áprily kilátásba helyezte részvételét a már áprilusra tervezett brassói Helikon–Klingsor találkozón, és ekkorra ígerte kéziratomról élıszóban teendő véleményét. Áprily azonban vilámgyorsan elolvasta a verseket, sőt haladéktalanul válaszolt is. Március 14-én kelt levelemben nem csupán ezért mondom neki köszönetet, de mert kérés nélkül máris kiadót igyekezett lelteni számukra.

Ebből a levelemből derül fény arra a különös elhatározásomra, hogy – büszkeségből vagy miből? – a kötetbe (három kivételével) mind csupa kéziratban meglevő, addig sehol sem közölt verset vegyek föl. Fellegjáró képzelgéseim szerint a már megjelent versek az ide be sem sorolt rimes-mértékes versekkel együtt majd egy következő kötetben foglalhatnak helyet. Mondanom sem kell, hogy nem foglaltak. Fél évtized járt el fölöttük, a kéziratok nagy része elveszett, első könyvem így lett szegényebb velük. Szerencsémre-e, sajnos, nem tudhatom. Mindenesetre pártfogómra bízom, hogy a kéziratot esetleg megrostálja, és kísérelje meg az érintkezés felvételét Dr. Vékás Lajossal, a Minerva igazgatójával.

A váratlan, nem sejtett és éppen emiatt annál lelkesítőbb meglepetést azonban az *Erdélyi Helikon* 1929/4. száma tartogatta. Saját elhatározásából és minden előzetes értesítés nélkül a kézirat anyagból Áprily ebben a számban tette közzé *Autóút* és *Hangszóró* című két versemet. 1929. április 8-án hozzá intézett levelem födi föl most előttem a rejtélyt: hogyan kerültem tulajdonképpen a folyóirat munkatársai közé, hiszen

semmi emlékem nem sugalmazta, mintha valamikor is kísérleteztem volna náluk!... Ugyancsak a kéziratos anyagból az 1929/6. szám ismét közölt két verset (*Mozdonyvezető* és *Panta Rhei*), sőt az 1929/8. szám is egyet (*Hajnali Eső*). Ha Áprily – amint az alábbiak szintén megemlítik majd – le nem mond a szerkesztésről, a közlések bizonyára folytatódnak (mintegy távoli visszhangként vagy búcsúintegetés gyanánt fogom föl az 1930/9. számban megjelent *Három Harang Megszólal* című verset). Akárhogy is van, Áprily műve, hogy egyetlen évfolyam során három ízben is megjelenhettem. A költőjelölti felvételi bizonyítványt tehát ő állította ki számomra.

Nem csoda, ha minden idegszálamban az bizsergett: nem szabad, nem lehet a verseskönyv megjelenésének lehetőségét elszalasztani. Áprily egy újabb, április közepéről keltezhetett levelében már a Minerva ajánlatát, illetve föltételeit is közölte. A jóindulatnak, kötelességteljesítésnek és talán értékelésnek azt a magasrendűségét csak a későbbiek fényében tudtam megfelelően értékelni. Áprily saját válságainak és eddigi élete megváltoztatásának viharos hullámverése közepette időt és ideget áldozott a személyesen nem ismert fiatal költő ügyeinek intézésére, tárgyalt azzal a bizonyos dr. Vékással, és haladéktalanul közölte az eredményt, holott az egész kérdést a mellékes ügyek lomtárába rakhatta volna.

Április 26-án kelt levelemben már azt kérdeztem tőle, vajon a végleges feltételek megtudakolása végett forduljak-e közvetlenül a Minervához, és egyben kétségbeestem, amiért előfizető gyűjtés útján, sőt legalább kétszáz készpénzben történő előfizetés ellenében kell és lehet majd kiadni a könyvet. Levelem végén viszont a következőket írom: „Sajnálom, hogy a brassói estély elmarad. Egyébként ezt már előbb sejtettem, mert tudomásom szerint a Klingsor körül valami bajok vannak, úgy emlékszem, hogy koncertirodájukat meg is szüntették. Kár érte. De igazában azért kár, hogy Szerkesztő Úrral nem találkozhattam személyesen. És hogy ősszel mi lesz, azt egyelőre nem tudhatjuk...” Nem tudtam persze, hogy a próféta szólalt meg bennem. A levelet különben már „I. Szemlér Ferenc” írta alá. Izgatott nyugtalanságomban és valószínűleg Áprilyra való hivatkozással azonban nemsokára fölkerestem soraimmal dr. Vékást. Válaszának gyorsaságával a Minerva nem utánozta pártfogómat, aki persze jól értette a költői ér-

zékenység feszült türelmetlenségét és a posta késlekedése miatt napról napra fokozódó kétségbeesését.

Kérem a történelemből visszatekintő Okos Ítélezőt, igyekezzék kegyesen elnézni, ha százféle nyomasztó vagy kevésbé nyomasztó elfoglaltságaim engedélyezte lélegzési szüneteimben figyelmem minden ingere erre az egy döntő kilátásra, könyvem esetleges megjelenésére irányult, és bármi egyéb iránt sükketté-vakká tett. Az nem csoda, ha a semmire sem becsült (noha a maga és az őt hallgatók szintjén mégis valamely hivatást teljesítő) Fráter Loránd brassói fölléptéről még csak tudomást sem vettem. Az sem tűnt föl, hogy Benedek Elek és „székely fiai” magyarországi fölolvasó körutat szerveztek, hiszen ők annyit sem törődtek velem, mint én a Graft felől naponta pontban fél négykor kertünkön átsettenkedő tarka macskával. Hiszen az első könyvem sora forgott kockán! – tetszik-e engem érteni?... Mert én nem egészen!... Legálábbis azt nem, hogy az Áprily jóvoltából elsőként megjelent verseim könnyű mámorában mégis miért nem figyeltem föl a temesvári Munkásotthon megrohamozásának visszhangjára, vagy ha meg is hallottam, miért halt el bennem olyan gyorsan és majdnem nyomtalanul?... Viszont élesen emlékszem a J.B. barátommal Bukarestben folytatott vére menő összehozálkozásomra, amikor is magától értetődő nyíltsággal szocialistának vallottam magamat (persze szelíd fábiánus alapon!...), ő pedig erre, mint akit darázs csípett, körülbelül hazátlan bitagnak bélyegzett, nagy mulatságára a Tökések nappalijában körülöttünk csivitelő lányoknak.

A Minerva makacs hallgatásán érzett izgalmaimat csillapítandó, de meg az egyetemen való körülszaglászás céljából görögkeleti pünkösdi körül néhány szabad napot a fővárosban töltöttem. Szállóvendég mivoltom folytán beleszóppentem a Gábrica unokahúgom egyetemi évtársainak vidám, zajos, csupa szerelmi feszültségtől szikrázó társaságába. Gyönyörű bukaresti május vett körül. Felelőtlen könnyedséggel kóboroltunk a lombozó sugárutakon, szórakoztunk a Moși népligeti hullámvasútján, mutatványosbódéi és sátrai között, s vitatkoztunk odahaza a bölcsészethallgató lányok kedvenc íróiról. És minden lehető alkalommal gátlás nélkül csókolóztunk. Kísérőjének egy nem éppen szép, de meghatóan kedves és szelíd barna tekintetű, Nagyenyed tájairól való papeány választott engem. A hamarosan bekövetkező búcsúzásakor megígértük,

hogy levelezni fogunk, és ha lehet – mondtam, bár nem vettem észre a szavaimból esetleg kihallható jelentőséget –, a tél folyamán meglátogatom odahaza. Nem volt súlya semminek, hiszen otthon bizonyára vár már dr. Vékás levele!... De hát a postámban semmi hasonlóra nem leltem.

Ugyancsak az izgalmas üresség elűzése céljából kértem főnökömtől néhány nap rendkívüli szabadságot, hadd tehessek eleget az avatása után Bukarestből visszatérő Nagy Gyurka meghívásának a Gyilkostóhoz teendő kirándulás céljából. Nem is lehetett olyan szőrösszívű munkaadó ez a dr. Erdélyi, ha pillanatig sem akadékoskodott!... Gyurka néhány napig nálunk vendégeskedett Brassóban, több ízben sétáltunk együtt a kitűnő zongorista Bajkó fiúval, aki később csatornaásás közben vesztette életét, valamint Papp Ancsival. Ő viszont azonos az *Autóút* című versem szereplőjével, akinek a kezét fogom, „hogyan meg ne ijedjek önmagamtól...”

Mindenesetre Gyurkával kettesben utaztunk Szeredáig a székes-körvasúton. Útközben nagy nehezen bevallottam neki költői izgalmaimat. Persze kinevetett, amit én tévesen érzéketlenségre magyaráztam. A kirándulás különben kitűnően sikerült. Szeredából két nyitott kis Ford-kocsin mentünk föl Gyergyószentmiklósig, ott ismeretlenek óriási tömegéhez csatlakoztunk. Főleg hármásban jártuk be a titokzatos tó környékét és a Békási-szoros el-elbátortalanító sziklahasadékát. Életre szólóan szép volt ez a valóságos táj (azóta többször jártam ott, legutoljára Tornai József és Takács Imre társaságában, de mi sem törölte el az első benyomást!) – bár gerjedezett bennem némi fájdalom. Tatrangi Dávid ichor-telepének Jókai alkotta lelkesítő ábrázolata immár mindörökre a képzelet álomvilágába kényszerült.

A Minervától még mindig nem érkezett válasz, pedig a kötet kéziratát Áprily már mióta átadta nekik! ... Bánkódtam-és keseregtem. Nem gondoltam meg, hogy ők közben számolnak, költségelőirányzatot készítenek, és azt latolgatják: vajon végül is ráfizetnek-e, ha egyáltalán kikezdenek velem?

Annyira kedvesezgett lehettem, hogy meg sem rebbent bennem valami, amikor a már negyedik vécsi találkozási alkalomra sem hívtak, holott Szántó György és Markovits Rodion mellett ezúttal Dsida Jenő is a vendégek között szerepelt. A tanácskozások tartalmáról csupán annyit tudtam, amennyi a kiadott hivatalos közleményben állott. Azt nem tudhattuk, hogy az

idei harmincezer lejes nagydíjat Tompa László abban az évben az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában megjelent *Ne Félj! című* verseskönyve nyeri el, amelyet egyébként nem volt alkalmam olvasni. Azt viszont sejtettük, hogy a vécsi írók megtárgyalják a Benedek Elek szerkesztette *Cimbora* talpraállításának lehetőségét, noha a vécsi Helikon és közte – Benedek Elek már kezdeti meghívásának elmulasztása miatt – feszült viszony uralkodott. Ezt kellett volna-e most föloldani a *Cimbora* megmentésének latolgatásával? Nem tudhatom. Köztudomású azonban, hogy a nagybaconi ősz mester föl nem kérését később azzal magyarázták, hogy akkor Szabolcska Mihályt is meg kellett volna hívni, márpedig a Karinthytól halálra csúfolt és Ady megénekelte Költőcske Mihállyal egy asztalhoz ülni alig lett volna kedve valakinek. A kérdés azonban így is nyitott maradt. Miért nem lehetett megsérteni (irodalmilag) inkább Szabolcskát, mint Benedek Eleket?...

A tanácskozáson került szóba a széltében-hosszában terjen-gő hír Áprily Lajos távozásáról Magyarországra, ahol a budapesti Baár–Madas Leányiskola igazgatójának és a *Protestáns Szemle* szerkesztőjének hívták meg. Csakugyan be is jelentették, hogy emiatt új szerkesztő kell az *Erdélyi Helikon* élére. A bejelentésre óriási értelmiségi vihar kavarodott. A szenvedő félnek nem lehetett könnyen elviselnie. A legerősebb hangot a felháborodott sértődés jellemezte – a tiszteletet kifejező jelzők voltaképpen az áruság megfogalmazását álcázták. A panaszkodók a veszteséget siratták. A közlemények általános légköre bizonyos ádáz elítélést sugalmazott. Saját magatartásom viszont abból a július 19-én kelt levelemből látható, amelyet talán korábbi közlésre írtam válaszul, esetleg annak tudomásul vételeként, hogy címzett az adott körülmények miatt nem tud behatóbban foglalkozni verseskönyvem kéziratával.

„...nem fogok azon szomorkodni – írom –, hogy az erdélyi irodalomnak milyen nagy vesztesége ez, különös nagyképűség volna ez tőlem..., nekem csak egyszerűen fáj, hogy elveszíték egy jóakarót, akit magamban és reménykedve jóbarátnak szoktam nevezni, hogy elveszíték egy olyan ismerőst, akit sohasem láttam még személyesen, s akit a körülmények összejátszása folytán nem is látok már talán... meg kell köszönnöm Önnek azt a sok jószágot, amivel velem szemben [Nb. helyesen: „amellyel irántam” – írnám ma!] mindig viseltetett... Ön volt talán az egyedüli, aki biztatott...

és érdeklődésével megtartotta bennem az önbizalmat... aki lehetővé tette, hogy Erdély legelőkelőbb irodalmi folyóiratának hasábjain megjelenhettem... igen hálás lennék, ha valahogyan visszakaphatnám a tervezett verseskönyvem kéziratát. A Minerva valószínűleg nemigen siet a kiadásával... Remélem..., hogy a Szerkesztő Úr megőrizz engem jóemlékezetében, s ha valaha sikerül Önt felkeresnem, emlékezni fog rám... Sok szerencsét és örömet kívánok a Szerkesztő Úrnak új életkörülményei között, maradtam...” stb.

A kézirat nem érkezett vissza. Ő azt már a Minerva gondjaira bízta, és amint a később történendőkben megbizonyosodott, sorsát még távozásának gondolatai között is figyelemmel kísérte. Meglepő, vagy talán inkább jellemző azonban az óvatos távolságtartásra valló zárkózottsága, amely saját leveleimből könnyen kikövetkeztethető. Az 1925–26 telén írt első ötben természetesen „Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!” megszólítással illetem, s erre ő „Kedves Uram!”-mal válaszolt. 1926 februárjában „Kedves jó Lajos Bátyám!”, majd 1929 januárjában „Szeretett Mesterem!” kifejezéseimet nyilván jogosulatlan bizalmaskodásnak ítéltette, mert az előzőre egyszerűen nem válaszolt, a másodikra viszont nyilván csak egy „Kedves Uram”-ot kaphattam tőle, mert ettől kezdve utolsó itt idézett levelემig megszólításaim ismét a „Szerkesztő Úr!” sáncái mögé vonultak vissza. Érzékeny fülem a szerkesztői vagy egyéb szövegek mögött és alatt mindig meghallotta a rejtett dallamot, kíséretet, mellézköngét. Ez itt arra figyelmeztetett, hogy Áprily nem óhajt érzelmi kapcsolatokat. Megfogalmazásai nem voltak véletlenek. Azok közé a ritka tudatos szerkesztők közé tartozott, aki (mint például a más okokból később nem szeretett Kovács László) kísérteties pontossággal tudta érzékeltetni a szerző és közte fennálló viszonyt, egyben azonban minden képességét igénybe vette, hogy az embert biztassa, támogassa, munkára serkentsen.

Köszönet érte!

Az *Éjszakai Kiáltás* címet viselő kézirat közben nyilván megindult az Áprily egyengette ösvényen. Sajnos nincs rá írásos bizonyítékom, de a Minerva végre is vállalta a kötet gondozását, ha megfelelő számú előfizetőt gyűjtök. Nemsokára el is küldte az ott fogalmazott és kinyomatott gyűjtőíveket. Én pedig minden szégyenkezésemet visszafajtottam, vizsgolygásomat legyőztem, és nem kevés tusakodás árán rábíz-

tam magamat a kérelmezésre, koldulásra, majdnem cigánykodásra, s ami talán a legkeservesebb: a jóindulatú, de nem kevésbé megalázó szelíd lenézés elviselésére. Mindent összeszorított foggal türtem, még azt is, ha a jogászi vonalon engem ismerők szeméből a bizalom megrendülésének nyomát véltem kiolvasni. Az erőt mindehhez a reménylett első könyv csábító és kábító biztatása adta.

Meg kell vallanom, hogy a fölkértek döntő többségének eszébe sem jutott engem megbántani. Sőt tapintatosan természetesnek találták a beléjük vetett bizalmat, vagy már eleve leírták magukban az ívre jegyzett összeget. A közönséges koldulástól, megvágástól, magyarul: pumpolástól magamat elhatárolandó, eleve és keményen elhatároztam a befizetett összegek visszatérítését, ha a könyv nem jelenik meg. Más oldalról viszont a személyes kapcsolat megkerülésével igyekeztem a megaláztatásoktól óvni mimózaelkemet. Az ívek jelentős részét szétosztottam, illetve postára tettem barátaimnak, és hol hányavetibb, hol borongósabb hangon kértem, hogy a piszkos munkát végezzék el helyettem. Jó ideig minden szabad percemet ez a levelezés, a postahivatalba való járás, a beérkező összegek és gyűjtőívek átvétele és azok továbbítása vette igénybe. Önmagamnak nemcsak fizetetlen, de alaposan ráfizető titkára voltam, aki szabad idejében nyilvántartásokon és levelezésen kívül semmi másra nem ügyelhetett. Meg kell jegyezmem, hogy barátaim segítőkészségében – említésre sem méltó ritka kivételekkel – nem kellett csalódnom.

Ennek a gomolygásnak háttérében dördült el a lupényi sortűz. A puskaropogás, az áldozatok halálhörgése, a hátramaradtak jajszava áthatolt az engem körülvevő kötelesség-burkon és gond-páncélon is. Föl kellett riadni, meg kellett döbbenni, ha nem egyébért, az erőszak és a hatalom eszközökben nem válogató vérszomja miatt. Hadd mondjam ki nyíltan: nem a munkásosztályt vállaló szövetséges, hanem a népelvű demokrata lázadozott bennem, az a kezdetleges „hazátlan bitang”, aminek nem sokkal ezelőtt J. B. nevezett. Csak az ártatlan vér kiontásától borzongó humanista tiltakozott, persze némán, a jogtiprásnak és elnyomásnak még nem rendszere, hanem módszerei ellen. Ám az élmény döbbenete a tudat olyan mélyeire eresztette gyökérzetét, hogy nem egészen három évtizeddel később is vers születhetett belőle.

Pillanatnyilag csak csodálkozó és borzongó csalódás bolygatott föl. Még egy év sem telt el az „elnyomó liberálisok” ellen a felszabadultabb politikai gyakorlat jelszavait hirdető Nemzeti Parasztpárt kormányzása óta, s az áprilisi s most augusztusi véres tények már-már minden különbséget elmostak a két csoportosulás között. Sem forradalmi elméletben, még kevésbé annak gyakorlatában nem voltam eléggé érett vagy képzett ahhoz, hogy a polgári pártok látszatkülönbségei mögött fölismerhessem a lényegi azonosságot. Ezért a történetekből csak téves tanulságot meríthettem: a hatalom természetével szemben föltámadó ösztönös gyanakvást. Ebből viszont a politikai cselekvéstől általában való tartózkodás szükségére és helyességére vontam le téves következtetést, nem pedig arra, hogy a munkásosztály legalább emberi jogainak védelméért kellene haladéktalanul harcba szállanom. Még ha – ugyancsak olyan tévesen – egymagamban és látszólagos függetlenségem tudatában is.

Abban a kiadásra készülő első kéziratban, amely jórészt négy esztendő tapogatózó és legszívesebben megtagadásra méltó verseit tartalmazza, a világos pillanatok olykor tisztán visszhangozzák a fentebb említett riadalmat:

*Ó, máig oly szép volt az élet,
de ma valami riasztó rémület
dübörög át a városon,
mint földrengető vész előszele,
s remegő lelkem iszonyodását
nem tudom hűvös könyvekkel csillapítani.*

És mintha az idézett sorok folytatása volna, egy másik vers menekülést keres:

*Ó, testvér, add a kezedet,
legyünk legalább ketten a szörnyű zavarban,
keményen egymás mellett, bizalommal,
vízben, esőben, szélben, halálban,
lehajtott fejjel, félve, de ketten!*

Viszont elkedvetlenítő, hogy egész könyvem hangulatán valami panteisztikus lobogás-lebegés észlelhető, holott akkor már valóban megszabadultam a tételes vallás kötelékeitől. Ám ahol

eszmei zsákutcából nem leltem kivezető ösvényt, rögtön előrántottam valami közelebről meg sem határozott, inkább csak díszletszerű istent, és gondolkodás nélkül odacsaptam a vers tetszőleges helyére. Még ha csak Madách jól körvonalazott Istene lett volna! Vagy azt képzeltem volna, hogy Ady, „Van-vagy-nincs-Ura” jár vissza hozzám! Még az sem vigasztal, hogy talán Bartalis ez idő tájt közölt verseinek öntudatlan hatásával lehetett dolgom! Minderre nem gondoltam. Mi sem bizonyítja azonban meggyőzőbben e szóhasználat díszlet minőségét vagy kellék voltát, mint az, hogy néhány későbbi javításkor vagy átíráskor a kérdéses szót egyszerűen az „élet”, vagy „sors”, vagy „jövő”, vagy más ehhez hasonló szóval helyettesíthettem, hiszen a versben nem töltött be eszmei szerepet, s így a költemény fölépítésén semmit sem kellett változtatnom.

A kézirattal való törődés közben észrevétlenül zajlott mesze tőlem – térben is! – a Kosztolányi balkezes cikke nyomán felparázsló Ady-vita. Nem voltam hajlandó elmélyedni a Berde Mária-féle „vallani és vállalni” felszólítás jelentőségében. De annak a Kacsó Sándor föltette kérdésnek vizsgálatában sem, vajon „gyávák voltak-e az erdélyi írók?”, hiszen Áprilyn kívül egyelőre senki sem óhajtott feltűnőbben közéjük sorolni. Minthogy a véleményemre sem voltak kíváncsiak, ilyesmit nem is alkottam magamnak. Benedek Elek hirtelen haláláról és felesége öngyilkosságáról csupán a lapokból értesültem – inkább közönyösen, mint megrendülten. Gyermekkori olvasmány- emlékek alig fűztek hozzá, a *Cim-bora* nem jelentett számomra sokat, talán egyetlen száma sem járt a kezemben. Mikor pedig a doftánaiak éhségstrájkba kezdtek, már régen nem olvastam lapokat, hiszen minden erőmet megfeszítve vizsgáztam Bukarestben.

No de addig?... Hiszen még csak nyár közepén tartunk!

Olykor moziba is jártam, rendszerint egyedül, ez felelt meg zárkózott magányomnak. Ez az ösztönös védekezés vagy befelé fordulás olyan messzire űzött, hogy például egy ízben középiskolás osztálytársam, a később náci gyűjtőtáborban elpusztított Griffel Feri barátom szíves ajánlkozását is értelmetlen konoksággal utasítottam el, amikor a félig üres teremben mellém akart ülni. Inkább türtem a jogos sértődöttség láttán feltámadó lelkiismeret-furdalást, csakhogy magamra maradjak, s még társalogni se kényszerüljek...

A mozi okozta élmény különben éppen annyira szokványos része volt a mindennapi életnek, mint a villany, a vasút, a telefon, a rádió. Szinte meg is feledkeztem róla mostanig, holott kétségkívül hozzájárult világképünk alakulásához, tárgulásához, olykor ferdüléséhez. Nem is említeném saját külön tapasztalatként, ha már kisiskolás koromban nem kaptam volna ajándékba kézzel hajtható, apró petróleumlámpás, ám mégis mozgóképeket vetítő szerkezetet, és ha egyik legnagyobb (és később verssé is alakult) gyermekkori élményem nem lett volna még Udvarhelyen a *San Francisco pusztulása* című, nem csupán földet, de idegeket rázó film. Éveken át majdnem minden új darabot megnéztem. Harry Pieltől, Ziggottótól, Harold Lloydtól, Mae Westtől kezdve Chaplingig és Greta Garbóig oldalakon át sorolhatnám a századközép ismert neveit, mint Mátyás Iván novelláiban Zsámboky.

Az élő színház mélyebb nyomokat hagyott bennem. Éppen ritkasága, egyben ünnepélyesebb volta miatt. Sem Székelyudvarhelynek, sem Brassónak nem volt állandó magyar színtársulata. Első nagy színházi élményemet tízéves koromban éltem át Székesfehérváron. Az akkor új *Csárdáskirálynő* legapróbb részleteire is úgy emlékszem, mintha tegnap láttam volna. Középiszkolásként magam is fölléptem műkedvelő bemutatókon mint tündér vagy nép vagy előtáncos.

Egyszer iszonyú méltatlanság ért. A Brassóban éppen megjelent vándortársulat tarka estje keretében holmi tengerész-táncot kellett ellejtenem. Édesanyám minden varrótudományát latba vetette, hogy a kelléktárból kölcsönzött sapkaroncsból valami elviselhető csináljon. A nagyszabású színlapról – nyilván figyelmetlenségből, de mintegy titkos előrejelzésként későbbi időkre – mégis lehagyták a nevemet.

Aztán a Faragó Ödön igazgatta Kassa–Brassói Színtársulat nyári vendéjátékainak voltam szorgalmas nézője. Darabjaikra nem emlékszem, annál inkább a kar csinos fiatal nőtagjaira, mondhatnám e tagok tagjaira. Ebben az időben már verseket írhattam, mert egy szonett egyetlen sora megmaradt a fejemben: „Selyemharisnya fődte ifjú combját...” Láthatam a Janovics Jenő vezette Kolozsvári Magyar Színház szabadtéri előadásában a főgimnázium udvarán Kodály *Háry János*át. A zsúfolt széksorok elé Gróf László, a kitűnő címszereplő és egykori huszártiszt a Graft-patak felől élő paripán vágatott be. A művészi színvonalon egyébként semmi

csorba sem esett. Pontosan ellenőrizhettem az apám könyvtárában föllett Kodály–Poldini szövegkönyv alapján. Ez később is kedvelt olvasmányom maradt, míg csak a színház új igazgatója, Kádár Imre kölcsön nem kérte, és többé nem került hozzám vissza. A színház – miként mondtam már – ugyancsak a főgimnázium udvarán mutatta be a *Hamletet* a címszerepben a fiatal Balázs Samuval (akit aztán 1976 októberében annyi örömmel láttam viszont Illés Endre *Spanyol Izabella* című darabjában, persze már jóval idősebb korban, de változatlan művészettel). A színpad csupa szép örömmel látszott, nem biztatott még, hogy én is darabot írjak, mint jóval később – szerencsétlenségemre vagy makacs költői elhatározással –, részben rímtelen jambusokban, amelyekről rendezőink (vigasztalom magam) idegenkednek.

Olvastam is sokat – étkezés közben, tárgyalások szüneteiben, utazás idején. Irattáskámból sohasem hiányzott a könyv vagy folyóirat, amelyet ha észrevétlenül tehettem és valaki kíváncsian oda nem dugta az orrát, azonnal előkaptam. A csütörtöki járásbírósi perfelvételek hosszadalmas névsorolvasásai alatt még valakit láttam könyvekbe mélyedni: dr. T. T. ügyvédet. Hosszú évek múltán derült ki, hogy már akkor eredetiben tanulmányozta a német náci irodalmat, talán a *Mein Kampf* egy becsempészett példányát. Készülődött a helyi vezér szerepére. Sajnos. Mert különben derék családapa, a szomszédok állítása szerint békés ember volt, közeli ismeretségi körünkből származó magyar leányt vett feleségül. Talán ennek folytán a gonosz emlékezetű vasgárdista közjáték idején az akkori Brassó sajátos egyensúlyi légkörében különösebb faji rémtettek nem fordultak elő. Igaz: minden készen állott erre. Az Árvaház utcában a zsinagógát szinte azonnal feldúlták. Néhány üzlet kirakatát kegyetlenül bevették. A zsidóságot sújtó általános központi intézkedéseket pedig betű szerint végrehajtották. Mindettől azonban még évtizednyi idő választott el.

Olvasmányaimban a főhelyet természetesen tudományos művek foglalták el, hiszen ismét és folyvást csak vizsgára készültem. A mindennapi bírósi gyakorlat is nélkülözhetlenné tette a tételes törvények, magyarázatok, szakmunkák tanulmányozását – bármilyen felületesen is! Mindamellet az *Erdélyi Helikonban* immár személyesen is szerepelvén, szemembe ötlött néhány szöveg. A román népballadák Kádár

Imre neve alatt vagy a Dsida tolmácsolta Eminescu. Sőt *A Kereszt* című novellájával Gib Mihăescu is. A hazai magyar költők közül Franyó Zoltán is eszembe jut, igaz, csak egy Valéry-fordítás révén.

Kár, hogy nincs módomban az évfolyam átforgatása, így prózai emlékezésem roppant szegényes. Föltűnt, hogy a Kuncz *Fekete Kolostorából* közölt részlet után mennyivel érdekeltebb a *Felleg a Város Felett*. Regényrészlet volt Móricztól *A Nagy Fejedelemből*, majd Hunyady Sándor, Berde Mária, Markovits Rodion novellái és persze Tamásitól gyors egymásutánban három is. Móricz Zsigmond nevét még egyszer olvastam a lapban, valami emlékezés vagy útirajz alatt, drámát vagy színmű-részletet azonban hárman is közöltek. Az otthoni éjszakai csöndben két könyvet olvastam hosszasan. Az egyik neves és jól ismert hazai szerzőjének neve nem jut eszembe, a tanári könyvtárból kölcsönöztem, címe: *Die Geschichte der Stadt Kronstadt* volt. Kissé nehéz olvasmány akkori német tudásomhoz képest... A pince egyik ládájában viszont fölfedeztem Orbán Balázs: *A Székelyföld Leírása* teljes kiadását. Ezt persze sebesebben és talán több haszonnal tanulmányoztam.

Közben a dickensi pince-irodából világos, tágas új helyiségbe költöztünk. A tulajdonos Mandl Gyula beleegyezése után munkaadóm valami öt vagy hat pörrel kipiszkálta onét egyik száz kartársát, s így mi foglaltuk el az egykori Fekete utcában álló ház emeleti első részét. A hátsó részben a háztulajdonos családja lakott – a két fiú is, mindkettő egykori iskolatársam. Laci, a nagyobbik valamikor együtt vett részt velem a Mária Kongregáció ülésein. A kisebbikkel a Nagyköhavas lejtőin síztem – szorgalmas tagja van a Brassói Turista Egyesületnek.

Irodába menet és jövet olykor naponta négyszer is elmentem a bejárattal ferdén szemközt álló egyemeletes ház előtt, amelynek aranybetűs vörösmárvány emléktáblája Honterus Jánost idézte: „In diesem Hause ist geboren (vagy pedig „wohnte“ – bizony már nem emlékszem pontosan!) Johannes Honterus, 1498–1549...” – és így tovább. A szobra viszont..., de erről néhány sorral alább!... Az irodához csatlakozó szép új lakásból (amelynek küszöbét különben soha át nem léptem) temette el főnököm néhány hónap múlva agg édesanyját. Rövidesen asszony került a házhoz, főnököm két-

gyermekes özvegy régi szász barátnője. Az új úrnő első intézkedésére a főnök kíméletlenül fölmondott kedves titkárnőnknek, akinek megpillantása eldöntötte jelöltségemet. Tudhatott-e valami régebbi ügyről, vagy csak egyszerűen féltékeny volt?... – a zokogó Margó töredezett panaszaiból semmit sem sikerült kihámoznom.

Főnököm szobájának ablakából jól lehetett látni a brassói szász lakosság tavaszi Honterus-ünnepén felvonuló hatalmas menetet. Miután megkerülték a Főteret, tiszteletadás céljából természetesen a Fekete utcai Honterus ház előtt vonultak el, hogy majd a Csigahegy és a Cenk között húzódó hegyvájaton át évről évre a Honterusról elnevezett tisztásra érjenek, mint ahogyan azt Adolf Meschendörfer *Die Stadt im Osten* című regényében később megírta. Az élen a hitújító nevét viselő középiskola diákjainak tökéletes összhangzatokkal jeleskedő fúvószenekara haladt. Utána a felsőosztályosok, diáksapkás, fekete bársonykabátos, fehér nadrágos „coetus”-a. Majd a kisportolt csinos lányok. Végül a pontos rend szerint menetelő tömeg. Szép volt. És mennyire nyugtalanító lett volna, ha csak néhány évvel későbbre látunk, amikor az ilyen menetelés már nem Honterus humanista hagyományainak légkörében, de a Rosenberg–Göbbels propaganda gőzködeiben tette meg ugyanazt az utat.

A Honterus-ünnep mintájára szerveződött Magyar Nap június eleji menete a mi főgimnáziumunk udvaráról az akkor Ferdinánd király nevét viselő egykori Rezső körúton tartott, szintén a Honterus-rét felé. Itt az élen a különböző felekezetek képviselői, a Brassói Magyar Dalárda, a Székely Társaság és a Magyar Párt vezetői lépdeltek. Abban az évben már egészen bizonyosan nem vettem részt a felvonuláson és a réti juniális szokásos műsorán. Az egykori benyomásokat azonban kétszáz évre visszavetítve őrzi *A Mirigy Esztendeje* című regény.

Minden görögkeleti húsvét harmadnapján viszont a bolgár-szegi román fiatalság vonult be lóháton a Pojánába vezető út tövében álló Salamon-sziklától a Fötérig, miután a dél-előttöt táncsal, mulatsággal, főként pedig buzogánydobó versenyekkel töltötte. A kockaköveken csattogó patájú, fényesre kefélt paripák nyergében arannyal-ezüsttel dúsan kivarrt inges ifjak ültek („junii” – ahonnét mi az egész ünnepet „a zsuni” néven emlegettük), fejükön álladzós prémkucsma, jobb-

jukban az ólmos végű buzogány, s merészen, olykor a bortól kissé hevülten néztek alá a Şaguna Főgimnáziumtól lefelé vezető utcákat sűrűn megtöltő kíváncsiakra. Nem tudom, írt-e erről valaki? Talán Gherghinescu-Vania költőbarátom (aki egyébként ügyészként működött, és aki feleségével, Domniţával együtt Lucian Blaga bizalmasai közé tartozott).

Egy kissé elgondolkozom: miért is sorolom elő ezeket az apróságokat? Miért nem lényegítem őket irodalomná, mint mondjuk Sütő András az *Engedjétek Hozzám Jönni a Szavakat*, vagy Fodor Sándor az *Egy Nap Egy Élet*, vagy Majtényi Erik a *Hajóharang a Hold Utcában* lapjain?... De minél mélyebbre vagy messzebbre hatolok az időben, annál több tisztelettel viseltetem a száraz tények iránt, s egyre nagyobb meggyőző erőt tulajdonítok a róluk szóló cicomátlan beszámolóknak. A matematikusokat irigylem, akik néhány egyetlen és levezetéssel regényfolyamnyi titkot közölnek. Eszményképem Heisenberg, mert egyetlen képlettel akarta a világrejtélyt kifejezni. Akad ebben persze némi túlzás, de ha eszembe jut az akkor, tehát még 1929-ben írt versem a párhuzamos vonalokról, mégsem tagadhatom a bennem korán csírázó ösztön jelenlétét.

Ismét képkiállításokra jártam. Eduard Morres festményére úgy emlékszem, mintha a kubistáktól tanult volna térszerkesztést és a barcasági tájtól kemény színellentéteket. Hans Eder lutheránus létére biblikus tárgyú ábrázolataim meglepően középkori sugallatokra hallgatott. Fritz Kimm könnyed szénrajzai és ceruzavázlatai a régi brassói házak és utcák szerelméről árulkodtak. Maja Depner talán akkor kezdett szobrászkodni. Dr. Depner onkológus lánya volt, édesapám egy évtizeddel később apja szanatóriumában halt meg. A szobrászlányból szintén orvosdoktor lett, Erwin Wittstockhoz, a hazai német prózaíróhoz ment feleségül. Tisztességes, emberileg is becslésre méltó férje közlési lehetőségeihez a fölszabadulás után a magam szerény erejéhez mérten valamicskével én is hozzájárultam. Évekkel ezelőtt, szintén rákban pusztult el. Titokban reménykedem, hogy Maja most is egészségesen él valahol.

A *Brassói Lapok* szerkesztőségénél Kakassy Endre próbált elhelyezkedni. Útban Nagy Gyurkával Csíkszereda felé, föl is keresett. Fénykép mutatja, amint a vasútigazgatóság napsütötte épületének sarkáról integet mosolyogva. Még egy saját

kezű augusztusi felvételem van a brassói sétaterről. Keresztbe vetett lábbal méltó felém egy padról a már említett és később zöldséggé lett Victor Stoe, akivel az egyetemi vizsgák rendjén a névsor véletlene sodort együvé (a mindentudó Ovid Sachelarie évfolyamtársunkkal együtt), de akiről csak mos-tani látogatásakor derült ki, hogy szintén (kezdő) költő. *Întrebare de Stele* című első (és talán utolsó) kötetről én írtam az *Erdélyi Helikon*ban.

Milyen lassan telt akkoriban az idő! Mennyi mindenre rá-értem! El se hinném, ha fényképek nem figyelmeztetnének. Verseket írtam. Gyűjtőívek elhelyezésével foglalkoztam. Vizsgáimra tanultam. Irodai munkámat végeztem. Közben éltem is. Hihetetlenül sokat utazgattam ide-oda – no persze csak a közelben! Augusztus elején néhány napot ismét a rozsnyói Kutyaházban töltöttem Martinyéknál. Őcsémmel kirándultam a Tömösi-szorosban álló 48–49-es honvédelemkéműhöz. Húgommal együtt valaki elvitt gépkocsival a töröcsvári kastélyig, sőt tovább, majdnem a Kárpátokon átvezető hágóig, ahol bal-ról a Bucsecs, jobbról a Nagykirálykő hatalmas sziklabátyái látszanak. Nem tudom, ki lehetett meghívónk, csak a régi-módi csukott gépkocsi számtábláját látom tisztán: 1324 Bv... Tökés Ernő bukaresti esperesnek hosszas jogi huzavonák után sikerült visszapörölnie a Sfintii Voevozi utcában levő egyházi épületeket. Be is költöztek, és lakásszentelést rendeztek. Szüleimmel merészen elfogadtuk az Egyesült Államokat megjárt s onnét magának egy olcsó Fordot hazahozott brassói lelkész, a kedves, okos, fölvilágosult Fűrő Gyula felszólítását a fő-városig tartó gépkocsizásra. Kissé lassan, végtelen óvatossággal, de minden műszaki hiba vagy vezetői balfogás nélkül tet-tük meg az akkor még nem aszfaltozott kanyargós utat. A napos szeptemberben el-elidőztünk Predeálon, Szinaján, Va-lea Largă mellett. Ploiești-ben próbáltuk kilélegezni tudónk-ból a port. Bukarestbe való megérkezésünkkel első utam az egyetemre vezetett, ahol Popescu-Albota barátom megnyugta-tott, hogy néhány hét múltán rendben vizsgázhatom. A to-vábbiakban felavatási ünnepeken, főleg az udvarban meg-terített hosszú asztalnál lezajló családi étkezéseken vettünk részt. Ismeretlen egyházi meghívottakon kívül jelen voltak még Lendvai Sándor nagybácsimék és a Tökésékkal unoka-testvér Ţerean Viki és Mimi is, mindkettő kiváló muzsikusz (Victor később ugyan jogász lett, de Mimi nyugdíjazásáig a

kolozsvári konzervatóriumban tanított zongorát). Valami ipari kiállításra emlékezem még a Parcul Carolban. De a visszautazást teljes homály födi.

Az *Erdélyi Helikon* írói *Klingsor* rendezte brassói estélyének szeptember végére kitűzött időpontjáról a sajtóból szereztem tudomást, mert nemcsak hogy meghívót, de még értesítést sem kaptam. A rendezvények gondja a *Klingsor* főszerkesztőjére, dr. Heinrich Zillichre hárult. Kacsó enyhe gúnnyal írja le, hogy mint összekötő milyen alárendelt szerepet játszott a többnyire külföldi egyetemeken szakosodott, németül, románul, magyarul, franciául és angolul egyként beszélő szász vezetők, sőt Zillich mellett.

Ugyanilyen szerep jutott nekem a Brassóban megjelenő helikonisták mellett. Azzal a különbséggel, hogy a résztvevőknek még azok sem mutattak be, akik esetleg ismertek. Mindössze kegyesen eltúrték, többek közt Nyíró József, Finta Zoltán, Kádár Imre, sőt a nem is vécsi meghívott Farczádi Sándor, hogy vasárnap délután, a Fekete-templom tövében, nem messze a Honterus-szobortól fényképezzem őket, s meg sem kérdezték: Mi vagy te: kutya vagy eb? Az előző esti műsoron persze nem jelentem meg, fogadásra vagy díszvacsorára, egyáltalán az előkelő résztvevők közé sem dugtam az orrom. Így is tolakodásnak éreztem, amiért nem elégedtem meg az országszerte hírneves orgonaművész: Viktor Bickerich hangversenyének meghallgatásával a hűvös templom keleti szőnyegekkel díszelő padjaiban, hanem kimentem közéjük, illetve tisztes távolban tőlük a már felöltött követelő őszi hegyi levegőbe. Egy messziről készített pillanatfelvételen Kemény Jánost, Berde Máriát, Nyíró Józsefet, Moher Károlyt látom a vendéglátókkal való ismerkedés közben. Ez minden.

Közben kötelességszerűen leveleztem kedves papeány ismerősömmel. Nem gondoltam végig, hogy ezzel komoly reményeket tarthatok benne ébren. Mai fejjel mélyen elítélem hányavetiségemet vagy inkább a dolgok természetes menetének végig nem gondolasát. Ezt a hibámat sajnos sohasem tudtam levetkőzni. Amikor mentségül vagy részvételtetés céljából sorscsapásokra hivatkozom, az ősök rendszerint saját ostobaságomban keresendő.

Búfelejtés vagy megnyugtató céljából az alkalmilag megvett rádió zenei közvetítéseit hallgattam. Könnyebb műsoroknál az egész nagy család a készülék mellé ült – középen egy-

kori segesvári vendéglátómmal és volt ivánfalvi lakossal, szárazajtai Józsa Pál bácsival, mint a család fejével. Akkor már ő is Brassóban lakott, a Kórház utcában, és mérnöki nyugdíjából élt. Gyuri és Pali fia külföldön tartózkodott. Ili nevű lánya, bár a rokonsági viszonyok folytán nagynénemnek számított, nálam mégis fiatalabb volt. Sepsiszentgyörgyre ment férjhez. Felszabadulás után még találkoztunk, de – ki tudja, miért – mintha kissé félt volna tőlem. A rádió egyébként mindegyre fölbukkan akkor írt verseimben (*Éjszakai kiáltás; Éjszaka a Felső-Barca Völgyén; Emberek Sírnak*) – ebből látom, hogy a műszaki művelődés egyéb dolgai között milyen lelkesítő benyomást tett rám az a fekete doboz, amelynek hangja elől néhány évtizeddel később bedugott füllel futottam el.

Panta Rhei című versem első négy sora:

*Nézd a napok forgását, elenyésznek,
mint titkos karmester keze nyomán
az ütemek, s a roppant zenekar
szakadatlan önti a vak muzsikát... –*

nem csupán testtelen eszmét örökít meg, nemcsak hasonlat kedvéért idézi föl a zenét, de számomra kézzelfogható közelségbe hozza vissza a múltból két muzsikussal egymással jogosulatlanul összemosódó alakját. Az egyik a fekete hajú, alacsony, kövérkés zongoraművész: Weisz Ilona. Hangversenyein klasszikusokat adott elő. Mihelyst helyet foglalt a Honterus-iskola kifogástalan hangversenyzongorája mellett, jelentéktelennek tetsző fekete ruhás alakja szinte átalakult, mintegy megnövekedett, uralkodóivá változott. Átszellemült arca a termet ragyogóvá varázsló lámpák és csillárok fényében messze fölénk emelkedett. A valószínűtlenül hosszú ujjai alatt megszülető tiszta hangzatok a magasba ragadtak. A közönség nagy része szászokból állott, alig ismertem közülük valakit, de a darabok végeztével mindannyian együtt tapsoltunk. Legszívesebben talán Beethoven zongoraversenyeit játszotta – köztük az Esz-dúr is... Különben szintén a Honterus Főgimnázium dísztermében hallottam első ízben a brassói filharmonikusok előadásában a IX. Szimfóniát – egész életre szóló örökös benyomásként.

A másik muzsikus a dr. Willer gyakori távollétében a Brassói Magyar Dalárdát vezénylő alacsony, vékony, mozgékony és rokonszenves Lengyel József karnagy, ugyanakkor a Törökvés munkásotthon, dalos-egyesület és művelődési ház zenei irányítója. Az édesapám elnökölte Dalárda köreit nem látogattam ugyan, de a Lengyel József kedvéért egyszer-kétszer besettenkedtem a Vasút utca párhuzamos mellékutcájában álló székházba, s meghúzódtam a hátsó sorokban. A jövő-menő munkások, főleg a közeli Scherg Posztógyárból és Schiel Gépgyárból, leplezetlen gyanakvással néztek. Mégsem szóltak, mert esetleg a közismert, ravasz képű Munteanu nevű szigurancaügynök megbízottjának képzelhetek, és a temesvári események óta nem óhajtottak kikezdeni senkivel. Énekszünetekben vagy azután szavalókórusokat is hallgattam. Szövegük kiment a fejemből. Szívesen hinném, hogy a *Mesteremberek* utolsó soraiból Kassák szólt felém, míg a félig nyitott oldalsó ablakokon olykor behallatszott a posztógyár gépeinek zúgása.

Jóval október vége felé, fizetésiden szabadságom alatt, a második doktorátusi vizsga érdekében ismét Bukarestbe utaztam. Szép volt az ősz. A vonat ablakából Derestyétől Azugáig végigfényképeztem a völgyeket-hegyeket. A Bucsecsen még foltnyi hó sem látszott. A kellemes bukaresti meleg miatt a Koós Ferenc Kör diákotthonában fűteni sem kellett. Esténként nyitva hagyhattuk az ablakot. Jól lehetett érezni a hervadó lombokból, benzingőzből, égő kerti avar füstjéből összeálló és egész ifjúságomat körüllegő jellegzetes bukaresti illatot. Talán az orvos-főhadnagyoskodó Nagy Gyurka is ott lakott, talán nem. Vele mindenesetre gyakran találkoztam. Egyébként az élet a tavalyi menetrendhez alkalmazkodott, azzal a különbséggel, hogy még többet tanultam magányosan, még többször böjtöltem, s vasárnaponként még gyakrabban kerestem föl Tökéséket, ebédelgettem és vacsoráztam náluk, sétáltam velük a közkertekben, és fényképeztem a Calea Victoriei forgatagát, a csendes Calea Grivițeiit és a Cișmigiú kertjét.

Vizsgáim részleteire egyáltalán nem emlékszem. Mindössze a váratlan sikerélmény pezsdítő lelkesedése maradt meg bennem: majdnem valamennyi tárgyból az akkor elérhető legmagasabb jegyet, a húszast kaptam. Meitani, a nemzetközi jog tanára, aki talán még emlékezett a két esztendővel azelőtt le-

zajlott vizsgámra, külön dicséretben részesített. Egyetlen szépséghiba a statisztika volt. Itt a jegyem csupán a tizennégyesig emelkedett, vagy inkább csökkent. Vizsgáztató tanárom kissé száraz számhasonlító szakember volt. Tankönyvem nagyjából gyakorlati vonatkozásokra épült, és én ebből nem tudtam következtetni a megfelelő elméleti általánosításokat. Vagyis nem értettem a tudományt.

Gyanakodó bizalmatlansággal gondoltam a számhasonlításokkal folytatott bűvészmutatványokra, az értelmezésekre, amelyek szerint azokban a rég elmúlt, rossz emlékű időkben én egyre fogytam, csökkentem, fölsozoltam, elolvadtam, a végén egyszerűen már nem is léteztem. Nem jutott eszembe, hogy az igazi tudós, mondjuk, a szociológus Durkheim sohasem vetemedik adatainak visszaélésszerű fölhasználására, mint ahogyan sem Rutherford, sem Einstein, sem Bohr nem gondolt arra, hogy alapkutatásaikból majd az atombomba és hidrogénfegyver lesz közismert. Persze ösztönösen sejthettem valamit a költészet és a statisztika módszereinek különbözőségéből, ám erre csak a napokban kaptam végleges meghatározást. Legjobb, ha az illető tudós (Párniczky Gábor) mondatait szó szerint idézem: „A művészi törvény az egyedtől hatol a tömeges felé, a statisztikai törvény fordított utat követ. Nem tudok elképzelni olyan művészi ábrázolást, mely annyira túlegyszerűsíténé a realizmus követelményét, hogy »kidekázza«, melyik szereplője milyen osztályt, foglalkozást, képzettséget stb. képviseljen. Művészietlen sematizmus lehet csak az eredmény. A művészet hivatása nem statisztikai természetű”.

A vizsga sikerén fölbuzdulva, lelkesültebben tértem meg Brassóba, mint egy évvel korábban. Most már minden felszabaduló erőmet készülődő verseskönyvemnek szentelhetem!... Csak fél füllel hallottam, hogy közben nagy vita folyt az erdélyi irodalomban a történelmi regény jogosultsága vagy a korszerű mondanivaló elsőbbsége körül. Nem nagyon figyeltem oda, mert az izgalmas sajtópárbaj pontosan az én vizsga-hónapomra esett. Bántam is én, hogy ki mit vitat, kinek van végül is igaza, és vajon nem álprobléma-e az egész? Holott olyan tekintélyek emelték föl szavukat, mint Berde Mária, Kacsó Sándor, Tamási Áron, sőt a *Korunk* hátsábjain maga Gaál Gábor.

Mindebből jórészt csak a nevek és címek távoli hullámmoraja zsong vissza a fülemben. Lehetséges, hogy a tételek és ellentételek csakugyan jelentettek is valamit irodalmunk fejlődésében. Akkoriban azonban nekem az egész vita vihar volt egy pohár vízben. A szövegek jó részét hazaérkezésem után sem olvastam át alaposabban.

Gépiramú, elektromos világ

Rövid ideig a megtett kötelesség langyos nyugalomban ringatóztam. Elmaradtak a reggeli felriadások izgalmi, a váratlan meglepetések lehető bekövetkeztének feszültségei, az egész életemet megmérgező szorongás. Átmenetileg úgy éltem – magamnak is hihetetlenül –, mint más egészséges ember. Sőt megsejtetem valamit a magasabbrendű állatkör boldogító érzésvilágából, amely mindössze a jelen benyomásait érzékeli, a múlttól csupán ösztönös emlékéket, helyesebben tapasztalatokat őriz, a jövőről pedig nincs fogalma.

A kötelező napi tevékenységet természetesen a megszokás gördülékenységével folytattam. Főnökömmel való viszonyomban már-már semmi feltűnőt sem leltem. Új irodakisasszonyunk, a Szitás utcában lakó szorgalmas és csak a munkával törődő kedves Müller Hilda, aki német neve ellenére színmagyar volt, nagy tisztelettel kezelte. Ezt némileg furcsának találtam. Sok nyomászó apróságtól mentesített. Az egyelőre másra fölhasználhatatlan csatáros novemberi ebédutáni órákban és méla nyugtalanságban elpazarolt estéken tehát lelkiismeret-furdalás nélkül dőzsölhettem máskülönben alig engedélyezett szellemi szórakozásokban. Nem írtam, nem! Ehelyett olyan szerzőkben merültem el, akiket eddig főleg megtanulnom kellett, most azonban felelőtlenül élvezhettem őket.

Nem gyötört az a korábbi kétely, vajon választott kenyérkereső foglalkozásom és titokban ápolt költői hivatásom között föloldhatatlan ellentét feszül-e. Sőt mindinkább meggyökeresedett bennem a meggyőződés, hogy csupán ritka keveseknek adatik meg az alkotóművészet és az életvitel azonosága. Tudtam, hogy a *Buddenbrook Ház* vagy a német szöveg véletlene folytán még tündéribb fátylakat viselő *Tonio Kröger* szerzője csakugyan kivétel, mint ahogy kivételek a vagyoniilag biztosítottak, mint mondjuk Tolsztoj, vagy többek között Rilke és nálunk Reményik. A nagy többség folyamatosan mással kereste a kenyerét: tanárkodással, paposkodással, újságrobottal – javarészt még Tamási Áron és Nyíró József is. Tehát semmi veszély sem rejlik abban, ha napközben magam is kissé száraz foglalkozást űzök, noha igazából ehhez is egész ember kellene!... Ám a középkoriak, sőt a rinasci-

mento művészei, sőt költői valamennyien rendelkeztek, mégis örökké tartót alkottak – persze ha volt bennük tehetség!... Sőt egyszerre voltak költők, festők, szobrászok, építészek, föltalálók, matematikusok, természettudósok. Csak éppen megfelelő szellemi erő és kellő nekiszánás szükségeltett. Vagyis hát...

Ezúttal azonban ezeket az egymásnak látszólag ellentmondó gondolatokat és leginkább csak tudatom mélyén akaratom ellenére kavargó képzeteket határozottan elűztem. Nem akartam az amúgy is rövid ideig tartó nyugvás örömeit zavarni.

Madách újralapozgatása megint felköltötte kíváncsiságomat Fourier iránt. A *Nouveau Monde Industriel* keserves betűzése közben költőt fedeztem föl benne, aki különös és csábító valóságot képzelt a zavaros társadalomban kínlódó emberiség számára, mint ahogyan manapság a sci-fi-írók teszik, ha a körülmények nem engedik a kendőzetlen szó kimondását. Én persze nem nehezteltem rá annyira, mint *Az Ember Tragédiája* költője. Legföljebb szűkmarkúnak véltem, amiért a falanszter össztermékéből mindössze háromtizenkettedet óhajtott a tehetségnek juttatni. Akkor még nem sejtettem, hogy ez tulajdonképpen milyen sok!... De tetszett, amiért a keserves munkából lelkesítő emberi örömet akart teremteni. Az sem volt egészen ellenszenves, amit a polgárosodás, vagyis civilizáció kétségtelen ártalmaiból megsejtett, ám mégis bízott a természeti és társadalmi törvények fejlődéselőmozdító voltában.

Fourier-től a véletlen egyenesen Sain-Simonhoz vezetett, akinek *Système Industrieljét* a főgimnázium tanári könyvtárában fedeztem föl. Az olvasottakból sok minden nem maradt meg az agyamban, de mintha a termelési eszközök igazságtalan birtoklását hirdető tanok, valamint az osztályok közt kikerülhetetlen összecsapások elmélete megerősítette volna, amit még az egyetemi időkben a *Kommunista Kiáltvány* lapjain olvastam. Ugyancsak hozzá kapcsoltam az Auguste Comte nevét is, akiből nemrég kellett vizsgáznom.

Belevetettem tehát magam a közgazdasági és szocialisztikus írók – kissé fölületes – tanulmányozásába vagy inkább olvasgatásába. Henry George *Progress and Poverty* című, földtulajdonnal foglalkozó könyvének csak kivonatát ismerhettem (hiszen nem tudtam angolul), de nagy érdeklődéssel mélyedtem el Robert Owen válságelméletében, New Lanark-i

és amerikai kísérletezéseiben a munkáskérdés megoldására – ha jól emlékszem, egyik könyvének német fordítását olvastam. Talán a vezetéknev azonossága ösztönzött, amikor egy évtized elteltével a vasgárdista uralom fenyegető hónapjaiban a feledésül és vigaszul fordítgatott angol költők között a Franciaországban 1918. november 4-én elesett Wilfred Owen is a kiszemelt szerzők sorába került...

Ilyen természetű foglalatosságaim táplálhatták bennem azt a jogosulatlan fennhéjázást, amellyel mintegy távolról és felülről figyeltem a honi írói csatározásokat az önállóságát vitató új erdélyi irodalom körül. Bizonyára hasznosabb és ajánlatosabb lett volna, ha a hazai történelmet vagy akár a napi politikai küzdelmeket tanulmányozom. De így adódott, s ma már sajnálkozásnál egyéb nem juthat osztályrészemül. Lehet: ez is bizonyos menekvés vagy pótcselekvés volt. Mindenesetre valamely világpolgári öntudattal (vagy önhittséggel) töltött el. Az ismeretlen Közép-Európa egy ismeretlen kis városában: Brassóban voltam a nagy földgolyó egész emberi társadalmának tagja, és ebből a szemszögből igyekeztem megtalálni a helyemet abban a sűrűben, ahová elrejtőzni szerettem volna, de amelynek biztonsága és jövője lassan mégiscsak aggasztani kezdett. De annyira, hogy figyeltem volna az izgatott sajtóvitákra és Gyallay Domokos tervbe vett Kisfaludy Társaság-i tagsága kérdésében, vagy arra, hogy Tamási Áron és Szentimrei Jenő „székely írócsoport”-nak nevezte magát... Mindez rajtam kívül valami távoli tó hullámveréseként zajlott és kavargott. Nem tartoztam én sehova. Még folytatásokban sem olvastam el Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regényét, de a körülötte fölvert vitát és hírverést sem. A regényt később könyv alakban vásároltam meg a *Brassói Lapok* boltjában. Egészen új megjelenés lehetett, mert a Nagy Imre vastag festékkal nyomott fametszet-címlapja ragadt és mindent befekétt.

A zúr persze hangosabbá vált karácsony körül, amikor – bizonyára a nagyobb felhajtás kedvéért – Szabó Dezső ki nyilatkoztatta, miszerint nevet és nemzetet cserél, és ezentúl Gheorghe Mille néven román író lesz. Az általános zsvvaj az én figyelmemet sem kerülhette el. Noha – utólagos, mai meg-
lepetésemre – már akkoriban nevetségesnek véltem az egészet. Amint mondtam: annak idején olvastam *Az Elsodort Falut*, valamikor később határozottan élveztem a *Föltámadás*

Makucsán vitriolját, de ízlésem sohasem tudott megbékélni írójuk inghasogató és melltépő modorával. Nem bírtam a stílusromantikát, amelyet pedig sok esetben a tehetség jelének, legalábbis a költői kedély jelenlétének tulajdonítanak. Talán engedékenyebb vagy megbocsátóbb lettem volna, ha valamilyen jövőbe látó csoda folytán már akkor ismerem *Életeim* címmel halála után közzétett és sajnos töredékben maradt önéletírását, vagy legalábbis annak szülővárosomra vonatkozó fejezetét.

Hatvan oldalon keresztül emlegeti ott az egykori Árpád utcát, Szombatfalvát, a Küküllőt, a sétateret, a Szarkaköt, az iskolákat, a bolond Piláusznet, a Mámi boltját, a régi Kosuth utcát, a Székely bánja vár romjait. Azon nem csodálkozom, hogy édesapámról vagy a státusi főgimnázium többi tanáráról nem esik benne szó. Nemcsak azért, mert az állami főreáliskola (ahol Sz. D. tanított) és az egyházi tanintézetek között nem is lappangó versengés, sőt tülekedés folyt, hanem mert ezúttal a franciás műveltségű Ady-hívő és *Nyugat*-követő Szabó Dezső volt a haladás és jövő igazi képviselője a csakugyan begyepesedni készülő nem csak éppen udvarhelyi, de ott fokozottan érvényesülő és érezhető hagyományosság, pontosabban maradiság ellenében.

Veszedelmes volt azonban vakságom, süketségem vagy csak egyszerűen érzékelésem tompasága a készülő, sőt kifejlőben levő jobboldali veszéllyel szemben. Pedig már az egyetemi évek alatt saját bőrömön tapasztaltam, hogy nem babra megy a játék. Őszintén bevallanám, hiszen csak ennek volna értelme, ha egyértelműen csupán saját magamat érezném felelősnek e közöny vagy inkább tartózkodás kialakulásában. De egész neveltetésem végletesen belém gyökerezett az Igazság megdönthetlenségébe vetett hitet. Nem voltak, nem lehettek történelmi tapasztalataim. Nem olvastam kellő figyelemmel Suetoniust, de még Dickens *A Child's History of England* című, alig emlegetett könyvét sem. Megelégedtem a Marcus Aureliusból sugárzó emelkedett szellemiséggel.

Ez a félig lehunytt szem talán jobb volt a költőnek, mert megőrizte a kétségbeesés vagy a tudathasadás örvényeitől. Annál rosszabb volt az embernek és társadalmi lénynek, hiszen a nemsokára bekövetkező események folytán rája is zúduló csapások ellen védtelenné és védekezésre képtelenné tette. Hitler a kényelmes landsbergi államfogházban akkor már több

mint öt esztendeje gépbe mondta a *Mein Kampf* szövegét. Cuza professzor nyíltan hirdette zsidóellenes eszméit. Corneliu Zelea Codreanu a kommunisták ellen viselt nem csupán eszmei hadjáratáról országszerte ismerhette minden gyermek. Mégis az egész hazai, sőt európai polgárság inkább a szovjet forradalom eszméitől és gyakorlatától rettegett. Legenyhébb elképzeléseiben is azt gondolta, hogy a szabadelvű polgári be rendezkedés elég erős a fasizmus kivédésére vagy – rava szabb elgondolás szerint – a vele való kiegyezésre. Mindezt ugyebár nem én gondoltam el! És még csak 1929 őszét írtuk! És annyi minden teher nyomasztott!

Akkor már túl voltam a szégyenkezéseken, amiért verses könyvem megjelenésének érdekében előfizetésekért kell koldulnom. Sőt azt sem sejthettem, hogy majdani harmadik könyvem költségeit Móricz Miklós saját zsebéből előlegezi – soha vissza nem fizettem – a pesti Lloyd-nyomdánál. De még azt sem, hogy a Franklin Társulat cégjelzésével megjelenő negyedik kötetem számláját a Baumgarten-díjam terhére egyenlíti ki Schöpflin Aladár...

Ha tudtam volna, sem törődtem volna a sorstársakkal: Kacsóval vagy Tamásival, aki viszont a *Czímeresek* megjelenése érdekében hasonló módon házalt. Még mindig az érkező gyűjtőívek és pénzüsszegek nyilvántartásával és postára adásával küszködtem. Nem mondom, hogy minden öröm nélkül. Inkább vegyes érzelmekkel, amelyekben mégis a reménykedésre esett a hangsúly. Megbocsáthatatlan könnyelműséggel nem állítottam össze (ám talán csak nem volt lehetőségem megőrizni!) előfizetőim névsorát! Most nem csupán halálával gondolhatnék vissza a sok ismeretlen ismerősre, sőt egyeseket név szerint köszönhetnék, legtöbbjüket immár a sírban, de igen sokakat még élő meleg üdvözléssel! S akár a kivonatos névjegyzék is hírt adhatna a mának arról: kik voltak egy fél évszázaddal előbb kíváncsiak talán nem verseimre, mint inkább a megfiatalodó hazai költészetre, egyáltalán a Költészetre, amelynek paraszát kissé hűlő szájjal, de makacsul fújogattuk.

A kézirat már időtlen ideje a Minerva birtokában volt, de még mindig nem találtam neki megfelelő más címet. Csupán gyakorlatlanságomat okoltam, nem sejthettem, hogy évek kínos törődéseinek előre vetett árnyéka borul rám. Sok (barátaim szerint túlságosan is sok) könyvem jelent meg azóta, de címadáskor minden egyes esetben hosszasan vajúdtam. Drága

latin tanárom, Dobby Lajos kísérteti mosollyal sugdosta ismét és ismét a fülembe: „Parturiunt montes et nascitur ridiculus mus.” És igaza lett. Szinte kivétel nélkül valamennyi könyvem kétségbeejtő elnevezést visel. Mit összeirigykedtem Kasákra (*a Ló Meghal, a Madarak Kirepülnek*), Krúdyra (*Valakit Elvisz az Ördög*), Babitsra (*Az Istenek Halnak, az Ember Él*), Adyra (*Szeretném, Ha Szeretnék*), persze hiába!... Most is napokig forgattam a kéziratot, de egyetlen versre sem bukkantam, amelynek címét majd méltán a kötet élére illesszem. Végül is az maradt meg, amellyel a verseket Áprilyhoz annak idején eljuttattam. A vers így kezdődött:

*Az éjjel fátyolos vizén áttör egy messzi, halk kiáltás,
ki szólt? a föld? az ég? A szén- és ébenszínekkel beszótt
tájon minden oly néma, mint a leszerelt,
elromlott rádió. Talán a gyarak és a bányák
bús ölei sóhajtanak, talán az újból hantolt temetők,
talán a fojtott, néma bánat és a rejtett szenvedés
kiált a meleg éjszakában...*

Ez volt az *Éjszakai Kiáltás*. Éveken át vakargattam a fejem, ha eszembe jutott.

Közben folytattam a levelezést a rokonszenves muzsnaházi papeleánnyal. Lakóhelyének magyar nevét csupán néhány fényképem aláírása őrzi, a valódit és a földrajzit hiába keresem térképeimen. Azóta bizonyára megváltozott. A mindentudó Révai Nagy Lexikona azonban elárulja, hogy ott van valahol Nagyenyed közelében, és 1910-ben 843 lakosa volt. Nem hiszem, hogy különösebben forró érzelmek fűtöttek volna, hiszen időközben odahaza kellemes félórát töltöttem egy nálam minden jel szerint idősebb, nem is éppen szép, de engedékeny nőismerősöm társaságában. A levelezést nyelvgyakorlatnak tekinthettem, mert még most sem jutott eszembe, hogy meggondolatlan, sőt felelőtlen reményeket tarthatok ébren. Esetleges látogatásom futólag tett ígéretében sem találtam ki-
vetnivalót.

Azóta megszoktuk már a decemberi száraz hideget, a havazások szükösségét vagy kimaradását. Akkor azonban csodálkozással bámultam az Enyednek tartó gyorsvonat mellett visszafelé sikló pusztá mezőket és kopár erdőségeket. Kelletlenül olvastam a magammal vitt könyvet. Az enyedi álló-

máson persze mosolyogva üdvözölt a lány. Szerényen és kedvesen viselkedett – és ijedten vettem észre, hogy bizony csúnyácska. De az ok talán csak az alkonyba hajló téli délután szürkeségében rejlett. Homokfutó várt az állomás előtt, és rövidesen behajtottunk az elhagyott kis faluba. A paplak tornácán a fehér hajú, komoly lelkész, jó húspan levő felesége, a lány húga és kisgimnazista öccse, vagyis az egész család üdvözölt. Ettől a pillanattól kezdve kezdett ébredezni bennem megbocsáthatatlan ostobaságom sejtelve.

Máig sem tudom, miként ettem végig a bőséges vacsorát, hogyan feleltem a hozzám intézett kérdésekre és igyekeztem épségben tovalépkedni a sűrűn elaknásított terepen. Boldogan hivatkoztam a fásztó utazásra és vonultam vissza a számomra előkészített meleg vendégszobába. De igazából csak a hófehér ágyneművel megvetett ágyláttára rettentem meg. A hívogató gyapjúpaplan tetején hímzett hosszú hálóing várt rám. Megbabonázva meredtem rá. Valahogy így nézhetek vissza rám a falon függő ikonok, noha elködösülő pillantásom tulajdonképpen nem észlelte őket. Álomban sem gondoltam arra, hogy velem kapcsolatban valaki férjhez menési képzeteket táplálhat. Még mindig csak szabott havidíjas ügyvédjelölti minőségben működtem. Egy kerek év katonai szolgálat várt rám. Egyáltalán csak az volt a fontos, hogy nemsokára könyvem jelenik meg. És hirtelen rám szakadt az ismeretlen külön világ homálya, amelyben az utakat nem ismertem, és a tárgyak addig nem látott külsőt öltöttek. Lefekvés helyett legszívesebben kilopakodtam volna az éjszakába, s futottam volna Enyedig.

A következő napon kínos lelkiállapotban bolyongtunk a háziállatoktól nyüzsgő gazdasági udvaron, a félig befagyott patakocska rideg partján, a düledező kőkeresztekkel tarkázott temetőben, a szokás szerint dombra épült egytoronyú falusi templom tövében. A vigasztalan szürke ég alatt fényképeztem őt, testvéreit, meg beszélgettünk erről is, arról is. De mint valami lézersugarat éreztem folyvást belém fúródni a néma várakozást azért az egyetlen szóért, amelyet makacsul óvakodtam a számon kiejteni. Bármennyire sajnáltam őt, akárhogy hibáztattam saját könnyelműségemet, lehetetlennek éreztem a szabályos szerencsétlenség felé vezető lépés megtételét. Gyász és sötétség uralkodott körülöttünk.

Jelenlétem nyomorúságát másnap ebédutánig kellett túrniök. A homokfutóban az állomás felé mindketten hallgattunk. Végre mikor meggyőződött makacs némaságomról, kissé sértődötten nyújtotta át az addig tartogatott ajándékot: az arany kezelőgombot. Elpirultam szégyenletemben, hiszen én előző nap csak egy saját kezűleg összeállított – noha szép – fényképalbummal leptem meg. A gyorsvonat az orrom előtt ment el. Talán a kocsis késlekedett készakarattal, mert hátha mégis... A hideg enyedi állomáson a személyvonatra egy órát kellett várunk néma értelmetlenségben. Nehéz szívvel egyedül üldögéltem a fürkében. Szégyenkezésem csöppet sem csillapodott, pedig a szerelvény lassú döcögéssel és kétségbeejtő megtorpanásokkal csak éjfél felé ért Brassóba. Két hétbe telt, amíg meg tudtam írni neki a levelet, amelyben igyekeztem megmagyarázni a megmagyarázhatatlant. De amikor a postáról hazafelé tartottam, mégis megkönnyebbülten sóhajtottam egyet-kettőt.

Ezért a megalázó erkölcsi vereségért pusztán saját jellemgyöngeségemet tehettem felelőssé. Egyben zárkózott önhiúságomat is, amely mindig saját ítéletét tartotta helyesnek, és nem volt hajlandó sem mások tanácsát kikérni, sem arra támaszkodni. Attól tartottam, hogy ellentmondás vagy csak családi bírálat esetén törekeny önbizalmam egyszerre porrá omlik, s én ottmaradok didergő tehetetlenségemmel egymagamra a fenyegető lelki sötétben.

Vigaszul, biztatóként vagy csak éppen feledést hozónak a verseskönyvvel való foglalatosság mutatkozott. A versek lapozgatása közben ismét fel-felötlött bennem az összeállítást ösztönző tudatos szándék. Az a már korábban is említett akaratlan és nem elméleti tételekből, csupán érzelmi mozzanatokból kialakult meggyőződés, hogy az új bort új hordóba kell tölteni – mint ahogyan a bibliai mondást a tíz esztendővel később vihart kavart tanulmányom élén idéztem.

Meggyőződéselem kialakulása ma már kinyomozhatatlan forrásokból táplálkozott. Olyan olvasmányok vagy hírek vagy megjegyzések hathattak rám, amelyek közvetett úton, észrevétlenül befolyásoltak. Hiszen a magát világpolgárságának mivoltával dicsőítő, vidékinél is vidékibb költő-süvölvényhez történelmi okok és politikai körülmények miatt alig juthattak el az európai irodalomban, a világ költészetében és mű-

vészében zajló törekvések. Mikor Kassák a *Tett* első száma-
mait szerkesztette, jószerével gyermek voltam, legföljebb Ady-
ért kellett magamban megküzdenem. A *Ma*, a *Dokumentum*,
a *Munka* sohasem került a kezembe. Tristan Tzara, Cocteau,
Apollinaire, Picasso nevét talán kiejteni sem hallottam. Hosz-
szú ideig nem tudtam, hogy későbbi büszkén szeretett barát-
tommal és mesteremmel: Mattis-Teutsch Jánossal egy városban
élek. Sőt az is csak jóval a fölszabadulás után derült ki, hogy
Reiter Róbert majdnem egész idő alatt Temesvárott tartóz-
kodott, sőt a németül író Franz Liebhardt vele egy és ugyanaz
a személy. *Az Egy Ember Élete* csodálatos két kötetét is csak
az 1957. évi második kiadásban olvashattam. De nem: a
Kozma Lajos nevét korábbi könyvdíszeiről, a Tihanyi La-
josét, a Németh Andorét, a Déry Tiborét talán mégis ismer-
tem – ám jobbára csak a nevet, mint egy levegőben elsu-
hanó fecske szárnycsapását. Hogy Bécsben vagy Budapesten
vagy másutt avantgarde létezik, igazán nem tudhattam. De
abban a bizonyos levegőben mégis kellett lennie valaminek.

Amint mondtam: már kezdettől fogva tudatosan határoz-
tam el, hogy megjelenendő első könyvem csupa szabadversből
állhat. Bármennyire tiszteltem Áprilyt és szerettem költésze-
tét, 1928 folyamán könyörtelenül a fiók mélyére rejtettem
meglevő rímes-mértékes verseimet, és 1929 elején csupán az
avantgarde önkéntelen visszfényét tükröző gyűjteményt küld-
tem el címére. Ha most belelapozok, meglepődéssel látom,
mennyi műszaki kifejezés nyüzsög benne: rádió, autó, acél,
gumikesztyű, Archimedes, akkumulátor, turbina, laboratórium
és így tovább. És feltörekszik egy önkéntelen idézet:

*Felzengenek a félénk rádiók,
s a teuton erdők suhogását
a fulladt csendű Afrikában hallják,
Amerika óriás vizeit, a Niagara rettentő zuhogását
visszhangozza a sárga Japán.
Csodálatos testvériségünk
meg nem szűnő himnuszát zengi
minden falevél, bogár és őszi szélvész,
minden autó, acélhíd s karcsú felhőkarcoló,
és minden ember, kék szemű, szőke,
sötét tekintetű vagy gyapjas hajú...*

A hatvanhat verset tartalmazó könyv vagy inkább füzet három fejezetének bevezetőjeként odaillesztett szonett csak azt akarta bizonyítani, hogy tudok ilyent is, ha éppen úgy esik kedvem. Újraolvasásukkor nem voltam éppen elragadtatva tőlük.

A kötet anyagából egy utolsó verset (*Hajnali Eső*), távozása előtt, még Áprily iktatott a *Helikon* anyagába, és azt vizsgázási távollétem alatt az októberi szám hozta. A többi ott megjelent vers nem mozgató meg különösebben. Berde Mária, Mécs László, Reményik Sándor, Tompa László neve tűnik föl emlékezetemben. Mintha Bartalis János *Erdélyi Bukolikák* című sorozatának tartalmára vagy inkább jellegzetes hangvételére figyeltem volna föl. A Dsida Jenő neve természetesen azonnal a szemembe ugrott – ezúttal két Eminescufordítása alatt (*Szonett I.* és *Csak Egy Vágyam Maradt*). A prózáírók közül Szántó György és Hunyady Sándor novellái jutnak eszembe. Kosztolányi *Káté az Anyanyelvről* című tanulmánya ismét közlőről érintett. Megfogalmazásaimból igyekeztem is kigyomláni az egy időben fölöslegesen burjánzó idegen szavakat.

Elméleti és eszmei tájékozatlanságom legjobb bizonyítéka az a teljes közöny, amely nem olvastatta velem a *Korunk* ebben az időben megjelenő számait. Eleinte azonban úgy éreztem, mintha a folyóirat valahogyan nem nekem szólna, másról beszélne, mint ami közvetlenül érint és izgat, nem a saját életünk döntő kérdését feszegeti. Egyáltalán nem figyeltem föl a Gaál Gábor és Kós Károly között mintegy abban az időben pontosan erről az izgalmas kérdéstről folyó vitára, holott ez sok mindenben eligazíthatott volna. Én azonban szememet – kissé vaksin – csupán a versekre, no, mondjuk még: a szépirodalomra függesztettem. S volt még valami olyan érzésem, hogy elméleti érdeklődésemet a már említett szerzők eredeti műveinek tanulmányozása teljesen kielégíti.

Kevés verset írtam. Nehéz keresgélések után mindössze két kéziratomról tudom megállapítani, hogy ennek az időszaknak szülötte. Mindkettő (*Szegény Ember Vágya* és *Húsvét a Nagy-kőhavason*) az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában, 1934-ben, *Ember és Táj* című második könyvben látott napvilágot. Az elsőből csak azért idézek, mert mégis igazolni szeretném

*Az ember felkel reggel
s megint lefekszik este,*

.....
*Nappal gyárok aszalják
már nem lázadó testét.
Vagy üzlet sárga pizska
szép emberarcán festék.*

magamat: nem voltam annyira magamba zárkózott és visszahúzódó, hogy ne vettem volna észre a mások sorsát:

Ebben a kötetben bevezetőként cím nélkül megjelent még egy versről gyanítom, hogy ugyancsak ez idő tájt írtam, mégpedig a járásbíróság Kút utcára nyíló tárgyalótermében. Létrejöttének körülményeire azért emlékszem, mert aznap, bánatomra, de édesanyám nagy keserűségére azt kellett megállapítanunk, hogy az utolsó fölvehető ingemen mosás közben a mintázat végzetesen egymásba keveredett. Nem volt mit tenni, a csatakos téleleji reggelben így indultam tárgyalásra. Várakozás közben aztán születni kezdett a vers:

*Eső,
sötét, mint emberre leső
gépfegyver ... szörnyű kopogó
zajok, az égen felhőlobogó,
a torokban
sűrű keserűség
sűrű sorokban
küldi vizét a szürke, keserű ég.*

.....
*Üzlet,
per, vers, álom, szerelem, minden
összefolyik, mint minta a rosszul
kimosott ingen...*

.....
*Ajkad
egyre sötétebb, egyre keményebb. Rajtad
senki se lássa, hogy félsz!
hiszen ebben*

*a gépiramú elektromos világban senki
szíve nem indul, szeme se rebben,
hogyha egy árva férfi sötét
panaszait kiönti.*

Karácsony közeledtekor a Kolostor utcának a Fellegvárra nyíló végén az Elekes könyvesboltban vásároltam meg Balázs Ferenc *Bejárom a Kerek Világot* című könyvének zöld, puha borítójú, zömök kötetét. A mindig jókedvű, testes Elekes Endre kitűnő szimattal azonnal megrendelte a legújabb könyveket. Néhány esztendő múltán így vásároltam meg József Attila *Nagyon Fáj* kötetét. Az első világháború orosz fogságát megjárt alacsony, fekete, hallgatag Elekes György, a *Szívek Harca* álneves szerzője megbízható tanácsadója volt üzlettársának. A Balázs Ferenc könyvét karácsonyi ajándéknak szántam édesapámnak, noha néhány évvel azelőtt valami hasonlóval már bakot lőttem. Rabindranath Tagore, helyesen: Thakur, Nobel-díjas világhírében bizakodva nyújtottam át két műve német fordítását (*Der Gärtner* és *Das Postamt*), de a könyvek némi lapozgatás után érintetlenül pihentek az állványon. Magam is sikertelenül kíséreltem meg elmélyedni bennük. Ma sem tudom, mit ettek rajta az angolok, különösen (az egyébként ír nemzetiségű és szintén Nobel-díjas) Yeats. Untam fárasztó hindu jelképségét és oktató szándékát, habár elismerem mély emberiségét. Nem sokkal azután meglepetéssel vettem tudomásul, hogy útirajzában a Szovjetunióról elismerő hangon emlékezett meg... Most aztán óvatosságból átnyújtás előtt végigolvastam a Balázs Ferenc könyvét. Tetszett is, főleg a tényeket rögzítő részleteiben. Egyes bölcselmi megállapításaiból azonban furcsa rokonságokat véltem kihallani éppen ezzel a Thakurral, akinek írásain csak harmadában-negyedében-tizedében tudtam átvergődni – talán a bengáli–angol–német háromszoros közvetítés, de lehet: a mindkettőjükben föllelhető titokzatos éssenfelüliség miatt.

Az ajándékok átnyújtása és a karácsonyfa gyertyáinak föllobbantása ebben az esztendőben különbözött az eddigiektől. Fekete volt a világ. Sít alig kötöttünk a lábunkra. Megesett, hogy gyalogosan, lécek nélkül mentünk föl a Pojánába, és járkáltunk a csak dérral fődött nagy ugrósánc környékén. Pedig akkor már valódi hickoryfából készült 210 centiméteres lécekkel jártam, ha jártam... Karácsony előestéjére sem hullott

hó. Szomorkás ég borzongott a hegyek közé szoruló város fölötte. Valamennyiünket néma kedvetlenség nyomasztott. Még akkor is, amikor apám a gyermekkori szertartás szerint kitérte az ajtót a fényes karácsonyfára.

Az elmúlt évek dacos ellenkezését vártam föléledni magamban. Ehelyett azonban szelíd arca, csillogó szemüvege és szinte átszellemült pillantása láttán hirtelen megértés csírázott ki bennem. Távolról sem támadt föl a gyermeki hit vagy az egykori vallásos ellágyulás.

Persze jobban odafigyelhettem volna arra a már jelzett kínos ellentmondásra és gyanút keltő tényre, hogy az *Éjszakai Kiáltás* anyagát kitevő versek nemegyszer éppenséggel valamely nagy I-vel megszólított Isten idézgetésével foglalkoznak. Vagyis az ésszerű meggyőződés és tudás nem mindig győzedelmeskedett a belém nevelt megszokáson, legalábbis szóhasználaton. A föltétlenül vallott ateizmus mögött voltaképpen valami el nem ismert panteista képződmény lappangott, amely nagyon is költőinek képzelte, ha egy pontosan el nem gondolt titokzatos Világszellemmel vitázhat, vagy nyugtalanságaiban az ő segítségét kéri.

A kézirat verseinek jó része három-négy évvel azelőtt kelt, tehát nem tekintetem jellemzőnek a kérdéses időpontban érvényes tudásomra és elképzelésemre. Mégis föl kellett volna figyelnem és saját érdekemben módosíthattam volna az avult szövegrészeket. Sajnos sokáig úgy hittem, hogy az egyszer leírt sorokon a költőnek később nincs joga és módja változtatni. De a már régen Áprilynak elküldött és azóta a Minervához került kéziratba sem tudtam betekinteni. Kétlem is, hogy megtettem volna. Annyira bizonytalan volt a megjelelése, annyira szerettem volna már nevemet kötet élén látni, hogy egy ilyen jelentéktelennek tűnő és akkori érzéseim szerint reám már régen nem jellemző jelzések kiiktatásával nem akartam a nyomda munkáját még jobban elodázní.

Most azonban apám láttán ismét meghatottan éreztem át azt a föltétlen odaadást, amely a valóban hívő lelket az emelkedettség, a szépség, a tisztaság és emberiség felé vonzotta. Talán ebben a pillanatban erősödött meg bennem a keresztény művészet, általában a vallás ihlette alkotások értékelésének már korábban érzett lehetősége. Ha később ámulattal vegyes borzongással nézhettem a máltai máig is megfejteden köépitményekre, a knosszoszi palotára, az Akropoliszra, az isztam-

buli mecsetekre, az olasz templomokra, spanyol székesegyházakra, Rjublov képeire, az észak-moldvai kolostorok díszítéseire, a Fekete-templomra és saját jelentéktelen brassói barokk templomunkra, akkor ezt ennek a váratlan érzés-gyökézésnek köszönhetem.

Egyúttal valahogyan megsajnáltam, igazából megszerettem apámat. Olyan egyedülvaló, magányos, megtört, belenyugvó és mégis forrongó személyiségnek láttam, hogy legszívesebben megöleltem és bátorítottam volna. Persze a nálunk élettani jelenségként öröklődő családi szemérem, tartózkodás és lát-szólagos szenvtelenség minden külső érzelemnyilvánítást már csírájában elfojtott. Ebből az érzelemhullámból csupán később született vers (*Öregek*), melynek egyik szakaszát most a magam fejére idézem:

*A szemük egyre gyöngül, este
nem látnak négy lépésre sem.
De fülük éles, hallják a szörnyű
Pusztítót jönni vértesen.
És futnak, színházakba járnak,
mozikba bújnak, keverik
a kártyát: rájuk ne akadjon, kinek
nevét mondani se merik...*

Édesapám személyéhez persze némi gyanakvásom is fűződik. Úgy sejtem, az ő műve, legalábbis sugalmazása lehetett az a különös és váratlan meghívás, amelyet tavasz folyamán gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi római katolikus püspöktől kaptam gyulafehérvári székhelyére. Apám nyilván elégedetlen volt magatartásommal, főleg azonban az itt-ott ritkasan megjelenő verseim szellemével. Titokban valószínűleg ő eszközölte ki a szemében nemcsak hatékonynak képzelt, de megtisztelő meghívást, illetve felhívást vagy fölszólítást. Én legalábbis ez utóbbinak fogtam föl. Olyanformának, mint amikor a bécsi udvar a rebellis nemes urakat fülhúzás vagy valami rosszabb céljából „ad audiendum verbum regium” rendelte. De persze a meghívásnak már az apám helyzete miatt sem lehetett nem eleget tenni, noha makacsul elhatároztam, hogy én bizony mégsem hagyom magamat. Persze egész vasutazás alatt azon törtem a fejem, vajon különösképpen melyik versem esik majd atyai bírálat és egyházi átok alá. Ám

olyan sok minden jutott eszembe, hogy kellő védekezés előkészítése nem állt módomban. Nem mondom: szorongva szálltam ki a gyorsból.

Az állomáson mozgékony, reverendás, kissé ráncos arcú, alacsony kanonok várt, gondolom: dr. Floznic György. Mosolyogva tessékelt a kocsihoz. Az úton semmiségekről beszélgettünk. Az istennek sem tett célzást arra, hogy mire készüljek föl. Áthajtattunk a palota barokk kapuján, és nemsokára egy bolthajtásos, nem tágas, de kényelmes vendégszobában találtam magam. Az inas egyszerű, de kitűnő vacsorát szolgált föl. Aztán nyugovóra térhettem. És még mindig nem közöltek velem semmit. A kellemes környezet, a csend, a jóllakottság egészen megnyugtató. Olyannyira, hogy versírásra támadt kedvem. És éppen apámról. A vers (*Apám Fényképe Előtt*) akkoriban nem jelent meg sehol. Természetesen neki sem mutattam meg, csak 1967-ben látott napvilágot *Versek I.* című válogatott kötetemben. Idézhetek-e belőle?...

*Apám!... az ifjúság
elszáll... A ferde évek
lejtőjén, mint a gyorsuló golyó
zúgunk egyre alább.*

.....
*Ma már fiad huszonnégy
éves, s a hetek és a hónapok
mint a versenygépkocsi futnak ...
Mondd, mondd, apám!...
Mi hát a maradandó benned?
És mi bennem? ... Testünk
a föld felissza, miként a humusz
az őszi levelet, s a lelkünk
vajon, ha van, hová repül?...*

Másnap a közös reggelinél persze nem nyilatkoztam a püspök előtt a lélek léte iránt táplált kételyemről. Csupán azt vártam, hogy végre megkezdődjék a szent inkvizíció. Csak-hogy elképedésemre nem kezdődött semmi. Reggeli után dr. Floznic eltűnt, a püspök személyesen vezetett végig a hatalmas levéltáron, és valami olyasmit mondott, hogy majd a halála után módomban lesz annak titkaiba elmerülnöm, noha eddig senki előtt hasonló óhajt ki nem fejeztem. Versekről

vagy hasonlókról egyetlen szó sem esett. Az ebédnél sem. Ebéd után sem. Akkor sem, amikor a kanonok fölsegített a hazafelé tartó gyorsra. A meghívás és látogatás rejtélyére se azután, se később nem derült fény. Mindenesetre óvakodtam feszegetni a kérdést. Főnököm sem kérdezte, mi a csodát kerestem Gyulafehérváron. Azt hihette, sőt bizonyára remélte, hogy a püspökséggel kiépítendő jogi jóviszony alapjainak lerakásánál voltam jelen. Holott csak akkor éreztem magamat igazán boldognak, amikor a vonat kigördült az állomásról. Más okosabb ember persze legalább a kanonokkal állapodott volna meg néhány püspöki ügylet vitelében. De nem én!

Az *Erdélyi Helikon* januári számában kezdte meg Bánffy Miklós emlékezései közlését az utolsó Habsburg-uralkodó megkoronázásáról. Ezzel gyermekkori emlékeket ébresztgetett, hiszen 1916-ban valami esős-homályos filmhíradón magam is láttam a befejező szertartásokat, sőt később Komáromi János *Cs. és Kir. Szép Napok* című, többé-kevésbé vidám hangú könyvében Ferenc József temetésének lezajlásáról is olvastam. Az emlékirás a következő számokban is folytatódott. De még az elsőben fölfigyeltem Kádár Imre Blaga-fordításaira (*Metafizikai Szomorúság, Tagadások, Eksztázis Éje*), de rögtön el is felejtettem őket, mert alig egy fél évtized múlva az első és a harmadikat magam is lefordítottam. Kádár Imre különben már a harmadik számban új fordítást tett közzé, a *Manole Mestert*. Gondolom, ezzel kezdte meg román népköltési tolmácsolásait, amelyekből később *A Havas Balladáit* címmel megjelent gyűjteménye állott össze.

Nem is tűnt föl, hogy ez a műfordítási munka nem ösztönzött hasonló tevékenységre. Korábbi fordítási kísérleteim, még az egyetemi időkből eszembe sem jutottak. Mindamellett mégis izgatott, hogy Dsida olyan könnyedén és művésziiesen fordít latinból. Ám még ez sem indított hasonló kísérletezésre, holott latinul még egészen jól, legalábbis elfogadhatóan tudtam. Sőt a most vázolt időszakot követő másfél évben sem feledtem el mindent. A közlegényként teljesített háromheti szakadatlan őrszolgálat idején, amikor köztudomás szerint hajnali háromtól hatig a legnehezebb, éberségem érdekében elmém egyik zugában mindig valami különleges feladatot tettem félre. Egy-szer a nehéz találós kérdést már az első negyedórán megoldottam, s erre annyira feldühödtem, hogy a következő alkalommal az 5. hadtest épületének főkapujában az egész latin

nyelvtant végigmondtam magamban, sőt saját készítésű accusativus cum infinitivo és ablativus absolutus szerkezeteket állítottam össze. Egyszóval nem fordítottam latinból, sőt egyébből sem, ami a későbbi évek fényében meglehetősen különösnek tetszhetik. Viszont végtelenül sajnálatos, mert a latin irodalom és a római műveltség hosszas és értelmetlen elhanyagolásával járt.

Széprózai tájékozódásomban ez az évkezdet szintén mint ha valami nem kívánatos beszűkülésre vallott volna. Miközben elméletileg a szocializmus kezdeteinek világálmái bővültek, a regények vagy novellák akaratom ellenére terelgettek a hazai termékek karámjába. De most is hiányzott az a jóbarát vagy ismerős, akivel nézeteket cserélhettem, akár vitázhattam volna.

Esetleg kényelemszeretet, talán önhittség állott lehető kapcsolataim kialakításának útjában. Nekem kellett volna kopogtatnom különböző ajtókon. Akkor beengednek, vagy legalábbis tudomást vesznek rólam. De nem óhajtottak a néma kiközösítés alól föloldani. László Dezső főszerkesztésében például megindult az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat, de esetleges közreműködés céljából még levélben sem kerestek meg. Az alapítók közt olyanok is találhatóak voltak, akiknek ismerniük kellett vagy legalább illett volna, mint például Dsida Jenő, Jancsó Elemér, sőt a brassói származású Nagy József (és olyanok persze, akiknek nem volt kötelességük tudomást venni rólam, mint, mondjuk, Demeter János, Mikó Imre, Jancsó Béla és mások). A munkatársak névsorában, akikre tehát a szerkesztőség számított, többek között olyanok találtattak, mint Méliusz N. József, Szabédi (akkor még Székely) László, Vita Zsigmond, Csögör Lajos, Kováts József, Gagyai László, Balázs Ferenc és így tovább. Bármennyire hibáztatom hát magamat visszahúzó magányosságomért, ezt a kizárásos tudomásul nem vételt mégsem tudom teljesen a saját számlámra írni. Csupán egyetlen kézzelfogható magyarázat látszik valószínűnek. Mint hosszú évek során át kitartó következetességgel: egyes csoportalapítók és követőik jogosultnak vélték, ha nem törődnek sorsommal.

De miért kifogásolom a messzi irodalmi körök szinte magától értetődő hűvösségét, ha még a közvetlen közelemben levők sem akartak rám biztatóbb pillantásokat vetni? Pedig akkor szemérmességem félretételével csakugyan igyekeztem

fölvívni magamra a közfigyelmet a nemsokára megjelenendő *Éjszakai Kiáltás* gyűjtőíveivel. Ám az úgynevezett Székely Írócsoport még telefonon sem közölte, hogy március 15-én a Honterus-teremben Benedek Elek-emlékestet rendez. Az es-télyre nem mentem el, de talán inkább csak azért, mert vala-hol a Nagykőhavas lejtőin és fenyői között síztem irodalmilag egyáltalán nem számító, sőt talán még értelmiségszámba sem vehető jóbarátaimmal. Ezekhez most már néhány munkásfia-tal is csatlakozott, mint, teszem, Kováts Jóska, a repülőgép-gyári lakatos, vagy a kis Demeter Imre, a még alig-alig inas-kodó, szintén vasmunkás-süvölvény. Azon sem csodálkozom különösebben, ha az akkortájt mocorgó önszegélyezési kísérle-tek kezdő lépéseit is nélkülém tette meg Szécsi Sándor, Ador-jáni Dezső és a már korábról ismert Fúró Gyula. Én nem vettem benne részt. Talán mert nem volt beteendő pénzem. Talán mert otthoni védettségekben még nem éreztem az anya-gi gyorssegélyek szükségét. Talán mert a katonáskodás még mindig előttem álló feladata miatt helyzetemet folyvást át-menetinek éreztem. De lehet, hogy végül megint csak saját magambavonultságomat okolhatom az egészért.

*Tornyok, régi falak, suhogó erdők.
Itt éled béna és bizonytalan sorsod*

.....
*Tornyok, falak, gyárok és emberek!...
Ki látja meg közülük, hogy ki vagy,
ki érzi meg közülük, mire jöttél?...
Az egyik házon írva: „1500”.
Egy templomot láttak már a tatárok.
S hány ember pusztult már közöttük el
ki nem elégült vágyban!...*

– írtam egyik versemben. Lelkiállapotomat körülbelül az jel-lemezhetné.

Esténként egyre ritkábban vettem elő a hegedűmet, és a fekete viaszosvászonnal borított toknak támasztott kottákból könnyű darabokat játszogattam – annyira csak futólag és mellékesen, hogy még címekre vagy dallamokra sem emlék-szem. Talán Grieg-átiratok lehettek, Verdi-szvit, Schubert-da-

rabok (persze a *Rosamunda* mégiscsak eszembe jut!) és hasonlók. A Kodály-féle *Háry* szöveggönyve akkoriban mintha még ott lett volna. A dallamok kottaképe a szemem előtt lebeg.

Egynémely jelekből, régi képekből arra következtetek, mint ha édesanyám a szorongató anyagi szükségek fedezésére ismét kosztos diákokat vállalt volna. Köztük egy temesvári sápadt, sovány hatodik gimnazistát, akinek nevét régen elfelejtettem, és akit gyenge tüdeje miatt küldtek Brassóba. Távozásakor egy pár szabályozható fém cipősámfát felejtett nálunk. Ez ma is megvan. Ha kezembe kerül, mindig felidézi a Graftra néző vaskerítésre támaszkodó szomorkás alakját. Ezenkívül van még egy sámfám, nálam jóval idősebb. Édesapámé volt, az ő 45-ös számú magas szárú, cúgos cipőjének rendbentartására szolgált. Három-három darabból áll, nehéz és merev. Síbakancsaimban használom, mint néhány könyvön kívül egyetlen apai örökségemet.

Főnököm ez idő tájt kezdett házépítési gondolatokkal foglalkozni. Telekszemrevételezései közben magával vitt a ferencrendi szerzetesek Szent János utcában levő rendházába, talán mert római katolikus voltam több súlyt kölcsönzött jelenlétének. A ferencrendiek az egykori ötvös (akkoriban Kálvin, ma Sadoveanu) utcára nyíló tágas telkének egy részét óhajtották volna megvásárolni. Később meg is vásárolta, épített is rá.

A telekkel szemben állott dr. Aron Suciú, jó nevű és jóindulatú ügyvéd, akkor éppen nemzeti-parasztpárti megyefőnök előkelőnek mondható villaszerű magánháza. Feleségét kellett fölkeresnem, aki egyik gyűjtőivemnek kissé lagymatag gondviselőjeként szerepelt. Iduska asszony hétszilvafás magyar nemesi családból származott. Egy-egy ozsonna erejéig tartotta is a régebből származó, most már persze kissé felületes kapcsolatot az úgynevezett magyar úriasszonyokkal. Leginkább azonban a kutyáit és macskáit szerette. Szombatonként férjével a főtéri Luther- (nem a vallásalapítóról, hanem a sörgyárról elnevezett) étteremben vacsorázott. Fizetéskor a pincér külön kérés nélkül nyújtotta át neki a papírba csomagolt csontokat és mócsingokat, ő pedig magasra tartott ősz fejével barátságosan bólingatva ezzel vonult ki az asztalok között. Saját gyermekük nem lévén, a férj szülőhelyéről származó parasztfiút fogadtak örökbe és tanították ki ügyvédnek. Dr. Sil-

viu Suciú a felszabadulás után kedves, szép feleségével és két leánygyermekével sok viszontagságot állott ki. Jelenleg elégedetten és egészségesen él Brassóban. Az előkelő szép házat hamarosan kisajátították, lebontották, most az önműködő távbeszélő-központ áll a helyén. Egykori főnököm állami tulajdonba vett háza viszont ép és érintetlen.

Szüleim szintén köszönő jó viszonyban voltak a Suciú családdal. Édesanyám azonban sohasem járt az Iduska fogadónapjaira. Idejét, erejét és türelmét, sajnos, egészségét is teljes mértékben igénybe vette és lassan fölemésztette az öttagú család és a gondozásba vállalt diákfűk ellátása. Azelőtt esténként eljártak ide-oda, vagy maguk is vendéget fogadtak. Ebben az időszakban már boldogan feküdtek le a hálószooba két egymás mellett álló barna ágyába, és olvasgattak a hálószekrényeken égő gyertyák meglehetősen gyenge, mégis otthonos világánál. Bár régóta villanyvilágítás működött a lakásban, különös módon sohasem jutott eszükbe olvasólámpákat szereltetni az ágyak mellé. Megmaradtak a hosszú, stearin-könnyeiket apró, kerek tálacskába hullató gyertyák mellett, melyeket hatos-tizenkettes csomagolásban lehetett beszerezni a Kolostor utcában, az országszerte híres Neumann R.T. divatüzlettel szemben levő Eitel-féle szappanboltban. Az első világháborúra közvetlenül következő általános szegénység idején persze Eiteléknél sem akadt gyertya, nekünk sem került pénzünk. Összegyűjtöttük tehát az említett lecsöpögő gyertyakönnyeket, azok egybeolvasztott anyagát öntöttem be néhány gyapotkanóccal fölszerelt üvegcsőbe, s kihülésük után az így létrejött tarkabarka gyertyákat fakanál nyelével toltam ki a konyhaasztalra. A gyertyák használat közben vegyes szagokat árasztottak. A kanócok robbanásszerűen sercegtek, sziporkáztak és félig elhamvadt hosszú fűrtökben csüngtek alá. Ilyenkor éltem át a valóságban azt, amit a koppantó szükségéről és használatáról addig csak a Jókai-regényekből ismertem.

Mindinkább aggasztott az *Éjszakai Kiáltás* sorsa. Munkába vételéről csak roppant szűkszavú közléseket kaptam a Minerától. Nyugtalanítani kezdtek az egyes peres feladatok vagy jogi kötelmek esetlegességei vagy elképzelhető következményei. Úgy láttam, hogy minden jóakarát, óvatosságot és tudáslatba vetése ellenére a kiszámíthatatlan véletlen, az emberek közömbössége, sőt rosszindulata pusztító eredményekkel járhat. A nőismerőssel eltöltött kellemes és vonzó órák em-

lékét ijesztővé tette mindaz, amit orvosi könyvekből vagy népszerűsítő írásokból az akkor még mindenfelé elterjedt és gyakran gyógyíthatatlan nemi betegségekről olvastam.

És ez még mindig a valóságos eshetőségek tapintható fenyegetésének látszott, amelyet észérvekkkel le lehetett győzni vagy erőszakos feledtetéssel visszafojtani. Sokkal ijesztőbb alakban jelentkezett azonban a névtelen félelem, amely immár nem az örökölhető és esetleg öröklött tüdőbaj vagy a szerzett betegség rémeit, vagy jobb szó híján hipochondriának nevezett lelkiállapotot idézte, hanem álmomból már hajnalban fölriasztott, vagy napközben támadt föl bennem váratlanul és ernyesztette el idegeimet, izmaimat szinte a legközönsegebb cselekvésekre való képtelenségig. Ebbe olykor a költői alkotást is bele kellett számítanom. Lelki tartásomra vagy jobban mondva idegeim időleges zaklatottságára jellemzésül ide írom egy röviddel azután közölt versem néhány sorát:

*Városokon, földön, falvakon
fekete pernye remeg.
Felhő jön, kék színű rém, és benne
apokaliptikus szörnyetegek.
Holt, ismeretlen rémület
mint szörnyű bilincs karol...*

Vajon ez már azzal az általános omlással való összhangzás vagy előérzés lett volna, amely pár év múltán csakugyan bekövetkezett?... Nagyon is lehetséges... A versnek egyébként *Európa Pusztul* címet adtam. Talán azért, mert egy nemsokára mozivá átalakított, Európa elnevezésű kávéház magányos esti asztalánál írtam, mialatt a dzsessz-zenekar már hangolt, hogy kötelező műsorára teljes erőbedobással zendítsen rá.

Ha emlékezetem nem csal, ceruzával odavetett soraim ma is egy használt számológépdula hátlapját töltik meg. Ez is valami előrejelzés, mert kora kezdetektől egészen máig mindig takarékosan bántam a papírral. Ahol csak lehetett, felhasználtam a szabadon maradó hátsó oldalakat, kéziratmásolatok üresen ásítózó lapjait, sőt a tintát elviselő borítékok megfelelő nagyságra szabdalt darabjait is. Édesapámat utánoztam. Háború előtt és után gyakran láttam a főgimnázium igazgatói irodájában, amint a beérkező levelek borítékját óvatosan szét-

fejt, majd kifordítja, újra összeenyvezi, és így másodszorra is felhasználhatóvá teszi. Fösvénységünk vagy szegénységünk jele volt mindez? Annyi bizonyos, hogy a hulladék-értékesítés későbbi világmozgalma feltétlen hívére talált bennünk.

Hivatalos levelezésemet a leendő könyvemet gondozó Minervával természetesen nem ilyen módon bonyolítottam le. Küldtem is, kaptam is leveleket, de még külalakjuk sem villan föl szemem előtt. Azt sem tudom, hogy korrektúra érkezett-e. Föltételezem, hogy igen. Mintha most győződtem volna meg véglegesen, hogy Áprily a neki elküldött és annyi gondal pártfogolt eredeti kéziratból egyetlen verset sem törölt. Akkoriban ezt boldog öntudatlansággal arra magyaráztam, mintha valamennyit jónak minősítette volna. Ma inkább arra gyanakszom, hogy kivándorlási lázában az egész csomót általános ajánlás kíséretében juttatta el a kiadóhoz, ott pedig Áprily sorait kedvező véleményezésnek vélték, s újabb lektorálást fölöslegesnek tartottak. Lényegében szakszerűen gondolkodtak, hiszen a könyv az én kockázatomra és veszélyemre, sőt saját számlámra jelent meg. A kiadó cégjelzéséért viszont Áprily általános véleménye elegendő módon kezeskedett. A fedőlap tervét jóváhagyás végett sajnos nem küldték el. Ebben azonban hibás csupán én voltam. Nem tudtam, hogy ragaszkodnom kellett volna hozzá. Lehet azonban, hogy a nyomda immár nem akart késlekedni. Éppen csak mellékesen jegyzem meg, hogy az átfutási idő, vagyis a gyűjtőíves eljárásra vonatkozó végleges megállapodás és a könyv megjelenése között eltelt szakasz mindössze hat hónapig tartott.

Napfényes tavaszi időben ballagtam a Fellegvár északi nyúlványának tövében ma is változatlanul működő Főposta keramitkockás épülete felé. Jobbomban a könyvcsomag érkezését jelentő értesítést szorongattam. Azon töprengtem: mennyi munkám és törődésem lesz az általam vállalt könyvek és a dedikálendő ismertetési vagy tiszteleti példányok szétküldésével! Izgatott és egyben boldog, ugyanakkor kissé nyugtalan voltam. Most dől el majd véglegesen: fölfigyelt-e valaki rám? Csakugyan költő leszek-e vagy sem?

Mikor odahaza a konyhaasztalon lebontottam a papírburkolatot, egy pillanatra kétségbeestem. Megriasztott a mindössze 84 oldalas füzetecske halványlila fedőlapja, különösen a címet körülfogó négyszög szecessziósan töredezett vonala. Mit fognak majd ehhez szólni a hozzáértők? És mit szólok én,

akinek szeme már régóta a korszerű grafikához szokott? Rettenetes!...

Főllapoztam az utolsó verset. Így kezdődött:

*Az én dalomat meghallja két ember,
három-négy... egy pici kör: a család,
talán meghallja egyszer hazám is: kicsi Erdély,
és tán még oda is eljut,
ahol magyarok egymás közt beszélnek...*

Most kezdtem csak igazán kételkedni ebben!... De a kötet mégis megjelent.

Első verseskönyvemet tartottam a kezemben.

Utólag

Biztonság kedvéért szóról szóra ismét kinyilvánítom, hogy ezt a könyvet sohasem akartam megírni. A gondolatát is elvetendőnek tartottam. Különböző helyeken, másféle alakzatokban, változékony műformákban annyi mindent elmondtam magamról, hogy a többi fölöslegesnek, sőt unalmasnak tetszett. Bárki, főleg saját magam előtt.

Balogh Edgár éveken, majdnem évtizedeken át nyaggatott, buzdított, ösztönzött, pizskált, noszogatót valami hasonlóra. Hol nevetve, hol bosszúsan háritottam el sugalmazásait. Ő persze oktató-nevelő célzatokat óhajtott megvalósítani ezzel, vagy velem. Hadd mutassam be ország-világ színe előtt egy katolikus keresztény nevelésben részesült polgári ifjú útját a szabadelvű humanizmus ösvényein egészen a munkásosztály céljának és forradalmi elméletének vállalásáig, szövetségeséül szegődéséig. Ismétlődő „ceterum censeo”-ja felől makacsul azazal tértem ki, hogy minden erre vonatkozó mondanivalómat kifejtettem már évtizedekkel ezelőtt. Különben is sietnem kellett volna, hogy a cérna el ne fogyjon, mielőtt a harisnyát befejeztem. A sietség pedig rossz tanácsadó.

Aztán 1976 február–márciusában Szinaja fagyos téli csöndjében mégis regényt kezdtem írni. Persze egészen másról. Hosszú, szorgalmas tanulmányok alapján készített jegyzetek, sőt vázlat segélyével. Meg is lett belőle húsz oldal. Sajnos e pillanatban azt sem tudom, a megszakadt kézirat hol bujkál.

Időközben ugyanis Huszár Sándor szigorú meghagyásából Baróti Pál fölszólított, hogy *A Hét* számára záros határidőn belül hasábnyi cikket írjak költői forrásvidékeimről. Az ismert kényszerítő körülmények miatt nem gondolhattam visszautasításra. Az éppen jelen levő Deák Tamás véleményét is kikértem, majd sóhajtva tettem félre a megkezdett regényt, és a kínosnak mutató feladatnak láttam. Az elkészült nyolc-tíz oldalas beszámolónak végzetes módon *Valami Elkezdődik* címet adtam.

A kézirat szerkesztőségi megbolhászása után Huszár telefonon közölte, hogy az írás mindenkinek tetszik, és a tervbe vett időpontban rendben megjelenik. Ezután néhány napig, sőt hétig örömmel vegyes meglepődéssel kellett tapasztalnom, hogy

a közlemény *A Hét* hűséges olvasói között általában kellemes benyomást kelt. Sőt legközelebbi találkozásunkkor Huszár ellentmondást nem tűrő hangon folytatására utasított, mert ő mindig hajlandó a lapban helyet biztosítani a kéziratnak.

Szinte ezzel egy időben Domokos Géza is tetszését fejezte ki. Ő úgy látta, mintha az írás egy megírandó, sőt már munkába vett prózai kötet beköszöntője. Biztosított, hogy mihelyt elkészül, a Kriterion Könyvkiadó terveinek összeállításánál szívesen figyelembe veszi.

A biztatások természetesen lelkesedéssel töltöttek el. Huszár-hoz való továbbítás végett Baróti nemsokára át is vette tőlem az úgynevezett folytatást. S ez meg is jelent. Ekkorra már azonban a doktorátusi értekezésén pizsamában is szorgosan munkálkodó kedves Ion Enescu szobatársam mellett az Elias Kórházban feküdtem. Dr. Radu Moisă főorvos, dr. Berceanu osztályorvos, dr. Varga Edit belgyógyász és dr. Baritz Árpád szívszakorvos kezében elmélkedhettem azon, hogy egyáltalán lesz-e még módom néhány folytatást fűzni az alig megkezdettekhez.

A báriumivások, hümgetések, átvilágítások, beöntések, orvosságnyelések, fejcsóválások, lázmérések, tanácsok, tüdőszűrések, vigasztalások, vérnyomásmérések, feddések és egyebek szüneteiben dőlt el, hogy a könyv – ha lesz! – nem önélet-rajz alakját ölti fel, hanem ha véletlenül vagy kényszerűen ismét csak rólam szól, mégis egy költői kedély kialakulását igyekszik ábrázolni – amint a szövegben erről több ízben szó esik. Magától értetődik, hogy csak olyan események jellemeztetnek föl, amelyek ehhez a végeredményhez vezető utat jelölik. A készakarva mellőzöttekből egy másféle tartalmú könyvet is lehetne írni. Mint ahogyan az itt-ott látszólag egymást fedő történetekből összeállított *Más Csillagon* szintén egyéb volt. A kézirat természetes befejezésének viszont az első verseskönyv megjelenése látszott. Azzal is végződik.

De a könyvet sohasem szándékoztam megírni.

Minden felelősséget elhárítok magamról.

Ennek súlya teljes egészében a főntebb név szerint emlegett személyeket terheli.

Egyébként hálásan köszönöm mindnyájuknak, a fentebb már említetteken kívül pedig R. Aczél Sári, Bányai László, Czikó Lőrinc, Kosminsky Annus, dr. Jaroslav Kudrnovsky, Gáspár István, Jékely Zoltán, Kanabé Gábor, Anemone

Latzina, dr. Nagy András, Steinberger Gyula, Taxner-Tóth Ernő, Themák Ede barátainak, egész vagy félismerőseimnek, továbbá a nem mindig hízelgő névalírással vagy névtelen levelezőknek, hogy biztatásaikkal, közléseikkel, kiigazításaikkal, olykor szelíd fenyegetőzéseikkel segítettek, sőt kényszerítették az elmúlt hónapok lankadatlan munkájának végzésére.

Amíg íróasztalomnál ültem Szinaján, Bukarestben, Neptunon, Topánfalván, megint Bukarestben – elfeledkeztem gondjaimról, bajaimról, példátlan szorongásaimról, álmatlanságaimról, félelmeimről, az évek egyre súlyosodó terheiről. Ismét egészségesnek, tetterre késznek, boldognak – igen: boldognak éreztem magam. Visszaálmodtam azt a régen elhalt és soha meg nem ismétlődő csodaidőt, amikor azt hittem: én változtatom meg a világot.

Enyém a jövő!

Vagyis a mienk!

Mint ahogyan ebben a pillanatban is hiszem, amidőn e sorok végére pontot teszek.

Dátum. Aláírás

Tartalom

Valami elkezdődik	5
A döntés kényszere	21
Keresztutak	52
A piros golyó	75
A költészet megjelenik a Felső-Barcánál	102
Kik szerepelnek az ismerettárban?	134
Madam Burchi mennyországa	177
Újabb döntések kényszere	206
Világegyetem az én kedvemért	219
A hegyek magasán hull már a hó	240
Felhők a Barcaság fölött	265
Gépiramú, elektromos világ	297
Utólag	321

A könyv szerkesztője: V. András János
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1978. Alak: 54x84/16
A nyomás kezdete: 1978. IV. 7
Példányszám: 2250 + 40 fűzve, 1000+50 + 30 kötve
Papír: 70 g-os famentes
Kiadói ívek száma: 18,80
Nyomdai ívek száma: 20,50
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894 511-3, kis könyvtárak számára: 894 511
Tiparul executat sub comanda nr. 21/1978
la Întreprinderea Poligrafică Cluj
Municipiul Cluj-Napoca
str. Brassai nr. 5-7
Republica Socialistă România

